

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Лариса Вилимоновић

СТРУКТУРА И ОСОБИНЕ „АЛЕКСИЈАДЕ“ АНЕ КОМНИН
- НАСТАНАК ЈЕДНЕ ЛИЧНЕ ИСТОРИЈЕ

Докторска дисертација

Београд 2014

UNIVERSITY OF BELGRADE

FACULTY OF PHILOSOPHY

Larisa Vilimonović

STRUCTURE AND FEATURES OF ANNA KOMNENE'S ALEXIAD

- EMERGENCE OF A PERSONAL HISTORY

Doctoral Dissertation

Belgrade 2014

**ПОДАЦИ О МЕНТОРУ И ЧЛАНОВИМА КОМИСИЈЕ
ЗА ОЦЕНУ И ОДБРАНУ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ**

Ментор : Проф др. Влада Станковић, Одељење за историју

Филозофски факултет, Универзитет у Београду

Чланови комисије :

1. Проф др. Радивој Радић, Одељење за историју
Филозофски факултет, Универзитет у Београду
2. Проф др. Татјана Суботин-Голубовић, Одељење за историју
Филозофски факултет, Универзитет у Београду
3. Проф доц. Јелена Ердељан, Одељење за историју уметности
Филозофски факултет, Универзитет у Београду

Датум одбране : _____

**Структура и особине „Алексијаде“ Ане Комнин –
настанак једне личне историје
(Резиме)**

„Алексијада“ Ане Комнин спада у најзначајније наративне изворе комнинске епохе. Као најбогатији извор података за владавину цара Алексија I Комнина, „Алексијада“ је била предмет истраживања од последњих деценија 19. века. У фокусу научног истраживања су првобитно биле теме везане за политичку, дипломатску и војну историју Алексијеве владавине, а потом је пажња усмерена и на проблематику унутаркомнинских односа, али и на питање односа ауторке према свом тексту.

Циљ нашег рада јесте да истражи све најзначајније елементе историје Ане Комнин, са књижевно-историјског становишта, који пружају увид у разумевање политичке позадине и коначног циља дела. Истраживачки поступак, који је усмерен на тумачење Аниног литерарног израза, подразумева интердисциплинарни анализу, односно историјски, филолошки и књижевни приступ. Истраживање је усмерено на аутора, тему, структуру и на унутрашње стилске и жанровске особености дела. Следствено томе, рад је структурисан према главним темама истраживања.

Анализом Анине „перцепције историје“ поставили смо у фокус истраживања проблематику жанра и покушали да пружимо одговор на то да ли је „Алексијада“ једно историјско или реторско дело. Прича о Алексијевим подвизима, која представља главну тему дела Ане Комнин је анализирана са становишта Аниног литерарног израза и њеног уклапања „историје“ у форму „василикос логоса“, похвалне беседе за цара. Пажња је била усмерена и на анализу Аниног представљања кључних личности Алексијеве владавине и тумачења Анине слике о њима, која говори у прилог тези о потпуној политичкој позадини „Алексијаде“. Веома значајан проблем је и питање Аниног „аутобиографског наратива“ који је уклопљен у главни наратив о Алексијевим подвизима и омогућује нам да пружимо одговоре на главна питања о ауторки, о њеном односу према свом делу, као и о циљевима писања историје Алексијеве владавине.

Најважнији закључак дисертације – да је „Алексијада“ лична историја Ане Комнин – происходи из анализе свих наведених елемената, а особито главних тема, међу којима је најистакнутија тематика о породици Дука. Две велике тематске целине које се баве проблемом „Дука“ и „Комнина“ у „Алексијади“ и Аниним специфичним односом према припадницима рода њене мајке и њеног оца, у целини потврђују да је реч о политичком манифесту Ане Комнин. Њене политичке амбиције и њена перцепција царске идеологије и њеног наследног права у потпуности прожимају читаву историју, чије је протагонисте Ана представљала у зависности од личних афинитета, односно личних сукоба које је имала са појединцима свог царског рода.

„Алексијада“ је потекла у уском кругу око царице Ирине Дука. „Иринина идеја“ је препознатљива у делу њене ћерке, која је била припадник издвојеног женског круга у оквиру Комнинског икоса. Међутим, далеко је јаснија Анина оригинална идеја да је она једини легитимни наследник свог оца, јер је преко повезаности са Константином Дуком, носиоцем царског наслеђа Дука, Ана истицала своју „*двоструку легитимност*“, од две царске гране – Дука и Комнина.

Анино „изобличавање“ ликова и догађаја је у потпуности било условљено њеном царском амбицијом, због чега је крајњи закључак да није реч о историји Алексијеве владавине, већ о *личној историји* Ане Комнин, односно о њеном политичком манифесту, чији је главни идеолошки основ њено „*царско право*“, које је сматрала да јој је неправедно одузето.

Кључне речи: Ана Комнин, „Алексијада“, Дуке, Комнини, Ирина Дука, Алексије Комнин, *василикос логос*, монодиј, аутобиографија, комнинска књижевност, царско право, легитимитет

УДК: 821.14'04.09-94:929

Structure and Features of Anne Komnene's Alexiad –

Emergence of a Personal History

(Summary)

Anne Komnene's Alexiad is one of the most significant narrative sources of the Komnenian epoch. Being a source that provides us with the most abundant information about Alexios I and his reign, the Alexiad has been a subject of constant research since the last decades of the 19th century. At first, the main focus of scholarly research were subjects related to Alexios I's political, diplomatic, and military history; while more recently, the emphasis of various works has been put on inner-Komnenian relations and on the question of the author's relation to her text.

The goal of my work is to examine the most important features of Anne Komnene's historiographical masterpiece, from the aspects of both literary theory and history which offer insight needed in order to understand better the political background and the final goal of the Alexiad. The methods of examination, directed towards analysing Anne's literary expression, feature an interdisciplinary analysis: a historical, philological and literary approach. The research focuses mainly on the author, the subject, the structure and inner stylistic features, as well as the genre itself. By so doing, I have structured my dissertation according to the main subjects of the research.

By analyzing Anne's "perception of history" I focused on the questions of genre and I tried to provide an answer whether the Alexiad is a work of historiography or rhetoric. The account of Alexios I's deed, which represents the main theme of Anne Komnene's work, is analysed from the aspect of Anne's literary expression and her blending of history into the form of basilikos logos, panegyric addressed to the emperors. I dedicated an important part of my research to analysing Anne's portrayal of the leading men and women during Alexios I's reign. Furthermore, I expounded Anne's perception of these characters in order to further sustain the theory of the Alexiad's political background. Another peculiar problem is the question of Anne's autobiographical narrative, which is imbedded in the main narrative of Alexios I's deeds, and by so doing I was able to provide the readership with answers considering the author herself, her relation to her work, as well as to clarify why Anne wrote a history of Alexios I's reign.

The most important conclusion of the dissertation – whether the *Alexiad* is Anne Komnene's personal history – is derived from analysing all the aforesaid elements, mostly the main themes of Anne's history, among which the greatest deal of my attention was devoted to the Doukas family. Two great thematic entities that deal with the problem of Doukas and Komnenos families in the *Alexiad* and Anne's specific relation with the members of both her mother's and her father's families, confirm that we are dealing with Anne Komnene's political manifesto. Her political ambition, her perception of the imperial ideology, and her hereditary right permeate the entire history, whose protagonists Anne depicted in a manner that suited her own interests, it is all based on personal relations and conflicts she experienced with certain members of her royal family.

The *Alexiad* was written within the narrow intellectual circle of the empress-dowager Irene Doukaina. Irene's idea is recognised in her daughter's work. Irene was a member of a self-isolated feminine circle in the Komnenian *oikos*. However, Anne's own idea of herself being the legitimate heir of her father is by far the clearest: she was engaged to Constantine Doukas, the heir of the Doukas' imperial heritage, and she emphasised her double legitimacy from the two royal branches – Doukas and Komnenos.

Anne's distortion of characters and events was entirely motivated by her imperial ambition, and therefore the final conclusion is that this is not a history of Alexios I's reign, but a personal history of Anne Komnene, her political manifesto whose main ideological ground lies on her imperial legitimacy, which was unjustly taken from her grasp.

Keywords: Anne Komnene, *Alexiad*, Doukas, Komnenoi, Irene Doukaina, Alexios I Komnenos, *basilikos logos*, *monody*, autobiography, Komnenian literature, imperial right, legitimacy.

UDK: 821.14'04.09-94:929

САДРЖАЈ

Предговор	1
<i>Алексијада</i> у савременој византологији	1
Увод	11
<i>Ана Комнин</i>	11
<i>Структура рада</i>	14
1. „Алексијада“ – <i>ars historica</i> или <i>ars rhetorica</i> ?	22
1.1 У позадини историје	22
1.2. Специфичности Анине нарације	36
1.3. У позадини Хомера	54
1.4. Између <i>Илијаде</i> и <i>Ираклијаде</i>	72
2. Тема историје – лик идеалног владара.....	79
Између „василикос логоса“ и „повести о делима“	79
3. „Περὶ αὐτολογίας“ Ане Комнин	107
3.1. Надмоћ порекла	109
3.1.1. Рођење у порфири	110
3.1.2. Сличност са оцем	111
3.1.3. Повезаност са царском граном Дука	113
3.1.4. . Повезаност са родитељима	114
3.1.4.1. Употреба специфичних термина као одраз блискости.....	114
3.1.4.2 . Епизоде са двора – слика блискости	117
3.1.4.3. Присвојне заменице као одраз блискости.....	118
3.2. Ученост Ане Комнин – политички мотив?	120
4. "Плач" Ане Комнин	124
4.1 Оплакивање сопствене судбине	128
4.2. Плач за вољеним супругом.....	129
4.3 Сећање на Константина Дуку.....	133
4.4. Смрт цара Алексија.....	134
5. Дуке – између теме, мотива и наратива	140
5.1. Успон Комнина и проблем „апостасије“	142
5.1.1. Слика побуне у „Алексијади“	144
5.1.2. „Апостасија“	145
5.2. Изворна подлога приче о Дукама	150
5.2.1. Дуке у „Алексијади“	150
5.2.2. Извори о Дукама	155

5.3. Ликови.....	162
5.3.1. Цезар Јован Дука.....	162
5.3.1.1. Цезар пре побуне.....	163
5.3.1.2. Цезар и почетак побуне Комнина.....	164
5.3.1.3. Цезар и Алексије пред зидинама Цариграда.....	167
5.3.1.4. Цезар у борби између Дука и Комнина.....	168
5.3.2. Георгије Палеолог.....	172
5.3.2.1. Георгије у икосу Дука.....	172
5.3.2.2. Георгије у побуни Комнина.....	173
5.3.2.3. Георгије у сукобу Дука и Комнина.....	174
5.3.2.4. Алексијев ратни саборац.....	175
<i>Георгије против Нормана.....</i>	175
<i>Георгије у Печенешким ратовима.....</i>	178
5.3.2.5. Георгије – „Анин фаворит“.....	181
5.3.3. Јован и Михаило Дука.....	183
5.3.3.1. Историјска улога.....	183
5.3.3.2. Јован Дука.....	184
<i>Јован као дукс Драча.....</i>	185
<i>Јован Дука на Истоку.....</i>	186
5.3.3.3. Михаило Дука.....	188
5.3.3.4. Место Јована и Михаила Дуке у „Алексијади“.....	192
<i>Ана у односу на Јована и Михаила Дуку.....</i>	192
5.3.4. Константин Дука.....	194
5.3.4.1. Специфичности лика Константина Дуке у „Алексијади“.....	194
5.3.4.2. Константин Дука као тема приче о Норманској инвазији.....	195
5.3.4.3. Улога Константина Дуке у побуни Комнина.....	197
5.3.4.4. Константин у завери Нићифора Диогена.....	199
5.3.4.5. Мотиви.....	203
<i>Порфорородност Константина Дуке.....</i>	203
<i>Лепота Константина Дуке.....</i>	205
5.3.5. Марија Аланска.....	209
5.3.5.1. Проблем адопиције.....	210
5.3.5.2. Блискост Марије Аланске и Алексија Комнина.....	213
5.3.5.3. Царица и мајка. Пример политичке употребе термина.....	217
5.3.6. Ирина Дука.....	221
5.3.6.1. Творац Алексијаде.....	221
5.3.6.2. Доминантно место Ирине Дука у „Алексијади“.....	222

5.3.6.3. Слика Ирине Дука у „Алексијади“	225
5.3.6.3.1. Ирина до повлачења Ане Даласин	227
Слика царског пара-слика Јовановог доба?	227
Иринина помоћ Алексију-богатство Дука	228
Иринина ученост	230
Иринино материнство - Анина посебност	230
5.3.6.3.2. Ирина после повлачења Ане Даласин	232
Царева неговатељица-Јованова противница	236
5.3.6.4. „Алексијада“ између Ирине и Ане	241
5.3.6.5. Ана Комнин или Ана Дука?	242
6. Комнинска "φιλία"	245
6.1. "Мајка Комнина" (μητήρ τῶν Κομνηνῶν)	247
6.2. „Орест и Пилад“	259
6.2.1. Исак Комнин – ἀπόρφυρον βασιλέα	259
6.2.2. Завера Јована Комнина	265
Специфичности	266
Значај епизоде	269
6.3. Мотив „филадельфије“	271
6.3.1. Проблем лика Јована Комнина	271
6.3.2. Ћутање Ане Комнин	272
6.3.3. Критика Јована	275
6.3.3.1. Јован у епизоди рођења царске деце	277
6.3.3.2. Рођење Јованове деце	279
6.3.3.3. Нићифор Вријеније у улози Јована Комнина	281
6.3.3.4. Слика Алексијевих подвига - критика Јована и Манојла Комнина	284
7. Публика	288
7.1. Време настанка „Алексијаде“ и историјски контекст	289
7.2. У позадини једне сатире. Случај Тимариона	290
7.3. Одрас „Алексијаде“ у делу Георгија Торника	292
7.4. Циркулисање „Алексијаде“	298
7.5. Рукописи „Алексијаде“	299
7.6. О разумевању Анине поруке	302
Закључак	304
БИБЛИОГРАФИЈА	311
Извори	311
Литература	312

Предговор

Алексијада у савременој византологији.

Од друге половине 19. века, до данас, Ани Комнин и *Алексијади* су посвећене свега две монографије. Прва је студија немачког истраживача Емила Остера (E. Oster, *Anna Komnena*, Rastatt 1868-1871), а друга, далеко значајнија у погледу референтности у потоњој историографији је студија Џорџине Баклер (G. Buckler, *Anna Comnena. A study*, Oxford University Press 1929) изашла у Енглеској, као студија – приручник уз први енглески превод *Алексијаде*, који је приредила Елизабет Даус 1928. године. Монографија Џорџине Баклер је усмерена на студију Анине личности, карактера, образовања и на Ану као писца једне историје. Њен највећи значај и допринос су ауторкино исцрпно и детаљно истраживање различитих особности Аниног дела. Њен приступ је, упркос манама које данашњи истраживачи препознају свакако био иновативан и донео је њеном делу статус ауторитета по питању проблематике *Алексијаде* и Ане Комнин.

Само две наведене студије, не представљају, међутим, усамљене случајеве изучавања Ане Комнин и њеног дела у историји византологије. У нешто мањем обиму, и други значајни византолози 20. века посветили су пажњу овој проблематици, успевајући да одрже континуитет у развоју ове проблематике, која је данас достигла велике домете.

Највећи ауторитет за комнинску епоху на прекретници векова био је Фердинанд Шаландон, који је студијама Алексија I, Јована II и Манојла I Комнина посветио две збирке есеја (*Essai sur le règne d'Alexis Ier Comnène (1081-1118)*, Paris 1900; *Jean II Comnène, 1118-1143, et Manuel I Comnène, 1143-1180*, Paris 1912). Уз то, у посебној студији се бавио и питањем Нормана. Ова монографија представља до данас једину компактну студију посвећену Норманима у Италији (*Histoire de la domination normande en Italie et en Sicile*, Paris, 1907.).

Недуго након Шаландона, један од највећих византолога 20. века, Шарл Дил, је у свом ненадмашном делу *Византијске слике* (*Figures Byzantines*, I-II, Paris

1906-1908),¹ осликао портрете кључних жена комнинске епохе – Ане Даласин, Ане Комнин и Ирине Дука. Сlike ових жена су представљале за многе потоње истраживаче полазишне премисе за изучавање амбициозне политике мајке Комнина, „чудне славољубивости али истоветно и неочекиване сентименталности“ Ане Комнин, као и „свемоћно утицајне“ супруге Алексија Комнина, Ирине Дука. Дилови романескни портрети су отворили једно важно поглавље у изучавању проблема комнинских жена, питања њиховог стварног утицаја на цара Алексија, и улоге коју су имале у његовој успешној владавини. Шарл Дил је дао и врло важну оцену *Алексијаде*, која се и данас посматра са становишта његових премиса – „*Алексијада* Ане Комнин улива читаоцу неспокојство и неповерење. Та тобожња историјска књига уједно је панегирик и памфлет. Кад је по смрти Вријенијевој принцеза ставила себи у задатак да продужи историјско дело које је почео њен муж, и да исприча потомству владавину Алексијеву, она је дошла у сасвим природно искушење да светлим бојама искити доба у коме је она била срећна, када се надала, кад јој се будућност осмехивала. Величајући велику појаву Алексијеву, она се, с друге стране, није устезала да неизбежним поређењем мало унизи следбенике првог Комнина <...>. За психологију личности, *Алексијада* остаје документ од највеће важности; и са ширег гледишта, то је једна веома значајна књига. Најзад, то је једна црта која није без извесне величине, да је тој жени политичарки, која је била списатељка, највећа амбиција била да се продужи после смрти оним што је сматрано за најбоље у њој, својим духом и својом мишљу.“²

Интересовање за *Алексијаду* у савременој византологији најкорисније је пратити према преводима на савремене језике и издањима грчког текста,³ који су

¹ Први превод Диловог дела на српски језик, појавио се у издању Српске књижевне задруге, 1927/1929. године. Репринт издање је објављено 1991. године.

² Дил, *Византијске слике*, 349-350

³ Издања грчког текста: D. Hoeschel, *Alexiados libri VIII ab Anna Comnena de rebus a patre gestis scripti*, Augustae Vindelicorum 1610; P. Poussines, *Annae Comnenae Alexiadis libri XV*, Lutetiae 1649; J. Shopen/A. Reifferscheid, *Annae Comnenae Alexiadis libri XV*, Bd. 1, Bonn 1839, Bd. 2, Bonn 1878; A. Reifferscheid, *Annae Comnenae Alexias, libri XV*, 2 Bde., Leipzig 1884; B. Leib, *Anne Comnène, Alexiade*, tome I-III, Paris 1937-1945. Index par P. Gautier (= tome IV), Paris 1976.; D. R. Reinsch – A. Kambylis, *Annae Comnenae Alexias*, Berolini et Novi Eboraci 2001. Pars prior: Prolegomena et textus (CFHB).

Комплетни преводи: Латински језик - Poussines 1649, Schopen 1839-1878; Француски језик - Cousin 1672, Leib 1937-1945; Италијански језик - Rossi 1846; Руски језик – Аноним 1859, Ljubarskij/Sluzkaja 1965

сукцесивно издавани од краја 19. века па до 2001. године, када је изашло и прво критичко издање *Алексијаде* у оквиру едиције *Corpus Fontium Historiae Byzantinae* (CFHB). Међу преводиоцима и приређивачима оригиналног текста *Алексијаде*, истакли бисмо Бернарда Леба, Јакова Љубарског,⁴ Дитера Рајнша и Атанасиоса Камбилиса, као најстакнутије истраживаче дела Ане Комнин, који су допринели кључном развоју изучавања ове веома значајне проблематике. У уводима превода *Алексијаде* на савремене језике, Леб, Љубарски и Рајнш су детаљно образложили главне проблеме, истичући првенствено историјски значај *Алексијаде*, а потом се бавећи и специфичностима Аниног књижевног дела.⁵ Феномен „ћутања“ Ане Комнин, истакао је Леб још средином прошлог века (*"Les silences d'Anne Comnène."* *Byzantinoslavica* 19 (1958)). Аниним изворима и односом ауторке према тексту бавио се Љубарски (*Об источниках „Алексиады“ Анны Комниной*, Византйский Временик 25 (1964)), као и проблемима Аanine хронологије (*Замечания к хронологии XI книги «Алексиады» Анны Комниной*, Византйский Временик 23 (1963)). „Програмом“ Аниног дела, односно њеним приступом историји, идеолошком позадином, композицијом и структуром *Алексијаде* бавили су се даље Камбилис (*Zum 'Programm' der byzantinischen Historikerin Anna Komnene*, Athens 1975.;) и Рајнш (*Zur literarischen Leistung der Anna Komnene*, Upsalla 1996; *Die Zitate in der Alexias Anna Komnenes*, Σύμμεκτα 12 (1998)). Рајнш је у својој детаљној студији о рукописима (*Zum Text der Alexias Anna Komnenes*, JÖB 40 (1990)) додатно проширио видике и отворио кључне теме везане за политичку позадину Аниног дела и утицаја у потоњим епохама.

Осим издавача *Алексијаде*, два кључна француска византолога који су издавањем других извора комнинске епохе умногоме допринели разумевању њених главних феномена, јесу Пол Готје, који је приредио, за нас релевантне,

Дански језик – Hovgård 1879-1882; Енглески језик – Dawes 1928; Sewter 1969; Грчки језик – Konstantopoulos 1938; Sidere 1992; Шпански језик – Diaz Rolando 1989; Немачки језик – Reinsch 1996 - Reinsch, *Alexias*, 17

⁴ Тема његове дисертација за „кандидата историјских наука“ је била „Ана Комнин као историјски извор“, коју је одбранио 1964. године. Ментор му је био Александар Каждан. Већ наредне, 1965. године, изашло је његово, а уједно и прво руско издање *Алексијаде*. Након тога, његов превод је издаван још два пута – 1991. године и 2010. године. У првом издању превода, Љубарски је истакао историјски значај *Алексијаде*, док је друга едиција садржала и његову анализу књижевне структуре *Алексијаде*.

⁵ Наводимо само неке примере.

говоре Михаила Италика (*Michel Italikos. Lettres et discours*, Paris 1972) и, кључан за разумевање политичке идеологије царице Ирине Дука, типикон манастира Богородице Кехаритомени (*Le Typikon de la Théotokos Kécharitôménè*, REB 43 (1985)) и Жан Дарузес, који је приредио писма и говоре Георгија Торника (*Georges et Dèmètrios Tornikès, Lettres et discours*, Paris 1970).

У свом највећем обиму, изучавање *Алексијаде* у 20. веку је првенствено било усмерено на коришћење дела Ане Комнин као главног извора за епоху Алексија I Комнина, због чега су посебно обрађивани проблеми Првог крсташког рата, у оквиру расправа⁶ али и великих студија о крсташким ратовима (S. Runciman, *A history of the Crusades*, I-III, Cambridge 1951-1954; R.-J. Lilie, *Byzanz und die Kreuzfahrerstaaten : Studien der Politik des byzantinischen Reiches gegenüber den Staaten der Kreuzfahrer in Syrien und Palästina bis zum vierten Kreuzzug (1096-1204)*, Munich, 1981.), а затим и главних феномена Алексијеве владавине. У том погледу бисмо истакли веома значајан корпус есеја, произашао са скупа посвећеног Алексију I Комнину (*Alexios I Komnenos*, ed. M. Mullett and D. Smythe, Papers I, Belfast 1996), у коме су, поред истицања значајних феномена Алексијеве владе, отворена многа питања и о *Алексијади* Ане Комнин.⁷ Међу водећим светским стручњацима за комнинску епоху данас можемо издвојити следеће⁸: Пол

⁶ Од значајних расправа везаних за тематику првог крсташког рата навели бисмо само неколико – R.-J. Lilie, *Der erste Kreuzzug in der Darstellung Anna Komnene.*, *Poikila Byzantina VI (Varia II)*, Bonn 1987, 49-148; R. D. Thomas, *Anna Comnena's Account of the First Crusade: History and Politics in the Reigns of the Emperors Alexius I and Manuel I Comnenus*, *BMGS* 15 (1991), 269 – 312; J. France, *Anna Comnena, the Alexiad and the First Crusade*, *Reading Medieval Studies* 10 (1983), 20 – 32; P. Stephenson, *Anna Comnena's Alexiad as a Source for the Second Crusade?*, *Journal of Medieval History* 29, I (2003), 41-54;

⁷ О улози и месту жена у оквиру комнинског икоса – В. Hill, *Alexios I Komnenos and the imperial women*; о слици Алексија као борца против јереси у Алексијади Ане Комнин – D. Smythe, *Alexios I and the heretics: the account of Anna Komnene's Alexiad*; и о самој Алексијади, њеној структури, изворима и питању ауторства – J. Howard-Johnston, *Anna Komnene and the Alexiad*.

⁸ На овом месту бисмо истакли и Александра Каждана, једног од највећих ауторитета за проблематику византијске књижевности. Његове студије о византијској култури и друштву 12. века – A. Kazhdan – A. W. Epstein, *Change in the Byzantine culture in the eleventh and twelfth centuries*, Los Angeles – London 1985 - и о књижевности 11. и 12. века – A. Kazhdan – S. Franklin, *Studies in the Byzantine Literature of the eleventh and twelfth centuries*, Berkeley – Los Angeles – London 1984.- представљају огроман допринос науци, који је омогућио даљи развој ове гране византологије. Каждан се, међутим, није толико детаљно бавио самом *Алексијадом*.

Магдалино,⁹ Мајкл Анголд¹⁰, Влада Станковић,¹¹ Петер Франкопан¹², и Маргарет Малет,¹³ уз велики допринос других истакнутих византолога – Рут Макридес, Елизабет Цефрис, Барбаре Хил, Ингеле Нилсон и других.

⁹ Революционарни преокрет у изучавању комнинске епохе изазвала је грандиозна студија Пола Магдалино о епохи Манојла Комнина (P. Magdalino, *The Empire of Manuel I Komnenos 1143-1180*, Cambridge 1993), у којој је посебан акценат стављен на феномен реторике у доба Манојла и на слику цара која је креирана преко богате литерарне продукције, која нема свој пандан у византијској историји. Магдалино се детаљно бавио и проблемом породичних односа у оквиру комнинског икоса, који представљају и најзначајнији феномен епохе. Магдалинов рад на пољу комнинске епохе бележи бројне радове – P. Magdalino, *Innovations in Government*, in “Alexios I Komnenos”; P. Magdalino, *The reform edict of 1107*, in “Alexios I Komnenos”; P. Magdalino, *Byzantine Snobbery*, in *The Byzantine Aristocracy*; P. Magdalino, *The Byzantine aristocratic oikos*, in *The Byzantine Aristocracy*; P. Magdalino, *Eros the King and the King of Amours: Some observations on Hysmine and Hysminias*, DOP 46 (1992); P. Magdalino, *The Byzantine Holy Man in the Twelfth Century*, in “Byzantine Saint”; P. Magdalino, *The Porphyrogenita and the Astrologers: A commentary on Alexiad VI 1.7-7*, in “Porphyrogenita: Essays in Honour of Julian Chrysostomides”; P. Magdalino (with R. Macrides), *The Fourth Kingdom and the Rhetoric of Hellenism*, in “The Perception of the Past”, итд. За нас је од кључне важности рад из 2000. године, који је покренуо смеле теме у погледу новог тумачења *Алексијаде* кроз призму контекста Манојлове епохе и главних културних и идеолошких поставки његовог владарског режима – P. Magdalino, *The Pen of the Aunt: the Echoes of the Mid-Twelfth Century*, Anna Komnene and Her Times, New-York 2000. Магдалино је понудио другачији поглед за тумачење проблема Првог крсташког рата, описа ратова против Турака, дубљег разумевања компликованих породичних односа и слике појединих чланова царског икоса у *Алексијади* Ане Комнин.

¹⁰ Две најзначајније монографије Мајкла Анголда – M. Angold, *The Byzantine Empire, 1025-1204: a Political History*; M. Angold, *Church and Society in Byzantium under the Comneni, 1081-1261*, Cambridge 1995

¹¹ *Infra.*, 9

¹² Петер Франкопан је приредио најновији превод *Алексијаде* на енглески језик – Alexiad by Anna Komnene, Penguin Classics, 2009 *Kinship and the distribution of Power in Komnenian Byzantium*, HER 495, 1-34; Perception and Projection of Prejudice: Anna Komnene, the Alexiad and the First Crusade, “Gendering the Crusades”, ed. S. B. Edgington - S. Lambert, New York 2002, 59-76; *Challenges to imperial authority in Byzantium, revolts on Crete and Cyprus*, Byz 74 (2004); *Challenges to Imperial Authority in the Reign of Alexios I Komnenos: the Conspiracy of Nikephoros Diogenes*, Bsl 64 (2006), 257-275; *The Fall of Nicea and the towns of western Asia Minor to the Turks in the later eleventh century: The curious case of Nikephoros Melissenos*, Byz 76, 153-184; *The imperial governors of Dyrrakhion in the reign of Alexios I Komnenos*, BMGS 26 (2002), 65-103; ‘Byzantine trade privileges to Venice in the eleventh century: the chrysobull of 1092’, Journal of Medieval History 30 (2004), 135-60; ‘Turning Latin into Greek: Anna Komnene and the Gesta Roberti Wiscardi’, Journal of Medieval History 39 (2013), 80-99.; ‘Byzantine military expeditions against the Serbs in the 1090s: a new interpretation’, Bulgaria Medievalis 3 (2012), 385-97; ‘Re-interpreting the family in Komnenian Byzantium: where blood is not thicker than water’, Transforming Byzantium in the 11th Century, eds. M. Lauxtermann and M. Whittow (Aldershot, 2014); ‘Reading the Alexiad: identifying an unknown Palaiologan source in Anna Komnene’s history’, in eds. I. Toth and N. Gaul, Essays in honour of Prof. E. Jeffreys (Cambridge, 2014); ‘Where Advice meets Criticism in 11th Century Byzantium: Theophylact of Ohrid, John the Oxite and their (re)presentations to the Emperor’, Al-Masaq, vol. 20 (2008), 71-88.

¹³ Маргарет Малет је донела велики преокрет на пољу изучавања епистографије, у својој грандиозној студији о писмима Теофилакта Охридског (*Theophylact of Ochrid: reading the letters of a Byzantine archbishop*, Birmingham Byzantine and Ottoman Monographs, 2, Aldershot 1997). Она се бавила веома значајним питањима друштвене мреже и узајамних односа између архиепископа и највиших чланова византијске аристократије у доба Алексија I Комнина. Малет је посебно активна на пољу византијске књижевности где је поново актуелизовала пролематику жанра (*The madness of genre*, Homo Byzantinus, DOP, 46 (1992)) – насупрот Каждану који је инсистирао на важности аутора насупрот жанру – и преиспитала могуће домете ове гране Византије. Посебан акценат је ставила на епоху цара Алексија I Комнина, изучавајући проблеме царске идеологије у доба оснивача династије

За прекретницу у изучавању *Алексијаде* Ане Комнин склони смо да одаберемо 2000. годину, када су изашла два врло значајна зборника радова. Први, општији за нашу тему, али веома значајан је зборник радова произишао са конференције одржане у Никозији, посвећене проблематици византијске књижевности. Прва публикација нове едиције под називом „Dossier Byzantins“,¹⁴ која је усмерена на изучавање главних феномена историје византијске књижевности, отворила је многа нова питања на пољу ове значајне гране византологије, преиспитујући стара гледишта која су још од Крумбахерове историје византијске књижевности¹⁵ претрпела веома мале измене. Рад на пољу истраживања византијске књижевности, који је најавио први број овог научног часописа, након више од деценије, показује веома завидне резултате. Нове теорије у историји византијске књижевности, на дневни ред су поставиле врло важно питање – који је одговарајући приступ за византијску историографију - *Quellenforschung* или књижевни критицизам? Оне су, између осталог, поново актуелизовале питање жанра (иако још увек постоје предострожности у том погледу), ставивши га у фокус истраживања. Усмериле су се, између осталог, и на нужну контекстуализацију дела, превасходно историјску, али и на тематско – структуралну, и наратолошку контекстуализацију, када је у питању филолошки приступ.¹⁶ Анализа појединих термина и њихово уклапање у структуру, затим књижевна анализа реченичних конструкција, структуре текста, тема и мотива, понудиле су нека нова интересантна решења за разумевање веома комплексних дела у каква спадају византијске историје.

комнина (*The imperial vocabulary of Alexios I Komnenos*, Alexios I Komnenos, Belfast 1996; *Alexios and imperial renewal*, New Constantines, Aldershot, 1994), уз обећање да ће приредити превод „Муза“ Алексија Комнина.

¹⁴ Dossiers Byzantins 1: Pour une "nouvelle" histoire de la littérature byzantine - Problèmes, méthodes, approches, propositions, Actes du Colloque international philologique, Nicosie - Chypre, 25-26 mai 2000

¹⁵ K. Krumbacher, *Geschichte der byzantinischen Literatur von Justinian bis zum Ende des ostromischen Reiches*, Handbuch der klassischen Altertumswissenschaft 9.1, Munich 1892

¹⁶ Врло значајна питања покренула је и систематизовала Ингела Нилсон у својим расправама о новим трендовима у историји византијске књижевности и проблематици нарације. - I. Nilsson, *To Narrate the Events of the Past: On Byzantine Historians and Historians on Byzantium*, In "Byzantine Narrative"; I. Nilsson, *Archaists and Innovators: Byzantine "classicism" and experimentation with genre in the twelfth century*, In "Genres and Their Problems: Theoretical and Historical Perspectives"; I. Nilsson, *The Same Story, but Another. A Reappraisal of Literary Imitation in Byzantium*, In "Imitatio-Aemulatio-Variatio"; E. C. Bourbouhakis – I. Nilsson, *Byzantine Narrative: the Form of Storytelling in Byzantium*, In "A Companion to Byzantium"; I. Nilsson – R. Scott, *Towards A New History of Byzantine Literature: The case of Historiography*, CM 58 (2007); I. Nilsson, *Static Imitation or Creative Transformation? Achilles Tatius in Hysmine & Hysminias*, In "Ancient Novel and Beyond".

У већ споменутом зборнику о Алексију Комнину, нашла се контроверзна расправа о *Алексијади* Ане Комнин, оксфордског професора Џејмса Хауарда-Џонстона. Она је веома значајна из два разлога. На првом месту, то је прва краћа студија о делу Ане Комнин након монографије Џорџине Баклер. На другом месту, она је својим негирањем Аниног оригиналног ауторства пробудила живо интересовање за проблематику *Алексијаде* и окупила најугледније стручњаке на симпозијуму посвећеном Ани Комнин и њеној историји, са ког је произашао кључан зборник о Ани Комнин и њеном историјском делу (*Anna Comnene and Her Times*, ed. Th. Gouma-Peterson, New-York 2000).

Скуп расправа најугледнијих стручњака по питањима разних аспеката живота и дела Ане Комнин је, истовремено, и логични исход модерних тенденција у византологији, које су се 80-их и 90-их година 20. века усмериле на све особености политичког, културног, идеолошког и духовно-црквеног система комнинског доба. Паралелно са ширењем тема, и продубљивањем већ постојећих питања, нов талас у изучавању византијске књижевности, омогућио је да се пружи нови одговори и поставе нова питања *Алексијади*, али и да се пружи бољи увид у личност Ане Комнин, као и у политичко-пропагандну улогу њеног дела у контексту средине 12. века. Зборник који је окупио истакнуте међународне византологе поставио је многа важна питања - Зашто би требало да нас интересује Ана Комнин? Да ли због тога што је била атипична, изузетна жена, која је у извесном смислу превазишла своје историјски миље? (Лаиу).¹⁷ Где је место *Алексијаде* у контексту византијске књижевности 1140-их и 1150-их година и да ли она представља скривену критику Манојлове владавине? (Магдалино). Како се могу помирити Анине амбиције са друштвом које је описано као мизогино и патријархално? Који су били начини манифестације моћи код комнинских жена и колико је Ана била свесна свог пола, колико је говорила са становишта свог пола и да ли је била феминисткиња, и на тај начин редефинисала схватање жене? (Хил).¹⁸ У ком односу стоји Анино дело према другим писцима византијских историја по свом стилу и садржају? Колико је веродостојна у погледу догађаја Алексијеве владавине и да ли је Ана Комнин оригинални аутор *Алексијаде*? (Макридес).¹⁹ У којој мери се Ана

¹⁷ A. Laiou, Introduction,

¹⁸ B. Hill, *Actions Speak Louder Than Words*

¹⁹ R. Macrides, *The Pen and the Sword*

уклапа у друштвени миље жена из виших кругова Цариграда? Шта нам говори у погледу ауторства тај "мушки" аспект Анине личности? (Рајнш).²⁰ Да ли је Ана Комнин истовремено била и писац аутобиографије, и на који начин се може интерпретирати њен однос са мајком, царицом Ирином, и са бабом, Аном Даласин? (Гума-Петерсон).²¹ Каква је била улога образованих жена попут Ане Комнин као покровитеља у издавању књига и у уметности? (Андерсон).²² Како се Алексије Комнин супротставио Норманима и како је његова ћерка видела тај однос? (Албу).²³ И коначно, зашто је *Алексијада* ремек-дело византијске књижевности? (Љубарски).²⁴ ²⁵

Кључни зборник из 2000. године је подстакао понека усамљена истраживања, али није још увек подстакао ниједног истраживача на неопходну студију о Ани Комнин и њеном делу у светлу модерних токова, са акцентом на Анину реторику, и специфичност њеног књижевног израза.

Недавна студија из 2012 године о историји Нићифора Вријенија,²⁶ показала је позитиван развој нових приступа изучавању византијске књижевности које су инаугурисали Антони Калделис са својом студијом о Михаилу Пселу, и већ споменути Пол Магдалино. Посебно значајно за истраживаче *Алексијаде* је поглавље о поређењу историје двају супружника – Нићифора Вријенија и Ане Комнин. Ово питање, које је Џејмс Хауард-Џонстон поставио на дневни ред пре скоро две деценије је тумачено на један сасвим другачији начин, кроз призму примењеног дискурса, који се битно разликује у споменутих историјама. Уз непорециву потврду оригиналности дела Ане Комнин, која је аргументовано доказана још 2000. године, појавила су се, међутим, становишта о једном другачијем тумачењу околности завере Ане Комнин против брата Јована Комнина. Нова тумачења су поставила питање Аниног стварног учешћа у тој завери и њене фактичке улоге у овом кризном тренутку за династију Комнина.²⁷

²⁰ D. R. Reinsch, *The Case of Anna Komnene*

²¹ Th. Gouma-Peterson, *Passages to the Maternal*

²² J. C. Anderson, *Learned Women*

²³ E. Albu, *Bohemond and the Rooster*

²⁴ J. Ljubarskij, *Why is the Alexiad a Masterpiece?*

²⁵ Th. Gouma-Peterson, Preface, X, "Anna Comnene and Her Times"

²⁶ L. Neville, *Heroes and Romans in Twelfth-Century Byzantium. The "Material for History" of Nikephoros Bryennios*, Cambridge 2012.

²⁷ Neville, *Heroes and Romans*, 21-24; Quandahl- Jarratt, *Anna Comnena as Rhetorical Historiographer*, 305-310

Свеукупно гледајући, могли бисмо да истакнемо неколико значајних појединости када је реч о изучавању *Алексијаде* Ане Комнин и односа ауторке према свом тексту. Ана Комнин и њено дело су од самих почетака модерне византологије привлачили пажњу најистакнутијих византолога. Од краја 19. века па до данас *Алексијада* је перципирана као контроверзно дело, посве неуобичајено по свом ауторству, али улози и циљу који је имала у добу када је настала, као и по поруци коју је носила. Многи проблеми, међутим, тек предстоје да буду испитани. *Алексијада* изискује другачији приступ, који умногоме одговара студијама Михаила Псела,²⁸ које су данас у свом зениту, и који су добиле историје Михаила Аталијата²⁹ и Никите Хонијата³⁰. Нужно је и неопходно посматрање дела кроз форму литераног израза, и истовремено тумачење кроз критику извора, али и књижевног критицизма.

За одабир ове специфичне теме смо се определили превасходно зато што је у светској византологији сазрела потреба за једном новом студијом о *Алексијади* Ане Комнин. Иста ситуација је и у српској византологији, која је, на пољу изучавања комнинске историје достигла завидне размере, у потпуности синхрон са развојем главних тенденција у светској византологији. Најзаслужнији за континуирани развој изучавања разних феномена комнинске епохе у српској византологији је проф. Влада Станковић, који је својим пионирским радом о породици Комнина (*Комнини у Цариграду (1057-1185). Еволуција једне владарске породице*, Београд 2005), отворио многа значајна питања у светској

²⁸ Потпуно нови талас у студијама Псела је покренуо истакнути византолог Антони Калделис – A. Kaldellis, *The Argument of Psellos' Chronographia*, Brill 1999. За најмодерније токове у светској византологији његова студија представља главно референтно дело, због чега је овде и наводимо. Осим тога, Калделис представља једног од кључних савремених византолога када је реч о потпуно другачијем приступу византијским изворима. Његов приступ је применила и Леонора Невил у својој студији о Нићифору Вријенију, у којој је понудила сасвим нова и интересантна, али уједно и веома смела тумачења.

²⁹ D. Krallis, *Michael Attaleiates and the Politics of Imperial Decline in Eleventh-Century Byzantium*, Arizona 2012.

³⁰ Врло је значајан зборник о Никити Хонијату, који је, применом интердисциплинарног приступа, разматрао историјске, књижевне, теолошке, али и уметничке аспекте Хонијатовог текста, показао је како се сви ови елементи могу сматрати за интегрални део наратива. – *Niketas Choniates. A Historian and a Writer*, ed. A. Simpson and S. Efthymiadis, Geneva 2009. Уз овај зборник радова, за савремене студије Хонијата, кључна је скорашња монографија Алишије Симсон – A. Simpson, *Niketas Choniates. A Historiographical Study*, Oxford 2013.

византологији.³¹ Нова тумачења која је понудио погледом кроз врло значајан, али никада довољно истицан феномен комнинског породичног јединства и породичне филантропије, као главних конститутивних елемената царске и политичке идеологије, омогућила су и нама да *Алексијаду* посматрамо у сасвим другачијем светлу, као кључно дело за разумевање комнинског царског дома и компликованих односа унутар царског икоса.

С поносом истичемо да се српска византологија, по питању увек актуелне проблематике комнинске династије налази у свом зениту, захваљујући опсежним и језгровитим студијама Владе Станковића, који је својим смелим и оригиналним тумачењима извора комнинске епохе омогућио и нама да кренемо стопама једног „новог таласа“ који је тек однедавно почео да провејава и у круговима светске византологије.

Методолошки приступ који смо одабрали подразумева – уз традиционалну историјску анализу и критику извора – врло значајно и неопходно тумачење текста као књижевног дела у циљу разоткривања реторских техника посредством којих је Ана Комнин реконструисала историјску реалност. Надамо се да ће овакав приступ пружити нове одговоре на стара питања, али да ће истовремено, отворити и нова питања за којима наука увек трага, и која указују да се студије *Алексијаде* и Ане Комнин развијају праволинијски и да ће свој зенит достићи у 21. веку.

³¹ Од кључних тема које је В. Станковић покренуо, истакли бисмо проблематику Вријенијеве и Анине историје, као и разлика које је уочио у њиховим делима, које говоре у прилог тезама о двема историјама као *личним историјама* ових супружника, разрађујући проблематику перцепције историје у 12. веку и разумевања историјског жанра у контексту комнинске епохе - Stanković, *A story about different perspectives*; Stanković, *Lest we forget*; Станковић, *Увод у Материјал историје*. - Када је реч о идеологији Комнина, незаобилазне су расправе о феномену „профирогенитности“ у доба Комнина - Stanković, *La porphyrogénèse* - као и о комнинским царским задужбинама. В. Станковић је направио кључни допринос светској византологији у изучавању идеолошке позадине комнинске ктиторске активности – Stanković, *Comnenian Monastic Foundations*; Станковић, *Типикон манастира Богородице Космосотире*. Краће студије о појединим цариградским реторима 12. века, представљају континуирани наставак Магдалиновог приступа, и пружају увид у разне аспекте комнинске реторике и културне активности комнинског Цариграда - Stanković, *A generation gap or political enmity?*; Станковић, *Срби у поезији Теодора Продрома и Анонима Манганског*; Stanković, *The resounding word*.

Увод

Ана Комнин

Ана Комнин³² рођена је 2. децембра 1083. године у порфирној дворани Велике палате у Константинопољу, као прворођена кћер царског пара Алексија Комнина и Ирине Дука. Недуго након рођења, верена је за номиналног наследника царског трона, за Константина Дуку, сина бившег цара Михаила VII Дуке.³³ У првим годинама свог живота Ана Комнин је била предодређена да наследи свог оца, заједно са Константином Дуком. Ове околности, које су највероватније биле само привремен план Алексија I Комнина измениле су се убрзо након рођења његовог мушког наследника, Јована II Комнина. Тај кључни догађај за будућу династију Комнина, за Ану Комнин је остао упамћен као онај који је најавио све њене потоње животне недаће. Иако је Јован Комнин, неколико година након свог рођења и званично крунисан, Аanine наде за наследством царског престола нису минувале, чак ни након смрти Константина Дуке.

У њеним царским амбицијама, Ана је имала подршку своје мајке Ирине Дука, која је, према речима Јована Зонаре и Никите Хонијата, свог сина Јована

³² О лику Ане Комнин в. – Варзос, *Γενεαλογία*, 176-197, Дил, *Византијске слике*, 328-351 и 351-379; Buckler, *Anna Comnena*, 27-35; Любарский, *Алексиада*, 5-18, Reinsch, *Alexias*, 8-11, Reinsch-Kambylis, *Alexias*, Prolegomena, 3-9

Највећи извор података за „лик и дело“ Ане Комнин је сама *Алексијада*. Од других наративних извора помоћу којих се реконструише „историјски лик“ Ане Комнин имамо историју Јована Зонаре (Zon., libri XVIII) и Никите Хонијата (Nic. Chon., 1-12). Од реторских дела, посвећених Ани Комнин, најзначајнији извори података су Увод у тестамент Михаила Италика и Посмртна беседа Георгија Торника за Ану Комнин. Осим тога, податке о њеној деци налазимо у беседама Теодора Продрома поводом женидбе њених синова Алексија и Јована (Theodoros Prodromos, Ἐπιθάλαμος τοῖς τοῦ εὐτυχεστάτου καίσαρος υἱοῖς, Nicephori Bryennii Historiarum libri quattuor, ed. P. Gautier (CFHB IX), Brussel 1975, 340-355), у посмртној беседи за Теодору, жену њеног сина (Theodoros Prodromos, Ἐπιτάφιος τῇ γυναικὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ πανευτυχεστάτου καίσαρος κυροῦ Νικηφόρου τοῦ Βρυεννίου курῶ Θεοδώρου, 355-367). Значајне податке за однос Ане Комнин и Ирине Дука доноси Типикон манастира Богородице Кехаритомени. У оквиру византијских кратких хроника, налази се тачан податак о датуму Аниног рођења. (P. Schreiner, Die Byzantinischen Kleinchroniken (CFHB XII/1-3), Wien 1975, Bd. XII/1, 54-56

³³ Податак о Аниној веридби за Константина Дуку се налази у *Материјалу за историју* Нићифора Вријенија – Bryenn., Pref, 8

потказивала цару Алексију, сматрајући да није достојан очевог престола, као што је то његова ћерка, са својим супругом. Супруг Ане Комнин био је потомак моћног балканског аристократског рода Вријенија, Нићифор Вријеније.³⁴ Међу савременицима је био особито слављен због своје изванредне учености, а Зонара истиче да је био Иринин миљеник, и да се царица трудила да њега постави на место свог сина Јована.

О кризној ситуацији за комнинску династију која је наступила на смрти цара Алексија, детаљнија обавештења доноси и Никита Хонијат. Алексије и Јован су, према његовим речима, морали делимично тајно да изврше успешан пренос власти, који мушком наследнику Комнина, очигледно није био загарантован у потпуности. Јован је успео да заузме Велику палату, након чега је убрзо прокламован за цара. Тај догађај, међутим, није окончао амбицију његове старије сестре, која је, према Хонијату, сковала тајну заверу за убиство Јована Комнина. Од такве намере је одмах одустала царица Ирина Дука, а на крају и Нићифор Вријеније, без чије подршке Ана није могла да изведе свој план у дело.³⁵

Јованова одмазда над завереницима је била блага – конфискована им је имовина, која им је након годину дана повраћена. Из *Алексијаде* је закључено да се Ана повукла у задужбину своје мајке, манастир Богородице Кехаритомени, у коме је провела преосталих тридесет и више година свог живота.³⁶ Ана се жалила на „заточеништво“ на које су је осудили „они који су на власти“,³⁷ због чега се претпоставља да је време од 1118. године провела у манастиру. Међутим, Ана је била у могућности да виђа неометано и свог супруга, који је за владе цара Јована био је његов истакнут ратни саборац, због чега се поставља питање да ли је она заиста била у манастиру од 1118, или се тамо повукла тек после смрти супруга 1138. године.³⁸ Анина „изолованост“ се вероватно односила на то да није била

³⁴ Тачно време склапања брака није познато, али се на основу *Алексијаде* изводи закључак да се то догодило пре 1097. године, када га срећемо у обрачуна са крсташима. О породици Вријенија детаљно в. Рајковић, *Породица Вријенија* у XI и XII столећу, Београд 2003.

³⁵ Nic. Chon, 10-12

³⁶ Царска задужбина Ирине Дука живела је као засебан аристократски двор бивше царице, након смрти њеног супруга Алексија Комнина, у коме је она била господарица, а њене ћерке, Евдокија и Ана, имале су статус царских принцеза и угођај који је одговарао њиховом пореклу.

³⁷ Никита Хонијат говори о „помирењу“ цара са својом сестром – „ἀμέλει τοι καὶ δίδωσι πάντα τῇ καίσαρίσση καὶ πλένεται.“ – Nic. Chon, 11 (84.85)

³⁸ Cf. Neville, *Heroes and Romans*, 24

добродошла на царском двору њеног брата, али не и на то да је била потпуно изолована од спољног света.

Богат културни и духовни живот који је обележио потоње године живота Ане Комнин, о којима детаљно пише Георгије Торник у посмртној беседи за Ану Комнин, говори директно против Аниних тужних жалби. И пре него што је постала позната као *protégé* обнове целокупне Аристотелове заоставштине, коју су предузеле истакнуте личности њеног времена, Ана је била део ученог круга њене мајке, Ирине Дука, која је била први велики књижевни мецена комнинске епохе. За Ирину Дука и њен „круг“ своја славна реторска дела су писали најугледнији ретори Јованове епохе, Теодор Продром, на првом месту, као и Михаило Италик. Ова два учењака, која су стекла сјајан углед и на двору цара Јована II Комнина, неометано су радила и за Ирину Дука, али и за чланове њеног круга, међу којима је Ана Комнин свакако била најистакнутија.

Ана Комнин је била предодређена да и у погледу патроната наследи своју мајку. Остала је забележена као велики литерарни мецена, с тим што је њен интерес био усредсређен првенствено на филозофију. О томе сведочи не само Торник, већ и она сама у свом великом историјском делу.

У кругу Ирине Дука зачета је идеја о писању историје Алексијевих подвига. Према Анимим речима, Ирина је дошла на ту идеју још за време Алексијевог живота, али она није наишла на царско одобравање. Историја је требало да сачека време после његове смрти, када је поруџбину за ово дело Ирина упутила свом зету Нићифору Вријенију, истакнутом „интелектуалцу“ свог доба. Премда се не може са сигурношћу утврдити Вријенијев почетак рада на овој историји, врло је вероватно да се то збило негде око 1120. године, али је, због природе његовог живота, и учешћа у ратним кампањама, Вријеније писао све до своје смрти, не успевши да га приведе крају. Те околности лежале су у позадини Аниног литерарног подухвата, како је она изложила у уводу свог дела.

Смрт Нићифора Вријенија означила је почетак настанка *Алексијаде*, према речима Ане Комнин. Последњу деценију и по свог живота Ана је посветила писању историје свог оца, и врло је вероватно да је и њу смрт омела у књижевном раду, иако је њено дело сачувано у потпуности.

Алексијада је настала у доба када Ирина Дука и Нићифор Вријеније нису били међу живима. Највећи део је написан и након смрти цара Јована II. Све три личности, биле су кључне фигуре Аниног живота – Ирина је била заштитник Анине политичке амбиције, Вријеније вољени супруг и литерарни претходник Аниног великог подухвата, а цар Јован II, директно заслужан за пропаст Аниних царских амбиција – намера нам је да покажемо – био је и највероватнији узрок настанка њене историје.

Структура рада

По свом ауторству, али и по свом садржају, „контровверзно“ дело византијског 12. века, *Алексијада* Ане Комнин, будила је пажњу истраживача још од краја 19. века, али је највећу полемику изазвала тек у последњој деценији 20. века, када је релативизовано питање Аниног оригиналног ауторства.

Расправа Џејмса Хауарда-Џонстона³⁹ је веома значајна због тога што је подстакла усмеравање пажње водећих византолога на ауторку дела, и на њен однос према својој историји. *Алексијада* је, до тада, била првенствено коришћена као богат извор за успон династије Комнина, али и за владавину цара Алексија, са посебним акцентом на ратну димензију његове владавине.

Идеолошко-политички значај дела Ане Комнин је био видан још у византијској епохи, судећи према рукописној традицији.⁴⁰ Већ у епохи .Манојла I Комнина, или недуго после, дошло је до измена на рукописима и до уклањања политички осетљивих термина. Ти важни подаци о изменама које су тенденциозно вршене на рукопису *Алексијаде*, сведоче о њеном утицају, значају, али и о „проблематичним ставовима“ комнинске принцезе који су, због политичке позадине морали бити измењени.

Од најважнијих специфичности *Алексијаде*, које су предмет нашег истраживања, истакли бисмо следеће : **аутора, тематику, структуру, и унутрашње стилске и жанровске особености.**

³⁹ Howard-Johnston, *Anna Comnene and the Alexiad*

⁴⁰ Опширније у поглављу „Публика“

Један од првих истраживача *Алексијаде* и Ане Комнин, Ф. Шаландон, изнео су суд о великом значају дела комнинске принцезе превасходно због изворне подлоге.⁴¹ Интересантно, *Алексијада* је веома ретко историјско дело у које су унети дословни преписи оригиналних државних докумената. Због уношења комплетних текстова докумената или посредног навођења осталих, Шаландон је закључио да је врло вероватно Ана Комнин имала приступ државној царској архиви.

Ана је, несумњиво, као царска кћер, имала омогућен приступ значајним државним документима, због чега је издвајамо као сасвим несвакидашњег аутора византијске историје. Осим што је била жена и веома учена, она је писањем *Алексијаде* показала много интригантнији елемент њене личности, који представља једну од главних теза наше студије – **Ана Комнин је показала спремност да се преко једне грандиозне историје обрачуна са својим политичким противницима и пренесе сведочанство о сопственим амбицијама, легитимном, али и неоствареном царском праву.**

Аниној историји су признате историјска веродостојност и историјски значај који носи за период Алексијеве владавине. Уочене су, међутим, и неке хронолошке и тематске недоследности, које су истраживачи покушавали да одгонетну.⁴² На првом месту, најзначајнија хронолошка разилажења била су време обнове Орфанотрофија и обрачун са богумилима, догађаји који су у Аниној историји смештени на сам крај повести, иако они не спадају у последње политичке успехе цара Алексија. Ми смо се трудили да покажемо да је Анина структура умногоме уприличена реторском жанру *василикос логоса*, јер је једино такво тумачење Аниног дела пружио логично оправдање за одређене недоследности у њеној историји.

Од осталих структуралних посебности *Алексијаде* врло је значајно истаћи њене дуже или краће аутобиографске екскурсе, који спадају међу главне изворе за реконструисање Аниног лика, уз кратак Увод у тестамент Михаила Италика, посмртно слово Георгија Торника, и историје Јована Зонаре и Никите Хонијата. Ово је уједно и једна од најзначајнијих особености *Алексијаде*, јер упућује на нужно

⁴¹ О изворима Ане Комнин – Chalandon, *Essai*, XI-XIV, Buckler, *Anna Comnena*, 233-239; Любарский, *Об источниках „Алексиади“*, passim.; Reinsch, *Alexias*, 13-14

⁴² Cf. Buckler, *Anna Comnena*, 251-256; Любарский, *Замечания к хронологии*, passim.; Angold, *Alexios I Komnenos*, 398-402

тумачење проблема односа аутора и текста, и феномена „ауторског присуства“ у делу.⁴³ Ана се, у овом погледу, сматра настављачем традиције⁴⁴ коју је инаугурисао велики византијски полихистор, Михаило Псел, у свом историјском делу, под називом *Хронографија*, у коме је кроз слике царева 11. века прославио себе, своју политичку улогу и преувеличан одлучујући значај који је сам себи приписао као кључној политичкој фигури цариградског двора друге половине 11. века. Пселова виртуозност у реторском изразу, у чије је оквири неметано уклопио критику владара, и скривеном, а понекад и отвореном иронијом бранио своју политичку мисију, остала је узор потоњим генерацијама византијских историчара, међу којима је Ана Комнин несумњиво била његов највернији следбеник. Према њеним речима, Михаило Псел је био највећи учењак свих времена, и не зачуђује, стога, што је у њеној историји пронађено преко 80 цитата из Пселове *Хронографије*.⁴⁵

Ана је, уз Псела, сматра се данас, највећи мајстор у депикцији ликова, с јединственом разликом, што је Ана први писац који је сопствене емоције направила учесником радње. Сматрамо да је Ана, кријући се иза типски „женске слике“ емотивности и наводне немогућности да обузда своју тугу поводом смрти одређених личности или поводом „недаћа које су је у животу сустигле“, она тенденциозно преносила врло важне политичке поруке. Својим деловањем и својим очекивањима Ана је доказала да чињеница што је жена, за њу није представљала кључну препреку. Оправдање за своје политичке амбиције она је нашла на примеру најмоћније жене последње три деценије 11. века, своје бабе, Ане Даласин.

⁴³ Типична форма присуства аутора у делу, преузета из класичне књижевности долази у форми првог или трећег лица јединине, а служи најчешће да објасни читаоцима порекло података које је аутор сакупио, говорећи у прилог истини и објективности. Аутори историја се тако најчешће појављују у својим делима говорећи о изворима својих података, али и као они који суде и на сваки начин воде читаоца кроз радњу. Опширније в. Macrides, *The Historian in The History*, 205-224;

⁴⁴ Дисконтинуитет у развоју аутобиографије се може пратити и када је реч о односу писац-текст, где анонимност аутора постаје једно од главних обележја византијске књижевности за период од 6. до 10. века. Како је Ј. Љубарски приметио, први аутор чија се биографија мање-више може реконструисати на основу његових личних обавештења јесте Лав Ђакон. Ипак, он је још увек био само сведок догађаја, али не и активни учесник. Када је реч о 11. веку, сусрећемо се са делима која се могу дефинисати као условно мемоарска. У том погледу, незаобилазна је *Хронографија* Михаила Псела, али и други део *Историје* Михаила Аталијата, где аутор иступа као један од ликова свог дела. Не може се погрешити ако се 11. век узме за прекретницу у односу писац-текст, када је писац коначно добио свој лик. Осим Псела и Аталијата, снажно присуство аутора у делу осећа се управо на примеру Ане Комнин у односу на Алексијаду. Она је личност која доминира својим делом подједнако као личност Михаила Псела у *Хронографији*. – Ljubarskij, „*Writers' Intrusion*”, 435-441

⁴⁵ О преузетим цитатима из *Хронографије* Михаила Псела види - Linnér, *Psellus' Chronographia and the Alexia*, passim.; D. Reinsch, *Die Zitate in der Alexias*, 2-4

Потрудили смо се да истакнемо у анализи овог значајног лика *Алексијаде*, да је у позадини величанствене слике о Алексијевој мајци стајала искључиво Анина лична амбиција и њена идеја да је, као епонимни потомак своје бабе, она наследник њене изванредне владарске способности.

Пример Ане Даласин је само један у низу многих који показују врло специфичну политичку позадину *Алексијаде*, која је била усмерена првенствено у циљу самопохвале, али и фаворизације ликова блиских Ани Комнин и њеним животним амбицијама, а истоветно и у циљу критике и покуде оних који су је омели у кључним намерама.

Тематика *Алексијаде*, која је у својим најопштијим цртама усредсређена на подвиге цара Алексија, и његово војевање, изазвала је можда најоштрији суд Хауарда-Џонстона. Он је закључио да ратна тематика која запрема највећи део Аниног наратива, заједно са очигледном „аристократском и војном визуром“, онемогућују једну царску кћер да буде оригинални стваралац *Алексијаде*. Хауард-Џонстон је закључио да је највероватнији творац *Алексијаде* Нићифор Вријеније, који је највећи део материјала сакупио и књижевно средио, али није успео да своје дело доведе до краја.⁴⁶ Ани је енглески византолог признао једино врсну компилаторску делатност и делимично ауторство у деловима који су се односили директно на њу.

Одабир специфичне теме са акцентом на војне подвиге цара Алексија и детаљно приказивање војних операција, покушаћемо да објаснимо контекстуализацијом епохе у којој је *Алексијада* стварана, као и истицањем главних циљева и намере ауторке, који се крију иза једне ратне историје пред нама. Ана је своје дело стварала у тренутку када је званична царска идеологија прослављала идеалног владара као цара-ратника и хомерског хероја. Нова царска идеологија је уприличена за прославе војних подвига цара Јована Комнина, а један од најзаслужнијих ретора за стварање те слике био је Теодор Продром, штићеник царев, али и најпре штићеник Ирине Дука. Ратна сага о Алексијевим подвизима била је суштински одговор на ратну сагу о великим подвизима цара Јована Комнина. У својим песмама, Продром га је славио као хомерског хероја.⁴⁷ Не

⁴⁶ Howard-Johnston, *Anna and the Alexiad*, 276-288

⁴⁷ Hörandner, *Prodromos*, III, IV, VI, VIII, XI

случајно, и сасвим у духу Продромове „реторике“, Ана Комнин је опевала на себи својствен начин једну нову и другачију *Илијаду*.

Покушаћемо смо да истакнемо и да је пажљив одабир стила, који у потпуности одговара форми историјске наратије према постулатима реторских *прогимнази*, омогућио Ани Комни да неометано изрази своје политичке идеје и да у форму историје заодене сопствену само-апологију. Њен циљ је био потврда њеног **царског права**, коме је дала снажан апологетски тон, што је још једна од веома значајних карактеристика Аниног наратива.

Чак и одабир жанра – коме смо посветили посебну целину – носи са собом личан печат ауторке, и има коначан дихотомни циљ – да, истовремено, пренесе генерацијама слику о једином и непревазиђеном владару узору, цару Алексију Комнину, чије наслеђе није очувано искључиво због неспособности његових наследника, и да кроз форму „историјске истине“ и искључиве љубави према истини коју је много пута истицала, Ана Комнин потврди и „истинитост“ своје *легитимности*.

Алексијаду првенствено одликује велика комплексност – у структури, начину наратије, одабиру тема, у екскурсима и у целокупној идеолошкој позадини – због чега је немогуће посматрати је искључиво као повест о Алексијевим подвизима и ратним дешавањима. Њен далеко највећи значај лежи у разумевању Адине историје у контексту времена у коме је настала. Савремена истраживања *Алексијаде* су била усредсређена првенствено на *историчност* и *веродостојност* Адине наратије, што је у потпуности скрајнуло суштински значај дела Ане Комнин, које је само кроз *форму* историје и одређених тема, требало да пренесе врло јасне политичке поруке.

Комнинска књижевност је специфична због њене политичке позадине, коју је Магдалино дефинисао појмом „Kaiserkritik“, али са фокусом на историје Јована Зонаре и Никите Хонијата.⁴⁸ Међутим, једна посебна врста „Kaiserkritik“, карактеристична је за Адин *наратив*.

Истраживање *Алексијаде* је било неопходно засновати на методу „деконструкције“, који подразумева поделу („разлагање“) и анализу свих најзначајнијих елемената дела – жанра, стила, начина наратије, структуре, тема,

⁴⁸ Magdalino, *Kaiserkritik*, passim.

мотива, али и сврхе, односно коначног циља дела. Истраживање смо засновали на оригиналном грчком тексту *Алексијаде*, који нам је омогућио да путем анализе одређених термина, употребљених речи и израза, јасније дефинишемо Анин књижевни израз и политичку поруку која се крила у позадини њене историје.

Структура наше студије је била условљена наведеним специфичностима *Алексијаде*, које представљају у неким деловима тешко раздвојиву целину, због чега је долазило до неминовних преклапања, а каткад и понављања извесних цитата и делова текста, али у сврхе тумачења из неколико различитих углова. Вишеслојност Аниног литерарног израза условила је, у неким деловима, можда не сасвим кохерентне целине које смо истакли као кључне у Анином изразу, али не нужно тематски повезане, јер су биле разуђене на анализу термина, структуре текста, „осликавања“ личности и догађаја. У многим деловима је било тешко раздвојити *историју* од *реторике*, „историјску реалност“ од „литерарног изобличавања“, изворне податке *других* од Аниног *личног сећања*, због чега смо у често истицали ове детаље, ради лакшег праћења саме проблематике. Уз то, трудили смо се да истакнемо кључне особености *Алексијаде*, посматрајући и анализирајући дело у контексту епохе када је настала, и из угла Ане Комнин.

Прва два поглавља су усмерена на анализу „Структуре и особина“ *Алексијаде* Ане Комни, али кроз призму оних које смо ми сматрали за најзначајније и оригинално Адине. Прво поглавље, под називом „Алексијада – *ars historica* или *ars rhetorica*?“ које смо оставили под знаком питања уводи у главне проблеме жанра, перцепције историје у 12. веку и значаја које је историја могла имати за узак круг византијске елите комнинског Цариграда. У том поглављу смо поставили питање због чега је Ана Комнин одабрала управо историјски жанр као начин свог литерарног израза? Истоветно смо испитивали и да ли је Ана остала у потпуности верна постулатима свог жанра, односно, да ли је њена гласна одбрана од панегирика, била врло свесна и намерна иронија ауторке у циљу прикривања одређених порука?

Истицањем специфичности Адине наративе имали смо идеју да представимо начин на који је Ана контруисала сопствени наратив. Њен књижевни израз и начин приповедања покушали смо да одгонетнемо кроз хомерску позадину њене историје, која је на врло звучан начин служила у циљу промовисања искључиво

једног цара-хероја. Даљу проблематику употребљених алузија усмерили смо и на питање евентуалног повезивања Алексијевог лика са ликом цара Ираклија, који је такође био један од веома значајних владарских узора у епохи Јована II Комнина.

Друго поглавље које је усмерено на саму тему дела, односно на повест о Алексијевим подвизима, посветили смо Анином начину креирања лика свог протагонисте, за потребе чега је искористила форму „василикос логоса“. Кроз ту форму смо пружили могућа објашњења за неке недоследности у *Алексијади*. Покушали да представимо на један другачији начин, којим методама је Ана стварала лик идеалног владара користећи се идеолошком подлогом Јовановог, али и Манојловог доба, и реторским изразом који је био најпопуларнији на дворовима ова два цара.

Треће и четврто поглавље – „Περὶ αὐτολογίας Ἀνῆς Κομνίνης“ и „Плач Ἀνῆς Κομνίνης“ – представљају подељену целину о Анином *аутобиографском импулсу* у делу. Трудили смо се да истакнемо на који начин је Ана представила себе својој публици, али смо покушали и да пружимо одговоре због чега је Ана истакла одређене елементе свог живота као најзначајније, а неке у потпуности прећутала.

Пето поглавље под називом „Дуке – тема, мотиви, протагонисти“, доноси једну у потпуности нову тезу. У овом поглављу, које је уједно и најобимније, изнели смо тезу о једном наративу који је уклопљен у главни костур повести о Алексијевим подвизима. Сматрамо да је прича о породици Дука један од најснажнијих идеолошких стубова Аниног легитимитета и да представља снажан политички манифест круга Ирине Дука, путем кога је Ана желела да потврди своју ексклузивност у оквиру комнинског царског дома. Анализу смо посветили кључним личностима породице Дука, како су представљени у *Алексијади*, и трудили смо да се истакнемо у којој мери је искључиво ова породица фаворизована. У фаворите Анине историје спадају несумњиво чланови рода Дука, а посебно место које заузимају порфирогенит Константин Дука и царица Марија Аланска, сведоче о искључиво Аниној перспективи. Не можемо говорити о утицају Ирине Дука на стварање Анине целокупне представе о породици Дука, јер су Константин и Марија Аланска били Иринини политички опоненти. Ова два лика су била лично значајна једино за Ану Комнин, због чега су, како ћемо показати, добили истакнуто место у њеној историји.

У поглављу под називом „Комнинска φιλία“, испитивали смо позадину Аниног амбивалентног становишта према појединим члановима комнинског царског дома. У оквиру овог поглавља, изнели смо мало другачије виђење Ане Даласин, како је приказана у *Алексијади*, као и Исака Комнина. Покушали смо да донесемо нека нова тумачења у проблематици лика Јована II Комнина.

Последње поглавље смо посветили проблему публике *Алексијаде*. Сасвим нову тему у савременој византологији покушали смо да применимо и на примеру *Алексијаде*. За разумевање Адине поруке нужна је историјска контекстуализација дела, у чије оквире улази и праћење утицаја који је историја Ане Комнин имала у цариградским круговима. У том смислу смо изнели становиште о једној врсти нелагодности која се појавила са почетком циркулисања Адиног дела у круговима око цара Манојла Комнина, а која је можда најбоље посведочена у снажном апологетском делу Георгија Торника у посмртној беседи за Ану Комнин.

Алексијада, према оцени модерне византологије, по свим својим одликама, спада у ремек-дела византијске књижевности. Оно што је издваја из велике групе грандиозних дела византијских писаца јесте чињеница да ју је писала једна жена, и то прворођена царска кћер, свесно искористивши једно епохално историјско дело у циљу промовисања сопствених политичких ставова, односно одбране своје царске *легитимности* и потврде свог *царског права*. Ана Комнин је искористила своју историју као медиј за обрачун са својим политичким противницима. Писана реч је омогућила овој контроверзној жени комнинске, али и целокупне византијске епохе уопште, да кроз историју владавине свог оца прослави себе и потврди своје истакнуто место у оквиру комнинског царског дома.

1.

„Алексијада“ – *ars historica* или *ars rhetorica*?

1.1 У позадини историје

Истраживање *Алексијаде* неопходно је започети од питања жанра. Жанр, у случају *Алексијаде*, како је то Маргарет Малет истакла, нам помаже да разумемо који од наративних дискурса је одабрала Ана Комнин да би се обратила својој публици. Подела на жанрове била је позната и Византинцима, који су врло јасно профилисали своја дела, али су са мање или више успеха успевали да се одрже у оквирима одређених жанрова, што чини сасвим разумљивом теорију о томе да је сваки писац стварао сопствени жанр.⁴⁹ Могућност скретања у постмодернистичко преиспитивање овакве поделе и категоризације једне поливалентне књижевности каква је била Византијска, представља константу сваког приступа византијској књижевности. Међутим, како је за потребе савремене византологије било нужно установити систем - жанровски или ауторски - тако је исто и Византинцима било врло јасно да њихова књижевност функционише по савршено дефинисаним принципима реторике и граматике, на првом месту.

Ана Комнин је врло јасна у погледу свог жанра, истичући да она пише **историју**, често се осврћући на законе историје, који јој не допуштају да одлута у реторику и панегирике, или монодије. Читава *Алексијада* је прожета Аниним „упадицама“ ове специфичне врсте, у којима се декларативно изјашњава о „жанру“ свог дела и непрестано упућује да она пише историју, а не панегирик. На првом месту, непрестано правдање пред публиком у жељи да прецизно дефинише квалитет свог дела, именујући га као историју, упутило нас је на нужност да се преиспитају ови Анин осврти, јер се чини да носе неке од значајних порука аутора својој публици. У неким случајевима, управо је одбрана од реторских „похвала“,

⁴⁹ Mullett, *Madness*, 234

претходила таквим сегментима у делу, који су намерно уклопљени у одређене делове наратива. На местима где се Ана „брани“ од ових реторских форми, она то чини стога зато што те реторске форме и уноси у свој текст, што може бити схваћено и као једна врста ироније аутора који се свесно поигравао са својом публиком. На првом месту, као очигледан пример Анине "жанровске" недоследности јесте главна тема која паралелно представља, с једне стране *историју о делима* (τὰς πράξεις) Алексија Комнина, а са друге стране, *похвалну беседу* (βασιλικὸς λόγος) за Алексија Комнина.

Прво питање које се намеће јесте питање перцепције историје у Византији 12. века, односно степена „историчности“ или „историцизма“ код византијских аутора. Ова тематика је у савременој византологији тек у свом зачетку, и један од првих византолога који је понудио неке почетне премисе за приступ овој проблематици је Антони Калделис. Он је у својој исцрпној и темељној расправи покушао да прикаже степен историцизма код византијских аутора различитих књижевних жанрова - с акцентом на романе, житија и наративне изворе, и с фокусом на византијски 12. век. Истраживачима се данас чини да епоха Комнина садржи бројне специфичности, посебно када је реч о свим аспектима књижевности тог доба. Због тога је комнински век у жижи интересовања у последњих неколико деценија, а на првом месту су теме о писцима и начину конструисања њихових дела, о посебностима њихове наратије и о различитим аспектима реторског дискурса карактеристичног за ову епоху.

Реторика, представља саставни део византијске књижевности, упркос томе што савремени научни токови теже да вештачки одвоје византијску реторику посматрајући је као засебан феномен.⁵⁰ Међутим, она је као темељ византијског образовања била полазишна тачка за сваки писани подухват, јер су управо *прогимнасме*, тзв. *вежбе* у оквиру најважнијих реторских категорија, представљале основ грчке писмености и начина литерарног изражавања, како у антици, тако и у Византији.⁵¹ Сачуване *реторске вежбе*, састављане понајвише од корпуса

⁵⁰ О реторици у Византији в. Hunger, *Die Hochsprachliche Profane Literatur*; Kustas, *Byzantine Rhetoric*; Jeffreys (ed.), "Rhetoric in Byzantium"; Kennedy, *Classical Rhetoric*; Kennedy, *The Classical Tradition in Rhetoric*; Worthington (ed.), *Greek Rhetoric*

⁵¹ О феномену „Друге софистике“ која представља темељ византијске учености - Anderson, *The Second Sophistic*

Афтонија и Хермогена,⁵² особито су добиле на значају у 12. веку, када је Нићифор Васиلاكис саставио чак педесет *прогимнаси*, а велики број је сачуван и од Никифора Хрисоверга.⁵³ Иако је велики део ових састава био писан као део реторских вежби и усавршавања, Калделис је упутио на то да би чак и овај сегмент литерарне продукције 12. века требало посматрати као својеврсни књижевни феномен епохе. Он је поставио питање да ли су *прогимнасме* биле један од начина да се аутори окрену сатири у оквиру сигурних, прихваћених категорија, да се окрену паганству, критици аутократије или чак исмевању теологије. Према његовим речима "не би требало одбацити *прогимнасме* као пуке формалне имитације... Делује најпре да су састављене управо због тога што су омогућавале софистима да одиграју тачно одређену улогу."⁵⁴

Кратки осврт на *прогимнасме*, које представљају у најширој дефиницији приручнике у изучавању реторике, указује на бројне могућности које се пружају када је реч о приступу свим сегментима византијске књижевности 12. века. Ми смо се одлучили да потражимо неке законитости у *Алексијади* које би упућивале на то да је она једно историјско дело, али и на оне које упућују на то да је у питању једно реторско дело, у нашем случају епидеиктичког карактера.⁵⁵ Пол Александар је у својој давној расправи о биографији у Византији, на примеру *Алексијаде* покушао да оцрта у којој мери се дело Ане Комнин уклапа у форму биографије, а у којој мери је то заправо историја, истичући да *Алексијади* на првом месту недостаје приказ Алексијевог живота од најранијег детињства, да би дело било окарактерисано термином биографије. Поредећи је такође и са биографијом цара Василија, која умногоме има особености *василикос логоса*, покушавао је да пронађе

⁵² Сачувани корпуси потичу из периода од 1. до 5. века нове ере, мада су најзначајнији, које смо већ поменули из периода 2-4. века, Хермогенов, Менандров и Афтонијев. Из каснијег периода значајни су корпуси Сопатра Ретора (4. век) и Сиријана (5. век). Сви ови аутори су представници богате грчке културе која је цветала у Римском царству и која је преживела до средњовековне Византије. За време овог периода реторика је доминирала у образовању елите. Мајсторство у атичком дијалекту и реторским формама био је предуслов за многе каријере, за прихватање у редове елите, али био је то и централни елемент одређених концепција грчког идентитета. О припремним вежбама римских ретора и о корпусима Хермогена и Афтонија в. *Progymnasmata; Προγυμνάσματα ρετορα Афтонија. Webb, Ekphrasis, Imagination and Persuasion*

⁵³ Kaldellis, *Historicism*, 22

⁵⁴ Kaldellis, *Historicism*, 23

⁵⁵ У Византији је од три основне реторске форме једино опстао панегирик, што се објашњава политичким системом, јер је сва власт била сконцентрисана у рукама цара, те је потреба за политичким и судским беседама врло брзо нестала. - Constantinides, *Teachers and students of rhetoric*, 41

детаље о томе у којој мери постоје сагласности, а у којој мери одступања.⁵⁶ Ова кратка студија показује на сјајан начин колико је тешко усагласити византијске књижевне форме са савременим књижевним теоријама и уклопити у потпуности у жанровске категорије које су данас успостављене. Чини се да је за *Алексијаду* много захвалније искористити термин „миксиса“⁵⁷ жанрова, за који се опредељује извештај број истраживача у покушају редефинисања проблематике византијског жанра. Тај *миксис* не би требало да изазове забуну и произведе немогућност разумевања *Алексијаде*, већ напротив, требало би да позове на један другачији приступ који не подразумева систем елиминације по принципу „без приче о почетку живота не може бити окарактерисано као биографија“, „или без приче о рођењу и пореклу не може бити сматрано за *василикос логос*“, и сл. Систем за који бисмо се определили је систем спајања свих препознатљивих форми, које су уочљиве у делу Ане Комнин, и које понајвише сведоче о виртуозности аутора тог 12. века. Путем компликованих реторских форми, поједини аутори нису се само разметали својим високим образовањем, већ су мудро слали одређене поруке које врло често нису могле бити изречене директно.

Које је значење *историја* имала у „ученим“ круговима комнинске елите и какву је улогу имала за комнинску династију? Значајно је истаћи да је управо 12. век донео посебна промишљања и чак теоретисања на тему историје, што већ срећемо у делу Нићифора Вријенија, а потом и Ане Комнин. Пролог свог дела, Ана отпочиње са „дефиницијом историје“, која служи као „*чврста брана против бујице времена, и до извесне мере се супротставља њеном незадрживом току...она спречава да догађаји буду препуштени амбису заборава.*“⁵⁸

Наведени пасус представља литерарни топос историографа, још од антике. Међутим, Анино истицање важности историје и нужност да је на извештајан начин поново дефинише, не представљају само литерарно поигравање аутора и жељу да пренесе антички „вредносни систем“. Показује се, у *Алексијади*, да је жеља за дефинисањем историје, односно пре за њеним јасним раздвајањем од енкомиија и панегирика, свеприсутна.⁵⁹ Реч „историја“ (ἱστορία) Ана Комнин спомиње чак 39

⁵⁶ Alexander, *Biography at Byzantium*, passim.

⁵⁷ Nilsson, *The case of Historiography*, 320; Macrides and Magdalino, *Perception of the Past*, 126

⁵⁸ *Alexias* Prol. 1,1 (6.9)

⁵⁹ Cf. Kambylis, 'Zum Programm', 139-141

пута, што упућује на нужност да се прво преиспита њен начин структурисања Пролога и саме теме Пролога, које умногоме показују да је истицање жанра свог дела, за Ану Комнин било примарно, показало се јасно, због **политичке важности** коју смисао тог жанра са собом носио. Пролог нам доноси неколико значајних тема, везане за Анино схватање свог дела, али и за њену намеру да својој публици пренесе одређене поруке, које су биле у служби „одбране“ *Алексијаде*. Главне теме би се, укратко, односиле на следеће проблеме – на (1) жанровско дефинисање дела, (2) одбрану ауторкине објективности, а са тим у вези истицање да *Алексијада* није писана зарад самопохвале, већ зарад *истине* о Алексију, (3) раздвајање историје од енкомиија и (4) историјат настанка *Алексијаде*, везан за поруџбину Ирине Дука и дело Нићифора Вријенија.

Сама *идеја* историје – коју је и Ана преузела у свом делу - представља бележење догађаја од велике важности, да не буду препуштени тишини и бујици времена (τοῦμοῦ πατρὸς οὐκ ἀξίας παραδοθῆναι οὐδὲ τῷ ρεύματι τοῦ χρόνου παρασυρῆναι).⁶⁰ Друга веома значајна особеност, коју Ана посебно истиче јесте нужност за објективним приповедањем. Како је то нагласила, онај ко се подуме писања историје мора заборавити на личне наклоности, или пак мржње, и изаћи из оквира сопствених емоција, превасходно према учесницима догађаја. То је даље подразумевало да је често била упућена „да хвали своје непријатеље“ или „куди себи ближње“, јер тако налаже „*карактер историје*“ (τὸ τῆς ἱστορίας ἦθος).⁶¹

Овакво становиште, које сусрећемо већ у Прологу, а потом и у одређеним деловима *Алексијаде*, служи да истакне првенствено њену „непристрасност“, када пише о себи блиским људима, и обратно. Парадоксално у Анином случају јесте што је она тешко могла писати о људима који нису били барем њени блиски сродници, с обзиром на то да је била царска кћер. Свесна те чињенице, много пута је инсистирала на позитивној страни тих околности – да је због блискости са протагонистима, често била у могућности да чује о догађајима „из прве руке“. Врло осетљиво питање Аanine „објективности“ због положаја који је заузимала у царском икосу, она је намерно обрнула у корист „истинитости“ своје историје. Аргумент који највише оспорава њене непрестане напоре да задржи својство „објективног“

⁶⁰ *Alexias* Prol. 1,2 (18.19)

⁶¹ *Alexias* Prol. 2,3 (37.41)

приповедача, јесте њено константно инсистирање на породичној блискости и везама које је са протагонистима имала. На првом месту је реч о хероју историје, Алексију Комнину, који је најчешће представљен именом или титулом уз свеprisутну синтагму „мој отац“ (ἐμὸς πατήρ). Понекад Ана изоставља чак и прва два начина именовања, дефинишући протагонисту једноставно као „свог оца“, због чега из жанра историје *Алексијада* врло често клизи у жанр аутобиографије или мемоара. Блискост са протагонистима, о којој ће бити речи у даљем тексту, за Ану није служила као показатељ њене „објективности“, већ је била осмишљена са намером да истакне и објасни **Анино место у оквиру царског икоса, и њен истакнут положај међу порфирогенитима**. Аргумент који додатно говори томе у прилог заснива се на квантитативном приступу – синтагму „мој отац“ сусрећемо у *Алексијади* чак 92 пута (!). Сличну ситуацију имамо и на примеру царице Ирине Дука, и Нићифора Вријенија, који су сразмерно присутности у историји, приближно истом учесталости дефинисани као „њени“. Писање о себи блиским људима она даље елаборира - „ја не желим да јавност посумња да им нудим чудесне приче, због моје жеље да пишем о својим ближњима“.⁶² Природа историје (τὴν φύσιν τῆς ἱστορίας) је у супротности са њеном природном љубављу (ἢ φυσικῇ στωρίῃ) према својим ближњима, због чега њени напори да се држи свог првобитног позива писца историје, морају бити сматрани још већим, а њена повест узета са дозом поштовања. Ова мисао Ане Комнин лежи у позадини њених наметљивих екскурса о сукобу између природне наклоности према „својима“ и нужности да поштује закон историје.

Анино тенденциозно истицање „историчности“ свог дела, стоји у оштрој супротности са самим текстом, који обилује пренаглашеним истицањем њој веома блиских људи, и упадљивом фаворизацијом појединих ликова, који су имали особит, превасходно политички, значај за њен живот. Разматрање овог „парадокса“, односно раскорака између речи самог аутора и начина на који описује људе и догађаје, даље нас упућује на једно суштинско питање – да ли је овакав Анин начин обраћања читаоцима и дефинисања јасне жанровске опредељености њеног дела, заправо **иронија** аутора? Било би можда сувише неопрезно закључити да је Ана Комнин до краја остала несвесна чињенице да није успела у свом „задатку

⁶² *Alexias* IV 8,1 (79.81)

историчара“ колико год да се у томе трудила. Ми бисмо се радије определили за становиште да је Ана намерно користила „закон историје“, због претпостављених и опште познатих особености тог жанра, да би испричала своју личну причу, бирајући начин који је њој највише одговарао. Суштински гледано, Ана никада није презала од препуштања емоцијама,⁶³ када јој је то била намера, премда истиче да ју је природа саме историје на то често приморавала - „...и због тога ја прелазим преко недаћа свог оца, као да сам безосећајни адамант или камен... Нека емоције према мом оцу (τὸ μὲν πάθος τὸ πατρικὸν) буду препуштене мени самој, да му се дивим или да га оплакујем, а сада је ред да наставимо са историјом (τὰ δὲ τῆς ἱστορίας ἐχέσθω)“.⁶⁴

Заправо, кадгод је истицала закон историје и нужност да га разграничи од других жанрова, превасходно од епидеиктичке реторике, Ана је свесно или не, скретала у тај други жанр, најчешће препуштајући *патосу* да превлада у тексту. Аанине емоције, које су у највећем броју случајева усмерене на оплакивање судбине њених најближих, кроз монодију или ламент,⁶⁵ а које су сједињене у термину „πάθος“, представљају веома важан покретачки мотив Аанине личне историје, ако не и саму суштину њеног литерарног израза. Интересантна је управо та Аанина „борба“ између „историјског етоса“ и „личног патоса“, која представља главно кормило њене приче и начина на који приповеда догађаје своје историје. Деликатност Ааниног израза лежи у привидном сукобу између два наизглед неспојива елемента – објективности једног историчара и пристрасности аутора који приповеда о догађајима из своје породице. Сматрамо да је за Ану Комнин тај сукоб – између задатка историчара и њене животне улоге и места у оквиру царског икоса – био најмање проблематичан, јер је у сржи њене историје лежала првенствено идеја „самохвале“ (περιαυτολογία), коју, врло индикативно, преузима од највећег мајстора у том домену, Михаила Псела.⁶⁶ Не случајно, тај термин се налази на почетку Пролога, који је био одређен за Аанино лично представљање себе својој публици, због чега фокус интересовања првенствено усмеравамо на ауторку, а не

⁶³ О њеном „емотивном“ дискурсу опширније у поглављу „Плач Ане Комнин“.

⁶⁴ *Alexias* IV 8,1 (85.86)

⁶⁵ За Алексија је резервисана синтама „πάθος τὸ πατρικὸν“ - *Alexias* IV 8,1 (76.77); (89)

⁶⁶ Специфичност термина „περιαυτολογία“ код Михаила Псела и Ане Комнин је уочила и истакла Рут Макридес – в. Macrides, *Historian in the History*, 219

на тему историје, за коју је резервисано место **након** кратког панегиричког увода Ане Комнин о себи самој.

Анин „историцизам“, односно њена историјска свест, на најбољи начин су посведочени чињеницом да она наводи **изворе** својих података. Са становишта тог важног елемента сваке историје, Ана у потпуности испуњава свој задатак историчара, истичући на више места у историји своје изворе. Подаци о извештајима који су потекли од људи блиских Алексију и његових ветерана (ἀπὸ τῶν ξυστρατευσαμένων τῷ αὐτοκράτορι), стоје да поткрепе веродостојност Аниног исказа и да одбране историчност њеног текста.

Јасно раздвајање два жанра – историје, која је предмет њеног писања, и енкомиија, којим се она неће бавити (μή τις ἐγκωμίου λόγον) – уско је у вези идејом целокупне *Алексијаде* и Аниног односа према свом делу. Она врло прецизно раздваја форму од које се жели суздржати – од енкомиија или панегирика. У Прологу Ана истиче да ће многи вероватно сумњати у њене речи и сматрати их чистим лажима, јер пише историју о свом оцу (καὶ ψεῦδος ἅπαν δόξη τὸ τῆς ἱστορίας πρᾶγμα καὶ ἐγκώμιον ἄντικρυς).⁶⁷ Основна поставка ове проблематике лежи у Аниној идеји да разграничи историју и енкомииј, што је довело до даље елаборације да историја подразумева истину, а енкомииј празно хвалисање, па чак и лаж (κολακεία καὶ ψεῦδος).

Историју свог оца, стога, Ана је желела да прикаже искључиво **као историју, односно као истину**, јер она, како додаје, за разлику од дворских ретора, наводи искључиво огољене чињенице (γυμνὰ δὲ τὰ πράγματα διηγουμένων).⁶⁸ На неколико места у *Алексијади*, Ана се бави јасним разграничавањем историје од енкомиија. Прво, како смо навели, то чини у Прологу, када износи главну тему свог дела. Могућност сумње у њену „историчност“ она правда непрестаним инсистирањем на жанру свог дела, истичући неке од особености своје историје као примере не-енкомијастичког приступа теми. У ту категорију спадају, као што смо већ напоменули, сви њени осврти на нужност да се хвале непријатељи, а куде ближњи, када њихова дела то изискују. Иако је донешен суд једно од главних правила „објективног“ историјског приступа, Ана се скоро уопште не држи тих

⁶⁷ *Alexias* Prol. 2,2 (30.31)

⁶⁸ *Alexias* XIV 7,5 (47.52)

наведених постулата. Фаворити њене повести су увек приказани кроз разне врсте реторских украса. У фаворите, на првом месту, убрајамо све припаднике царског дома Дука. Икосу Дука посвећен је један свеобухватни панегирик, који је директно у вези са Аниним политичким ставовима.⁶⁹

Суштински, подела на фаворите и антагонисте Анине историје, изведена је према припадности и блискости, пре свега породичном клану Дука, а истоветно и Ани Комнин. Лик Алексија, због тога, садржи извесну амбивалентност, која се најбоље може разумети управо са становишта Аниних неостварених амбиција. Неки сегменти његове владавине нису приказани у најповољнијем светлу. Сматрамо да је највећи предмет критике упућен Алексију везан за његову заједничку владавину са мајком, Аном Даласин, чак иако је целокупни осврт на ту специфичност Алексијеве унутрашње политике заоденут у форму панегирика. Међутим, и сам панегирик не подразумева нужну наклоност и фаворизацију. Он садржи форме које морају бити поштоване, и показало се, у византијској књижевности, китњаста реторика хвале је понекад садржала велику иронију. Анино непрестано инсистирање на подређености синовљеве воље мајчиној, у неким тренуцима је врло очигледно представљало ауторкину директну критику свог оца. Одељци о заједничкој владавини мајке и сина проткани су Анином иронијом. Слична ситуација је у случају Јована Комнина. Његов пример на најбољи начин показује Анину недоследност у погледу поштовања историјских постулата, јер је изостављање овог значајног лика из историје Алексијеве владавине било врло свесно и намерно. Алексијеви главни антагонисти – Роберт Гвискард и Бохемунд – представљају примере Аниног селективног приступа у поштовању правила писања. Опис лика Роберта Гвискарда по својим карактеристикама највише одговара форми покуде. На тај начин, као његов наследник представљен је и Бохемунд. „Позитивни“ прикази ових ликова, односно *екфрасе* њиховог физичког изгледа, а понајвише Бохемундовог,⁷⁰ који је ушао у антологију византијске књижевности, служе да пренесу поруку о величини, снази и „негативном“ херојству Алексијевих противника, у циљу величања Алексијевог лика, поново по правилима пре похвале, неголи историје.

⁶⁹ Детаљно о овој проблематици у поглављу „Дуке – тема, мотиви, протагонисти“.

⁷⁰ О Аниним екфрасама – в. М. Mullett, *Bohemond's Biceps*, passim.

У другом пасусу Пролога, Ана укратко себе представља и наводи да то не чини да би упутила хвалу самој себи. Али далеко важније од овог „аутобиографског“ хвалисања, јесте истицање, у даљем тексту, да неки могу посумњати да целокупну историју свог оца, она пише зарад самохвале (μη̐ ποτε λογίσαιτό τις τὰ τοῦ ἐμοῦ πατρὸς συγγράφουσαν τὰ ἑαυτῆς ἐπαινεῖν). Овакво обраћање публици већ у Прологу, најавило је значајну димензију *Алексијаде*, о којој ће бити највише речи у другој целини. Анина одбрана од самохвале на очигледан начин упућује на **личну позадину** *Алексијаде*. Пасус који на најбољи начин сажима Анину целокупну концепцију историје коју пише, фокус приче ставља на њу саму као писца историје и на њен однос према протагонисти, као и на осетљивост тог односа за објективну повест –

„На овом месту ја морам негодovati због прекора да пишем самохвалу (περιαυτολογούσα). У своју одбрану могу додати да сам неколико пута већ истакла да ови моји коментари нису изазвани наклоношћу према оцу, већ су условљени природом самих околности. Јер, да ли ишта осим истине може спречити особу да буде подједнако оцелубива (φιλοπάτορα), као што је истинољубива (φιλαλήθη)? Ја сам изабрала да пишем о истини и о добром човеку. И уколико се деси да је тај човек отац писца, нека име оца буде узето само као додатак, јер историја мора бити посвећена природи истине (τῇ φύσει τῆς ἀληθείας). По другим питањима, ја сам објавила своју наклоност према оцу, и чинећи то ја сам изоштрила копља и исукала мачеве за све оне који ми нису наклоњени, што знају сви који су упознати са детаљима мог живота. У стварању ове историје ја сигурно не бих издала истину (οὐ μὴν ἐν τῷ τῆς ἱστορίας χρήματι καταπροδοίην ἂν τὴν ἀλήθειαν). Постоји прилика за исказивање љубави према оцу - и у таквој прилици сам ја показивала храброст - али и прилика када је истина од главног значаја и сада, када је дошао тај тренутак, ја га не могу пренебрегнути. Уколико, међутим, као што сам рекла, ме ова прилика приказује као оцелубиву (φιλοπάτορας), ја не страхујем од осуде људи да сам потиснула истину.“⁷¹

У терминима *περιαυτολογέω* – *φιλοπάτορα* – *φιλαλήθη* лежи идејна подлога *Алексијаде*. Наведени пасус на најбољи начин показује политичко – идеолошки значај Аниног дела које је, пре свега, требало да буде **истинит приказ о њеној**

⁷¹ Alexias XIV 3,4 (40.56)

љубави према оцу,⁷² а не самохвалисање. Дело је, по речима ауторке било омаж Алексијевој владавини, али је у позадини њеног великог подузећа, како наглашава, била та „велика љубав према оцу“ која је за њу била, како покретачки мотив, тако и једно велико бreme, барем када је реч о задатку историчара. Анино инсистирање на овим елементима представља језгро царске политичке идеологије у доба, пре свега, Јована Комнина.

Околности настанка *Алексијаде*, заузеле су највећи део Пролога и усредсређене су на причу о поруџбини Ирине Дука за писање историје Алексијеве владавине, првобитно Нићифору Вријенију, који није успео да је приведе до краја. Те околности представљају увод у разлоге Аниног писања, како је она одабрала да их представи својој публици. Важност ових пасаж лежи у идеји коју је ауторка намеравала да истакне – да историја владе њеног оца **није првенствено била њена идеја**, већ да су је животне околности, и смрт њеног мужа приморали да тај задатак доврши. Такво објашњење је имало јасну намеру да делимично одбрани њену „објективност“ и да уклони могуће сумње на евентуалну политичку ангажованост дела.

Након Пролога, још једном се осврнула на Ирину првобитну жељу да писање историје посвети свом зету.⁷³ Премда прича о почецима Аниног писања делује логично – Ирина њој није могла упутити заповест да „настави“ Вријенијеву историју, јер је по свему судећи већ била покојна 1136. године⁷⁴ – не би требало тако олако пренебрегнути чињеницу да је **Ана можда једини иницијатор настанка свог дела**. На питање да ли је Ана искључиво због Ирине желела да напише историју Алексијеве владавине, или је то учинила због себе саме искључиво, делује да је друго ближе истини.

⁷² Сличну интерпретацију политичке позадине Аниног дела заступају Пол Магдалино и Рут Макридес, односно да Анина историја о владавини њеног оца представља књижевни пандан циклусу слика Алексијевог наследника и сина Јована, који је он наручио. Те слике приказују Алексијеве победе над Норманима, Печенезима и Турцима, и Јована који оплакује свог оца. На веома сличан начин, према Магдалиновим речима, Анина епска биографија приказује аутора као ожаловљеног сведока приче о херојевим делима. –Magdalino, *The Pen of the Aunt*, 18; Magdalino – Nelson, *The Emperor in Byzantine art*, 126-39; Macrides, *Historian in the History*, 220; Mullett, *Imperial Revival*, 259-68

⁷³ *Alexias* VII 1,6 (12.20)

⁷⁴ Као преминула је споменута у Типикону Христа Пантократора (1136), али се датовање Ирине смрти смешта у период 1123-1136.

Како нам *Алексијада* допушта да закључимо, Ана је своју одлуку о писању засновала на првобитној жељи Ирине Дука Нићифору Вријенију да састави ту историју, и на немогућности због околности судбине да Вријеније оконча своју историју. Но, директна узрочно – последична веза између Ирине, Вријенија и Ане Комнин, а посебно Вријенија и Ане, тешко да је лежала у самој идејној суштини *Алексијаде*. Анина историја **није ни наставак** ни пуко преписивање Вријенијеве историје.⁷⁵ *Алексијада* има свој почетак, који се хронолошки умногоме поклапа са Вријенијевом историјом, а начин на који су исприповедани догађаји носи Анин лични печат. Анина нарација се у потпуности разликује од Вријенијеве нарације, иако су околности настанка ових двеју историја, према речима самих аутора, истоветне – подстакнуте наводном Иринином жељом. Међутим, питање поруџбине у случајевима ових историја и не представља питање од суштинског значаја, јер сам садржај умногоме говори о тенденцијама аутора и начинима промовисања њихових личних политичких амбиција, и упућује на једну другачију врсту историјског жанра – на *личну историју*.

Ана Комнин је, као што смо истакли, била особито заинтересована за прецизно одређивање историје као жанра и свих особености историје, које су на првом месту подразумевале **истинитост** и **објективност**. Вријенијева историја⁷⁶ представљала је први литерарни подухват те врсте након скоро четири деценије владавине комнинске династије, а по свом карактеру и квалитету је у потпуности носила једну нову идеологију и другачију концепцију дела него што је то било код његових претходника.⁷⁷ Већ и сами наслови дела Нићифора Вријенија и Ане Комнин, како је то приметио В. Станковић, умногоме указују на специфичности ових историја јер у потпуности одступају од уобичајених и углавном уопштених наслова византијских историја.⁷⁸ *Материјал историје* и *Алексијада*, већ у наслову, носили су врло јасне тенденције својих аутора и служили су да пренесу одређене поруке својој публици.

Сам наслов дела је указивао да је карактер историја пред нама другачији, и да историја сама по себи има један суштински измењен значај, који је на првом

⁷⁵ Cf. Neville, *Heroes and Romans*, 184

⁷⁶ О специфичностима Вријенијеве историје в. Reinsch, *Ο Νικηφόρος Βρυέννιος*, passim.

⁷⁷ Станковић, *Увод у Материјал историје*, 138

⁷⁸ Станковић, *Увод у Материјал историје*, 142

месту био усмерен на промовисање политичке идеологије једне гране царске породице, у случају Ане, царског дома Дука. У том смислу две споменуте историје, садржински и квалитативно битно различите, имале су и сасвим различиту *политичку* позадину – Вријенијева је била усмерена на величање његовог рода уклопљеног у основну идеју списа о Алексијевом успону и владавини, а Анина је била усредсређена на прославу њене *двоструке* легитимности кроз прославу рода њене мајке и свог места у оквиру рода Дука, и свог истканутог места у оквиру комнинског *икоса*, уклопљеног у тему Алексијеве владавине. Оно што би се могло истаћи као најзначајнија особеност две споменуте историје је на првом месту њихова **ангажованост**.

Већ наслови, као што смо напоменули, указују на једну специфичност ових дела, али такође указују и на различитост историја двају супружника. Како је то недавно истакнуто, *Материјал историје*, узет као наслов за једно историјско дело, био је пажљиво програмски одабран да би на најадекватнији начин посведочио да је реч о једној објективној, огољеној историји, о *материјалу историје*, без додатака и увеличавања, без китњастих форми и намере да занесе читаоца.⁷⁹ Та наизглед врло скромна одредница – коју је Вријеније изабрао јер му је за историју била потребна умешност једног Тукидида и виртуозност једног Демостена – у суштини је представљала скривену намеру аутора да путем своје скромности истакне једноставност, али понајвише **документарност** свог дела, које ће можда послужити другима за састављање једне историје.⁸⁰

Вријенијева привидна скромност је заправо указала на сву озбиљност његове амбиције која је проузроковала промовисање једне другачије политичке идеологије у доба када је званична царска политика усмеравала свој поглед на комнински *икос*. Јасна жанровска одређеност његовог дела је указивала на тежњу аутора да **документује истинитост** о величини његовог рода и да генерацијама које ће уследити остави једно јасно сведочанство о моћи, сјају и угледу дома Вријенија. Иза те идеолошке премисе крије се и суштина Аниног дела, које је, као што смо напоменули, носило само другачију причу, коју је требало документовати и истаћи њену истинитост.⁸¹

⁷⁹ Станковић, *Увод у Материјал историје*, 144

⁸⁰ Станковић, *Увод у Материјал историје*, 144-145

⁸¹ Stanković, *Lest We Forget*, 9

На првом месту то је била прича о Аниној политичкој амбицији и о њеном неоспорном царском праву уклопљеном у оквиру њеног двоструког царског наслеђа, са преимућством мајчине царске линије. *Алексијада* у суштини врло јасно оцртава **двоструку позадину**, проистеклу из ангажовања две личности на њеној идеолошкој позадини – Ане Комнин и Ирине Дука. Управо се те две личне приче могу јасно оцртати и пратити у оквиру *Алексијаде*. Анина прича представља сведочанство о њеним политичким амбицијама и никад прежаљеним очекивањима – у позадини чега се налазе отворена или скривена критика Јована и Манојла Комнина, а затим и величање себе саме, свог места у оквиру оба царска икоса, свог специфичног односа са родитељима али и другим носиоцима царског легитимитета, попут Марије Аланске и Константина Дуке. Ирина прича представља неоспорну прославу царског дома Дука и царског права Дука, које је утолико више истакнуто, што је Алексијев успон представљен из угла породице Дука, без којих Алексије ништа не би постигао и од којих је – коначно и најважније – **зависио Алексијев царски легитимитет**.

Наведене теме представљају идеолошки костур, како Вријенијеве историје, тако и *Алексијаде*. Оне сведоче врло јасно о политичким превирањима унутар владајућег икоса, у тим још увек несигурним годинама за сам концепт династије, 40-их и 50-их година 12. века. Интересантно је, међутим, у којој су мери два супружника искористила другачије медије обраћања својој публици, односно колико су били различити дискурси путем којих су преносили своју политичку поруку. Наслов *Алексијаде* врло јасно указује на искоришћени дискурс који представља управо тај нови културни талас који је оживео у Цариграду Јовановог доба, а подразумевао је оживљавање и промовисање једног новог Хеленизма.⁸² За разлику од Вријенијеве историје, која је, како је то у својој недавној студији истакла Леонора Невил, промовисала вредности римске историје и културе, уклопљене у културни дискурс римских кодова и вредносних термина, *Алексијада* се на супротан и потпуно нов начин обратила својој публици, користећи се не само алузијом на Хомерову *Илијад*у, већ вероватно и на Писидину *Ираклијаду*.

⁸² Kaldellis, *Hellenism*, 225-316

1.2. Специфичности Анине нарације

Модерни токови проучавања византијске књижевности све више се усмеравају на проблем наратива и односа између историје и ауторове специфичне експресије и литерарне структуре.⁸³ У том смислу се истиче све више важна веза између наратива и историје, што неминовно указује на сву нужност поновног преиспитивања целокупне византијске књижевности, са становишта нарације, која представља можда најубедљивији оригинални израз сваког аутора понаособ. Тако се фокус истраживања преусмерава на "писце историје, радије него на историју саму по себи, и на питање како се она пише, радије него шта се пише".⁸⁴

Наратив, као специфичан израз аутора, прецизно је дефинисан још у реторским *прогимнасмама* и представља једну од кључних вежби, када је реч о састављању прозних текстова са циљем да "*излаже о нечему што се збило или као да се збило*".⁸⁵ Хермоген наводи да постоје четири типа нарације – митска, фиктивна (или драмска), историјска, и политичка или приватна.⁸⁶ Модерни приступ који умногоме изједначава наратив са фикцијом⁸⁷ представља очигледан анахронизам и непотпуно разумевање ове реторске вежбе. Неки од ретора су чак сматрали наратив за форму израза карактеристичног за историје⁸⁸, а Никола Софиста, је изложио виђења у којима се *приповедање* (διήγησις) разликовало од *епизодног приповедања* (διήγημα), у смислу да је "*епизодно приповедање излагање догађаја који су спорни у судовима, на начин који би ишао у корист говорнику, док је приповедање, извештај о историјским и прошлим догађајима*".⁸⁹ Међутим, распрострањеније мишљење, према Хермогену, Афтонију и Теону, је било да се *епизодно приповедање* и *приповедање* (нарација) односе један према другом као део

⁸³ Nilsson, *To Narrate the Events of The Past*, 48

⁸⁴ Ibid.

⁸⁵ *Progymnasmata*, 75

⁸⁶ ibid.

⁸⁷ Nilsson, *To Narrate The Events of the Past*, 49

⁸⁸ *Progymnasmata*, 52

⁸⁹ *Progymnasmata*, 136

према целини или као на пример "Ахилејев гнев према целој Илијади".⁹⁰ Према Елију Теону "историјско писање је ништа друго него комбинација нарација"⁹¹.

Постојало је шест елемената нарације – особа (τὸ πρᾶξαν πρόσωπον), акција (τὸ πραχθὲν πρᾶγμα), место (τόπος ἐν ᾧ), време (χρόνος καθ' ὃν), разлог (αἰτία δι' ἣν), начин (τρόπος ὅπως).⁹² Врлине нарације су делимично варирали, али су на првом месту биле – краткост (συντομία), јасност (σαφήνεια), вероватност (πιθανότης) и језичке чистоте (ἑλληνισμός), који је подразумевао „исправно говорење грчким језиком“.⁹³ Афтоније истиче да је на првом месту била вероватност, односно убедљивост у нарацији, сматрајући то најважнијом особеношћу.⁹⁴ Јасноћа нарације је зависила од два кључна елемента – од тема које су предмет нарације, и од стила описивања тих тема.⁹⁵ У том смислу су неки замерали Тукидидовом начину нарације, јер је поделио догађаје према годишњим добрима, због чега се на завршетак неке теме требало почекати три или чак четири сезоне.⁹⁶ Такође, било је препоручљиво избегавати дуге екскурсе током нарације, који би могли да одвуку пажњу слушаца и да резултирају потребом да се публика подсети о ономе што се догодило раније.⁹⁷ Када је реч о стилу, Афтоније поручује да би требало избегавати поетске речи, архаизме, стране речи или хомониме.⁹⁸ **Хеленизам**, подразумевао чистоћу Грчког језика,⁹⁹ уочљив је као једна од најважнијих карактеристика византијских историја.

⁹⁰ *Progymnasmata*, 28; Или као „епилиј према епу. Еп (ποίησις) је цела *Илијада*, епилиј (ποίημα) је опис Ахилејевог штита.“ - *Προγυμνάσματα ρετορα Афтонија*, 74

⁹¹ *Progymnasmata*, 4

⁹² *Progymnasmata*, 137, *Προγυμνάσματα ρετορα Афтонија*, 74

⁹³ Еквивалент грчком термину је латински *Latinitas* – *Προγυμνάσματα ρετορα Афтонија*, 179

⁹⁴ *Progymnasmata*, 29

⁹⁵ *ibid.*

⁹⁶ *Progymnasmata*, 30

⁹⁷ *ibid.*

⁹⁸ *Progymnasmata*, 30-31

⁹⁹ Престиж атицизма био је непорецив, средином 2. века, а софисти тог доба су чак и лингвистички пуризам користили за предмет панегирика. Тако је један од најзначајнијих софиста друге софистике у свом енкомију Атини прославио сам атички дијалекат. Када је реч о лингвистичком пуризму, ту се пре свега мисли на избегавање коришћења вулгаризама, коришћења "коине" или чак књижевног језика посткласичних векова. Дакле, инсистирало се на амалгаму језика Тукидида, Платона, Демостена, али и Херодота, као и песника од Хомера до Теокрита, што је произвело књижевни маниризам који није у суштини одговарао чистом "атицизму", већ више тежњи да се подражава језик петог и четвртог века Атине пре нове ере. Детаљније о атицизму - G. Anderson, *The Second Sophistic*, 85-101

Код Ане је њено инсистирање на чистоћи грчког језика¹⁰⁰ видљиво на примеру спомена крсташа када извињава својим читаоцима што, нажалост, своју историју мора наружити употребом варварских имена¹⁰¹ (Καὶ μεμφέςθω μηδεὶς ἡμῖν τοιούτοις χρωμένοις ὀνόμασι βαρβαρικοῖς καὶ ἀφ' ὧν ἔστι τὸ ὕφος τῆς ἱστορίας καταμαίνεσθαι).¹⁰² За прихватљив изговор ружења свог стила Ана је искористила за пример Хомера – „*Ни сам Хомер се није суздржао да именује Беоћане и нека варварска острва, зарад исправности своје историје*“ (οὐδὲ γὰρ οὐδ' Ὅμηρος ἀπηξίωσε Βοιωτοὺς ὀνομάζειν καὶ τινὰς βαρβαρώδεις νήσους διὰ τὴν τῆς ἱστορίας ἀκρίβειαν).¹⁰³ Овај пасус је врло интересант јер он не само што указује на свеприсутну тежњу ауторке да своју историју уприличи појму историјске наратије, и пажљивом праћењу правила античких ретора, већ сведочи о бројним могућностима које су нудили примери из прошлости. Угледање на велике ауторитете прошлости, није био циљ сам по себи у виду реторске игре, већ начин изражавања и проналажења релевантних примера за оправдавање сопственог наратива и његово уклапање у већ давно установљене каноне. Због тога је још више индикативно што је Хомер употребљен за релевантан пример **историјског исказа**. Осим тога, истакнута је и нужност да се неки од реторских постулата заобиђу у циљу постизања тачности, односно истинитости. Анина тежња да истакне истинитост свог исказа на овом примеру је показана нужношћу да одступи од правила зарад тог „вишег циља“ какав је сам по себи била историја, *a priori*, исказ о истини.

Кратак преглед основних постулата најпознатијих корпуса ретора, на тему приповедања, односно наратије, нужан је да би се схватио тај **литерани систем**, који је употребљен и на примеру *Алексијаде*. Ана за дефинисање свог дела, користи наведене речи – διήγημα или διήγησις – када је реч о причи или приповести коју намерава да сопшти читаоцима. У том смислу чист реторски термин проналази

¹⁰⁰ О стилу Ане Комнин - Buckler, Anna Comnena, 481-522; О атицизму Ане Комнин - E. Trapp, *The role of vocabulary*, 139; Атицизам као један од главних културних феномена "Комнинског хеленизма" - A. Kaldellis, *Hellenism in Byzantium*, , 237-241

¹⁰¹ Ана је сличан осврт имала на неколико места – приликом спомена скитских имена – „*χρὴ γὰρ καὶ τῆς ἐπωνυμίας μεμνήσθαι τῶν κατ' αὐτοὺς ἀρίστων ἀνδρῶν, εἰ καὶ τὸ σῶμα τῆς ἱστορίας τούτοις καταμαίνεται.*“ - Alexias VI 14,1 (25.27), при спомену астролога – *infra*, 22 – поново крсташа, или уопште „варварских“ имена (βαρβαρικῶν ὀνομάτων) – Alexias X 6,3 (69.72)

¹⁰² Alexias X 8,1 (27.28)

¹⁰³ Alexias X 8,1 (29.30)

места у *Алексијади*, у оквирима наведених дефиниција из *прогимнаси*. Ана није била прецизна када је реч о суптилним разликама између διήγημα и διήγησις, али је успешно користила наведене термине који у њеном случају нису били раздвојени од идеје историје.

Друга димензија, коју данас савремени истраживачи теже да раздвоје јесте идеја историчности и истинитости код византијских аутора. У случају Ане Комнин, наратија и историја нису били раздвојени појмови, већ је наратија, као и у *прогимнасмама*, представљала у случају *Алексијаде*, историјску наратију, која је и састављана по наведеним правилима. Као што је то било допуштено и препоручљиво у *прогимнасмама*, наратија је врло често обухватала и друге реторске форме, као што су *описивање* (ἔκφρασις), на првом месту, када је реч о историјском приповедању, затим, *описа места* (κοινός τόπος), *сликање карактера* (ἠθοποιία), *поређења* (σύκρισις), *похвале* (εὐκώμιον) или *покуде* (ψόγος). *Еκφраса*, која представља дескриптивни опис људи, места, догађаја, животиња или предмета, и *етопеја* која служи за представљање карактера одређене личности, у највећој мери представљају типичан начин Аниног реторског израза, који је можда понајвише познат управо из примера описа њених ликова.

Врло значајна разлика, која се може сматрати специфичном за византијски 12. век јесте идеја о историји, о којој је већ било речи и о претпостављеној објективности коју свака историја нуди. Наратија, као начин описивања догађаја, која је морала да да одговоре на обавезних шест елемената који су чинили саставни део сваког јасног исказа је била једини начин да аутор представи своју причу у разумљивим и очекиваним категоријама литерарног дискурса њихове епохе. У том смислу и обиље цитата из класичне књижевности, мноштво алузија на велике узорне антике и коначно, понегде комплетна наративна позадина преузета из одређених историја, нису представљали плагијаторску делатност Византинаца, већ управо њихову виртуозност у реторском изразу, која се увек разликовала зависно од аутора.¹⁰⁴

Код Ане се сусрећемо са речима διήγημα и διήγησις у смислу историјске приче или приповести, која сачињава њену историју. У *Алексијади* се распознаје

¹⁰⁴ О класичној традицији у Византији в. "Byzantium and Classical Tradition". У оквиру овог зборника, посебно желимо истаћи расправу Херберта Хунгера која нуди језгровит приказ класичне традиције у византијској литератури, Hunger, *The Classical Tradition*, passim.

разлика између **главне приче**, коју подразумева праволинијско приповедање о Алексијевим подвизима, које отпочиње са његовим првим ратним сукобима. Алексијево ратовање представља главни наратив, ту главну историјску причу, која без претходног историјског увода у догађаје, отпочиње са владавином цара Романа Диогена, када је Алексије отпочео своју војничку каријеру. Ана врло јасно наводи да је почетак Алексијеве историје (првобитно за Нићифора Вријенија) одредила Ирина Дука - *"а писање је почео од ранијег периода, према заповести господарице наше, од владавине цара Романа Диогена и стигао је до онога који је био сама тема"*.¹⁰⁵ Оно што је занимљиво у овом случају, јесте да се овај пасус може применити искључиво на *Алексијаду*, јер Вријенијева историја почиње од ранијег периода, заправо од цара Василија II, за чије је владе отпочео успон породице Комнина.¹⁰⁶ Ана елаборира даље да писање о Алексију није обухватило његово детињство, јер је то улазило у опсег енкомија, а не историје, која је говорила о његовим подвизима (εἰ μὴ τις ἐγκωμίου λόγον καὶ τὰ παιδικὰ αὐτῷ θήσαιο)¹⁰⁷. Анино сведочење о историји њеног супруга заправо представља **увод у њену историју**, која тачно почиње од владавине цара Романа Диогена - *"Цар Алексије и мој отац, пре него што је узео царски скиптар, био је од велике користи за Римско царство. Своју војничку каријеру је започео за владе Романа Диогена<...>Било му је четрнаест година, жудео је да се придружи пратњи цара Диогена против опасне персијске војске..."*.¹⁰⁸

Већ се на самом почетку увиђа „недостатак“ *Алексијаде*, која не садржи повест о Алексијевом пореклу, његовом одгоју и одрастању, већ одмах отпочиње са његовим зрелим добом. Ана такав стицај околности објашњава првенствено чињеницом да је реч **о историји а не о енкомију**, као и постојањем Вријенијеве историје, у којој су описани управо догађаји које *Алексијада* не наводи, и самим тим, представља своје дело као **наставак Материјала историје** Нићифора Вријенија. Међутим, и у овом погледу *Алексијада* показује своју недоследност, јер постоји велико хронолошко преклапање у обе историје. Начин приказивања истих догађаја је у великој мери различит, што нас опет доводи на проблематику наративе

¹⁰⁵ *Alexias* Prol. 3,2 (64.65)

¹⁰⁶ *Bryenn.* I, 75

¹⁰⁷ *Alexias* Prol. 3,2 (68.70)

¹⁰⁸ *Alexias* I 1, 1 (1.22)

која на најбољи начин представља оригиналност ауторског израза. Идејно, Анина намера уопште није била да настави историју свог супруга, већ управо да напише своју личну историју.

Анино приповедање и одабир почетка историје свакако имају своју јасну личну позадину. Недостатак приче о Алексијевом детињству врло упечатљив, и он најпре сведочи о политичкој позадини која је имала за циљ да **прећути нужан спомен о Алексијевој породичној повезаности са царским троном и његовој легитимности која је потицала од царевања Исака Комнина.**¹⁰⁹ Пажљив одабир почетка историје Ана је скоро сасвим неприметно уклопила у главну идеју историје – *о подвизима цара Алексија* – која није морала нужно да садржи период пре тог времена, мада је према законима историјске приповести, препоручивала да постоји детаљнији увод са "предисторијом" догађаја.¹¹⁰ Ана је, међутим, очигледно врло свесно одступила од овог постулата, и искористивши исцрпан увод да би појаснила овакве околности, дала једну врсту литерарног *изговора* за изостављање Алексијеве "предисторије". Управо Анин предговор и сведочи о самосвести када је реч о том *недостатку* њене историје, који је очигледно осећала нужним да оправда. Ана је на врло умешан начин решила овај проблем, јер је изабрала за тему своје историје *Алексијеве подвиге*, чиме је, према постулатима наратије, себи обезбедила легитимитет да почне од почетака тих подвига, назвавши своје дело "**историјом очевих подвига**" (τὴν ἱστορίαν... τῶν τοῦ πατρὸς πράξεων). Суштински, права прича отпочела је за владе цара Михаила VII Дуке, и вере коју је овај цар поклатио у способност младог стратега Алексија да се избори са узурпаторима. У потпуности је изостављена прича о прогонству Ане Даласин и њене породице на Принчевска острва, које се догодило за владе овог цара. Сукоб између Дука и Комнина је суптилно изостављен, а цар Михаило је представљен као најзаслужнији за полагање поверења у ратну способност младог Алексија Комнина.

¹⁰⁹ Станковић, *Увод у Материјал историје*, 141

¹¹⁰ Према Елију Теону, „у историјском писању је можда више одговарајуће да се почне од догађаја који су се збили далеко раније, и да се објасне неки догађаји који делују случајним, а када је реч о наратији требало би наводити догађаје само који одговарају теми. На пример, ако неко говори о Килону и пише историју о њему, требало би навести његово порекло, као и околности такмичења у Олимпији, или које је победе заслужио, и да се наведу датуми његових победа. Међутим, када је реч о наративу о њему, као што су то урадили Херодот и Тукидид, када су говорили о Килоновом загађењу, у реду је да се не постављају таква питања о њему.“ - *Progymnasmata*, 32-33

Једна од најважнијих особености Анине нарације, јесте ауторкина тежња да главна тема има свој праволинијски ток и своје јединство. Анин задатак да одржи концизност свог дела најбоље је видљив на примерима разних екскурса, за које увек има потребу да се оправда, поради успешног писања по свим правилима историјске нарације.

Занимљив је тренутак када Ана скреће са теме о Јовану Италу, да би укратко испричала (παραδιηγέσθαι) епизоду из своје младости у оквиру које прича о својим родитељима, а превасходно о учености своје мајке. На том месту Ана се обраћа читаоцима „*да јој закон реторике то дозвољава*“ (δίδωσι γάρ μοι τοῦτο νόμος ῥητορικός),¹¹¹ што би се најпре односило на начин конструисања самог наратива и прекидање главне приче да би се укратко осврнула на једну анегдоту из живота. Међутим, у тренутку када завршава тај екскурс, и када се препушта емоцијама уз своју често понављану реченицу „*Сећања на ове речи дотакло је моје срце и баца ме даље у море других прича, али ме закон историје у томе спречава.*“ (ἀλλὰ με θεσμός ἱστορίας ἀλείφει).¹¹²

Анини екскурси садрже извесне недоследности, јер варирају од оних који јесу везани за главну тему и служе да би је детаљније разјаснили, до оних који у потпуности одударају од структуре текста и представљају потпуно засебне целине у оквиру приче о Алексијевим подвизима. Тај други вид екскурса се односи на Анине аутобиографске осврте, који у потпуности одскачу од главних тема, али сами за себе, представљају једну засебну целину, један *наратив* у оквиру приче о Алексијевој влади. **Врло је уочљиво да Ана у случају аутобиографских екскурса није имала потребу да их оправда, односно да истакне да „закон историје“ то дозвољава,** осим када је била реч о њеном отвореном исказивању емоција, које су видљиво одударале од историјског начина приповедања. Као и у претходном примеру, тако је и екскурс о астролозима отпочео са Аниним специфичним уводом - „*И уколико ми је дозвољено да направим кратак прекид у својој причи...*“ (καὶ ἴνᾳ τι βραχὺ παραδράμωμεν τοῦ λόγου τῆς ἱστορίας μικρὸν ἀποστάντες).¹¹³ Прича је завршена једним, такође, за Ану типским, закључком – „*А сада је ред да се вратимо одакле смо скренули, да не би неко помислио да се бавимо гледањем у*

¹¹¹ Alexias V 9,3 (57)

¹¹² Alexias V 9,3 (70.71)

¹¹³ Alexias VI 7,2 (7.8)

звезде и да не бисмо именима астролога кварили нашу историју.“ (ὅθεν ἐξελήλυθειμεν ἀναστρέψωμεν, ἵνα μὴ δοκοίμεν μετεωρολέσχει τινὲς καὶ τοῖς ἐξ ἀστρολογίας ὀνόμασι τὸ σῶμα τῆς ἱστορίας καταζοφoῦντες).¹¹⁴ Наведени пример можда на најбољи начин илуструје Анину недоследност у поштовању сопствених постулата. И у овом случају је она већ навела имена три најзначајнија астролога, укратко је изнела нешто о том учењу и није пропустила да наведе чак и њихова пророчанства. Она је споменула све нужне податке да би уоквирила своју причу, што је сасвим уобичајено за њено приповедање. У извесним екскурсима, који одступају од главне приче, Ана осећа потребу да нагласи да ће то учинити, што упућује на њену увек пристуну свест о униформности свог наратива. Тако на пример, у причи о браку Гвискардове ћерке Хелене и Михаиловог сина Константина, она се препустила својим емоцијама, усредсређеним на младог Константина – „*када се сетим овог младића обузимају ме сузе, али суздржавам сузе и чувам их за згоднију прилику*“¹¹⁵ – да би се на крају осврнула на своје „скретање с теме“ на следећи начин – „*доста сам одлутала од своје теме, време је сада да се вратим одакле сам скренула*“ (ἀλλ’ ἐξετραπόμην τοῦ λόγου, ἐπανελεύσομαι δ’ αὖθις ἀφ’ οὗπερ ἐξετραπόμην).¹¹⁶

Њени екскурси, у које не спадају осврти на саму себе, увек су оквирени у споменуте форме – најчешће отпочињу са реченицом да ће се укратко удаљити од главне теме и завршавају се уз коментар да је време да се врати на главну причу. Ове особености, које нам можда не делују значајно у први мах, имају свој велики значај јер говоре о Аниној потреби да се уклопи у реторске каноне конструисања наратива и да поштује основна правила, чак иако је често од њих одступала. Уклапање наратива је требало да буде на линији између νόμος ῥητορικός и θεσμός ἱστορίας. Међутим, примери које смо навели говоре о томе да је Ана била свесна тих „пропушта“ свог целовитог наратива, и да је, осврћући се на њих, указивала на своју тежњу да одржи праволинијски ток своје повести и целовитост свог наратива. Други елемент Адине тежње за јасноћом и концизношћу јесте њено често подсећање на већ споменуте догађаје или ликове – онај „*о коме је већ било речи*“ (Περὶ οὗ κἀνταῦθα καὶ ἀλλαχόσε εἰρήκειμεν), или „*како је већ у историји наведено*“

¹¹⁴ Alexias VI 7,6 (54.56)

¹¹⁵ Alexias I 12,3 (83.85)

¹¹⁶ Alexias I 12,4 (93.94)

(ὥς ὁ λόγος φθάσας ἐδήλωσε), мислећи на догађаје, које је у својој историји већ споменула. На тај начин она је омогућавала читаоцу да се присети учесника и радње, трудећи са да се држи главних реторских постулата наратије.

Кључ за разумевање Аниног концепта историје и нужности да своје дело дефинише управо као историју, инсистирајући на свим елементима тог жанра, представља перцепција једне посебне и врло важне реторске форме. Реч је о *енкомију*, или похвалној беседи, која спада, према Аристотеловој дефиницији у епидеиктику.¹¹⁷ Енкомиј представља, према дефиницијама Друге софистике, реторску форму која има за циљ да истакне све квалитете, особе или ствари, уопштено или индивидуално.

Од особите важности за Византинце 12. века била је посебна врста енкомија која је названа *похвалном беседом за цара*. Међутим, у комнинској епохи, енкомиј је имао и једну врсту не тако похвалног значења, можда чак и пежоративног, барем када је реч о перцепцији коју су писци историја у 12. веку о њему. Таква околност је особито видљива у *Алексијади*, где током читаве наратије Ана небројено пута прекида главни ток своје приче, истичући да она пише историју, а не *енкомиј*, што јој понекад служи да прекине причу о одређеној личности и остави недовршену целину. Такав случај имамо на примеру Ане Даласин, којој је управо и упућен можда један од најупечатљивијих енкомија. У случају Ане Даласин, Ана Комнин није изоставила да спомене и њено порекло, што по свим правилима *енкомија* спада у почетак сваког састава ове врсте. Интересантно, једном врстом парадокса – негирањем да пише по правилима енкомија – она је ипак у своју историју уносила елементе те реторске форме – "*Неко би се на овом месту препустио правилима енкомија (νόμοις ἐγκωμιαστικοῖς) и прослављао порекло ове чудесне мајке и пратио њен род преко Адријана Даласина и Харона, а потом би заронио у море њихових подвига. Ја, међутим, пишем историју (ἐμοὶ δὲ ἱστορίαν ζυγγραφοῦσθαι), не судим на основу порекла и крвног сродства (οὐ ἐκ γένους καὶ αἵματος προσήκει), већ на основу владања и врлине (ἐκ τρόπου καὶ ἀρετῆς), како налаже једна историја (ὁπόσον ὁ τῆς ἱστορίας ὑποτίθεται λόγος)*".¹¹⁸

¹¹⁷ *Progymnasmata*, 5

¹¹⁸ *Alexias*, III 8, 1 (57.63)

Детаљна правила *енкомија*, међутим, допуштала су варијације на тему и услед недостатака извесних похвалних елемената, као што би били високо порекло, или углед породице, на пример, било је дозвољено, шта више, препоручљиво, прескочити их.¹¹⁹ Значајно је истаћи да су правила реторских вежби умногоме допуштала измене и допуне и нису стриктно захтевала присуство свих елемената, као у случају похвалне беседе за цара – порекла, одгоја, подвига, обавезно у миру и у рату, и владавине кроз манифестацију четири кључне врлине - човекољубивости, мудрости, праведности и умерености. У том смислу је исувише уопштено поједине саставе дисквалификовати као не-енкомијастичке, на пример, само зато што не садрже све нужне елементе *енкомија*, јер је још Менандар Ретор образложио да су „изостављања“ понекад чак била нужна и препоручљива у случајевима када нису могла да допринесу утиску о величини и сјају особе која је предмет *енкомија*.

Стога Анин приказ о Ани Даласин изузетно подсећа на овај посебан тип енкомиијастичке књижевности, посебно ако се узме у обзир да је Ана Даласин већ била тема најпознатије похвалне беседе за цара из раног комнинског периода – Теофилакта Охридског за Алексија Комнина. Анино величање њених дела, која су происходила из њених врлина, било је састављено од кључних тематских поставки сваког *енкомија*. Врхунац *енкомија* о Ани Даласин је представљао одељак о њеној фактичкој управи над царством и истинској владарској способности. Тек након што је детаљно представила све елементе *енкомија* Ане Даласин, њена унука се обратила публици следећим речима - *"да сам преузела на себе писање енкомиија, а не историје, могла бих да продужим своје дело још многим причама о њој... а сада морам вратити своју причу на њену почетну тему."*¹²⁰

Анино сведочење о разликама историје и *енкомија*, у коме истиче да порекло и сродство не сведоче о врлини појединца, у потпуности одударају од њеног начина приказивања ликова и инсистирања на величанственом пореклу својих фаворита, али и себе саме на првом месту. Међу њима се на првом месту истиче порекло Ирине Дука, што претходи величанственој *екфраси* о царичиној појави. Ана наводи да је она била *"ћерка Андроника, прворођеног цезаровог сина, из величанственог*

¹¹⁹ „ἐὰν δὲ μήτε ἡ πατρίς μήτε τὸ ἔθνος τυγχάνῃ περιβλεπτον, ἀφήσεις μὲν τοῦτο<...>“ – Men. Rhet, Περὶ ἐπιδεικτικῶν, 370 (9.10), 80

¹²⁰ Alexias III 8,11 (76.79)

рода, и њено је порекло потицало од славних домова Андроника и Константина Дуке.¹²¹ И у личном енкомиију, Ана је као значајан мотив искористила своје царско порекло које је потицало од Дука, са мајчине стране, истичући да је цар Михаило потицао из рода Дука, који су били њени (Анини) крвни сродници с мајчине стране (τῶν καθ' αἵμα μοι προσηγόντων - καὶ καὶ μοὶ τὰ πρὸς μητρὸς ἐκεῖθεν καταρρεῖ)¹²². Анино царско порекло преко мајчиног рода је најзначајнији мотив њене самохвале и представља конститутивни елемент њене личне историје, о чему ће бити речи у другој целини. Уз то, истицање порфирородности, је такође био један од врло важних енкомиијастичких мотива који су сведочили о највишем степену порекла, о царском пореклу условљеном рођењем у доба очевог царевања. Профирогенитост је такође за Ану био један врло значајан мотив који је упадљиво истицала у *Алексијади*.

Такође, и Нићифор Вријеније је био представљен, као царев зет и потомак славног Вријенија – „А овај цезар, који је био унук оног Вријенија, за време Алексијеве владавине постао је царев зет.“¹²³ – Ово представља увод у похвалу цезарових врлина, његове мудрости у говору, његове снаге, брзине и лепоте тела, и врлине његове душе и тела. Кратак енкомииј у коме је Вријеније окarakterисан као онај кога је Бог наградио свим врлинама, завршен је поређењем са великаном *Илијаде*, Ахилом.¹²⁴

Порекло појединца је заправо био један од кључних елемената Аниног литерарног израза. Понекад је то чинила врло једноставно, карактеришући појединца једноставним термином "племенитости" (γενναῖος/ εὐγενής) који је такође сведочио *a priori* о његовим врлинама. На исти начин, само инверзијом, истицање неплеменитости нечијег порекла је уводило у посебну врсту реторских форми које се називају *покудама* или *инвективама*. У том смислу су можда два описа особито репрезентативна и навешћемо их оба. На првом месту је реч о Роберту Гвискарду, за кога Ана скоро неодвојиво везује и његово норманско порекло. Описала га је као човека тиранске нарави, просјака и скитницу, који је потицао из Норманије.¹²⁵ У даљем тексту не пропушта да наведе да је његово

¹²¹ *Alexias* III 3,3 (16.18)

¹²² *Alexias* I 10,2 (23.24)

¹²³ *Alexias* VII 1,6 (94.96)

¹²⁴ *Alexias* VII 1,6 (7.8)

¹²⁵ *Alexias* I 10,1 (16.18)

порекло било варварско и по свему неодговарајуће његовим аспирацијама да се домогне Римског скиптра, поново наглашавајући да је био безначајног, неугледног порекла, тиранске нарави и превртљиве душе – „Ὁ Ρομπέρτος οὗτος Νορμάνος τὸ γένος, τὴν τύχην ἄσημος, τὴν γνώμην τυρρανικός, τὴν ψυχὴν πανουργότατος...”¹²⁶.

Екскурс у коме се осврће на Гвискардове почетке служи управо да ојача идеју о варљивој, злој (κακούργοτατος) и похлепној природи овог Норманина, чији је сам почетак живота био обојен „*проливањем крви и многим убиствима*“ (τὰ προοίμια τοῦ βίου τούτῳ αἱμάτων ἦσαν ἐκχύσεις καὶ ἀνδροφονίαι).¹²⁷ Његов успон је обојен мученичким убиством таста. Врло слична, Афтонијева *инвектива* против Филипа Македонског, садржи управо елементе неугледног варварског порекла, са којима отпочиње покуда, да би потом његово прво деловање било усмерено против његових рођака које је заточио.¹²⁸ Сличан дискурс је, дакле, био карактеристичан за све врсте похвала или покуда. Врста нарације која је коришћена је могла варирати, али су идеје о нечасном и срамотном, варварском понашању, биле карактеристичне за хеленски свет. Такав дискурс је био типичан и за Ану Комнин. Све могућности које је пружала реторска форма покуде, видљиве су и на другом опште познатом примеру из *Алексијаде*. Реч је о контроверзном Јовану Италу. Његову причу, како истиче, мора да почне од самог почетка, што значи да се осврће обавезно и на његово порекло – „*Потицао је из Италије, а значајно време је провео и на Сицилији. То је острво било близу Италије. Сицилијанци су били отпадници од римске власти (οἱ γὰρ Σικελοὶ ἀποστάντες τῆς Ρωμαίων ἀρχῆς) и спремали су се за рат против њих и позвали су Италијане да им се придруже. Међу онима који су дошли био је и Италов отац, који је повео свог сина са собом... А када је дошао славни Георгије Манијакис и заузео Сицилију, Итал је са својим сином побегао у Ломбардију, која је још увек била под влашћу Римљана. Одатле је Итал, не знам како, прешао у Константинопољ...*“¹²⁹

Италово порекло у овом случају служи да укаже на његову варљиву природу. Прелазак на Сицилију, која се одметнула од римске власти, дао је увод у потоњу Италову каријеру, односно у његов карактер, који никада није добио своју

¹²⁶ Alexias I 10,4 (40.42)

¹²⁷ Alexias I 11,1 (62.63)

¹²⁸ Progymnasmata, 112

¹²⁹ Alexias V 8,1 (35) et sq.

префињеност, упркос учености коју је стекао. Интересантно је да је Ана са приличном сигурношћу причала о околностима Италовог најранијег живота, а да сасвим несигурно наводи податак о његовом доласку у Константинопољ, што додатно појачава помало опскуран и nelaгодан утисак о Јовану Италу. Његово варварско порекло, које је подразумевало и непотпуну ученост (ἐν ἀπαιδεύτῳ ἤθει καὶ βαρβαρικῷ), онемогућило га је да продре у дубине филозофије (οὐκ ἡδύνατο φιλοσοφίας εἰς βάθος ἐλθεῖν) и учености, упркос томе што је био ђак Михаила Псела. На овом месту је Ана врло јасно образложила да је порекло пресудило, када је реч о Италовом непотпуном знању, а самим тим и о његовим потоњим духовним скретањима, која су даље проузроковала један од највећих процеса Алексијеве владе.

Најбољи пример перцепције реторике и тог "хеленизма" о коме је још Афтоније говорио јесте Анино излагање о Јовану Италу, где не пропушта да напомене да, иако је имао изванредно знање, подједнако у Аристотеловој дијалектици, као и Платоновој филозофији, несумњиво изврсно подучавајући *перипатетички систем*, ипак га је одликовало недовољно познавање граматике и реторике (ἀλλὰ περὶ τε τὴν γραμματικὴν ἐχώλεσε τέχνην καὶ τοῦ ῥητορικοῦ νέκταρος οὐκ ἐγεύσατο).¹³⁰ У закључку је истакла да је причао као Латин који би дошао у њихову земљу и научио грчки детаљно, али који није у потпуности био чист у изговору, и грешио је поједине речи. Његов велики труд да достигне чистоту изговора није промакао многим, а међу реторима је био сматран за рустичног. Иако је његова дијалектика у потпуности одговарала правилима, он није успевао да превазиђе недостатке свог језика.¹³¹

Од целокупне слике Јована Итала коју је Ана Комнин оставила у *Алексијади*, она је истакла да је његов искварени „хеленизам“ трпео најоштрију осуду међу члановима највиших учених кругова. Ана се заправо уопште није бавила детаљима Италовог „јеретичког скретања“, нити је појаснила проблематику његове осуде. Њена *инвектива* је највише била усмерена на његов непотпуни „хеленизам“, који је био одраз његовог варварског карактера, условљеног његовим варварским пореклом. Сви ти мотиви представљају једну врсту општег места у културној

¹³⁰ *Alexias* V 8,6 (95.99)

¹³¹ *Alexias* V 8,8 (31.94)

клими цариградског 12. века, када је почела јасно да се уочава разлика између Византинаца и „других“, који су једноставно карактерисани термином „варвара“, а главно средство дистинкције је управо била παιδεία. Како Ана истиче, грчка ученост није била нешто што се могло научити, јер је, упркос одличном познавању и великој учености која га је одликовала, Јован Итал, ученик Михаила Псела, у том важном сегменту остао непотпун, откривајући своје варварско порекло.

Прича о покудама Роберта Гвискарда и Јована Итала, употпуњује слику о енкомијастичкој позадини фаворита Анине историје. Њена одбрана да не пише енкомиј, већ историју, у много случајева управо потврђује да је реч о похвалама, биле оне у потпуности енкомији, или само кратке хвале (ἐπαίνοϊ), који такође представљају један од подтипова ових реторских форми.

Једна од посебних реторских форми која је нашла своје место у *Алексијади*, а представља значајну особеност дела Ане Комнин је монодиј. Ана је у више наврата на исти начин прекидала своју наратију истичући да дела њеног оца заслужују подједнако историју и трагедију (ἱστορεῖν ἄμα καὶ τραγυδεῖν), односно да је она одабиром теме себи наметнула двојаки задатак – да пише историју и да оплакује све оне недаће које су снашле њеног оца (ἱστορεῖν μὲν τοὺς ἀγῶνας, εἰς μονωδίαν δὲ ἄγειν).¹³²

Идеју о "оплакивању" Алексијеве судбине,¹³³ Ана приписује и самом цару који је наводно саветовао царици да, уместо што жели да састави историју о његовом животу, нека га радије оплакује и састави монодију о свим недаћама које су га снашле (μονωδεῖν δὲ ἐπ' αὐτῷ καὶ κλαίειν τὰ συμπεσόντα οἱ δεινά).¹³⁴ Врло је индикативно Анино уверавање, које следи након екскурса о монодији као најбољој врсти литерарног израза за Алексијев живот, где дефинише себе као „оцељубиву“ (φιλοπάτωρ). У том смислу и „емотивност“ којом су обојени ови редови заправо садржи јасну идеолошко-политичку позадину. Идеја "оцељубивости" је у уској вези са идејом емотивне блискости са оцем и дубоког саосећања са његовим недаћама, и у овом случају је исказан кроз термине τραγυδεῖν – μονωδίαν – θρήνους – ὀλοφύρσεις.

¹³² *Alexias* XV 11,1 (19.29)

¹³³ Врло сличан екскурс Ана износи и у четвртој књизи, где поново истиче да би требало да састави монодиј о очевим недаћама, али да ће тај лични ламент задржати за себе - *Alexias* IV 8,1 (81.91)

¹³⁴ *Alexias* XV 11, 1 (19.29)

Анино вешто поигравање са формама монодије, ламентације и трагедије, које директно супротставља историји, представљају један вид њеног *политичког дискурса*, који је истоветно употребила на сопственом примеру, али и на примеру три још врло значајне особе чију је смрт тешко преболела, поново са становишта искључиво своје политичке амбиције. Реч је о Константину Дуки, Нићифору Вријенију и Андронику Комнину. За њих је искористила врло сличне коментаре, наводећи да прича о њима заслужује монодију, али да је закон историје у томе спречава. У једном једином спомену свог брата Андроника, у XV књизи, када је приповедала о бици против султана Килиџ Арслана, искористила је да једином вољеном брату уприличи кратак *монодиј*, без обзира што децидно наглашава да монодију није место у историји – „*Тек што је ушао у најлепше животно доба, и у рату се одликовао разборитом срчаношћу, спретном руком и великом мудрошћу, када се нико од нас није ни најмање надао, он нас је напустио и нестао. О младости и лепото тела... где си нестао? Туга ме приморава да те оплакујем, али ме закон историје у томе спречава* (μονωδεῖν με τὸ ἐπὶ τοῦτω πάθος ἐκβιάζεται, ἀλλ'ὁ τῆς ἱστορίας νόμος ἐκείθεν αὐτῆς ἀπείρχει). Чудесно је што данас нико не постаје камен, птица или дрво, или нешто друго безживотно, како су говорили у стара времена да се догађало под притиском великих несрећа, било да је реч о миту или о истини.¹³⁵ Можда је боље променити душу са нечим што је безосећајно, а не да осећамо свим својим чулима зло. Да је ово могуће, мене би претворила у камен сва несрећа која ми се догодила.“¹³⁶

Једна јасна законитост карактеристична је у свим Аниним лamentsима. Она је тугу и бол за одређеним појединцем који је био фокус њеног ламентације, претварала у субјективни доживљај сопствене патње и недаће која је увек била у вези са споменутиим ликом. На тај начин је путем ових реторских форми заправо усмеравала пажњу читалаца на себе, чинећи искључиво себе и своје емоције субјектом радње. Као што смо нагласили, Ана је вешто користила елементе похвале и покуде, да би првенствено узбуркала емоције код своје публике, али и да би пренела неке сублимиране поруке, најчешће аутобиографске садржине.

¹³⁵ На овом месту је јасна алузија на Ниобу коју спомиње у завршном пасусу *Алексијаде*, када оплакује смрт Алексија, Ирине и Нићифора – в. „Плaч“ Ане Комнин

¹³⁶ *Alexias* XV 5,4 (90.5)

Питање истинитости, односно веродостојности Анине историје које се у овом случају обавезно намеће, представља заправо једно од модерних, помало анахроних питања савремених научника, које највише указује на неразумевање књижевног контекста 12. века. Анино непрекидно инсистирање на томе да она пише историју, а не панегирик, има свој врло јасан историјски контекст. Доба Манојла I Комнина је запамћено у историји византијског царства као доба најбогатије продукције похвалних беседа за цара и других врста реторских састава упућених цару. Његова владавина представља врхунац те хиперпродукције енкоммијастичке књижевности, која је била врло јасно политички и идеолошки обојена.¹³⁷ У том смислу је и Анино негативно расположење према том главном току литерарне продукције која је, од доба Манојла била искључиво усмерена на цара, управо очигледно на њеном непрестаном упирању да истакне **историчност своје наратије**, насупрот панегирицима, који су, према њеном становишту, подразумевали ласкање и преувеличавање, и чак неистине. Потврду веродостојности своје историје она исказује на следећи начин - *"А највећи део (материјала) сам сакупила за владе трећег цара, након смрти свог оца, када су окончана сва ласкања и лажи о његовом деди, и када су сви ласкали тренутном владару, а о претходном више нико није говорио ласкавим тоном, већ су остале само огољене чињенице и говорили су о догађајима како су се збили."*¹³⁸

Порука Ане Комнин на овом месту је врло јасна – панегирик је као форма био дисквалификован због ласкаве и неистините природе која га је одликовала. Он је, према Ани био форма усмерена искључиво на ласкање тренутном владару, због чега јој је недостајала нужна веродостојност. Историја, према Ани, није подразумевала такав тип фаворизације одређене личности, јер је изнад свега, историја подразумевала **истину** (ἀλήθεια).

Анин теоретски приступ историји подразумевао је један троугаони однос између *историје*, *истине* и *сећања*. Сећања представљају кључни везивни елеменат између историје и истине, јер су сећања појединаца били главни извори Анине историје. Врло је значајно што се Ана детаљно упушта у проблематику својих извора, који су, међутим, ипак приказани врло селективно. Ана наводи да је

¹³⁷ Magdalino, *Manuel*, 413-415

¹³⁸ Alexias XIV 7,5 (47.52)

користила неке коменатаре, односно неке текстове (συγγράμματα) који су били релевантни за догађаје о којима говори, али на првом месту она истиче фактор сећања као најважнији извор за историју Алексијеве владавине. У ту категорију је сврстала Алексијеве ратне ветеране, његове саборце, а првенствено сроднике у чијем је присуству она лично била, због чега постаје помало нејасна та линија између *Аниног личног сећања* (αὐτοπροσώπως) и сећања других који су јој о Алексију причали. Заправо на један врло умешан начин **Ана у фокус нарације ставља своје сећање, одређујући себе као најважније вредносно мерило веродостојности исказа које је сакупила, због чега она одлучује о историчности, односно о истинитости исказа.** Она детаљно о томе пише на следећи начин - *"А шта сам додала својој историји - сведок су Бог и Његова Мајка - је из апсолутно непретенциозних једноставних коментара, као и од ратних ветерана, који су ратовали за владе мог оца, и који су се сусрели са тежким временима, и окренули од световних узбуђења у миран манастирски живот. Коменари који су стигли у моје руке су били врло једноставни... и стриктно истинити, и нису били префињени у стилу и били су ослобођени свих реторских претензија (οὐδὲν τι κομψὸν ἐπιδεδιγμένα οὐδέ ῥητορικὸν ὄγκον ἐπισυρόμενα).* Из ових података и сведочанстава сам извлачила **историјску истину** (τῆς ἱστορίας ἀλήθειαν), и све сам то спајала и сређивала са оним чему сам ја била сведок... а поредила сам њихове исказе и са оним што сам чула од свог оца и својих ујака са очеве и мајчине стране, које сам често пута слушала."¹³⁹

На овом месту, остаје нејасно да ли Ана исказе Алексијевих ветерана и писаних сведочанстава пореди на основу личног сећања, или на основу сећања својих блиских сродника? Раније истицање да је врло често била у присуству свог оца и Георгија Палеолога, затим своје мајке и оца, а такође и Марије Аланске, о којој врло детаљно говори, сведочећи такође о једној другачијој истини, заправо у фокус ставља управо **Ану и њено лично сећање**, односно епизоде из **њеног живота**. Појам сећања и онога што је чула, скоро је изједначен са оним што је видела и доживела, јер често истиче да њен живот није био одређен за удобност палате и да је често пратила своје родитеље – „τὰ μὲν γὰρ πλείω καὶ ἡμεῖς συνῆμεν

¹³⁹ Alexias XIV 7,7 (64.78)

τῷ πατρὶ καὶ τῇ μητρὶ συνεϊλόμεθα“.¹⁴⁰ Када се Анин исказ суочи са чињеницом да је њена историја писана много након што је већина главних актера умрла, сва је прилика да је највећи део изворних података изједначен са Аниним сећањима, било да су то сећања на стварне и проживљене догађаје или сећања на неке разговоре. Из наведеног, као најзначајнији закључак происходи **да је Ана себе користила као вредносно мерило** у процени историчности исказа и у оцењивању истине. Историјска истина је један од најважнијих термина *Алексијаде*, на коме Ана изузетно инсистира. То становиште она директно разрађује у истом одељку, када истиче да између љубави према Алексију и љубави према истини, она даје предност истини, користећи се Аристотеловом чувеном крилатицом „*драг ми је Платон али ми је дража истина*“, у нешто другачијем распореду речи, али с јасном алузијом на ту реченицу – „ἀμφοῖν γὰρ ὄντοιν φίλοι, ὥς που τις ἔφη φιλόσοφος, κράτιστον προτιμᾶν τὴν ἀλήθειαν“.¹⁴¹ Уверавање у **одабир истине изнад љубави према оцу**, за Ану је имало снагу аргумента, који је требало да додатно оснажи идеју о апсолутној историчности, односно истинитости њеног дела. Због тога је сасвим разумљиво њено инсистирање на разлици између историјског и епидеиктичког писања, које су, према оцени истинитости стајали у оштрој супротности. Историја је подразумевала описивање догађаја "онако како су се заиста збили", док су похвалне беседе умногоме допуштале преувеличавања, прећуткивања, ласкања и сличне елементе, који су имали за циљ да прославе искључиво врлине појединца. На суптилан начин, опредељење за историју, јој је омогућавало и да несметано упуту критику појединим протагонистима, међу којима су најзначајнији Алексије и Ана Даласин, али и према ликовима који нису узели значајног учешћа у самој историји, попут Јована Комнина. Неопходност да исприча све *онако како се заиста збило*, према правилима историјског жанра, јој је дала несметан простор да истакне не увек тако похвалне тренутке из Алексијевог живота, управо под изговором да она не пише енкомииј и да историја није резервисана искључиво за приповест о врлини појединца.

Анин одабир историје као најадекватнијег жанра за приповест о Алексијем делима је имало је и једну другу, веома важну димензију. Ани Комнин, као и Ирини

¹⁴⁰ *Alexias* XIV 7,4 (24.25)

¹⁴¹ *Alexias* XIV 7,3 (16.17)

Дука, коначан циљ ове историје није било сведочанство о Алексију, са намером *да се догађаји те величине не препусте рекама заборава* (οὐδε τῷ ῥεῦματι τοῦ χρόνου παρασυρῆναι), како је наведено у Прологу. Одабир историје је био важан за уклапање Анине личне историје и њеног политичког манифеста у костур историјске приче о Алексију Комнину, чиме је својим амбицијама дала апсолутни историјски легитимитет, односно објективност и истинитост. Тај елемент представља најважнији разлог тако очигледног инсистирања на историчности исказа, јер то није подразумевало да је писање о Алексију истинито, већ **да је све што је написано у *Алексијади* истинито**. Анина одбрана историје није очигледна само у одељцима где је удаљава од панегирика, већ и у екскурсима у којима се брани од "злих језика" који би јој могли замерити што на похвалан начин пише о себи блиским, или где директно говори да би неко помислио да она пише лажи.

Њена једина и најснажнија одбрана лежи понајвише у инсистирању на жанровској опредељености и доследности – у питању је историја, и она сама по себи не допушта неистине. Тај врло срећан сплет околности, које су биле важеће само у литерарној теорији, Ани је служио да можда скривено, а можда и транспарентно, пренесе причу о свом царском праву и свом неоспорном легитимитету, што лежи у сржи њене целокупне идеје *Алексијаде*.

1.3. У позадини Хомера

Хомерски дух *Алексијаде* представља једну од њених транспарентних литерарних особености.¹⁴² Следствено интересовањима савремене науке, у чијем је фокусу био *мимизис* антике, Хомерске алузије су много пута обрађиване, али им није придаван дубљи значај, осим једноставне и формалне констатације о учености Ане Комнин.¹⁴³ Међутим, Љубарски је истакао да би било погрешно „посматрати композицију и описе *Алексијаде* као искључиви мимизис *Илијаде*.“¹⁴⁴ Становиште

¹⁴² У *Алексијади* је пронађено 56 осврта на *Илијаду* и 9 на *Одисеју* - Ljubarskij, *Why is the Alexiad A Masterpiece?*, 183

¹⁴³ О Хомерским елементима у *Алексијади* в. Buckler, *Anna Comnena*, 197-202; Katičić, Ἄννα ἡ Κομνηνὴ καὶ ὁ Ὅμηρος, *passim*; Dyck, *Iliad and the Alexiad*, *passim*,

¹⁴⁴ Ljubarskij, *Why is the Alexiad A Masterpiece?*, 176

да је Ана користила *Илијаду* као „литерарно средство“ за уобличавање композиције свог дела, догађаја и карактера, изискује питање шта је могло бити у позадини таквог Аниног специфичног одабира?

Другачији увид, понудила је Леонора Невил у својој студији о историјском делу Нићифора Вријенија, у којој је истакла различитости између историје два супружника, посматрано из угла фаворизованог дискурса. Тако је Невил закључила да је Вријенијев „римски поглед“ приказао Алексија у врло неповољном светлу,¹⁴⁵ ако се узме у обзир његов начин ратовања који је умногоме био окарактерисан првенствено једном врстом лукавства и мудрости избегавања директних сукоба. Према римском вредносном систему, то је било сматрано за нечасан начин ратовања.¹⁴⁶ Са друге стране, у дискурсу Ане Комнин који је на првом месту био хеленски, а обраћао се својој публици кроз кодове *Илијаде* и *Одисеје*, Алексијево, не тако сјајно, ратовање је добило своје оправдање. Како је ауторка истакла, лик Алексија је у највећој мери одговарао лику Одисеја, првенствено по лукавству, на којем Ана врло често инсистира.¹⁴⁷ У том лику, је, према Леонори Невил, Ана Комнин пронашла литерарно оправдање и понудила својој публици један другачији вредносни систем који у том времену њима није био стран, већ је, напротив, у потпуности одговарао том новом или поново пробуђеном хеленском духу и оживљеном интересовању за Хомерово стваралаштво.¹⁴⁸

Теорија о Анином специфичном дискурсу који се крије у позадини већ самог наслова теме, у потпуности одговара нашем схватању овог дела. Међутим, вредносне оцене о изразито негативном ставу Вријенија према Алексију, односно позитивном ставу Ане Комнин према свом оцу, морају бити узете са дозом опреза, јер је ситуација са византијским класичним историјама била нешто компликованија. Ако бисмо у лику Алексија како је приказан у *Алексијади* могли пронаћи Одисеја као очекиван и похвалан угледни пример из легендарне

¹⁴⁵ Невил истиче - „Када Ана експлицитно супротставља Вријенијеву моћ са Алексијевом лукавошћу, она се позива на морално неутралну грчку дихотомију, у супротности са римском осудом лукавства коју заступа Нићифор (у својој историји).“ - Neville, *Heroes and Romans*, 189

¹⁴⁶ Neville, *Heroes and Romans*, 191-193

¹⁴⁷ Према Невил, код античких Грка је постојала упадљива дихотомија између Ахилове директне борбе и Одисејевог „стратегизма“. Оба лика су представљала типске примере ратних вредносних мерила. - Neville, *Heroes and Romans*, 189

¹⁴⁸ Хомер је у Византији представљао неоспорни литерарни ауторитет. Међутим, 12. век је поново пробудио живо интересовање за Хомерово стваралаштво и потребу да се учењаци у потпуности посвете свим сегментима ове књижевности. – в. Kaldellis, *Hellenism*, 238 – 246

прошлости, поставља се питање зашто Ана то никада децидно није навела? Ана је Алексија назвала другим Хераклом, али га није назвала другим Одисејем. Заправо је и сам почетак *Алексијаде* умногоме приближнији миту о Хераклу и његових дванаест подвига (δωδέκαθλον), него *Илијади*. Ана је, када је реч о античким херојима, експлицитно упоредила Алексија једино са Хераклом и то је учинила чак четири пута. Алексијева прва три „подвига“, како је то књижевно представила, с намером угледања на Херакла, односила су се на три узурпатора која је савладао у младости, пре заузимања престола – Урсела од Бајеа, Нићифора Вријенија и Нићифора Васиلاكиса. Символично представљање Алексија као лава који се сукобио са снажним вепром Василакисом, у потпуности одговара причи о Херакловој борби са Еримантијским вепром, што није пропустила и да наведе - „τοῦτο τρίτον ἄθλον πρό γε τῆς βασιλείας καθάπερ τινὶ Ἡρακλεῖ τῷ μεγάλῳ Ἀλεξίῳ γεγένητο. ἂν γάρ τις Ἑρμάνθιον Κάπρον τὸν Βασιλάκιον τοῦτον καλέσειεν, Ἡρακλέα δέ τινα καθ’ ἡμᾶς γενναιότατον τὸν ἐμὸν πατέρα Ἀλέξιον, οὐκ ἂν ἀμαρτοίτο τῆς ἀληθείας<...>.“¹⁴⁹ Ипак, веза између Херакла и Одисеја би могла да се успостави. Првенствено, обојица су били истакнути по својеврсном лукавству којим су се одликовали њихови подвизи. И Херкул је у неким приликама био слабији од противника, и стога приморан да се служи умом, а не снагом. Такође, у *Одисеји* постоји тренутак када се Одисеј сусреће са Хераклом у Хаду. Тај тренутак се сматра једном врстом Херакловог признања Одисеја, када га је упитао да ли је и он осуђен на исту судбину, и да ли је он такође приморан да поднесе исто толико тешких подвига.¹⁵⁰ Заједнички именитељ за Херакла и Одисеја били би подвизи – ἀέθλους у хомерском грчком, а ἄθλους у атичком дијалекту. Исту реч искористила је Ана Комнин описујући прве Алексијеве подвиге, отпочињући своју сагу у духу Херакловог, а можда чак и Одисејевог подвижништва. Овакав систем упоређивања

¹⁴⁹ *Alexias* I 9,6 (95.98)

¹⁵⁰ διογενὲς Λαερτιάδῃ, πολυμήχαν’ Ὀδυσσεῦ,
 ἃ δεῖλ’, ἣ τινὰ καὶ σὺ κακὸν μόνον ἡγηλάζεις,
 ὃν περ ἐγὼν ὀχέεσκον ὑπ’ αὐγᾶς ἡελίοιο.
 Ζηνὸς μὲν πάντ’ ἦα Κρονίουνοσ, αὐτὰρ οἷζὺν
 εἶχον ἀπειρεσίην· μάλα γὰρ πολὺ χεῖρονι φῶτι
 δεδμήμην, ὃ δέ μοι χαλεποὺς ἐπετέλλετ’ ἀέθλους.
 καὶ ποτὲ μ’ ἐνθάδ’ ἔπεμψε κύν’ ἄζοντ’· οὐ γὰρ ἔτ’ ἄλλον
 φράζετο τοῦδ’ ἐγὼ μοι κρατερώτερον εἶναι ἄεθλον·
 τὸν μὲν ἐγὼν ἀνένεικα καὶ ἡγαγον ἐξ Αἰδαο·
 Ἑρμείας δέ μ’ ἔπεμψεν ἰδὲ γλαυκῶπις Ἀθήνη. - Hom. *Od.* 11.616-626

представљао је у суштини систем *кодова* који су били свеprisутни у културном дискурсу дванаестовековног комнинског Цариграда, и зато их је тешко раздвојити у потпуности и извршити јасну дистинкцију поделе карактера према античким херојима. Свеprisутан утисак о лукавости као најважнијој ратној врлини Алексија Комнина, због чега су неки истраживачи Алексија упоредили са Одисејем, а Ана Комнин са Хераклом, представља заправо један важан елемент ратовања који улази у сферу „надмудривања“ са противником, и може бити посматран врло похвално. У том смислу, иако Алексијева прва три подвига против познатих узупатора не представљају његову суштинску ратну врлину, већ више домишљатост, када се упореде са Вријенијевом историјом, могу бити двојачко (позитивно или негативно) тумачени. Алексијево војевање против Боемунда понајвише представља тријумф лукавства између два једнака противника. Боемундово надмудривање Алексија, приказано је врло детаљно и сликовито у епизоди о његовој наводној смрти, и о његовом успешном бегу.¹⁵¹ Тај догађај уједно представља и врхунац Боемундовога ратног лукавства (πανουργία), на које је Алексије тек требало накнадно да одговори, с обзиром на то да је био изигран. У коначном обрачуну између два непријатеља, Алексије је највише користио своје лукавство, и политику „завади па владај“, са намером да од Боемунда отргне његове најближе ратне саборце (διχόνοισιν ἐμβαλεῖν μεταξὺ τῶν τε κομήτων καὶ τοῦ Βασιλέως). Ана Комнин је у том тренутку и сама осетила потребу да „оправда“ такву врсту деловања следећим речима – „*Сматрам да војсковођа не треба увек да се користи мачем да би стигао до победе, већ и лукавством (πανουργίαν), и да, зависно од прилике, користи сва расположива средства да би стигао до победе. Јер, задатак војсковође нису само мач и битке већ и окретање миру, или неким другим лукавствима (ῥαδιουργοῦντων) у циљу савладавања непријатеља ...*“.¹⁵²

Интересантно је да у случају овог највећег сукоба у *Алексијади*, није пресудила ничија врлина или способност, већ глад, која је покосила Бохемундову војску и коначно натерала пркосног Норманина да пристане на услове мира. Елемент више силе која је у потпуности онемогућила деловање моћне војске у потпуности представља мотив *Илијаде* у којој о судбини двеју војски одлучују

¹⁵¹ Alexias XI 12,1 et sq.

¹⁵² Alexias XIII 4,3 (49.55)

хирови богова. У случају *Алексијаде* је врло често то само „божанска интервенција“ (πρόνοια), или, још важније, „судбина“ (τύχη). Интересантно је да је једино доминантно паганско божанство у *Алексијади* управо Арес, који је покретач ратних дешавања. Војници су испуњени његовим духом а понеки су окарактерисани термином „ἀρηίφιλος“. Као и у *Илијади*, где Арес није био заштитник ниједне стране посебно, тако је и у *Алексијади* он само служио као ратно надахнуће обема зараћеним странама. Војници су били „*ратоборни, сви Аресове штитоноше*“ (ἄνδρες μαχιμωτάτους καὶ Ἄρεως ὑπασπιστὰς ἅπαντας).¹⁵³

Врло значајна особеност *Алексијаде* у погледу њеног хомерског духа, представља чињеница да је Ана Комнин ретко поредила своје протагонисте са херојима *Илијаде*. Директно поређење, у акцији, са неким од хероја овог епа имамо у случају Ниџифора Вријенија који је упоређен са Теуком, највећим стрелцем Тројанског рата, а његов лук је упоредила са Аполоновим луком – „οὐχ’ ἦττους τοῦ ὀμηρικοῦ Τεύκρου εἰς τοξικὴν ἐμπειραν. Τὸ δὲ τόξον τοῦ καίσαρος Ἀπόλλωνος ἦν“.¹⁵⁴ Интересантно, у даљој елаборацији Вријенијеве вештине баратања луком, она је нагласила да то није радио као „Хомерови Хелени“ (τοὺς ὀμηρικοὺς Ἕλληνας), већ да је одашиљао своје смртоносне стреле као други Херакле (ὥσπερ τις Ἡρακλῆς). На овом месту је уочљиво да је **Анина тенденција литерарног мимизиса Хомера, уступила место поређењу Вријенија са Алексијем и заправо њиховим изједначавањем путем заједничког именитеља „други Херакле“.**

Вријенијево ратовање против крсташа је особито обојено хомерским тоном и представљено скоро у потпуности као једна од епизода Хомеровог епа. Објективност и истинитост историје су на овом месту уступили место литерарној вештини ауторке, која је свој вредносни суд о војној способности супруга уклопила у дискурс Хомерове *Илијаде*. Вријеније је, према поређењу са херојима *Илијаде*, недвосмислено на првом месту. Као што смо већ истакли, у вештини баратања луком и стрелом Ана га је издвојила као истакнутијег и од Теукра и од Ајанта – „κἂν τῇ τοξείᾳ δὲ καὶ ὑπὲρ τὸν Τεύκρον αὐτὸν καὶ τοὺς Αἴαντας φαίνόμενος“.¹⁵⁵ Он је

¹⁵³ *Alexias* XI 9,2 (52.53)

¹⁵⁴ *Alexias* X 9,8 (52.53)

¹⁵⁵ *Alexias* X 9,8 (62.63)

због својих врлина заслужио да буде опеван на исти начин на који је Ахил прослављен међу Ахајцима – „οἷον τὸν Ἀχιλλέα ὕμνησεν Ὅμηρος ἐν τοῖς Ἀχαιοῖς“.¹⁵⁶ Маријан Маврокатакалон, чије је ратовање посебно истакнуто у 10. и 13. књизи против норманско–крсташке војске, је упоређен у једном тренутку са Хектором – „ὥσπερ ὁ Ἑκτωρ ἐκεῖνος ὑπὸ τῆς τοῦ λίθου βολῆς τοῦ Αἴαντος μικροῦ δεῖν ἐψυχорράγει.“¹⁵⁷ Ана Комнин је особито истакла Маријана напоменом да је он био зет Нићифора Вријенија, ожењен његовом сестром (τὸν ἐπ’ἀδελφῇ γαμβρὸν τοῦμοῦ καίσαρος), уз то још и врло ратоборан (ἄνδρα ἀρειμάνιον) и због својих подвига (διὰ πολλῶν ἀνδραγαθημάτων) изузетно вољен од цара (φιλούμενον τε λίαν παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος).¹⁵⁸ Блискост са Вријенијем је Маврокатакалона сврстала у хероје *Алексијаде*, обезбедивши му бројне похвалне епитете, међу којима је на првом месту била његова, по свему херојска, ратоборност. Како примећујемо, у X и у XIII књизи, која свака за себе представљају једну врсту кулминације – у X књизи долази до сукоба крсташа и Византинаца, а у XIII до коначног обрачуна између Боемунда и Византинаца – изузетно доминира хомерски дух. На овом месту није реч само о поређењима са античким херојима, којих је, у случају *Алексијаде*, као што смо већ истакли, врло мало. Реч је заправо о описима битака и свеопштем начину приповедања у којима доминирају мотиви гнева (θυμός), као главног покретачког елемента ратне саге, и крви (αἷμα) као реалистичног и често хиперболичног приказа ратних страдања, врло карактеристичних за *Илијаду*.

Крв представља врло важан мотив *Илијаде*. Крв у односу према појединцима има вишеструко значење и варира од мотива „крвопролића“ које представља ознаку херојске части, или стоји као упадљив одраз смртности хероја и његове спремности да жртвује свој живот за славу. Истоветно, слике покоља у којима доминира мотив крви „која тече у потоцима“, представљају најживље приказе великих борби епа. Осим тога, „жеђ за крвљу“ је такође веома значајан покретачки мотив *Илијаде*, који је најприсутнији код Ареса, као особина која га дефинише.¹⁵⁹ Уз крв скоро увек у вези су и „усирена крв“ (λύθρον) и покољ (φόνος). Веома сличне идеје

¹⁵⁶ *Alexias* VII 1,6 (7)

¹⁵⁷ *Alexias* X 8,9 (31.32)

¹⁵⁸ *Alexias* XIII 7,1 (33.35)

¹⁵⁹ Neal, *Blood and Hunger*, 33

проналазимо у *Алексијади* Ане Комнин код које је мотив крви врло доминантан и можемо га поделити у неколико категорија:

1. Крв као дескрипција ратне врлине и ратоборности.¹⁶⁰ У највећем броју случајева искоришћена је у комбинацији са мачем и алузијом на „мач умрљан крвљу“ или жудње да се „куша непријатељска крв“. Опис таквог „хомерског херојства“ имамо на примеру Алексија, чија је ратоборност дефинисана синтагмом „мача и крви“. Анино представљање хероја своје историје било је уоквирено у његову спремност да „свој мач урони у крв“ (τὸ ξίφος αὐτοῦ μεθύσει ἄφ' αἵματος· οὕτως ἦν φιλοπόλεμος ὁ νεανίσκος).¹⁶¹ На другом месту, његово је ратно херојство сликовито представљено „мачем врућим од крви“ (τὸ ξίφος θερμὸν ἀπὸ τοῦ αἵματος). Почетак борби између Нормана и Византинаца, који је отворио највећу тему *Алексијаде* осликан је великом ратоборношћу зараћених страна, а особито Византинаца који су сви били спремни за борбу и за проливање непријатељске крви (Ἄνδρες ἅπαντες οὗτοι μαχιώτατοι καὶ αἵματος ἀπογεύεσθαι τῶν ἐχθρῶν καιροῦ καλοῦντος ἐτοιμότατοι καὶ πρὸς γε ἔτι καὶ ἰταμοὶ καὶ ἀναίσχυντοι).¹⁶²
2. Крв као мотив ране задобијене у борби. Скоро идентично као у *Илијади*, где је у првим књигама крв била везана за ране стечене у борбама, првенствено као метафорички приказ херојске части. Крв која тече из ране задобијене у бици има посебан значај за ратника који пролива сопствену крв, тиме доказујући његову ратну врлину. Крв проливају највећи хероји *Илијаде* у случајевима када њихове ране нису фаталне – Агамемнон, Диомед, Глаук, Хектор, Менелај, Одисеј и чак Ахил.¹⁶³ На овакав начин је приказан и Алексије, сасвим у складу са местом и тематиком у *Алексијади*. Реч је била о поразу који је претрпео од Роберта Гвискарда. Пикторескна сцена Алексија **умрљаног крвљу**, према хомерском дискурсу, представља одраз његове херојске ратне врлине, упркос поразу који је претрпео – „Ἀλλὰ καὶ γυμνὸν τὸ ξίφος κατέχων τῇ δεξιᾷ, τῷ δὲ λύθρῳ τοῦ ἰδίου πεφοινιγμένος

¹⁶⁰ „Проливање варварске крви“ био је значајан мотив царских енкомија у доба Јована II – Magdalino, *Manuel*, 420

¹⁶¹ *Alexias* I 1,1 (9.10)

¹⁶² *Alexias* IV 4,3 (22.24)

¹⁶³ Neal, *Blood and Hunger*, 20

αἵματος καὶ τὴν κεφαλὴν ἀπερικάλυπτον ἔχων καὶ τὴν πυρσὴν καὶ ἠλιῶσαν κόμην περιπλανωμένην ταῖς ὄψεσι καὶ διοχλοῦσαν αὐτόν“.¹⁶⁴

3. Крв као опис ратног страдања. Интересантно је да је ово један од најређих примера употребе речи. Сличну ситуацију имамо и у *Илијади*, где се крв у смислу ратног покоља градативно појављује.¹⁶⁵ У почетку, она је усмерена углавном на, већ поменуте, ране хероја. Када се јавља, онда је врло често у значењу „потока крви“ или „земље умрљане крвљу“ након великог покоља. Када је реч о *Алексијади*, занимљиво је да такав опис ратног страдања искоришћен за сукоб две западне војске – Хенриха IV и ломбардско-саксонских војвода, штићеника папе Гргура VII – „Εἰ γὰρ ὑπὲρ τὰς τριάκοντα χιλιάδας ἄνδρες κατ' ἐκείνην τὴν μάχην, ὥς φασιν, ἐπεπτώκεισαν, πόσος **ῥοὺς αἵματος** κατερρύη, πόσον διάστημα γῆς τῷ λύθρῳ πεπάλακτο.“¹⁶⁶ Опис овог сукоба је на најбољи начин дочарао ту „крволочност Западнака“ и њихову суровост, коју је Ана Комнин небројено пута касније истицала, а која је на најбољи начин посведочена и на примеру Роберта Гвискарда.
4. Крв као негативни опис „крволочности“ појединца. У уској вези са споменутом идејом, Ана је своју инвективу против Роберта Гвискарда започела са карактеризацијом овог Норманина следећим речима – „Почетак његовог живота био је испуњен крвљу и многим убиствима“ (καὶ τὰ προοίμια τοῦ βίου τούτῳ αἱμάτων ἦσαν ἐκχύσεις καὶ ἀνδροφονίαι πολλαί).¹⁶⁷ Гвискардова „крволочност“ је у апсолутном сагласју са представом папе Гргура VII, који је извршио неизрецив злочин над посланицима Хенриха IV, како извештава Ана која не нуди потпуну причу због свог царског и женског достојанства.¹⁶⁸ Међутим, на веома сличан начин су представљени ови ликови чији су главни покретачи злочин (ῥβρις) и варварство (τὸ ἐνθύμημα τοῦ βαρβάρου), у међусобној нераскидивој вези, као њихови главни заједнички именитељи.
5. Крв као елемент нагона глади. – Још један од врло значајних елемената *Илијаде* у којој се појављује мотив зверске прождрљивости која се

¹⁶⁴ Alexias IV 6,8 (79.84)

¹⁶⁵ Neal, *Blood and Hunger*, 20

¹⁶⁶ Alexias 13,8 (66.78)

¹⁶⁷ Alexias I 11,1 (62.63)

¹⁶⁸ Alexias I 13,3 (6.14)

изједначава са ратниковом жудњом за борбом.¹⁶⁹ У том смислу је доминантан глагол „*λαφύσσω*“ (прождирати), који се појављује два пута у *Алексијади*, једном у опису манихејаца, чији је прождрљиви нагон за крвљу упоређен са животињским – „*Γένος γὰρ οἱ Μανιχαῖοι φύσει μαχιμώτατον καὶ αἵμασιν ἀνθρώπων λαφύσσειν*“ *καθαπερεὶ κύνες ἀεὶ ἰμειρόμενον*“.¹⁷⁰ На другом месту је реч о Куманима, који су такође били до прождрљивости жељни људске крви – „*Οἱ δὲ αἵμασιν ἀνθρώπων λαφύξαι ἰμειρόμενοι καὶ κρεῶν ἀνθρωπείων ἐμφορηθῆναι καὶ λείαν πολλὴν ἐκ τῆς ἡμεδαπῆς ἐπισυνάξαι*“.¹⁷¹ Најупечатљивије у *Илијади*, када је реч о овој специфичној синтагми јесте истицање Мирмидонаца као вукова жељних крви. Према Тамари Нил, ови живописни стихови представљају упечатљиву антиципацију предстојећих догађаја.¹⁷² На сличан начин је натуралан приказ „животињске крволочности“ био уподобљен за представљање сукоба који су чекали Алексија, чинећи и не тако значајне конфликте упечатљивим и „херкуловски“ опасним.

6. Крв као одредница породичне „крвне“ блискости. Спомен крви за истицање породичне блискости може се сматрати оригиналним у *Алексијади*, и сасвим одговара времену у коме је ово дело стварано. Синтагме *ἐκ τοῦ αἵματος συμφυεῖς*, *ἐξ αἵματος* *καὶ ἐξ ἀγχιστείας προσηκόντων*, *ἐκ γένους* *καὶ αἵματος προσήκει*, учестало се понављају, свеукупно око 20 пута, скоро увек у вези са Алексијем. Царева пратња је увек дефинисана овом синтагмом, што је управо и оригинални реликт Алексијеве владавине и једна од најзначајнијих иновација које је донео у систему државне управе и царске идеологије.

Сматра се да *Илијада* у представља **епику гнева**, и да је Ахил, као јунак који отелотворује *етос* овог епа, окарактерисан првенствено неумољивим гневом.¹⁷³ Како је истакнуто, речи које означавају гнев – *θυμός*, *κότος*, *μῆνις*, *χόλος* – у *Илијади* су забележене приближно око 114 пута.¹⁷⁴ Две речи које се у класичном грчком

¹⁶⁹ Neal, *Blood and Hunger*, 24

¹⁷⁰ *Alexias* VI 14,2 (38.39)

¹⁷¹ *Alexias* X 2,4 (14.15)

¹⁷² Neal, *Blood and Hunger*, 24

¹⁷³ Braund-Most, *Ancient Anger*, 54

¹⁷⁴ Braund-Most, *Ancient Anger*, 51

најчешће срећу за појам гнева јесу θυμός и ὀργή. У *Илијади*, међутим, θυμός има врло специфично значење које се не односи директно на гнев, већ на физичку силу у коју, поред других емоција, потпада и гнев.¹⁷⁵ Дефиниције ове комплексне речи су многобројне и тешко ухватљиве – то може бити представа метафоре за емоцију или, посматрано као физички ентитет, може бити схваћено као ваздух у плућима, који, опет, може деловати као емотивна сила. У неким случајевима је овај појам доведен у уску везу са појмом части „τιμή“.¹⁷⁶ У целини гледано, дефинисање овог веома важног појма још увек је предмет најпре филозофских расправи и аналитичког приступа семантици гнева у *Илијади*. Компликована и тешко разумљива проблематика гнева у Хомеровом епу за нас је значајна утолико што представља свакако најважнију димензију целокупног карактера овог епа. У нашем случају, Ана Комнин је одабиром да своје јунаке окарактерише неким од споменутих термина, директно упутила на употребу одабраних *кодова* са намером да „илијадички дискурс“ пренесе у своју епопеју, уносећи у саму срж ратне саге физичку силу „θυμός“ у различитим видовима њене манифестације и њеног утицаја на догађаје и покретање протагониста на акцију.

Најдоминантније речи за гнев које проналазимо у *Алексијади* су θυμός и μῆνις. Квантитативно посматрајући θυμός, у *Алексијади* је заступљен чак око 47 пута, у различитим нијансама значења, с обзиром на то да сама реч има широк дијапазон значења, почев од дефиниције духа и храбрости, па до гнева. Међутим, чак и шаролики спектар значења коју нуди ова реч, у *Алексијади* је највећим делом сведен управо на значење „гнева“, што га можда највише приближава његовом класичном значењу важне покретачке емоције која инспирише јунаке на борбу. У том смислу је још карактеристичнија синтагма „θυμοῦ πλησθεῖς“ или „πλήρης θυμοῦ“. Од приближно девет пута колико је срећемо, у четири случаја се односи на Алексија и његову „обузетост срббом“ или „испуњеност гневом“ која га тера на даљу акцију – „Ὁ δὲ αὐτοκράτωρ, **πλήρης θυμοῦ** καὶ φρονήματος ὦν, λύων τὸν ἰμάντα τοῦ ὑποδήματος· «Πρὸς ἄριστον, ἔφη, τὸ παρὸν τραπώμεθα· τὰ δὲ γὰρ κατὰ τὸν Βαϊμοῦντον αὖθις κατασκευώμεθα».“¹⁷⁷ Ова је реченица утолико упечатљивија јер се налази на самом крају XII књиге. На тај начин је дато апсолутно преимућство Алексијевој

¹⁷⁵ Braund-Most, *Ancient Anger*, 21

¹⁷⁶ Braund-Most, *Ancient Anger*, 21

¹⁷⁷ *Alexias* XII 9,7 (39.41)

борби против Боемунда, која је на извештан начин представљала његов **лични обрачун** са овим Норманином, вођен понајвише „гневом“, који је сам по себи оправдавао даљу Алексијеву акцију и уводио у остатак повести, односно у дефинитивни обрачун са Боемундом. Истоветно је и у случају Боемунда, почетак сукоба око новоосвојених поседа, који је био условљен управо пркосним понашањем овог Норманина, његово обраћање Кантакузину у погледу предаје поседа је такође обојено „гневом“ – „Ὁ δὲ Βαϊμοῦντος **θυμοῦ πλησθεὶς** ἔφη· Ἄτερ χρημάτων ἴσθι ὡς οὐδὲ φρούριον κατασχεῖν δυνήθῃς“.¹⁷⁸ Ове синтагме проналазимо у опису сукоба између Алексија и Боемунда или крсташа, у књигама XI–XIII. На тај начин је дат један хомерски интензитет тој борби која је, или била покретач читаве радње, или је била резултат неке учињене неправде или покоља који је даље изазивао нове битке.

Занимљиво је да реч θυμός има двојако – позитивно и негативно – значење. У *Алексијади* споменуто реч срећемо најчешће као веома важан покретачки мотив ратних дешавања, али и као позитивну, односно негативну црту појединаца или читавог колектива. Када је реч о позитивном значењу ове речи, оно може бити схваћено у смислу срчаности или снаге у борбеним окршајима. Тако су Франци окарактерисани следећим речима – „ἀλλ' ἐπειδὴν μάχη καὶ πόλεμος παρασταίη, περιωλακτοῦντος αὐτοῖς **τοῦ θυμοῦ ἀκάθεκτοί** τέ εἰσιν οὐ τὸ στρατιωτικὸν μόνον, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ ἡγεμόνες, ὡς ἐς μέσας φάλαγγας τῶν πολεμίων εἰσπίπτοντες ἀφόρητοι, εἰ ὅλως τὸ ἀντικαθιστάμενον ὑποχαλάσειεν“.¹⁷⁹ У првој књизи, када описује ратоборност извесног Кападокијца, Ана користи следеће речи – „τὴν χεῖρα γενναῖος, **τὸν θυμὸν ἐς πολέμους ἀκάθεκτος**“¹⁸⁰ – у значењу „несавладиве срчаности“ у рату. На исти начин је по први пут представљен и Бохемунд, већ у првој књизи, објашњењем да је у рату био несавладив и незаушастљив – „Τὸν μέντοι Βαϊμοῦντον, τὸν νεώτερον τῶν υἱέων αὐτοῦ καὶ κατὰ πάντα παρεμφερῇ τῷ πατρὶ καὶ τόλμαν καὶ ῥώμην καὶ γενναϊότητα **καὶ θυμὸν ἀκατάσχετον**“.¹⁸¹

Θυμός срећемо и као негативну карактерну црту појединца, на пример у случају Јована Итала (четири пута), код кога је истакнуто да није могао да

¹⁷⁸ *Alexias* XI 11,6 (90.92)

¹⁷⁹ *Alexias* XI 6,3 (50.53)

¹⁸⁰ *Alexias* I 8,4 (21)

¹⁸¹ *Alexias* I 14,4 (34.36)

контролише свој гнев – καὶ θυμός αὐτοῦ κατεκράτει.¹⁸² У случају лика Јована Итала, θυμός је кључан за његову карактеризацију, јер је немогућност да контролише ову емоцију умањивала све друге његове врлине, при чему је очигледно управо ова реч искоришћена као кључан елемент покуде која је у фокус ставила његово неприлично и нестално понашање, насупрот његовој великој филозофској вештини. У сличној конотацији, али обротно, ова је реч искоришћена када се хвали Алексијева постојаност и његово суздржавање од „падања у гнев“ – „ἐν πάσαις γὰρ πράξεις καὶ τοῖς λόγοις καὶ τοῖς κινήμασι τὸν λόγον εἶχεν ἐπιστατοῦντα, οὐθ’ ὑπὸ θυμοῦ ἐκφερόμενος οὐτ’ ἐπιθυμίαις ὑποσθρόμενος.“¹⁸³ Веома сличног значења је и синтагма τὸν θυμόν περιλακτοῦντα, која је описивала Алексијеву способност да свој унутрашњи гнев контролише. Такву ситуацију налазимо у причи о завери Исаковог сина Јована, против Алексија, чији је θυμός изазван и покренут, када је његов син оптужен за заверу. У причи о завери Јована, дукса Драча, у којој је фокус на односу Исака и Алексија, θυμός има веома важну улогу, јер објашњава емотивно стање оба лика, али уједно и њихову реакцију, односно способност да ту емоцију контролишу (у случају Алексија) или да јој се препусте (у случају Исака). На овом месту је врло упечатљив утисак о „неправди“ коју трпи Исак, и због које је био изазван његов незадржив „гнев“.

Типично хомерска позадина „гнева“, који је првенствено изазван увредом, а подразумева неминовну последицу у виду одмазде појединца,¹⁸⁴ на најбољи начин представља причу о походу Роберта Гвискарда против Византије, који је гоњен „гневом“ (χόλος), „срџбом“ (θυμός) и „бесом“ (ὀργή), покренуо тај велики рат против Алексија Комнина – „ἦν γὰρ ὁ Ῥομπέρτος οὗτος τᾶλλα μὲν εὐψυχότατός τε καὶ φιλοκινδυνότατος, πικρίας δὲ ὅλος ἄνθρωπος καὶ ἐν ρίσιν ἐπικαθήμενον ἔχων τὸν χόλον καὶ τὴν καρδίαν μεστὴν θυμοῦ καὶ ὀργῆς ἔμπλεων καὶ οὕτως ἔχων περὶ τοὺς πολέμιους...“.¹⁸⁵ Три веома важна хомерска мотива гнева – међу којима је у *Илијади* особито доминантан χόλος, у *Алексијади* су се нашли на једном месту у карактеризацији Роберта Гвискарда и његовог деловања. За Боемунда је

¹⁸² Alexias V 8,7 (17,18,25)

¹⁸³ Alexias VII 3,9 (96.98)

¹⁸⁴ Braund-Most, *Ancient Anger*, 19. Узрочно-последичним елементима гнева се особито бавио Аристотел, инсистирајући да је најважније у гневу идеја освете и жеља за осветом коју гнев изазива. - Braund-Most, *Ancient Anger*, 100 et sq.

¹⁸⁵ Alexias IV 8,2 (97.5)

искоришћен још један веома важан термин, који заправо и отвара *Илијаду*, а који је у *Алексијади* споменут свега четири пута и то у посебним приликама, када је требало да се истакне неко велико непријатељство.¹⁸⁶ Реч *μῆνις* је припала Бохемунду у конотацији његовог „дуго гајеног гнева“ против Алексија и жеље да се са њим коначно обрачуна – „...ὁ Βασιλεὺς παλαίαν μῆνιν κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος τρέφοντες...“.¹⁸⁷ Роберт Гвискард и Боемунд су два највећа Алексијева непријатеља, његови кључни антагонисти. Њих покреће хомерски гнев, због претрпљене неправде и жеља за осветом која је проузроковала велики Нормански рат, који је обележио читаву Алексијеву владу и као такав је заузео доминантно место у епопеји његове ћерке.

Тематски и садржински најобимнија прича *Алексијаде* – повест о рату против Нормана, која отпочиње већ у првој књизи, представља заправо централну тему и **главни рат**. Он је на махове прекинут неким другим сукобима – унутрашњим или спољашњим – који, међутим, ни изблиза немају ту тежину и тај значај, као што је то реч о сукобу са Норманима, тј. о сукобу са Робертом Гвискардом, и са његовим сином Боемундом. Прича о Норманима је добила свој наставак у повести о Првом крсташком рату, јер у фокус приче поново постављен Боемунд, као иницијатор свих Алексијевих неприлика са крсташима, а са њим и проблем Антиохије коју Бохемунд није желео да преда цару. У том смислу гледано, према подели на књиге тематика *Алексијаде* је најпре тематика Норманског рата, јер она отпочиње већ у првој књизи, чији запрема велики део.

У I књизи је, осим почетака Алексијеве војничке каријере која је овенчана сукобима са три опасна побуњеника, историја Гвискардовог првобитног пријатељства, а потом и непријатељства са Византијом описана врло детаљно. Срж целокупног проблема представљао је уговорени брак између порфирогенитног престолонаследника Константина Дуке, сина цара Михаила VII Дуке и Хелене, ћерке Роберта Гвискарда, који је поништен након Вотанијатовог ступања на престо. Књиге II и III, које су резервисане за причу о унутрашњеполитичким приликама у царству и Алексијевом успону на царски трон, представљају засебну целину, која се завршава сликом Гвискардових припрема за офанзиву против Византије и

¹⁸⁶ Детаљније у поглављу „Комнинска *φιλία*“

¹⁸⁷ *Alexias* X 9,1 (64.65)

његовим преласком Јадрана. Књиге IV, V и VI представљају причу о Гвискардовом ратовању и сукобима који су вођени око најважније стратешке тачке – Драча. Битке око Драча представљају главну тему IV књиге, и њен главни јунак је Георгије Палеолог. Крај књиге означен је падом Драча у Гвискардове руке. Пета књига је усмерена на Алексијеве напоре да обезбеди неопходна средства за наставак рата против Гвискарда. Проблем опремања војске решен је конфискацијом црквене имовине, која је донела унутрашње неприлике, успешно решаване под вођством севастократора Исака Комнина. Напредовање Нормана ка унутрашњости Балкана представљено је кроз лик Боемунда, који је уједно и главни јунак V књиге. Као његов главни опонент иступа Алексије, чија је храброст видно истакнута, упркос немогућности да одбије непријатеља. Прича о Норманима укратко је прекинута великим процесом против Јована Итала, који је на симболичан начин осликао Алексијев „херкуловски“ карактер и те двоструке муке које је непрестано трпео на оба фронта – унутрашњем и спољашњем. Алексијев неуспех против Боемунда је надомешћен његовим успешним „сузбијањем јереси“, озваниченом у обрачуна са Јованом Италом. Шеста књига је обележила Алексијев тријумф, Гвискардову смрт и повратак Драча у цареве руке. Књиге VII, VIII и IX резервисане су за ратове против Печенег и Турака. Од петог поглавља X књиге почиње прича о крсташима која поново ставља у фокус Боемунда и најављује Други нормански рат који запрема књиге XI, XII и XIII. Сам почетак XI књиге је свечано увео Боемунда као протагонисту свих потоњих догађаја на следећи начин - „Ὁ δὲ γὰρ Βασιλεὺς καὶ πάντες οἱ κόμητες ἐνωθέντες“¹⁸⁸. Почетак књиге који истиче једино Боемунда, врло јасном синтагмом „и сви други споменути комеси“, ставио је у први план Алексијевог архинепријатеља, и читав крсташки покрет је у потпуности подредио **личном сукобу између Алексија и Боемунда**. Коначан расплет овог великог сукоба се налази у XIII књизи, која обилује бројним *екφрасама* посвећеним биткама, бојним справама и крвавим обрачунама. Велики рат је окончан притиском глади која је приморала Боемунда да пристане на услове мира, искључиво посредством Нићифора Вријенија, као главног медијатора у преговорима. Крај сукоба је свечано озваничен и уношењем комплетног текста документа Девољског мира. Статистички гледано, на тематику сукоба са Норманима и крсташима, одлази

¹⁸⁸ *Alexias* XI 1,1 (1)

око 150 страна, што представља скоро трећину целокупне историје. Друга два велика Алексијева ратна сукоба носе заједно око 113 страна – сукоб са Турцима запрема око 56 страна, а са Печенезима око 47 страна. Гледано са становишта великих ратних сукоба, Нормански рат, односно Алексијев сукоб са Западом, недвосмислено доминира у *Алексијади*.¹⁸⁹

Табеларни приказ тема *Алексијаде* даје следећу слику :

КЊИГА I	Од Алексијеве младости до последњих година Вотанијатове владе	11-54 (XVI капута) – 43 стране
КЊИГА II	Побуна Комнина	55-86 (XII капута) – 31 страна
КЊИГА III	Успон Алексија и унутарпородичне борбе	87-119 (XII капута) – 32 стране
КЊИГА IV	Рат са Норманима (1081-82)	120-140 (VIII капута) – 20 страна
КЊИГА V	Рат са Норманима (1082-83); Алексијев први сукоб са јеретичима – Јован Итал	141-167 (IX капута) – 26 страна
КЊИГА VI	Нормански запад: смрт Роберта Гвискарда; Турци	168-202 (XIV капута) – 34 стране
КЊИГА VII	Рат са Печенезима (1087-90)	203-235 (XI капута) – 32 стране
КЊИГА VIII	Рат са Печенезима (1091) : Победа код Левунијума (29. април 1091); Завере против цара	236-257 (IX капута) – 21 страна
КЊИГА IX	Рат са Турцима; Далмација (1092-94); Завера Нићифора Диогена (1094)	258-280 (X капута) – 22 стране
КЊИГА X	Друга битка са јеретичима; Кумански рат; Први крсташки рат (1094-97)	281-321 (XI капута) – 40 страна

¹⁸⁹ Ту специфичност Аниног наратива истакао је Пол Магдалино у својој расправи – Magdalino, *The Pen of the Aunt*, 24-25 – која се бави Анином критиком Манојлове и Јованове владе и акцентом који је вероватно анахроно приписала пословима са Западом. Магдалинова опсервација одговара реалним околностима Манојловог доба, јер у поређењу са василикос логосом Теофилакта Охридског посвећеном Алексију Комнину, примећује се управо супротна слика – доминантно место заузимају печенешки ратови, сукоби против Турака и унутрашње прилике у царству. Нормански рат заузима далеко мање места и ни на који начин не представља тако кључни догађај Алексијеве владавине, како је то представљено у делу његове ћерке.

КЊИГА XI	Први крсташки рат (1097-1114)	322-358 (XII капута) – 36 страна
КЊИГА XII	Домаћи сукоби; Друга норманска инвазија (1105-07)	359-383 (IX капута) – 24 стране
КЊИГА XIII	Завера Арона; Коначни пораз Боемунда: Деволски мир (1108)	Str. 384-423 (XII капута) – 39 strana
КЊИГА XIV	Турци, Франци, Кумани и Манихејци (1108-15)	424-460 (IX капута) – 36 strana
КЊИГА XV	Победа над Турцима; Орфанотрофиј; Јерес Богумила; Последња болест и смрт Алексија (1116-18)	461-505 (XI капута) – 44 стране

Посматрано са становишта хомерског дискурса, рат између Нормана и Византинаца може бити посматран као рат између Ахејаца и Тројанаца. У том погледу је индикативан узрок рата, који Ана Комнин врло детаљно образлаже у првој књизи *Алексијаде*. Као главни изговор за рат (τοῦ πολέμου πρόφασις) Ана је, не случајно, навела **Хелену**, ћерку Роберта Гвискарда. Врло сличан призивок лепе Хелене која је изазвала Тројански рат, је на врло умешан начин искоришћен и у *Алексијади*. Обећани брак између Хелене и Константина Дуке, сина цара Михаила VII Дуке није остварен, и Роберт Гвискард је заправо кренуо у рат за одбрану части своје кћери. Неправда (ἀδικία) која је нанесена његовој кћери разгневила (ἐξώργισεν) је Роберта Гвискарда, а понајвише Алексијеве речи да то није ваљани разлог за рат. Можда још приближније хомерском дискурсу је поновно Гвискардово инсистирање на неправди која је нанесена његовом несуђеном "пријатељу", (Михаилу VII) и на обешчашћењу његове кћери – „... ἀδικίαν εἰς τὸν ἑμὸν συμπένθερον καὶ τὴν ἀτιμίαν, ἣν ἡ ἐμὴ θυγάτηρ Ἑλένη ἐπεπόνθει...“.¹⁹⁰

Ахилев сукоб са Агамемноном, био је сукоб око његовог *статуса*¹⁹¹ – губитком награде, Брисејиде, он је био обешчашћен (ἄτιμος).¹⁹² Тематски посматрано, Хомеров еп почиње са „гневом због губитка статуса“.¹⁹³ На веома

¹⁹⁰ *Alexias* IV 5,5 (36.37)

¹⁹¹ Fineberg, *Blind Rage*, 13

¹⁹² Hom. *Il.* 1.171

¹⁹³ Fineberg, *Blind Rage*, 14

сличан начин, *Алексијада* почиње управо са гневом Роберта Гвискарда због губитка части његове ћерке Хелене, и зато што ју је изузетно волео (φιλῶν τὴν θυγατέρα ἐξόχως). Гвискард је опремио велику флоту за рат против оних који су нанели неправду његовој кћери и због тога што је Хелена (трећа ћерка) још увек „била у царујућем граду, несрећна у одајама одређеним за невесту“ – (τὴν γὰρ τρίτην ἡ βασιλὶς τῶν πόλεων εἶχεν ἐξ αὐτοῦ θαλάμου δυστυχῆ).¹⁹⁴

Интересантно је да је умешно искоришћен и начин ратовања, односно **прелазак преко мора и долазак бродовља** као почетак рата.¹⁹⁵ Врло слична реченица, која се типски појављује везана за сукобе између Нормана и Византије, упечатљива је у опису Боемундове последње офанзиве и описана је следећим речима – „Пошто је, како сам већ навела, тиранин Бохемунд прешао са тешком морнарицом на нашу страну (μετὰ βαρυτάτου στόλου διεπεραιώσατο) и пошто се целокупна франачка војна сила разлила по нашој низији, тамо су се поставили у бојни поредак против Епидамна, да га, уколико могу, заузму без сукоба, а уколико не, да дуж целог града поставе све опсадне справе и бацаче камена (ἀλλὰ τεichoμάχοις μηχανήμασι καὶ πετροβόλοις ὀργάνοις τὴν ὅλην πόλιν παραστησόμενος).“¹⁹⁶

Суштински, **море** представља врло важан аспект тог ратовања и буре врло често унесрећују морнарице обе зараћене стране,¹⁹⁷ уносећи елеменат божанске силе која у неким тренуцима одлучује о судбини рата. Други врло важан сегмент ове приче који може бити схваћен као далеки ехо *Илијаде*, представља **страх Византинаца од опсаде Цариграда**, и Анино непрестано истицање да је њихов, односно Бохемундов, главни циљ био Цариград. Спајање норманске и крсташке војске под зидинама Цариграда и борбе које су се водиле, уз непоштовање светих празника, које су показивали Латини, представљају врхунац напетости у окршају две велике силе. Интересантно, управо у тим борбама – око цариградских зидина – срећемо Нићифора Вријенија у потпуности као хомерског јунака. Још упечатљивија на ту тему, а искључиво везана за Боемунда је његова реченица на самом крају XI књиге, која уједно представља и увод у коначни окршај два велика хероја *Алексијаде* – „Чим се домогнем копна насупрот, и извршим смотру Ломбардијаца, свих Латина,

¹⁹⁴ *Alexias* I 12,11 (70.71)

¹⁹⁵ *Alexias* III 12,1 et sq.

¹⁹⁶ *Alexias* XIII 2,2 (38.43)

¹⁹⁷ На тај начин је отпочео и Гвискардов поход. *Alexias* III 12,4 (39.70)

*Германа и наших Франака, људи посвећених Аресу (ἄνδρας Ἄρεως μνήμονας), многим покољима и крвопролићима ћу испунити ваше земље и градове, све док у сам Визант не забодем своје копље (ἕως ἂν ἐπ' αὐτοῦ Βυζαντίου τὸ δόρυ πηξάμην)“.*¹⁹⁸

Анин дикурс је далеко суптилнији од пуког поређења са херојима и типског одабира и креирања ликова који би одговарали легендарним примерима из прошлости.¹⁹⁹ Најснажнији елеменат *хомерског* представља овај главни наратив, и тај *велики рат* који је вођен између два, скоро подједнака непријатеља. На овом месту није значајно дефинисати Нормане као Ахејце или Византинце као Тројанце, јер би то представљало исувише претерану генерализацију читавог дискурса. Гледано са становишта чисто ромејског поимања државотворне традиције, која је била првенствено усредсређена на целокупно наслеђе Старог Рима, корени тог древног града потицали су управо из Троје²⁰⁰ – легенда о преживелом тројанском јунаку Енеји, који је основао град Рим, није била непозната и добу које је нама значајно. У том смислу би изједначавање Троје са Константинопољем у делу Ане Комнин било посве очекивано и нимало страно цариградском духу 12. века.

Најважнији елемент Аниног начина описивања догађаја, представља систем *кодова* који је био јасан, како ондашњој, тако и данашњој публици, а носио је са собом једну врло јасну дидактичку поруку. Реч је била о самој симболици тог великог рата и начину на који је један непријатељ надмудрио другог и лукавством задобио једва извојеван успех. Анина порука је јасна – Алексијево дугогодишње ратовање које је обележило целокупну његову владавину, претило је да буде осуђено на неуспех, и јесте било осуђено на неуспех, како је то Ана наговестила „*због неспособности његових наследника на трону*“. Тројанци су због своје лаковерности изгубили свој град и били су надмудрени лукавством, а не војном силом. Исту поруку је носила и целокупна прича Ане Комнин, која је, понајвише у

¹⁹⁸ Alexias XI 12,6 (77.81)

¹⁹⁹ У својој расправи о „Питању Троје“ у Византијској књижевности, Ингела Нилсон говори о важности једног другачијег приступа изучавању Хомерове традиције у византијској књижевности – „Због чврсте и централне позиције Хомерових епова у византијској књижевној традицији, употреба хомерских речи и алузија на текстуалном нивоу само су делом испитане, али проблем саме теме и „сви пропратни елементи приче“, који су се особито развили у познијој вернакуларној књижевности, нису уопште били предмет детаљног изучавања, осим у неколико изузетака.“ – Nilsson, *Troy matter*, 10

²⁰⁰ Ингела Нилсон истиче да је сврха укључивања „Тројанског рата“ у византијску књижевност била, између осталог, да установи ту „дугу и величанствену традицију Римског царства“, још од Троје. – Nilsson, *Troy matter*, 14

причи о Боемунду и сукобу са крсташима имала позадину критике првенствено Манојла I Комнина, за чије је владе и саставила највећи део своје приче. Већ опште позната отвореност Манојла I Комнина према Западњацима, с једне стране, и пораст ксенофобије код Византинаца, са друге стране, која је особито била очигледна на примеру Ане Комнин, изазвала је, и оштру критику прве комнинске принцезе рођене у порфири, која је најаву ових наклоности уклопила у дискурс једне епопеје о великом и славном граду који је пропао због лакомислености његових житеља. Самим тим је и целокупни претходни вишедеценијски рат у потпуности обезвређен, а сви напори и успеси Тројанаца су се показали јаловим у тренутку када је њихова престоница заувек изгубљена. Ана, наравно, није могла знати за неминовни след историјских догађаја који су управо довели до тог трагичног завршетка, две деценије након Манојлове смрти. Интересантан је, међутим, целокупан призив те идеје, која понајвише упућује на оштру критику Алексијевим наследницима, и вешто је уклопљена у културне и књижевне *кодове* разумљиве тадашњем припаднику цариградске елите.

Хомерска позадина *Алексијаде*, имала је своју јасну поруку. Реч је била о неуспеху једне успешне политике, не заслугом оног који ју је водио, већ заслугом других који су дошли после и који су одвише вере поклонили својим непријатељима.

1.4. Између *Илијаде* и *Ираклијаде*

Наслов *Алексијаде*, како смо то већ истакли, неизоставно подсећа на *Илијаду*. Међутим, оно што је занимљиво и што представља једно од првих питања у расправи о Ахилу и *Илијади* јесте – зашто *Илијада* није добила назив *Ахилијада*, налик *Одисеји* која је названа по свом главном јунаку Одисеју?²⁰¹ Иако Ахил несумњиво надмашује све хероје у Хомеровом епу, у фокусу приче је остао Илион и херојске борбе вођене око тог града између Ахајаца и Тројанаца. С друге стране, *Одисеја* представља путовања Одисејева и у фокусу јесте споменути јунак и његове

²⁰¹ Bernardete, *Achilles and the Iliad*, 1

догодовштине. За нас је значајан тај спој у наслову очигледно преузет из оба епа са идејом да се у фокус стави Алексије, као апсолутни херој саге, али из призме једног великог рата какав је био рат око Илиона, у нашем случају, Алексијев рат против Нормана.

Идеју Ане Комнин да за наслов изабере термин „Алексијада“ можда би требало потражити у још једном епу врло сличног наслова, који такође носи идентичну идеју, и припада далеко познијем (у односу на *Илијаду*), периоду. Реч је о *Ираклијади* Георгија Писиде.

Ираклијада се сматра за једно од најранијих оригинално византијских реторских дела, која су инаугурисала идеју *похвалне беседе за цара* на један посебан начин. У фокусу приче је била идеја о Ираклијевом ратовању против Авара и Персијанаца, а цар је био дефинисан као Божји изабраник, вођен провиђењем или Логосом, у великом крсташком рату, првом те врсте.

Премда Ана Комнин не пореди Алексија директно са Ираклијем, значајан заједнички именитељ за Ираклија и Алексија, свакако би био Херакле.²⁰² Као што, помало изненађујуће, Ана Комнин пореди свог протагонисту са овим митским херојем, а не са било којим ликом из *Илијаде*, тако и Георгије Писида у *Ираклијади* свог протагонисту пореди с истим херојем, с тим што јасно наглашава Ираклијеву супрематију у односу на овог митског лика.

„Ὁμηρε, τὸν πρὶν μηδαμῶς Ἡρακλέα
Θεὸν προσειπεῖν ἀξιώσης ἀσκόπως.
τὶ γάρ τὸ κοινὸν ὠφέλησε τοῦ βίου
κάπρος φονευθεὶς ἢ λέων πεπνιγμένος;
θαύμαζε μᾶλλον, ὥς ἐν ἀνθρώποις ἕνα,
τὸν κοσμορύστην εὐλόγως Ἡρακλέα.“²⁰³

Поређење Ираклија са Херкулом је свакако било најподобније реторско поређење, јер је већ само име овог византијског цара упућивало на бројне могућности оваквог *синкрисиса*. У даљим стиховима, његови су подвизи у потпуности изједначени са Херкуловим.²⁰⁴ Осим сукоба са Хозројем, као један од

²⁰² Изнад свих митских и библијских хероја са којима је поређен Ираклије у делима Георгија Писиде, несумњиво прво место припада Хераклу – Whitby, *Pisidia's presentation of the emperor Heraclius*, 157

²⁰³ *Heraclius*, A 65.70, 72

²⁰⁴ *Heraclius*, A 70.75; B.20.22, 79

важних Ираклијевих подвига истакнут је и обрачун са тиранином Фоком (ἔσβεστο τῆς τυραννίδος, τὸ πῦρ ὁ Φωκᾶς),²⁰⁵ што је у потпуности уклопљено у идеју царевог сукоба **како са спољним, тако и унутрашњим непријатељима, и његовим успесима на свим фронтовима, упркос великим недостацима.**

„οὐκ ἤρκεσάν σοι φροντίδων πολυτρόπων

ἐμφυλίων τε καὶ ξένων καὶ βαρβάρων

ἄλλαι μετ' ἄλλας συμπλοκαὶ καὶ συγχύσεις.“²⁰⁶

То би можда и био и најупечатљивији елеменат описа Алексијеве владавине из пера његове кћери, у коме она управо инсистира на царевом непрестаном ратовању на оба фронта, и његовим, како спољашњим, тако и унутрашњим проблемима. У спољне сукобе су спадали рат против Нормана, против Турака и Печенега, а у унутрашње бројне јереси и завере. Символика која неизоставно упућује на првог хришћанског владара, Константина Великог, који је водио ратове на истоку и на западу, а остао у традицији упамћен као заштитник ортодоксије и предводник хришћанства, може такође упућивати и на цара Ираклија, чија владавина умногоме има заједничких елемената са Алексијевом. На првом месту, обојица су првобитно морали да се обрачунавају са узурпаторима, да би се после суочили са великим спољним претњама које су претиле да докрајче већ онемоћало царство. У оба случаја је истакнута недовољна спремност царева за сукоб таквог обима, који је у Алексијевом случају, решен принудном конфискацијом црквене имовине, а у Ираклијевом, великим реформама. Хомерска димензија Алексијевог рата против Нормана, могла би бити допуњена Писидином позадином Алексијевог рата против Турака (персијских наследника)²⁰⁷ у „Персијским ратовима“ и Печенега, који су као и у Писидном „Рату против Авара“ били називани Скитима.²⁰⁸

²⁰⁵ *Heraclias*, B 5.6, 79

²⁰⁶ *Heraclias*, A 152.154, 75

²⁰⁷ *Alexias* VII 7,4 (64.65)

²⁰⁸ Именовање Турака као Персијанаца, односно Печенега као Скита представља, наравно, ствар архаизирајућег језика који су византијски писци користили у својим историјама, а особито се актуелизује од краја 11. века. - Durak, *Defining the 'Turk'*, passim. Према овом становишту, Анино дело се сасвим уклапа у дискурс њене епохе која је понајвише користила ове „архаизирајуће“ термине. Не сматрамо да је она тенденциозно истакла Турке као наследнике Персијанаца, а Печенеге као наследнике Скита да би извела алузију на Писидине епове. Међутим, и у коришћењу ових термина, као и у употреби хомерских алузија, не крије се само идеја о учености и тежњи за мимизисом, већ врло вероватно све ове посебности крију одређене намере аутора ових историја. Како је у спомену назива „Срба“, В. Станковић препознао суптилне разлике и истакао дубље и смисленије значење употребе ових термина - Станковић, *Срби у поезији Теодора Продрома и Анонима Манганског*, passim. - тако је корисно можда преиспитати другачију позадину коришћења

Царево ратовање на Балкану против Печенега могло би бити тумачено као Ираклијево ратовање против Авара. У VIII књизи, која описује коначни обрачун са Печенезима, и цареву велику победу код Левунијума, почетак завршног сукоба отпочиње са вешћу да је варварска сила стигла на свега 10 стадија од Константинопоља – „ὥσεί ἔξ χιλιάδεις εἰς προνομὴν διεσκεδάσθησαν ἐφθακότες μέχρις αὐτοῦ Δεκάτου ὥσεί **δέκα σταδίους τῶν τειχῶν ἀπέχοντος τῆς βασιλίδος τῶν πόλεων**“.²⁰⁹ **Угроженост престонице**, можда представља ехо давне аварске претње, а свакако даје на интензитету опасности печенешке претње и величини Алексијовог подвига.

Особито значајан елеменат Ираклијеве, а такође и Алексијеве ратне политике, било је **царево лично предвођење војске**, што је посебно у Алексијево време представљало оживљавање старе царске традиције, која је замрла након Василија II. Несумњиво због тога Ана Комнин пореди свог протагонисту управо са царем Василијем II и његовим претходником Јованом Цимискијем, као великим освајачима, који су лично предводили своје војске. Интересантно је да Ана Комнин ниједном није Алексија директно упоредила са царем Ираклијем. Међутим, као и у случају мањка поређења са херојима *Илијаде*, то не значи да **идеја Ираклијаде**, као и друга два Писидина дела није могла бити уткана у саму *Алексијаду*, исто као што је то случај са Хомеровом *Илијадом*. Управо тај елемент представља и најзначајнији аргумент „рго“, јер помало интригантно увођење Херакла као главног Алексијевог именитеља, представља најупечатљивије поређење са Ираклијем, јер је цела *Ираклијада* прожета тим важним елементима – обраћања Хомеру и упућивања на Херакла.

Веома значајна димензија Алексијевог ратовања коју Ана врло често истиче а која може бити упоређена управо са специфичношћу Ираклијевог рата, јесте „рат против неверника“.²¹⁰ Ана не пропушта да Алексијеве противнике на Истоку назове

„архаизирајућих“ термина, који су се увек априорно прихватили само као књижевна преференца аутора или поједине епохе са једином намером да се повеже са дугом традицијом класичних историја.

²⁰⁹ *Alexias* VIII 1,3 (27.29)

²¹⁰ Слична идеја се појављује у енкомијастичкој књижевности Јовановог доба. Идеја „светог рата“ постаје истакнута после Јованове кампање из 1137-38. године, када је Јован поново установио царско право на крсташке поседе. – Magdalino, *Manuel*, 420 – Због тога се Алексијева верска димензија може посматрати и кроз призму Анине тежње за критиком Јована и истицањем Алексијевих успеха управо у подвизима који су били карактеристични за Јованово војевање и ушли су као важни реторски мотиви у епидеиктику Јовановог доба. Сви наведени елементи – критике

„безбожницима“ (ἄθεοις),²¹¹ истичући управо верску димензију Алексијевог војевања на Истоку, слично Ираклијевом војевању против персијских „неверника“ (δυσσεβής), чиме је у оба случаја дато на значају царској побожности (εὐσεβεία). У том погледу свакако је најупечатљивији Анин закључак о Алексијевој владавини : „Било је то последње дело царско дело и круна његових других напора и успеха ... И ја мислим да - људи који су живели тада и били уз њега – сигурно се и данас диве ономе што је тада учињено... Нешто мало после ступања Диогена на власт, варвари су прегазили границе царства... и од тада, па до владавине мог оца, варварска моћ није ниједном изазвана, већ су се мачеви и копља оштрили **против хришћана** (κατὰ Χριστιανῶν), и посвуда је било битака, ратова и покоља. Били су уништавани градови, пустошена земља, и **читава Римска земља је била укаљана хришћанском крвљу** (καὶ πᾶσα ἡ Ῥωμαίων γῆ Χριστιανῶν αἵματιν ἐμαίνετο). Неки су падали под ударом стрела, а неки од копља, а други су...као заробљеници били одвођени **у градове Персије** (πρὸς τὰς πόλεις Περσίδος). Због страха које су их погодиле, многи су се крили по пећинама, шумама и планинама. И они су горко плакали због недаћа које су снашле оне који су одведени **у Персију** (πρὸς Περσίδα)...“²¹²

Као наставак наведеног цитата следи поређење Алексија са Јованом Цимискијем и Василијем II. Та симболика понајвише одговара дискурсу Аanine епохе и њеном литерарном угледању на Псела, који је своју *Хронографију* и отпочео од славног доба Јована Цимискија, које уводи у причу о Василију II, о фавориту Пселове историје. У том смислу, истицање Алексија као њиховог директног наследника одговара највише дискурсу епохе у којој је још увек било врло свеже сећање на велике војничке царе, а у потпуности је одговарало Аанином књижевном укусу с обзиром на то да је одабир ова два цара отворио дело славног и цењеног Михаила Псела.²¹³

дневне политике, односно Јована и Манојла Комнина, и величање Алексија као хомерског јунака, као Новог Константина, а можда чак и Новог Ираклија, представљају међусобно зависне мотиве који се у *Алексијади* непрестано допуњују, а не искључују један другог.

²¹¹ Alexias III 11,1 (39,57)

²¹² Alexias XV 10,5 (90.10)

²¹³ Владавину Василија II Псел је отпочео сећањем на цара Јована Цимискија – „Ὁ μὲν οὖν βασιλεὺς Ἰωάννης ὁ Τζιμισκῆς, πολλῶν καὶ ἀγαθῶν αἴτιος τῇ Ῥωμαίων ἡγεμονίᾳ γεγόμενος καὶ ἀνέξῃσας ταύτην εἰς δύναμιν, οὕτω καταλύει τὸν βίον.“ - Psello, *Chronografia*, I, 8 - Ана очигледно преузима овај вредносни систем, уклапајући га у идеју о Алексијевом „успешном ратовању на Истоку“, стављајући

Занимљива околност која би могла послужити као додатак за разумевање „дискурса“ о цару Василију јесте његова актуелизација управо у доба Манојла Комнина. То се поклапа са идејом Пола Магдалина, који је истицао Анину димензију критике Манојлове владе кроз величање одређених сегмената Алексијеве. Међутим, да ова прича не би била удаљавање од теме о цару Ираклију, нужно је нагласити ову замршену тематику још једном.

Наслов дела – *Алексијада* – умногоме чини ствари комплекснијим, него што је то суштински било схватање науке до данас. Априорно повезивање искључиво са *Илијадом*, изоставило је сам проблем именовања дела не по граду, него по хероју, што радије одговара *Одисеји*. У том смислу, најлогичније могуће угледање нас дефинитивно приближава *Ираклијади*, која има да понуди неке интригантне паралеле превасходно у идеји Алексијевог лика и читаве *Алексијаде*, која је управо осликавана као циклус Хераклових подвига. Главну нит *Ираклијаде* чини Ираклијево „херкуловско“ подвижништво. Ако се томе придодају друга два Писидина епа о рату против Персијанаца и о рату против Авара, и Аниног истицања Турака као наследника Персијанаца, заправо отвара другу димензију, исто као што Алексијево ратовање са Скитима (а не Печенезима), носи идентичан призив као велики Ираклијев рат против Скита (Авара). Коначно, Ана у закључку Алексијеве владавине, истиче највише **ратну, али и верску димензију** његове владе, стављајући у епицентар саге **Персијанце**, који до тада нису заузимали истакнуто место у *Алексијади*.²¹⁴ У основи *Алексијаде*, чини нам се, лежи идеја Ираклијевог великог војевања, али је испричана у једном другачијем контексту, коришћењем скоро идентичних алузија као што је то у Писидиним делима.²¹⁵

протагонисту своје историје на крај овог легендарног следа великих ратничких царева, уврежених у менталитету Ромеја.

²¹⁴ Интересантно је да је у свом оштром говору, патријарх Антиохије, Јован Оксит, искористио алузију на великог цара Хераклија, и на његову понизност пре богом када „га је молио и плакао“, због чега је извојевао велике победе над Персијанцима. Јован Оксит се у овом пасусу обраћа Алексију да он сигурно и сам зна за тај пример. – Gautier, *Diatribes*, 45 (31.36)

²¹⁵ Како је Магдалино истакао, ратнички тријумфализам Јована II имао је корене у нешто старијој византијској књижевности. Слика цара који се сурово обрачунава са варварима, била је варијација традиционалне соларне метафоре, а топоним варварског проливања крви се појављује у седмом веку у песмама Георгија Писиде. Почев од Ираклија, Византија је имала своју традицију светог рата против неверника. Комнински тријумфализам је тенденциозан елемент „обнове“ и **покушаја да се комнински цареви повежу са великим царевима попут Јустинијана и Ираклија**. Комнинска „ренесанса“ је заправо требало да представља повратак старе славе, када је царство владало светом. – Magdalino, *Manuel*, 421

Чини се да је веза између Хомера, Одисеја, и Херакла, веома значајна нит која омогућава „деконструкцију“ Алексијевог лика, који је поређењем са Цимискијем и Василијем добио ону много животноју и „реалистичнију“ црту, неопходну аутору једног пре свега историјског, а не енкомисијастичког дела, како је сама тежила да истакне, да свог протагонисту смести у историјски, а не у легендарни контекст. У том смислу је Ираклије припадао већ легендарној прошлости, због чега је идеја о његовој владавини искоришћена за један реалнији и објективнији свет који је у велике победнике Истока сврставао још само Јована Цимискија и Василија II.

2.

Тема историје – лик идеалног владара

Између „василикос логоса“ и „повести о делима“

Из богате литерарне продукције комнинске епохе познат је само један *василикос логос* посвећен цару Алексију I Комнину. Реч је о реторском саставу угледног Теофилакта, потоњег архиепископа Охрида. У доба када је састављао свој говор, још увек је био учени дворски ретор и васпитач младог порфирогенита, Константина Дуке, сина цара Михаила VII. Комнински царски панегирици, којима обилује књижевност 12. века, представљали су један „модерни тренд“ који је почео цветати тек од владе цара Јована II Комнина, Алексијевог наследника. Раскорак између овог Теофилактовог усамљеног *царског слова* и потоње енкомиијастичке продукције, користан је за разумевање Аниног књижевног израза, који у потпуности одговара епохи Јована, а можда још више и Манојла Комнина.²¹⁶

Лик Алексија Комнина²¹⁷ у *Алексијади* умногоме се уклапа у правила *похвалне беседе за цара*, према дефиницији Менандра Ретора. Намера нам је да у

²¹⁶ Магдалино је изнео становиште да постоје аргументи у прилог тезе о стварању Алексијевог херојског портрета као одговор на масовну инфлацију царских панегирика за време Јована II и Манојла I и поређење са Алексијем, што су они укључивали. Даље истиче: „Упркос ауторовим протестима, дело садржи елементе чистог панегирика. Они су могли бити изведени из енкомиија посвећених Алексију, и свакако одговарају ономе што је изречено за похвалу Јована и Манојла.“ – Magdalino, *The Pen of the Aunt*, 23

²¹⁷ Од најновијих теорија не тему *Алексијаде* и целокупне концепције Алексијевог лика, требало би споменути расправу Пенелопе Бакли. Бакли сматра да је *Алексијада* одговор на *Хронографију* Михаила Псела и да постоје два елемента која то показују, а која су најављена у трећој књизи. Она сматра да је инаугурисање Ане Даласин у власт Алексија Комнина њему омогућило да подједнако делује као „теократа и генерал“. Даље сматра да Алексије у потпуности носи идеју „Пселових царева“ и да у комбинује идеју доброг цара-администратора са царем-војсковођом, достојног свог ујака. – Buckley, *War and Peace*, 3 - Сматрамо да овакво становиште представља поједностављивање, како Аниног наратива, тако и Пселовог. *Хронографија* Михаил Псела представља један комплексан сплет ликова који понајвише одговарају Плутарховом систему карактеризације, и специфичности његовог реторског дискурса носе са собом мноштво проблема у разумевању Пселовог „позитивног“, односно „негативног“ става. Са становишта Аниног дискурса, идеја о Алексију као „настављачу“

овом поглављу оцртамо најважније особености Алексијеве владе, како их је Ана Комнин истакла, јер њен *литерарни систем* сведочи о стварању једне похвалне беседе за цара уклопљене у каноне историографије.

На питање зашто је Ана могла писати један врло специфичан *василикос логос* у форми историје, одговор је једноставан – последње године Јованове и прва деценије Манојове владе изискивале су такву врсту обраћања цару и представљале су културно и друштвено вредносно мерило. Истакнути цариградски ретори су се утркивали у својим виртуозним саставима у намери да превазиђу друге, али и себе, и завреде наклоност тренутног владара и комнинске аристократије. Анина намера, наравно, није лежала у тежњи да обезбеди наклоност владара, већ, пре свега, да се својој публици обрати у очекиваном дискурсу тог времена,²¹⁸ и да достојно истакне Алексијев ексклузивитет међу Комнинима, као неоспорног првака и утемељивача династије који није могао бити превазиђен. За такву намеру, *василикос логос* је био једина очекивана похвална књижевна категорија, јер је, историја, као што је већ наглашено, изискивала „истину“, што није могло увек ићи у прилог једноличној слици о Алексију.²¹⁹

Ана Комнин је на виртуозан начин успела да уклопи ове две, према њеном сведочењу, неспојиве форме, и да са својом иронијом украси оба жанра, у намери, како да критикује Алексијеве наследнике, тако и да се понекад саркастично осврне и на „грешке“ или „превиде“ свог оца. Чак и чисто софистичку позадину похвалне беседе за цара, у случају Ане Комнин, не би требало у потпуности одбацити. Скоро гладијаторска надметања која су међу собом водили припадници друге софистике – у намери да завреде поштовање, аплауз и дивљење публике, што им је даље доносило очекивани високи статус – била су производ њихове реторске умешности и ораторске способности. Анина „жеља за надметањем“ и завређивањем једне

велике војничке вештине његовог стрица не може бити прихваћена ни у ком случају, јер у Анином делу не постоји повезаност са претходном комнинском царском традицијом.

²¹⁸ О стварању слике идеалног цара у епохи Комнина в. Magdalino, *Manuel*, 413-489; Станковић, *Комнини*, 179-218

²¹⁹ Пенелопа Бакли пореди Аниног Алексија са Скиличиним Василијем I и препознаје „сличне елементе“ управо са сликом утемељивача македонске династије. Међутим, она не истиче заједничку основу која се темељи на Менандровом трактату. Василикос логос је као почетна идеја за слику цара била јединствени књижевни модел, којим се бавио још Пол Александар у својој расправи средином 20. века, а коју је до детаља разрадио Пол Магдалино у својој великој студији о Манојлу Комнину и слици цара у 12. веку.

специфичне хвале, а можда чак и „потврде“ свог статуса, могле би такође лежати у позадини стварања једног сложеног и комплексног дела какво је *Алексијада*.

Један од могућих разлога за писање похвалне беседе за цара доноси нам Менандар Ретор, већ у уводу свог трактата – „*Он обухвата опште прихваћене амплификације свих добрих ствари везаних за цара, и не дозвољава амбивалентне или спорне одлике (οὐδὲν δὲ ἀμφίβολον καὶ ἀμφισβητούμενον ἐπιδέχεται), управо због изузетности особе о којој је реч. Због тога би требало да се усредсредите на универзално прихваћена добра дела (ἐφ' ὁμολογουμένοις ἀγαθοῖς τὴν ἐργασίαν ποιήσῃ).*“²²⁰

У уводу је Менандар предложио да се нагласи и немогућност успешног описивања царске личности због изузетности особе у питању. Тај елемент је најзахвалније било истаћи поређењем са Орфејем или Хомеровим Музама, који подједнако „*не би били спремни да задовољавајуће говоре на ову тему*“.²²¹ Прославу победе над Печенезима, Ана је уприличила себи својственим приступом у опису Алексијевог успеха – „*Сјајне беху царева победе (τὰς γὰρ λαμπρὰς τοῦ αὐτοκράτορος νίκας). Многи порази које је нанео својим непријатељима (τὰς μερικὰς τῶν πολεμίων ἥττας) и његови лични подвизи (ἀνδραγαθίας)...*, начин на који се сналазио у различитим ситуацијама и којим је све различитим средствима решавао тешкоће које су га сустигле, не би могао описати ни други Демостен, нити читав скуп ретора, нити би биле у могућности цела Академија или Стоа заједно, да постигну циљ прославе Алексијевих подвига (τὰς Ἀλεξίου πράξεις)“.²²² У десетој књизи Ана користи скоро идентичан приступ – „*А ко би могао достојно да опева његове подвиге? Да ли би то био Демостен, или Полемон или све Хомерове Музе? Ја кажем да чак ни Платон, нити цела Стоа и Академија заједно, не би могли тачно да проникну (ἐφιλοσόφησαν) у његову душу.*“²²³

Алексијеви подвизи (τὰς πράξεις) су осликавани кроз манифестацију једне од четири кључне царске врлине.²²⁴ Храброст (ἀνδρεία), која је преточена у „*тукидидовски*“ модел ратне врлине (ἀνδραγαθία) представља покретачки мотив

²²⁰ Men. Rhet, Περὶ ἐπιδεικτικῶν, 368 (4.8), 77

²²¹ Men. Rhet, Περὶ ἐπιδεικτικῶν, 369 (7.13), 78

²²² Alexias VIII 6,5 (87.93)

²²³ Alexias X 2,1 (68.72)

²²⁴ О четири главне врлине говорио је још Платон у "Гозби", на тему природе Ероса. Врло брзо је схема "Четири врлине" постала један од традиционалних начина похвале великих људи – Men. Rhet., Introduction, 14

његових ратних успеха (ἀνραγαθήματα). Можда је на слику Алексијевог лика могао да утиче и најомиљенији ратни еп комнинске епохе, о *Дигенесу Акрити*, и о његовим подвизима (ἀνραγαθήματα), који је, како је то истакао Магдалино, несумњиво лежао у идеји комнинског царског идеала.²²⁵

У I књизи *Алексијаде* Ана је навела две кључне Алексијеве особине које на најбољи начин сведоче о слици цара која у потпуности одговара елементима панегирика – већ са својих четрнаест година Алексије је био „љубитељ опасности“ (φιλοκινδυνότατος) и „љубитељ рата“ (φιλοπόλεμος), и своје врлине је требало да искаже у бројним храбрим подвизима (ἀνραγαθήματα) који су га чекали у животу. Врло је значајно што Ана није оставила простор за „амбивалентност“ у погледу царевих подвига, упућујући читаоце да ће речи бити **о царевим храбрим делима**. Радњу отвара царева храброст (ἀνδρεία), коју је показао у обрачуна са Урселом од Бајеа, због чега је обезбедио високо место у круговима око цара Михаила VII (ὅσος ἦν εἰς ἀνδρείαν, παρέδειξε τὰ κατὰ τὸν Οὐρσέλιον πράγματα).²²⁶

Као што је истакнуто у претходном поглављу, Ана Комнин је изоставила типичан почетак похвалне беседе, за који је резервисана прича о пореклу, роду и рођењу. Она је одлучила да представи слику цара кроз четири царске врлине – храброст (ἀνδρεία), умереност (σωφροσύνη), човекољубивост (φιλανθρωπία) и мудрост (φρονήσις) – и отворила је прву књигу са мотивом „храбрости“.²²⁷

Веома слична ситуација се налази у говору Теофилакта Охридског, који такође изоставља причу о Алексијевом пореклу, усредсредивши своју тему на манифестацију царских врлина. Врло је значајна сличност идеја које се налазе у Теофилактовом *василикос логосу* и у *Алексијади* Ане Комнин. Теофилакт је акценат ставио на цареве успехе, како на западу, тако и на истоку, с тим што је у његовом фокусу првенствено рат против Печенег, а потом успешно решавање ситуације на истоку, против Турака. Интересантно је да је Теофилактова идеја о *Алексијевом покрштавању неверника* присутна и у *Алексијади*, што може упутити на једну врсту

²²⁵ Magdalino, *Manuel*, 421

²²⁶ *Alexias* I 1,1 (4.22)

²²⁷ Магдалино је истакао да се византијски „василикос логос“ темељио на Менандровом трактату, коме су касније придодати мотиви идеала хришћанског владара – царева побожност (εὐσέβεια), као симбол царевог „намесништва“ и царево човекољубље (φιλανθρωπία), као симбол Христове љубави према човечанству. Овај идеал је упућивао на симболичну компарацију са Давидом, Соломоном и Константином. - Magdalino, *Manuel*, 415-416

идејног утицаја Теофилактовог говора и те помало другачије призме источних ратова коју је истакао овај ретор, а коју понавља и Ана Комнин.²²⁸ Изгледа, међутим, да је највећи Теофилактов утицај видљив у случају енкомија за Ану Даласин, која такође заузима веома важно место у другој и трећој књизи *Алексијаде*, али је посебно у трећој књизи акценат стављен на амплификацију њених врлина, међу којима је најистакнутија „уздржаност“ (σωφροσύνη), која је и у говору Теофилакта Охридског управо представљена кроз однос сина и мајке, и величање Ане Даласин. Типска енкомијастичка царска метафора „сунца“, код Теофилакта Охридског, је искоришћена за прославу Алексијевог лика,²²⁹ док је у *Алексијади* она примењена на примеру Алексија, али и Ане Даласин. Анина примена најтипичније царске метафоре у *енкомију* Ане Даласин, уз две кључне владарске врлине које су такође одликовале и цареву мајку – σωφροσύνη и φιλανθρωπία – био је начин да прослави истинског владара, своју бабу, а кроз њу да представи и сопствену амбицију.²³⁰

Још један од значајних елемената Теофилактовог говора било је питање Алексијевог наслеђа. Ретор се обратио цару питањем зашто његов наследник већ није крунисан, што је указивало на једну несигурност круне у тим првим годинама Алексијеве владе. Анина прича о рођењу царске деце и решавању проблема царског наслеђа могла је бити уприличена овој тематици, јер Анин екскурс по свим својим одликама у потпуности одудара од главног наратива. Анин једини додатак, али веома значајан, било је уноштење приче о сопственом праву наслеђа и њеној првобитној предодређености за царски престо, будући да је била крунисана и била предмет царских акламација. Завршетак приче о рођењу, уоквирен је крштењем и крунисањем младог Јована Комнина.²³¹

Када је реч о прослави Алексија као великог ратника и победника у Теофилактовом говору – како је истакнуто у предговору – оваква тематика говора највише одговара тренутној ситуацији у царству, које је било највероватније под

²²⁸ П. Бакли такође истиче ову специфичност Алексијевог лика, како је представљен у *Алексијади*, али је не доводи у везу са говором Теофилакта Охридског.

²²⁹ *Théophylacte*, Discours, 227 (16.24);

²³⁰ *Alexias* III 8,3 (74.76); (84); (87.88); О Анином специфичном односу према Ани Даласин и о њеном лику у *Алексијади*, в. поглавље „Мајка Комнина“

²³¹ Екскурс о рођењу царске деце детаљно је анализиран, са више аспеката, у поглављима – „Дуке – тема, мотиви, протагонисти“, „Περὶ αὐτολογίας Ане Комнин“, и „Комнинска φιλία“

утиском победе над Печенезима.²³² Међутим, то ипак није значило да прича о Роберту Гвискарду није могла наћи своје истакнуто место и у Теофилаковом говору. На овом примеру најбоље је уочљива разлика у перспективама два аутора – једног дворског ретора и Ане Комнин, која је Нормански рат ставила у фокус Алексијеве ратне саге, не због реалних историјских околности Алексијеве владе, већ због новог „тренда“ који је био актуелан у Манојлово доба.²³³ Анина „Норманска пресепектива“ у потпуности доминира *Алексијадом*, и потискује друге значајне војне окршаје, који су, по свему судећи, представљали реалне успехе Алексијеве владе. Рат против Печенег и борбе против Турака за повраћај Мале Азије заједно запремају мањи обим у *Алексијади* него што је то случај са Норманским ратом. Анина реторска виртуозност јој је омогућила да од једног неуспешног Алексијевог ратног сукоба створи причу о величанственом царевом успеху, уклапајући целокупну причу у Хомерски дискурс.

Анин *логос* почиње од дела, који је Менандар Ретор описао као део о делима – „*περὶ τῶν πράξεων λόγος*“. Царева дела би требало да буду подељена на „дела у миру“ (τὰ κατ’εἰρήνην) и „дела у рату“ (τὰ κατὰ πόλεμον).²³⁴ Тему треба започети са делима његове храбрости, јер „*храброст истиче цара више него друге врлине*“.²³⁵ Уз храброст, нераздвојна је и врлина „мудрости“, јер „*мудрости подједнако припада добро командовање војском у рату и успешно доношење закона у повољним приликама*“ (φρονήσεως γάρ ἐστὶ καὶ τὸ στρατηγεῖν καλῶς ἐν τοῖς πολέμοις, φρονήσεως δὲ καὶ τὸ καλῶς νομοθετεῖν).²³⁶ Под подвизима рата требало би, дакле, споменути „дела храбрости“ и „дела мудрости“.

Анино представљање Алексија у првој књизи, у којој је будући цар имао задатак да се избори са три узурпатора, у фокус ставља Алексијево успешно

²³² Théophylacte, Discours, 70-78

²³³ Први је ту специфичност уочио Р. Д. Томас (Thomas, *Anna Comnena's Account of the First Crusade*, passim.) - који је Анину измењену перцепцију Првог крсташког рата довео у везу са Манојловим искуством из Другог крсташког рата и критиком Манојловог латинофилства - а потом ју је Пол Магдалино преузео и детаљно разрадио. Магдалино сматра да је „ласкање унуку на рачун његовог деде, било друго објашњење за Анин велики осећај нужности (да се подузме свог задатка писања)...“ јер је то „претило да наруши сећање на херојске напоре на којима је заснована комнинска династија... Несумњиво, она је упоредила Алексијево бављење Првим крсташким ратом са Манојловим сусретом са Другим крсташким ратом.“ – Magdalino, *The Pen of the Aunt*, 22

²³⁴ Men. Rhet, Περὶ ἐπιδεικτικῶν, 372 (26.27), 84

²³⁵ „*Δεῖ γὰρ τὰς ἀνδρείας πράξεις πρώτας παραλαμβάνειν ἐπὶ τῶν τοιούτων ὑποθέσεων εἰς ἐξέτασιν. Γνωρίζει γὰρ βασιλεὺς πλέον ἢ ἀνδρεία.*“ – Men. Rhet, Περὶ ἐπιδεικτικῶν, 372 (28.31), 84

²³⁶ Men. Rhet, Περὶ ἐπιδεικτικῶν, 373 (11.13), 84

„командовање“, односно његово заповедништво. Она каже да је „изузетни Алексије“ (ὁ ἀξιάγαστος οὗτος Ἀλεξίος), постављен за „стратега автократора“ и да је „призвао сву своју мудрост и широко искуство, како командно, тако и војно...“ (πᾶσαν ἀνακινήσας φρόνησιν τε καὶ πολυπειρίαν στρατηγικὴν τε καὶ στρατιωτικὴν).²³⁷ Даље истиче да Алексије, сво искуство сакупио за јако кратко време, изједначивши га са прослављеним младим римским војсковођом Сципионом.²³⁸ Два врло значајна елемента, која Ана у потпуности поштује јесу ἀνδρεία²³⁹ и φρονήσις са којима се отвара прва књига и повест о Алексију. У претходном поглављу је истакнуто Алексијево „одисејско“ ратовање, које је умногоме подразумевало употребу лукавства и надмудривања противника. Пежоративно становиште према таквој врсти ратовања, Леонора Невил је објаснила кроз призму Вријенијеве историје, истичући да је његов поглед био „римски“, док је Анин тежио да кроз свој „хеленизам“ оправда Алексијев начин борбе. Ова оштра и одвише генерализујућа разлика произилази, међутим, из претераног поједностављивања оба дела, а у нашем случају, *Алексијаде*. Упркос Аниној очигледно „хеленској“, односно „хомерској“ призми, која понајвише прати причу о Норманском рату, елемент „римског“ никако не би смео да буде скрајнут, када је реч о *Алексијади*. Анино „римско становиште“ није представљало ствар литерарног избора, већ је то био нераздвојни део менталитета сваког Византинца, без обзира на то у којој мери је истицано, јер често није ни било потребе за истицањем „општег духа“. Алексијев начин ратовања заправо у потпуности одговара ратовању описаном у византијским „тактикама“.²⁴⁰

Када је реч о слици Алексија Комнина, која и данас изазива опречна мишљења и полемике о стварним достигнућима Алексијеве владе и његовим

²³⁷ *Alexias* I 1,2 (44.46)

²³⁸ *Alexias* I 1,2 (47.50) – Поређење са прослављеним римским царевима или војсковођама, или најугледнијим од Грка, био је такође једно од правила „похвалне беседе“ – „οὗτον Ῥωμαίων βασιλέων καὶ στρατηγῶν καὶ Ἑλλήνων ἐνδοξοτάτων“ – Μεν. Rhet, Περὶ ἐπιδεικτικῶν, 372 (24.25)

²³⁹ Ἀνδρεία је врло важан мотив и код Теофилакта Охридског.

²⁴⁰ Како је Џон Халдон истакао у студији о ратној тактици Византинаца, „доминантан мотив ових дела (*тактика*) је тај да су Византинци предлагали најпре маневре, тактике задржавања, примену заседа, у циљу изједначавања шанси са противником, али и да је врло јасно главни циљ рата био добијање рата без нужности за борбом или одлучујућом битком. Другим речима, стварно ратовање, а следствено томе и губитак живота, требало је, подједнако и у теорији и у пракси, да буде избегнуто. Победа је могла да буде извојевана кроз тактику одлагања, интелигентно уочавање непријатељових слабости, коришћењем предности терена, годишњих доба или дипломатије.“ – Haldon, *Warfare, State and Society*, 36

реалним ратним успесима, важно је истаћи да Анина слика није била искључиво „хомерска“ или „хеленска“. Алексијева врло важна и свеприсутна црта која доминира *Алексијадом* управо је његово заповедништво у рату, односно командовање ратним формацијама, које га на најбољи начин представља у потпуно римском светлу, уоквиреном у идеју о врсном предводнику војске – стратегу. За Ану, Алексије је „истакнути стратег“ (ὁ ἀξιάγαστος στρατηγός), и увек „предводник римске војске“ (τῆς ῥωμαϊκῆς στρατιᾶς ἀρχηγός), који је савладао узурпаторе без директног сукоба, показавши врсност своје мудрости у рату. Како Ана истиче, била је то „τὸ σκέμμα τῆς Ἀλεξίου φρονήσεως“.²⁴¹ Оправдање у овом случају Ана није проналазила у Хомеровом дискурсу, већ у позноримској реторици о царским врлинама, где је „мудрост“ у рату била предуслов за успешно ратовање.

У сукобу између Алексија и Вријенија, за које је Ана истакла да су били „подједнаки противници“, Алексије је имао мање војске и био је спреман да се ослони једино „на снагу своје вештине (τῆς τέχνης ἰσχὺν) и на своје стратешко лукавство (τὰς στρατηγικὰς μηχανάς)“.²⁴² На врло сличан начин је и сукоб са трећим узурпатором, Нићифором Васиلاكисом, био осликан кроз Алексијев успешан „стратегизам“ – „мој отац, Комнин Алексије, као да се супротставио великом Тифону или сторукој хидри, искористио је целокупно своје стратешко лукавство (στρατηγικὴν μηχανήν) и свој храбри дух (φρόνημα γενναῖον) <...>“.²⁴³

Најзначајније из Алексијеве слике коју нам даје Ана Комнин, остаје његова командна вештина, која је била сматрана за највећу римску врлину. У том смислу се и идеја о Алексију као другом Одисеју приказује помало анахроном, нужном пре свега данашњем истраживачу да донекле „оправда“ Алексијево војевање, које је, према свим елементима византијских војних тактика, било у потпуности усаглашено са римском идејом ратовања.

У тактикама цара Лава VI, изнети су основни постулати тактике и стратегије :

1. *Тактика је наука о кретању у рату. Кретање у рату је двојако – копном и морем.*
2. *Тактика је војна вештина која је усмерена на борбене формације, наоружање и кретање војних трупа.*

²⁴¹ Alexias I 3,2 (65)

²⁴² Alexias I 5,1 (74)

²⁴³ Alexias I 7,3 (26.28)

3. Стратегија је начин на који добри команданти примењују своју војну вештину, њихова обука стратагеми, и спајање свих начина борбе ради победе непријатеља.
4. Циљ тактике је да се непријатељ победи свим расположивим средствима напада и акција.²⁴⁴

Као веома важан аргумент за истицање архаичне грчке позадине у *Алексијади* и осликавања Алексија кроз призму Одисејевог „лукавства“, истиче се Анино становиште о томе да је генералов врховни задатак да оствари победу, не само посредством силе или оружја, већ и ослањањем на примирја, а понекад и преваром, односно надмудривањем непријатеља. Анин став је у потпуности сагласан са наведеним цитатом из тактика Лава VI. Византинци су били познати по својој дипломатској умешности и својим тежњама да разне начине обезбеде мир, што је у перцепцији „других“ о Византинцима, створило помало пежоративну и искривљену слику о лукавим и варљивим Ромејима са Босфора.

Анино правдање „разних начина којима се може обезбедити мир“, лежи у идеји да се у „прошлости могу наћи бројни примери великих војсковођа који су победили на различите начине“.²⁴⁵ Иако Ана не истиче имена античких узора, њена призма ни у ком случају није била искључиво „хеленска“, ²⁴⁶ посматрана кроз хомерски вредносни систем, јер је „ромејство“ било нераздвојни део византијског менталитета и у 12. веку, чак иако се умногоме данас инсистира на потпуном „хеленизму“ комнинске епохе. Случај једног Вријенија, који истиче римски вредносни модел само потврђује општу римску перцепцију Византинаца. Ана Комнин је искористила један „модеран културни дискурс“ виртуозно уклапајући различите идеје у свој наратив, које су каткада можда биле у међусобном

²⁴⁴ Leonis *Tactica*, „Περὶ τακτικῆς καὶ στρατηγού“, 13

²⁴⁵ „ἀλλὰ διαφόροις κόποις πάσαι μέχρι τοῦ δεῦρο κατορθουμένη, ὥστε τὴν μὲν νίκην μίαν εἶναι, τοὺς δὲ τρόπους, δι’ ὧν αὕτη τοῖς στρατηγοῖς περιγίνεται, διαφόρους τε καὶ ποικίλους τὴν φύσιν.“ – *Alexias* XV 3,2 (22.25)

²⁴⁶ Леонора Невил закључује – „Анина хеленизирајућа историја је истакла у први план идеју о архаичној грчкој мушкости, у којој су мушкарци плакали и борили се један против другог на све могуће начине. Одабиром архаичног грчког система вредности у својој хомерској епској историји, Ана је била у могућности да много директније одговори на **римску историју** свог супруга. Њена апологија Алексија има много аспеката, међу којима и аргумент у прилог позитивне оцене Алексијеве лукавости... које су можда биле одговор на посредне оптужбе у историји њеног мужа.“ – Neville, *Heroes and Romans*, 191. Иако за Вријенија можда „све победе нису једнаке“, Анино становиште није искључиво било „грчко“.

антагонизму, али су ипак на најбољи начин сведочиле о вишеслојности културних модела који су преовлађивали у комнинском Цариграду 12. века.

Анино „величање“ Алексијевог лукавства, можда није био одговор на Вријенијеву „негативну“ слику хероја своје историје, колико је могло бити одговор на епоху Манојла Комнина, на коју је упутио највише Пол Магдалино. Наиме, од Јована, али још више од Манојла Комнина почиње да се прославља идеја о цару који се директно сукобљава у двобоју са својим непријатељем. Таква идеологија понајвише указује на дух западног витештва који је стигао у Цариград са крсташима, и који су били најшире познати по својој борби „прса у прса“. Ана Комнин у *Алексијади* истиче ту особеност, говорећи да је у директном сукобу западна коњица била незадржива – јер је *„сваки Келт на коњу био у нападу и у изгледу несавладив, делом због величине свог штита, а делом због дужине заострених врхова његових ципела, због чега је имао потешкоће у ходу и тада га је било лако савладати... јер би сва његова ментална снага нестала.“*²⁴⁷

Слика Алексија какву нам даје Ана Комнин, највише одговара идеји похвалне беседе за цара, која, уколико тежимо да је сврстамо у неки културни модел, представља осликавање идеала *римског* цара. Друга софистика је до детаља развила тај систем, и чини нам се да су Анина вредносна мерила највише уприличена овој слици.

Слика рата у *Алексијади* одговара начину на који је Менандар саветовао да то буде учињено. Менандров пример на најбољи начин сажима целокупну културну баштину, препоручујући расположиве литерарне моделе за описивање слике идеалног римског цара. Симбиоза дихотомне византијске културе, која се налази у Анином искоришћеном књижевном обрасцу на синтетизован начин је представљена у Менандровом трактату –

„У опису ратних догађања, требало би да се опишу природа терена и ситуација на терену, где се рат одвио, реке, луке, планине, равнице, да ли је земља пуста, шумовита или стеновита. Требало би такође да се опишу замке и заседе (ἐκφράσεις

²⁴⁷ Овај пасус се налази у петој књизи, када се описује сукоб Ромеја са војском грофа од Бријена, и када је цар – због свести о овој предности западне коњице - ромејским војницима дао команду да „не отпочињу директну борбу (μὴ ἀρχέμαχον τὴν μάχην ποιῆσαι), већ радије да са извесне даљине циљају на коње и да на њих ступште ударе стрела.“ – *Alexias* V 6,2 (30.31). На овом месту је упадљива мудра стратешка одлука генерала, која је на најбољи начин сведочила о поштовању правила *тактика*, и разумевању свих предности и мана противника.

δὲ καὶ λόχους καὶ ἐνέδρας) које је цар припремио за непријатеља, али и непријатељ за цара... Такође би требало описати пешадијске битке (πεζομαχίας ἐκφράσεις), опрему коњице у коњичкој бици (ἵππεων διασκευὰς εἰς ἵππομαχίαν), и сукоб две целе војске (ὅλον στρατοπέδον πρὸς ὅλον στρατόπεδον μάχην). Уз то, требало би описати и поморске битке, уколико их је било. Много је таквих прича у историјама, у Херодотовим Персијским ратовима, у Тукидидовом Пелопонеском рату, Теопомповој Филипици и Ксенофонтковој Анабази или Хеленици. Требало би такође описати цареве личне битке, и његову личност увеличати са свом вештином и знањем (αὐτοῦ τοῦ βασιλέως ἐκφράσεις μάχας καὶ περιθήσεις ἅπασαν ἰδέαν καὶ ἐπιστήμην), као што то чини Хомер за Ахила, Хектора и Ајанта. Требало би описати наоружање и кампање и... описати цареву изузетност (βασιλέως ἀριστείαν ἐκφράζης) <...>“.²⁴⁸

Анине екфрасе Алексијевог војевања²⁴⁹ – уз прецизне и детаљне описе терена, начина ратовања и бојних справа – довеле су чак до тога да се релативизује њена оригиналност. Детаљи с којима она описује Алексијеве ратне сукобе су, већ споменутог Џејмса Хауарда-Џонстона, навеле на закључак да је Ана заправо „компилятор“ а не оригинални аутор своје историје.²⁵⁰

Анин опис битака има неке од кључних особености које би ваљало истаћи. На првом месту, Ана не пропушта да представи врховну команду, увек децидно наводећи имена војсковођа, а у великим и кључним окршајима, прецизно је наводила коме је припадало које крило војске и на који начин је стратешки извођен напад. Детаљно навођење истакнутих појединаца имамо већ у четвртој књизи у првим борбама против Роберта Гвискарда. Између осталих, ту су били Пакуријан, Никола Врана, Константин Оп, Александар Кавасила, Татикије – као један од најважнијих епизодних ликова, и један од најближих Алексијевих ратних сабораца – „најплеменитији и несавладив у биткама“ (γενναϊότατος ὢν καὶ ἀκατάπληκτος ἐν μάχαις), а такође и порфирогенит Констанције и синови бившег цара Романа Диогена – Лав и Никифор.²⁵¹ За Георгија Палеолога је било резервисано

²⁴⁸ Men. Rhet, Περὶ ἐπιδεικτικῶν, 373 (17.6)

²⁴⁹ Анино дело се сматра једним од најбогатијих византијских дела, када је реч о етнографији и топографији.

²⁵⁰ Howard-Johnston, *Anna and the Alexiad*, 281-283

²⁵¹ *Alexias* IV 4,1-3

подвижништво под зидовима Драча.²⁵² Царева способност маневрисања је на велелепан начин приказана управо у овом сукобу –

*„А када је цар то сазнао, пошто је био изузетан у изналажењу најнаметнијег решења у тренутку кризе, он је изменио ситуацију у сагласју са новим догађајима, и поставио своје трупе близу мора... Остатак војске је поделио на фаланге, заузевши за себе средину, а на десно и лево крило је поставио цезара Нићифора Мелисина и Пакуријана, великог доместика. У простор између себе и варварске пешадије поставио је довољно стрелаца... Када је тако расподелио све трупе, он сам је стао дуж обале у намери да се супротстави челу келтске војске.“*²⁵³

Битка коју је Алексије изгубио од Роберта Гвискарда, приказана је епски, кроз врлину Алексија Комнина, који се херојски борио и истрајавао као „несавладива тврђава“ (καθ'αὐτὴν τὴν πύργον ἀκλόνητος), упркос томе што су пали многи племенити војници, пуни искуства, а међу њима и порфирогенит Констанције.²⁵⁴ Врхунац борбе је са сукоба фаланги усредсређен на личну борбу цара против чак три непријатеља (τὶνὲς τῶν Λατίνων τρεῖς), који су се стушили на њега у намери да га убију.²⁵⁵ „Обливен сопственом крвљу“ као највећим печатом ратне храбрости,²⁵⁶ цар Алексије је успео да се избори са противницима, и да, макар из те личне борбе, изађе као херој. Пораз Ромеја је оправдан бегом Турака и пасивношћу Бодина²⁵⁷. Детаљан приказ првог великог ратног сукоба између цара и Роберта Гвискарда на најбољи начин манифестује Анину реторску виртуозност и умешност у величању Алексијевог ратног искуства, чак и у ситуацијама када је његова војска трпела пораз.

Метафору цара као „несавладиве тврђаве“ срећемо поново у петој књизи, када је описан Алексијев пораз од Бохемунда. Ана је поново истакла Алексијеву срчаност и спремност да се бори у првим непријатељским редовима. Алексијев бег, она је оправдала на следећи начин – цар је побегао „не да би спасио себе, нити због кукавичлука, већ је избегао опасности у намери да што пре поново окупи трупе

²⁵² О Георгију Палеологу опширније у поглављу „Дуке – тема, мотиви, протагонисти“

²⁵³ *Alexias* IV 6,2-4

²⁵⁴ *Alexias* IV 6,7 (52.55)

²⁵⁵ *Alexias* IV 6,8 *passim*.

²⁵⁶ *Alexias* IV 6,8 (81.82)

²⁵⁷ *Alexias* IV 6,9 (87.88)

како би се снажније супротставио Келтима.“²⁵⁸ У наредном нападу, који је предводио Алексије лично против Бохемунда, ромејске трупе су запале у панику и хаотично повлачење. Таква ситуација, међутим, није помела Алексија, који је остао „непоколебан“, храбро се супротстављајући непријатељу – „многе ранивши, био је и сам рањен“ (πολλοὺς μὲν τρώσας, ἑστὶ δ' οὗ τρωθείς).²⁵⁹ Искоришћена синтаγμα „ἀκλόνητος μένων“ представља значајан топос Алексијаде, који је врло карактеристичан за приказ Алексијеве храбрости у рату, а посебно у поразу – „јер такав је он (цар) био, у поразу или у победи, бежећи или гонећи, никада се није препуштао сумњи, нити је дозвољавао да га обузме незнађе“.²⁶⁰ Сличне елаборације Алексијевог карактера, Ана је врло често употребљавала, особито у тренуцима пораза, када је осећала нужност да његову величину и херојство оправда на прихватљив начин.

Често је Алексијев бег био украшен неким његовим херојским актом, као у споменутој епизоди против Бохемунда, када је трпео други пораз од Норманина, упитао је сам себе „докле ћеш бежати?“ (μέχρι πόσου φευξόμεθα), а потом се окренуо ка својим гониоцима и спремно ударио својим мачем у лице најближег међу њима, што је друге натерало у бег, и омогућило Алексију да поново консолидује своје трупе.²⁶¹

Споменуте епизоде из Првог норманског рата смо навели у жељи да илуструјемо различите начине приказивања Алексијевог ратовања. Он се није користио искључиво лукавством, што је димензија која доминира у првој књизи, против узурпатора. У овим великим ратним окршајима, који запремају значајан део у односу на причу о три узурпатора, **Ана је Алексијеве неуспехе против Гвискарда представила кроз призму његовог, пре свега, личног херојства и манифестације његове ратне храбрости и спремности да се у незнађу супротстави својим гониоцима.**

У великим биткама, Ана, као што смо нагласили, има утврђену шему – на првом месту представља учеснике, од којих понекад истиче врлину појединаца. Затим прелази на распоред војске, поделу крила, али и на друге важне пропратне

²⁵⁸ Alexias V 4,3 (97.5)

²⁵⁹ Alexias V 4,7 (40.41)

²⁶⁰ Alexias V 4,8 (51.53)

²⁶¹ Alexias V 4,8 (57.60)

елементе ратовања, као што је утврђивање царског логора и одређивање најповољнијег места за сукоб. Логор представља једну од важних тачака правилне и одговарајуће стратегије вођења активног рата на терену, која заузима важно место у византијским војним *тактикама*.²⁶² Код Ане, такође, утврђивање логора – од пажљивог одабира места до опкопа ровова – представља полазну тачку у опису свих великих ратних сукоба.²⁶³

Касторија, која је, пошто је освојена, додељена грофу од Бријена, означила је заплет краја пете књиге, који је требало да се реши у шестој књизи. Алексијево не тако успешно ратовање у петој књизи, које је окончано са проблемом Касторије, надомешћено је причом о Јовану Италу и Алексијевом успешном сузбијању његове јереси.

Алексијева војна вештина – како лична борба на терену, тако и предводништво са лукавим стратегијама – на најбољи начин је представљена у Печенешким ратовима. Борба против „Скита“ представља Алексијев историјски успех и она је нашла своје доминантно место у похвалној беседи Теофилакта Охридског, у којој су управо печенешки ратови послужили за приказ цареве „храбрости“. Иако је Анин наративни фокус усредсређен на Нормански рат, истакли смо да је Ана с великим опрезом приказивала та ратна дешавања, која нису увек ишла у прилог победничкој слици о цару тријумфатору. Због тога је, у Норманским сукобима, Алексије често представљан у некој личној борби где је имао могућност да исткане своју храброст, чак иако је у биткама поражаваан. **Анина реторска виртуозност је допринела свеопштем утиску о царевој ратној врлини, без обзира на исход сукоба.**

Централни део *Алексијаде* – књиге VII и VIII – посвећене су сукобима на Балкану против Печенег. Паралелно са овим сукобима, цар је био приморан да одговори на проблеме турске претње у Малој Азији. Две приче – борбе против Печенег и Турака – које се међусобно преплићу у наведеним књигама – доприносе утиску о царевој непрестаној двострукој борби која је вођена првенствено за повратак царства на старе границе. Хронолошке недоследности које су истраживачи истакли везане за турске кампање, нису биле случајан пропуст

²⁶² *Military Treatises*, 246-261

²⁶³ Један пример – *Alexias* IV 5,2

ауторке. **Хронолошка прецизност је била подређена идеолошкој позадини *Алексијаде***, која је морала да одржи непрекинуту идеју о Алексијевим владарским напорима. Његово лично ангажовање на Балкану је дало разумљив изговор за препуштање акција у Малој Азији другим генералима, а првенствено брату своје супруге, истакнутом дуксу Јовану Дуки. Сличан изговор је био искоришћен и за Алексијеву неангажованост у крсташкој офанзиви кроз Малу Азију, иако је такво обећање крсташима било дато.

Композиција *Алексијаде*, у којој су многи тражили хронолошку доследност, а нису је могли пронаћи понајвише због проблема датовања обнове Орфанотрофија и богумилске јереси, одговара најпре постулатима *василикос логоса*, јер смештање ова два важна догађаја на сам крај књиге представљају важан аргумент у прилог тези да је композиција *Алексијаде* умногоме уприличена постулатима Менандра Ретора.

Као што смо истакли, на првом месту је важно говорити о подвизима у рату, а потом о царевим делима у миру. Између ове две целине, би требало осврнути се на манифестацију царевог „човекољубља“ (φιανθρωπία) – „*после приповести о делима, или на њеном самом крају, требало би говорити о трећој врлини, о човекољубљу.*“ (μετὰ τὸ τέλος τῶν πράξεων ἢ καὶ πρὸς τῷ τέλει τῶν πράξεων ἐρεῖς τι καὶ περὶ τρίτης ἀρετῆς, λέγω δὴ τῆς φιανθρωπίας).²⁶⁴

С обзиром на то да *Алексијада* представља сукцесивно смењивање царевих ратних сукоба са унутрашњим неприликама, које су у највећем делу биле усмерене на јереси и заверу против царске личности, интересантно је да су заправо ти сегменти најбољи показатељи царевог „човекољубља“. Алексије је, у случају јереси, представљен и као догмата, окарактерисан још на почетку *Алексијаде* звучним термином „ἐπιστημονρχης“. Он је био спреман да лично спори са предводницима јереси и да брани исправност ортодоксије. Слично је и са узурпаторима, међу којима су два најпознатија примера завера Нићифора Диогена и Михаила Анеме. Иако се Диогенова прича завршила заверениковим ослепљењем, интересантно је да је његова целокупна историја – како је Ана то представила – на јасан начин „правдала“ Алексијев потез. Други завереници, међу којима је бивша царица Марија Аланска, нису били прогоњени. Завера Михала Анеме је

²⁶⁴ Men. Rhet, Περὶ ἐπιδεικτικῶν, 374 (25.28), 88

представљена као сликовити пример царевог помиловања, које, премда је било покренуто молбама његових кћери и супруге, ипак услишено и на крају изведено. Завери Михаила Анеме претходи Анина систематизација Алексијеве владавине у којој су поново истакнути Алексијеви двоструки напори да се избори са непријатељима унутар и изван царства – „τά τε γὰρ ἔνδον ἀποστασίας ἦσαν μεστὰ καὶ τὰ ἔξωθεν ἐπαναστάσεως ἔγχε“. ²⁶⁵ Пре него што је цар успевао да се избори са неприликама унутар царства, неки нови од варвара би се стушили на царство. Ова констатација је уоквирена Аниним истицањем Алексијеве „човекољубивости“ – „иако је цар управљао царством на праведан и човекољубив начин“ (φιλανθρωπότερον ἐπιτροπεύοντος καὶ διοικονομουμένου τὰ πράγματα), ипак је непрестано био суочен са двоструким претњама. ²⁶⁶ Уско у вези са царевом човекољубивошћу је и његово поимање рата, за које Ана истиче да је „мир циљ сваког рата“ (εἰρήνη μὲν γὰρ τέλος ἐστὶ πολέμου παντός). ²⁶⁷

Алексијево ратовање је представљено кроз призму „мира“ и његову тежњу за екуменским миром. На овом месту, Ана јасно наглашава да је одлика само безумних генерала и демагога изазивање непријатеља по сваку цену, и свих оних који раде у прилог уништења државе. Алексије је чинио управо супротно, јер је његова природа била наклоњена миру (ὁ αὐτὸς κατὰ φύσιν μὲν εἰρηνικός), али када је био приморан, био је врло ратоборан (ἀναγκαζόντων... πολεμικώτατος). ²⁶⁸ Алексије је, према Аниним речима, био заслужан за повратак царског достојанства Римском царству.

Анино детаљније бављење „миром“ као веома важним елементом сваког рата, није случајно нашло места у XII књизи, непосредно пре наставка приче о Боемунду. На свечан начин Ана је отпочела своју причу о завршним фазама Другог норманског рата који је окончан управо једним величанственим миром – 1108. године склопљен је Деволски мир. ²⁶⁹ Уношење комплетног, оригиналног текста овог документа очигледно има јасан идеолошки значај. Он је био неоспорно сведочанство Алексијевог успеха, јер је врховни циљ сваког рата, а поготову рата против Боемунда, био мир. Неодрживост мира приписана је неспособности

²⁶⁵ Alexias XII 5,1 (73.74)

²⁶⁶ Alexias XII 5,1 (78.79)

²⁶⁷ Alexias XII 5,2 (85)

²⁶⁸ Alexias XII 5,2 (91.92)

²⁶⁹ Опширније в. Я. Любарский – М. М. Фрейденберг, *Девольский договор 1108 г.*, passim.

Алексијевих наследника. Са тог становишта посматрано, „грешка“ наследника је утолико била озбиљнија и већа, јер су цареви напори за постизање Деволског мира осликани кроз највећи део *Алексијаде*. Повест о том великом рату крунисана је „великим и славним миром“, који је без изузетка наведен у целини. Склапање мира је на репрезентативан начин означило Алексијеву умешност владања и вођења рата. Он је био у рату „μεγαλοκίνδυνος“ и „πικνοκίνδυνος“, али је његова врховна природа била наклоњена миру.

Алексијево највеће дело у миру, које је уједно и потврда његове човекољубивости јесте обнова Орфанотрофија, која се налази у последњој књизи, пре богумилске јереси и на извештајан начин закључује његову владавину – „*Једно од најславнијих човекових дела је уточиште за хиљаде његових грађана. Његово име је било орфанотрофиј... Тако је назван због сирочади и оних који су се повукли из службе. Био је то израз царевог човекољубља. (ή φιλανθρωπία τοῦ αὐτοκράτορος)*“²⁷⁰

Орфанотрофиј је упоређен са оснивањем великих и славних градова Алексија Македонског, али је истакнуто и да је ово уточиште било веће и значајније од Александрије у Египту, Букефалије у Медији и Лисимахије у Етиопији, јер је и сам цар био познат по изградњи градова (οὐτόσον ἐπὶ ταῖς ἀνεγερθείσαις παρ’ αὐτοῦ πόλεσιν ἐναβρύνοίτο), али ниједним није био поносан колико овим уточиштем (ὥς πανταχοῦ ἴσμεν ἀνοικοδομηθείσας αὐτῷ, ὅσον ἐπὶ ταύτῃ τῇ πόλει μεγαλαυχεῖ).²⁷¹

Алексијев акт „τὸ τοῦ αὐτοκράτορος ἔργον“ је упоређен са Христовим чудом „τὸ τοῦ ἐμοῦ Σωτῆρος θαῦμα“.²⁷² Царево „човекољубље“ је у хришћанској традицији било директно повезано са сликом Христа и потврдом цара као Христовог намесника. У том смислу се овај „додатак“ *василикос логоса* пренео у Византију, и типски приказ ове цареве врлине је нашао своје место и у *Алексијади* – „човекољубивост произилази из Божје заповести“ (ἐνταῦθα δὲ τὰ μὲν τῆς φιλανθρωπίας τῆς Θείας ἐξέχεται ἐντολῆς).²⁷³

Велики значај Орфанотрофија носио је програм подучавања омладине „слободним вештинама“ (τὴν ἐγκύκλιον ἐκπαιδεύεσθαι παιδείαν), и пружању

²⁷⁰ *Alexias* XV 7,7 (84.87)

²⁷¹ *Alexias* XV 7,8 (7.9)

²⁷² *Alexias* XV 7,5 (59.60)

²⁷³ *Alexias* XV 7,5 (62)

једнаких шанси свима – деци различитих народа – Латинма, Скитима, Ромејима. Сви су подједнако подучавани хеленским знањима и вештинама. Ова врло значајна ставка је говорила у прилог царевој екуменској човекољубивости, али и његовој тежњи да оживи и обнови ученост, јер је сам „*цар био особито заинтересован за изучавање логике*“.²⁷⁴ Осим, једне опште намене, за уточиште, исхрану и заклон свих оних који то нису имали, Орфанотрофиј је имао и духовну улогу, са црквом светог апостола Павла као центром. Био је то, по речима Ане Комнин, други град у оквиру царујућег града (πόλιν ἑτέραν ἐν τῇ βασιλίδι πόλει ἑδεῖματο).²⁷⁵

На овом месту може се поставити једно веома важно питање – да ли је слика Орфанотрофија заправо пандан величанственом здању Јованове владавине – комплексу манастира Христа Пантократора? Многи елементи упућују на монументално здање Јованове владавине које је било главно духовно и културно средиште престонице од средине 12. века.

Структурално место Орфанотрофија у *Алексијади*, коме истраживачи нису могли да нађу логичан одговор, иде у прилог тези о контруисању наратива по мерилима василикос логоса, а фокус на Орфанотрофиј као на највиши акт цареве „човекољубивости“, са детаљним приказом свих особености овог здања, побуђују могуће поређење са Јовановим здањем, које је било дубоко уврежено и у свести Ане Комнин, као потврда његове неоспорне легитимности и аутократије, али још важније, као потврда његове династичке линије. Изједначавање цара са Христом Пантократором потврдило је нову царску идеологију којој је основно полазиште било неоспорно право Јована Комнина на царски престо и искључиво право његове директне линије потомака да наследе царски престо, што је симболично потврдило утемељење династичког принципа.²⁷⁶ Тешко је укратко истаћи тај огроман и свеобухватни значај који је имао Јованов комплекс Христа Пантократора. Чини нам се да је у позадини Аниног овако исцрпног приказа Орфанотрофија, који је уједно

²⁷⁴ *Alexias* XV 7,9 (17.18)

²⁷⁵ *Alexias* XV 7,4 (33.34)

²⁷⁶ Политичка нужност, наметнула је другом владару из династије Комнина потребу да се легитимност директних потомака одбрани свим расположивим медијима. Дух унутарпородичне борбе у комнинском икосу провејавао је не само на литерарној продукцији тог доба, већ и у визуелној уметности, а коначно и, можда највише, у градитељској, односно ктиторској делатности. - Stanković, *Comnenian Monastic Foundations*, 59-60; О манастиру Христа Пантократора детаљно в. R. Ousterhout, *Architecture, Art and Komnenian Ideology at the Pantokrator monastery*, Byzantine Constantinople: Monuments, Topography and Everyday Life, ed. N. Necipoğlu, Leiden-Boston-Köln 2001, 133-153

и потврда цара као „Човекољубивог Христа“, управо модел комплекса Христа Пантократора. Још једна од специфичности комнинске епохе – „присвајање“ специфичног Христа као царског модела – одразило се и на овом примеру, јер је управо Алексијева ктиторска задужбина била посвећена „Христу Филантропосу“, због чега је завршно поглавље у коме се прославља царева главна владарска врлина, посвећено величању царева „филантропије“.

Тема која је уследила – јерес Богумила – отворила је ново поглавље, које је требало да оконча једну значајну тему – потврду Алексија као „Новог Константина“. Према Менандровом трактату, *λογος* је ваљало окончати са поређењем (σύγκρισις) владара са истакнутим претходницима.²⁷⁷ Дословно праћење овог правила, упућује нас на сам крај приче о богумилима, у коме је Алексије упоређен са Василијем II и Јованом Цимискијем. Велики ратнички цареви – тријумфатори, били су очекивано и разумљиво решење за закључивање приче о Алексијевим ратним подвизима у духу епохе у коме је дело стварано, када је идеал ратничког цара био на свом врхунцу.²⁷⁸ Међутим, значајно је истаћи да је целокупна позадина Алексијевог лика – гледано у целини, носила идеју првог хришћанског владара, цара Константина. Измештање приче о богумилима на сам крај повести, требало је да закључи причу о Алексију у духу једне велике идеје.²⁷⁹ Као у случају Орфанотрофија, који хронолошки не припада крају Алексијеве владавине, тако је и проблем богумила, анахроно премештен на крај историје. Сам положај ове приче у оквиру текста упућује на главне тенденције ауторке, односно на намеру која је лежала у позадини осликавања Алексијевог лика. Две кључне врлине, које су представљене као заокруживање целокупне приче о његовој владавини биле су „човекољубље“ и „правоверје“.

Алексијева борба против богумила Василија, веома подсећа на славни пример из прошлост и обрачун цара Константина са јеретиком Аријем. Интересантно је да је обрачун са јеретичима за место имао Цариград,²⁸⁰ да је цар

²⁷⁷ Men. Rhet, Περὶ ἐπιδεικτικῶν, 377 (31.34), 92

²⁷⁸ Станковић, *Комнини*, 213-218

²⁷⁹ Спомен присуства царевог брата Исака, који је по свему судећи умро око 1104, понајвише оспорава ову тезу.

²⁸⁰ „καὶ τινες τῶν Βογομίλων εἰς τὰ ἀνάκτορα ἤγοντο, ἅπαντες δὲ Βασίλειον τινα κατήγγελλον διδάσκαλον καὶ κορυφαῖον πρωτοστάτην τῆς βογομλικῆς αἰρέσεως.“ – *Alexias* XV 8,3 (59.61). Дион Смит сматра да је највећа претња богумила лежала у чињеници да су се појавили и деловали активно у

имао врло значајну, личну, улогу у сукобу,²⁸¹ и да је он лично предводио сабор који је ту јерес осудио²⁸². Само јеретичко скретање није детаљно појашњено, уз изговор ауторке да јој то не дозвољавају две чињенице – зато што је „жена и најугледнија од порфиροгенита“. Акценат је стављен на њихову мистичну изопаченост, коју Ана није желела детаљније да наводи „да не би укаљала свој језик“ (ἵνα μὴ τῆν γλῶτταν μολύνω).²⁸³ Врло звучно именовање Василија као „јересиарха“ (τὸ αἵρεσιарχικόν), служило је да додатно истакне озбиљност ове јереси. Донекле преувеличана у односу на реалну ситуацију, богумилска јерес је уприличена идеји о царевој величанственој одбрани ортодоксије и његовој борби против „Сатаниног архисатрапа“ (ὁ τοῦ Σαταναῆλ ἀρχισατράπης) и његових „дванаест следбеника“ (δώδεκα μὲν ἔχων μαθητάς), који су врло симболично одговарали броју апостола.²⁸⁴ У *Алексијади* је победа над Василијевом јереси представљена као круна Алексијевих успеха, и као последњи царев велики подвиг у низу многих – „тоῦτο μὲν ὕστατον ἔργον καὶ ἄθλον τῶν μακρῶν ἐκείνων πόνων καὶ каторθωμάτων τοῦ αὐτοκράτορος...“.²⁸⁵ Јасно је истакнуто да је у питању „царево дело“ и његов „подвиг“, што нас поново враћа на причу о Алексијевом херкуловском подвижништву и његовог *δοδεκατλόνα*. Због тога је у фокусу приче о јереси био **Алексијев лични обрачун са Василијем** и његово вођење целокупног процеса. Алексијева улога у борби против ове јереси можда није преувеличана. Управо измештање ове приче на крај *Алексијаде* на посредан начин потврђује Алексијево стварно учешће, јер је било неопходно да се један догађај који сведочи о царевом правоверју и његовој улози чувара догме, нађе на самом крају повести, као круна свих његових владарских напора. Потврду Алексија као чувара догме Ана је истакла у његовој наруџбини „Δογματικὴν Πανοπλίαν“, коју је саставио угледни монах Евтимиие Зигабен (ἐξ ἐπιταγῆς τοῦμοῦ πατρὸς).²⁸⁶ Цар је наложио да се у овој књизи наведу све јереси (τοῦτον ὁ αὐτοκράτωρ μεταπεμψάμενος ἐπέταξεν ἀπάσας τὰς

Константинопољу, и то што су имали утицај на владајућу елиту, више него на сељаке у брдовитим подручјима Балкана. – Smythe, *Alexios and the heretics*, 240

²⁸¹ „Καὶ αὐτίκα ὁ αὐτοκράτωρ, τὸ ἐνδομυχοῦν ἐθέλων παρασύραι ταῖς πειθανάγκαις, μετακαλεῖται τὸν ἄνδρα μεθ’ οἷου προσχήματος.“ – *Alexias* XV 8,4 (68.70)

²⁸² „τὸ συγκλητικὸν ἅπαν συνήθροστο καὶ τὸ στρατιςτικὸν συνέλεкто σύνταγμα καὶ ἡ γερουσία τῆς ἐκκλησίας συνῆν“ – *Alexias* XV 8,6 (6.8)

²⁸³ *Alexias* XV 9,1 (52.53)

²⁸⁴ *Alexias* XV 8,3

²⁸⁵ *Alexias* XV 10,5 (90.92)

²⁸⁶ *Alexias* XV 9,1(55)

αἱρέσεις ἐκθέσθαι ἐκάστην ἰδίᾳ), све до богумилске, као и одговори светих отаца. Цар је дао назив том делу (ταύτην τὴν βίβλον...ὁ αὐτοκράτωρ ὠνόμασε), који је сачувало и до Аниних дана (μέχρι τοῦ νῦν οὕτω προσαγορεύεται τὰ βιβλία).²⁸⁷ Кратким освртом да је књига до њених дана остала са неизмењеним насловом, Ана је посредно потврдила трајни успех овог Алексијевог подвига, још једном га потврдивши као неоспорног догмату.

Прича о богумилима заокружује идеју о Алексијевом апостолству – његово библијско подвижништво је било приказано на примерима јереси, где је ревносно испуњавао своју улогу предводника хришћанства. Почетак приче о Јовану Италу Ана је уоквирила у идеју Алексијеве „апостолности“ – *„Када се вратио, пронашао је цркву у стању узбуне и није имао ни кратак предах. Пошто је био истински апостол цркве (ὁποῖος ἐκεῖνος ἀποστολικὸς ὢν), која је била пометена Италовом догмом, и премда је жудео да крене против грофа од Бријена, он није напустио своју веру.“*²⁸⁸ Већ смо истакли да проблем Јована Итала није детаљно расправљан са догматске стране.²⁸⁹ Његова „погрешна догма“ остала је поприлично неразјашњена, а главна осуда је била усмерена на саму Италову личност,²⁹⁰ која је, уоквирана у форму покуде.

Премда је структурално прича о јеретику Нилу веома удаљена од Италове јереси – отвара X књигу, док је прича о Италу смештена у V књизи – Ана истиче да је Нил *„узнемирио духове... недуго после осуде Италове догме“*.²⁹¹ Раздвајање ова два хронолошки блиска догађаја, Ана је вероватно предузела због одржавања главног тока наратива који је носио идеју о Алексијевим „двоструким“ напорима, и непрестаним унутрашњим и спољашњим претњама које су се сукцесивно смењивале.²⁹²

Ана Комнин није оставила недоречену идеју о Алексијевој борби за ортодоксију и његовој предводничкој улози у томе. У VI књизи је образложила

²⁸⁷ Alexias XV 9,1(60.64)

²⁸⁸ Alexias V 8,1 (29.34)

²⁸⁹ Смит истиче да је „Италова афера била више подстакнута царским него црквеним обзирима.“ - Smythe, *Alexios and the heretics*, 249

²⁹⁰ Smythe, *Alexios and the heretics*, 244

²⁹¹ Alexias X 1,1 (2.4)

²⁹² Смит закључује : „Епизода о Нилу... се уклапа у образац који Ана примењује, а подразумева приказивање Алексијевих ратних подухвата увек у пратњи са његовим акцијама против јеретика“ - Smythe, *Alexios and the heretics*, 249

своје становиште следећим речима – „Цар је био врховни свештеник врлине и знања, како су говорили, архијереј целокупне вере (εὐσεβείας ἀπάσης ἀρχιερέυς). Он је био учитељ наше догме (διδασκαλικώτατος τὸ γὰρ ἡμετέρου δόγματος) и био је истински ... апостолски (ἀποστολικὸς), по сопственом избору, и по начину свог говора. Он је желео да у окриље наше вере доведе не само скитске номаде, него и целу Персију, као и варваре који су настањивали Египат и Либију и који су изводили Мухамедове обреде“.²⁹³

Наведени цитат је у потпуности прожет идејом Алексијеве „равноапостолности“. Овим термином, цар је окарактерисан у XIV књизи, у причи о обрачуну са манихејцима. Алексије је упоређен са два велика цара – у обрачуну са манихејцима, Ана се присетила приче о Цимискијевом обрачуну са истом јереси, где се Алексије истиче као Цимискијев наследник у обрачуну са манихејцима. Но, далеко важније, у закључку, стоји поређење са Константином Великим, јер је целокупна његова политика била прожета константиновском идејом – „Колико много је учинио и истрпео овај стамени човек због своје **апостолске мисије**. Шта је то због чега он не би био похваљен? Да ли зато што је занемарио своје војне дужности? Не, јер је **испунио исток и запад својим војним постигнућима**. Или зато што није био исправан у својој аргументацији? Не, као и све друго, он је био посвећен Светом писму, и свој језик је изоштрио за сукобе са јеретицима. Он сам је помешао оружје и речи, и варваре је побеђивао оружјем, а аргументима оне који су били против Бога, као и тада, против манихејаца, када се радије опремио за **апостолски подвиг**, неголи за ратни сукоб. Ја бих га назвала **тринаестим апостолом** (τρίσκαιδέκατον ἂν ἀπόστολον ὀνομάσαιμι). Иако неки ову славу приписују Константину Великом, ја сматрам да би Алексије требало да буде изједначен са Константином или – ради избегавања спора – да буде одмах после Константина, **истовремено као апостол и цар** (μετά γε Κωνσταντῖνον ἀπόστολος αἶμα καὶ βασιλεὺς ὁ Ἀλέξιος).“²⁹⁴

Хришћанска димензија Алексијеве владавине, на којој Ана Комнин веома инсистира, служила је да уприличи слику о цару као Новом Константину. Значајно је, међутим, да Ана није истакла само цареву предводничку улогу у ортодоксији

²⁹³ Alexias VI 13,4 (11.17)

²⁹⁴ Alexias XIV 8,8 (8.21)

као једини елеменат поређења са Константином Великим. Њен закључак у коме говори да је Алексије подједнако као апостол и цар требало да буде одмах уз Константина, сведочи и о световној мисији цара Алексија, која је уприличена првом хришћанском цару. Анин наратив у целини представља сукцесивно смењивање кампања на истоку и на западу, које су додатно прекидане са разним јеретичким покретима и заверама против цара. Сама Божанска заштита која представља важан покретачки мотив радње, може бити тумачена и као заштита коју је први пут добио Константин Велики. У јеку борби против Бохемунда, Алексију се у сну појавио свети Димитрије Солунски, и расветлио цареве сумње реченицом „не тугуј, не страхуј, сутра ћеш победити“ (μη λυποῦ μηδὲ στένε, αὐριον νικᾷς).²⁹⁵ Визија свеца, који је уместо Христа био замењен Димитријем, великим ратничким свецом – заштитником династије Комнина – неизоставно упућује на најважније сегменте легенде о Константину, и даје судбински печат борби против Боемунда. Непосредни почетак битка код Левунијума, која представља величанствени успех Ромејске војске против Печенег, и можда највећу победу на бојном пољу цара Алексија, приказана је врло симболично, кроз Алексијево обраћање Господу за помоћ у одлучујућој бици – „Пре него што је битка отпочела, призвао је Божју помоћ (θεὸν ἄρωγόν ἐπεκαλεῖτο). Када су се појавили први сунчеви зраци, повео је молитве у име Божје, и уприличио величанствену процесију с бакљама, која је испраћена химнама <...> Из овога, сматрам, појединац може закључити о царевом побожности (τὴν τοῦ βασιλέως εὐσέβειαν), јер је сматрао да је погрешно напасти непријатеља без обраћања Богу за помоћ. Јер он није поклањао своје поверење људима, коњима или бојним справама, већ је све препустио Божијој одлуци.“²⁹⁶ Царска и апостолска идеја Константина Великог коју је Ана прожала кроз лик Алексија Комнина, носила је важну политичку поруку – о обнови царства. Идеја *renovatio imperii* била је уткана у срж ромејског менталитета, и особито је добила на значају почев од 9. века.²⁹⁷ Политички програми одређених царева, некада су били сажети у симболици *мимизиса* великог владарског узора из прошлости који је најчешће биран на линији Константин Велики – Маркијан – Јустинијан –

²⁹⁵ *Alexias* V 5,6 (59)

²⁹⁶ *Alexias* VIII 5,3 (35.38; 47.50)

²⁹⁷ Magdalino, *Introduction*, passim.; Markopoulos, *Constantine the Great in Macedonian historiography*, passim.

Ираклије.²⁹⁸ Зависно од политичке климе и идеологије коју је промовисао тренутни владар, одабир угледног претходника, односно примера угледања је врло пажљиво биран. На сличан начин је Ана одабрала идеју Алексија као Новог Константина. Наиме, у доба када је био веома јак култ Алексијевих наследника, и када су сви механизми царске пропаганде били усмерени највише на величање Јована, а потом и Манојла Комнина, Ана је написала историју у којој је истакла протагонисту – утемељивача династије и обновитеља царства, великог цара екуменских аспирација. Анахрона слика Алексија Комнина, која умногоме није одговарала његовој личној политичкој идеји, представљала је одговор на агресивну пропаганду његових наследника, који су, упркос свом повезивању са великим оснивачем династије, промовисали идеју о „превазилажењу владара узора“ и остварењу још већих достигнућа.²⁹⁹ Анино инсистирање на великим успесима цара Алексија, на његовој тежњи да поново успостави један екуменски мир и поврати историјске границе царства, а коначно и њен свеобухватни, пре свега идејни „σὺγκρισις“ Алексија са царем Константином, послужили су да пренесу поруку о владару који није могао бити превазиђен и чија је смрт најавила једно посве другачије доба. Ана је истакла Алексијев успех у рестаурацији царства, истакавши да је до њега царство обухватало свега околину Босфора на истоку, а да се на западу простирало до Хардијанопоља.³⁰⁰ Помало поједностављен приказ ситуације, Ана је елаборирала Алексијевим подвигом – „а цар Алексије је са ударцима обе руке покорио варваре на обе стране, који су окруживали царство почев од центра Византа. На западу је за своју границу поставио Јадран, а на истоку Еуфрат и Тигар. Он би повратио царству његову некадашњу славу ... да га нису у његовом циљу спречили непрестани ратови, недаће и опасности.“³⁰¹

Комплексност Алексијевог лика у *Алексијади* могли бисмо дефинисати као спој првенствено две империјалне идеје – идеју првог хришћанског цара, и борца за правоверје, Константина Великог, који је био идеолошки синоним за рестаурацију и обнову царства, до идеје цара – ратника, која је на понајвише била усредсређена на подвиге два велика ратничка цара – Јована Цимискија и Василија

²⁹⁸ Whitby, *A search for New Constantine*, passim; Haldon, *Constantine or Justinian?*, passim.

²⁹⁹ Magdalino, *The Pen of the Aunt*, 17

³⁰⁰ *Alexias* VI 11,3 (14.16)

³⁰¹ *Alexias* VI 11,3 (17.24)

II. Када је реч о искоришћеном наративном дискурсу, Ана је одабрала амалгам хеленско-хомерског и римског, које је уприличила слици ствараној према Менандровом трактату за *василикос логос*.

Споменути елементи – идејни, који су се провлачили кроз слике лајт–мотива одређених царева или античких хероја и наративни, који су уклопили споменуте елементе у слику Анине историје – свој пуни развој су достигли у време Алексијевих наследника, управо када је и писана *Алексијада*.

Лик цара–ратника је своје легенде добио у представама великих освајања Нићифора Фоке и Јована Цимискија.³⁰² Слика идеалног цара–ратника, фокусирана око његове ратничке врлине, крајем македонске епохе је почела лагано да губи на снази и да уступа место Менандровој слици о похвали четири царске врлине са акцентом на царево милосрђе и бригу за благодат и законе. Тек је 12. век поново живео ратничку идеологију, када је слику идеалног цара–грађанина, филантропа, заменила слика идеалног цара–ратника, „Персоубице“, „Скитоубице“ или „Персоскитоуништитеља“. Оживљавање ратничке традиције у слици цара, везује се за прославу цара Василија II, већ од времена Алексија Комнина и његовог сина Јована, који су обојица прослављани као цареви који су лично предводили своју војску у балканским офанзивама.³⁰³ Иако је Јован Зонара у својој „*Kaiserkritik*“ Алексија Комнина кудио напуштање основних царевих врлина, односно његове исонске римске бриге за добробит свог народа, кључно је да су царски панегирици 12. века обиловали ратничким епитетима и сликама које су прослављале ратне подвиге комнинских царева.³⁰⁴

Цар Јован II је оживео стару церемонију царског тријумфа, за прилике тих процесција састављани су панегирици за прославу великих ратних подвига, због којих је понео епитете „Περσόλεθρε“ и „Σκυθοδαλματοκτόνε“.³⁰⁵ Ови значајни елементи, првенствено Јованове царске политичке идеологије, највише указују на позадину слике о Алексију стваране у *Алексијади*.

Како смо већ истакли, Алексијева слика је конструисана према Менандровом трактату, јер је то било полазиште сваког *царског слова*, која су

³⁰² *The Legend of Basil*, 84

³⁰³ Stephenson, *The Legend of Basil*, 86

³⁰⁴ Stephenson, *The Legend of Basil*, 86

³⁰⁵ Stephenson, *The Legend of Basil*, 88

цветала особито средином 12. века на цариградском двору. У том тренутку најприсутнија реторска форма за литерарну експресију, послужила је Ани Комнин да пренесе идеју о великом цару–ратнику, обновитељу царства и борцу за ортодоксију.

Фокус *Алексијаде* је на Алексијевим ратним подвизима. Ова „повест о делима“ је усмерена на манифестацију Алексијеве ратничке врлине, која га је прославила и као другог Василија, особито на пољу његовог личног успеха против Скита. На Балкану је извојевао величанствену победу против Печенег, у којој је само у току једног дана „*био збрисан читав један народ који је бројао десетине хиљада људи*“ (ὅλον ἔθνος μυρίαῶνδρον κατὰ μίαν καὶ μόνην ἀφανίσαι ἡμέραν).³⁰⁶ Додатну суровост победи код Левунијума придодао је податак да су ратници „*збрисани заједно са женом и децом*“ (σὺν γυναῖξὶ καὶ τέκνοις ἄρδην κατὰ ταυτηνὴ τὴν ἡμέραν ἀπολωλός),³⁰⁷ и да „*такав покољ још никада нико није видео*“ (ἀνδροκτασίαν ἣν θεᾶσθαι τηνικαῦτα, ὁποῖαν οὐδεὶς πω ἐθεάσατο).³⁰⁸

Тај елемент ратничке суровости, атипичан за целокупну Алексијеву слику, највидљивији је управо на приказу Алексијеве балканске офанзиве и његовог обрачуна са Скитима. Убиства, покољи и одвођење у заробљеништво су елементи Алексијевих скитских ратова, који се могу највише уприличити слици о ратној суровости Јована и Манојла Комнина, у чије је доба особито на значају добила прослава суровости над непријатељем и мотиви „крви“ и „зноја“, који су били одраз ратног подвига.³⁰⁹

У манастиру св. Мокија, који је обновио цар Василије II, цар Манојло Комнин је извршио доградњу једног дела. Том приликом је на зиду насликан цар поред свог деде Алексија Комнина, оца Јована Комнина и цара Василија, Бугароубице.³¹⁰ У поеми која прати ову ратничку иконографију, велики цареви су окарактерисани ратнички епитетима, међу којима је можда најинтересантнији Алексијев – „Персоубица“ – који је свакако упућивао на његове борбе против

³⁰⁶ *Alexias* VIII 5,9 (26.27)

³⁰⁷ *Alexias* VIII 5,8 (8)

³⁰⁸ *Alexias* VIII 5,7 (87.88)

³⁰⁹ Ратничка идеологија у енкомијима за цара Јована II, била је састављена од четири елемента: прославе врлине цара као вође, глорификације крвопролића, освајања и пустошења, представљања сукоба као праведног рата и ослобођења, и жеље или предвиђања да ће се цареви победе и поседи проширити до свих крајева света - Magdalino, *Manuel*, 419-420

³¹⁰ Stephenson, *The legend of Basil*, 89

Турака Селцука. За Манојла је била резервисана најбогатија терминологија, победника над Мађарима, Италијанима, Србима, Турцима и Куманима.³¹¹

Овај пример је користан за поређење различитих идеолошких перцепција, пре свега о Алексију. Из *Алексијаде* би понајмање било могуће извући епитет Алексија „Персоубице“, што јасно упућује на врло вероватну појаву те идеје у доба када су Манојлови ратни напори почели да се усмеравају ка Малој Азији. С друге стране, Анино истицање Алексијевог „рата против Персијанаца“ у последњој књизи, упућује на вероватно постојање те идеје у цариградским круговима када је писана *Алексијада*. Случајно или не, Алексијев лик из *Алексијаде* понајвише одговара опису Манојла у наведеном цитату. Његови ратни напори нису били усмерени против једног непријатеља, већ је он био победник над Норманима, Скитима, Персијанцима, Србима и Куманима. Таква слика цара Алексија, понајвише одговара једном прелазном периоду – врхунцу Јованове моћи и успону Манојлове.

Прослава царског тријумфа и Алексија као *тронеофороса* (τροπαιοφόρος или τροπαιοῦχος) анахроно је приписана Алексијевом добу, јер је Јован био први који је оживео церемонију царског тријумфа.³¹² Епитет Алексија као „Персоубице“, како је то истакао Пол Стивенсон, највероватније је преузет Јованов царски епитет,³¹³ јер је он био слављен као победник над персијанцима и скитима у богатој реторској заоставштини. Због тога слика о Алексијевим ратовима на истоку против Турака, за повратак Мале Азије, може бити схваћена као амалгам две идеје – Манојловог крсташког искуства, и Јованових победа над Турцима.

Кратак преглед основних проблема Алексијевог лика у *Алексијади* Ане Комнин изнели смо са намером да укажемо на сложеност идеја и мотива који стоје у позадини Анине литерарне вештине. Енкомијастички приказ свог оца уприличила је жанру историје са намером да сведочанство о Алексијевој ратној врлини буде утемељено на објективности и истинитости једне историје. Одабир тематике везане за Алексијеву владавину првенствено је усмерен на његове ратничке подвиге, који

³¹¹ Stephenson, *The legend of Basil*, 89

³¹² Stephenson, *The legend of Basil*, 88; Станковић, *Комнини*, 214

³¹³ Stephenson, *The legend of Basil*, 90

понајвише одговарају слици цара која је стварана у време његових наследника. Доследност у менандровском приступу видљива је у Аниној прослави Алексијеве филантропије, која је на величанствен начин посведочена на самом крају историје кроз приказ обнове Орфанотрофија, који је врло вероватно, тенденциозно приказан са намером да Алексијев „човекољубиви подвиг“ не превазиђе чак ни потоње монументално царско задње, манастир Христа Пантократора.

Анине идеје представљене су кроз неразмрсиво клупко разних литерарних форми, путем којих је желела да пренесе поруку о великом владару – Христољубивом цару, чувару ортодоксије и правоверја,³¹⁴ утемељивачу династије, обновитељу царства али и о иноватору,³¹⁵ чији успеси нису превазиђени у потоњим нараштајима, већ су, управо супротно, сви његови напори доживели пропаст у годинама након његове смрти, искључивом заслугом његових наследника. Била је то јасна порука Ане Комнин која је уклопљена у богату позадину различитих тема и мотива, који су служили увек у сврхе похвале њених личних политичких идеја и ставова, усмерених против Јована и Манојла Комнина.

³¹⁴ Cf. Mullett, *Imperial Vocabulary*, 365-367

³¹⁵ Cf. Mullett, *Imperial renewal*, passim; Magdalino, *Innovations*, passim; Madalino, *The reform edict*, passim.

3.

„Περὶ αὐτολογίας“ Ане Комнин

У делу Ане Комнин проналазимо мноштво аутобиографских података, који нам омогућују да уоквиримо представу о контроверзном лику првог царског детета династије Комнина. „Аутобиографски импулс“³¹⁶ у *Алексијади* је кључан за разумевање политичке позадине Анине историје, која је и настала искључиво због Анине жеље да „генерацијама које следе“, пренесе поруку о њеном посебном месту у оквиру царског дома, њеној предодређености за царски трон и о „исправности“ њених политичких нада и очекивања. Ана нам је сама донела причу о њеној никада прежаљеној царској амбицији, која је уткана у читаву „историју о Алексијевим подвизима“. Једна од најзначајнијих Аниних намера у одабиру историјског жанра и теме о прослави подвига великог цара-оснивача династије, била је Анина лична тежња да „историју о себи“ уоквири у вео „истине“, и да истакне себе као јединственог потомка нове династије, у специфичном односу према оцу и мајци, на коме се темељила Анина политичка идеологија о њеном неспорном царском легитимитету.

Анина само-похвала (περιαυτολογία), која лежи у сржи дела, провлачи се кроз многе елементе њене историје. Ту није реч само о очигледним облицима

³¹⁶ И даље се води полемика око тога да ли се аутобиографија може сматрати за посебан књижевни жанр у византијској књижевности, или је исправније говорити о „аутобиографском импулсу“ у оквиру других књижевних врста. Аутобиографију као посебан жанр у византијској књижевности на првом месту карактерише јасан дисконтинуитет у развоју. Након 4. и 5. века, када је доживела свој врхунац, аутобиографија је нестала на дужи временски период. „Мрачно доба“ Византије, које је свој епитет заслужило недостатком извора и опадањем литерарне продукције, обележено је и стагнацијом када је реч о развоју аутобиографских састава. Жанр аутобиографије се опрезно појавио тек у 11. веку под окриљем историографије или других врста књижевних састава – предговора манастирских типика и увода у тестаменте – што су до краја постојања Византије остале две типичне форме ауторског самопредстављања. О историјату и развоју аутобиографије у византијској књижевности : Hinterberger, *Autobiographische Traditionen*; Angold, *The Autobiographical Impulse in Byzantium*, DOP 52 (1998), 225-257; ODB, *Autobiography*, 234; Hunger, *Die Hochsprachliche profane Literatur*, 165-169.

ауторског уплитања у сопствени наратив и учешћа у својој историји. Реч је о далеко озбиљнијим особинама историје пред нама, као што су – креирање ликова, представљање одређених догађаја и односа међу протагонистима, а затим и покретачки мотиви радње и наратива. Сви ти елементи представљају конститутивне стубове онога што називамо Анином "личном историјом", односно историјом из личне перспективе ауторке са јасно одређеном политичком сврхом дела, у циљу сопствене самопромоције. Анино „изобличавање“ догађаја, ликова и улоге појединих личности у догађајима Алексијеве владе, у потпуности је зависило од њених амбиција, које су и довеле до настанка једне грандиозне историје, у којој је Ана „ексклузивно“ прво место резервисала искључиво за себе.

Прво представљање Ане Комнин имамо већ у Прологу, у другом пасусу када се обраћа читаоцима већ много пута цитираном реченицом –

"Ја Ана, ћерка две царске личности Алексија и Ирине, рођена и одгојена у порфири, нисам била неука у писму, а своје познавање грчког сам довела до врхунца, имајући не мало знање из реторике и бејаш добро подучена Аристотеловим вештинама и Платоновим дијалозима, а свој ум сам изоштрила и квадривијумом..."³¹⁷.

Одмах у даљем тексту, Ана се правда да на овом месту није реч о самопохвали (οὐ περιαυτολογία), ако истиче оно што јој је природа подарила и чиме ју је Бог наградио, а што су јој околности омогућиле да даље развије.³¹⁸ Своју врлину учености је, како поручује, искористила да би описала дела свога оца, и да догађаје од таквог значаја „не би препустила тишини“.

Два значајна аутобиографска „елемента“ која бисмо издвојили јесу Анино царско порекло и Анина висока учесност, који представљају конститутивне стубове њене само-апологије, која је, у једној значајној мери, најприближнија форми панегирика.

³¹⁷ Alexias, Prol. 1,2 (9.14)

³¹⁸ Alexias, Prol. 1,2 (15.17)

3.1. Надмоћ порекла

Кључно полазиште за разумевање Анине „идеологије“, је податак да је била **царска кћер, рођена и одгојена у порфири**. – θυγάτηρ μὲν τῶν βασιλέων Ἀλεξίου καὶ Εἰρήνης, πορφύρας τιθήνημα τε καὶ γέννημα.

Своје **царско порекло**, Ана је истицала као најзначајнији мотив свог личног наратива, који јој је био јемство неоспорног легитимитета. Прва премиса значајна идеолошка премиса њеног царског легитимитета, била је примогенитура. Друга премиса, далеко значајнија у доба када је *Алексијада* писана, била је порфирородност врло звучан комнински царски епитет, на коме је Ана особито инсистирала.

Феномен порфирородности у Византији је имао своју значајну идеолошку тежину³¹⁹, али је у доба Комнина, добио једну нову политичку димензију. Порфирородност у доба Комнина је подразумевала идеју везаности за Алексија Комнина, од тренутка када је преузео царски скиптар. У наредној генерацији он је постао кључни елемент легитимизације царских права његових наследника, који су сви били порфирогенити, због чега је дошло до једне врсте парадокса. Ситуација у којој је порфирородност добила свој пуни легитимитет и јасно дефинисану идеолошку позадину као један од кључних предуслова за царски трон, изазвала је истоветно и једну врсту **фрагментације царских права** на све Алексијеве прве потомке. Због тога је било нужно да његов наследник на престолу створи један нов, и додатни начин легитимизације својих права. Стварају се мотиви порфирогенитног, "оцељубивог" цара, као део званичне царске титулатуре, којом приликом се оснажује та повезаност са царем-оснивачем династије-оцем, преко мотива љубави. И управо сви споменути елементи царске идеологије Јована Комнина налазе се и у *Алексијади* Ане Комнин примењени искључиво на прворођену царску кћер.

³¹⁹ О значају рођења у порфири у византијској царској идеологији в. *G. Dagron, Nés dans la pourpre*, ТМ 12 (1994) 105-142; *Ж. Дагрон, Цар и првосвештеник*, 51-58

Рођење Ане Комнин – суштина Анине политичке идеологије.

Анина прича о рођењу доноси кључне идеолошке поставке Анине идеје о њеном царском легитимитету, којима је прожета цела *Алексијада*, али се све заједно налазе сједињене у овој аутобиографској епизоди. То су:

- Рођење у порфири
- Искључива сличност са оцем
- Повезаност са царском граном Дука
- Повезаност са породичном граном њене мајке.³²⁰
- Специфична повезаност са оба родитеља

Сви споменути елементи би се могли уклопити у тезу о Анином представљању **надмоћи свог порекла** као најзначајније особености у односу на све друге припаднике царског икоса.

3.1.1. Рођење у порфири³²¹

Своју примогенитуру је Ана видно истакла у екскурсу о рођењу три царска детета, у коме је најдетаљнији опис посвећен управо њеном рођењу. Њено рођење је наступило након Алексијевог тријумфалног повратка из похода против Роберта Гвискарда, што је допринело свеопштем утиску о победи и потврди династије рођењем првог детета у порфири. Значај и симболика порфирног рођења додатно су истакнути у одељку у коме Ана Комнин даје детаљан опис порфирне дворане – *„Порфира је била дворана у палати, квадратног облика, почев од основе па до врха, који је имао облик пирамиде. Она је гледала на луку и на море, где су се налазили камени биволи и лавови. Под ове дворане је био прекривен мермером, а њиме су били обложени и зидови. Тај мермер није био било које врсте, нити је био од скупљих врста, које су лако доступне. Био је то мермер који су претходни цареви донели из Рима. Овај мермер је био пурпурне боје, у целини, изузев понеких белих тачака које*

³²⁰ Анину везаност за мајку и идеолошку позадину тог мотива смо обрадили у поглављу „Ирина Дука“.

³²¹ О значају рођења у порфири у византијској царској идеологији в. *Dagron, Nés dans la pourpre*, passim; Значај у доба Комнина, *ibid.* 118-119; *Ж. Дагрон*, Цар и првосвештеник, 51-58; Специфичност порфирородности у доба Комнина - *Stanković, La porphyrogénèse*, passim.

су биле посуте по њему, попут белог песка. Претпостављам да су је због овог камена, наши преци назвали порфирном двораном.“³²²

На почетку екскурса о рођењу, Ана је јасно истакла да се царица порађала у царској одаји названој порфира, у дворани која је одавно била уприличена за порађање царица, због чега су и порфирогенити називани на тај начин.³²³ Након кратког појашњења „рођења у порфири“ Ана је отпочела тему о свом рођењу – „*А изјутра (беше субота), родило се њима женско дете, које је, како су говорили, у свему било налик свом оцу. То дете била сам ја.*“³²⁴

Врло је значајно што Ана причу о свом рођењу започиње са кратким подсећањем на специфичност „рођења у порфири“. Још је више упадљиво то што, у даљем тексту, када спомиње рођење сестре Марије и брата Јована, не постоји ни најмања алузија на рођење у порфири. Иако је Ана за њих у свом делу искористила термин „порфирогенит“,³²⁵ она је избегла да истакне у причи о њиховом рођењу везу са порфирном двораном. На тај начин је створена јасна слика о Анином рођењу у порфири, које је обојено изразито личним тоном и посебном везом која је постојала између прворођене царске кћери и њених родитеља.

3.1.2. Сличност са оцем

Опис рођења три царска детета представља сведочанство о Аниној „супермативи“ не само у односу на Марију, већ превасходно у односу на Јована Комнина. Опис његовог рођења нема ниједан од споменутих елемената који чине идеолошки основ Адине приче. Адина сличност са оцем, коју је истакла одмах након дела о порфирном рођењу је најзначајнија премиса, посредством које је Ана

³²² Ово је до данас остао једини сачуван опис о овој важној одаји Велике палате у Цариграду – *Alexias* VII 2,4 (71.80). Врло је занимљив тренутак када Ана описује порфирну дворану. Она то чини након истицања да су и браћа Диогени – Нићифор и Лав Диоген – били порфирогенити, односно да су рођени након Диогеновог успона на царски трон, у порфирној дворани и да су, стога, названи порфирогенити. Мотив „порфирородности“ Нићифора Диогена требало би довести у везу са његовом завером коју би требало тумачити и у контексту приче о незадовољству два „порфирогенита“, односно Нићифора Диогена и Константина Дуке. Побуна Нићифора Диогена је имала особиту тежину, јер је Диоген био „порфирогенит“, а то му је, према дискурсу Ане Комнин, давало снажан и неопходан легитимитет. О околностима Константиновог учешћа у Диогеновој завери опширније у поглављу „Константин Дука“.

³²³ *Alexias* VI 8,1 (81.84)

³²⁴ *Alexias* VI 8,1 (84.86)

³²⁵ „Порфирогенита“ Марија – *Alexias* X 3,5 (60); „Порфирогенит“ Јован – *Alexias* XII 4,4 (43), XIII 12,2 (18); 3 (37); 4 (44); 15(72); 27 (18)

желела да истакне своју надмоћ над братом Јованом. Ниједно од остале деце неће бити „налик оцу“ – Марија је била налик прецима (ἀναφέρων μὲν κατὰ τὴν ὄψιν ἐς τοὺς προγόνους), док Јован, како закључујемо из његовог описа, није делио сличност ни са једним од родитеља. Ова опадајућа градација у опису деце тежи да укаже колико су се остали (за разлику од Ане) удаљавали од ликова својих родитеља, на првом месту Алексија. Ана је искључиво себи приписала сличност са царем Алексијом. На тај начин је истакла симболичну идеју о себи као јединој наследници свог оца.³²⁶

Прича о рођењу, представља типски пример увода у *василикос логос*.³²⁷ Карактеристично је за *Алексијаду* да отпочиње од раних дана Алексијеве младости, али не и од царевог рођења. Изостављање Алексијевих најранијих дана такође има своју идеолошку позадину. Оно је омогућило Ани заобилажење приче о Алексијевом потенцијалном царском пореклу. С друге стране, **своје рођење је искористила као величанствени приказ рођења првог царског детета и као доказ надмоћи свог порекла у односу на остале порфирогените, јер је била примогенита, порфирогенита и вољена кћер својих родитеља, у потпуности налик свом оцу.**

Анино посебно место у оквиру уског круга своје породице и индивидуалност односа са оцем потврдила је још једном у XV књизи реченицом – „ја сам била најистакнутија од свих порфирогенита и Алексијево прворођено дете.“ (καὶ τῆς πορφύρας τὸ τιμώτατον καὶ τῶν Ἀλεξίου πρώτιστον βλάστημα).³²⁸

³²⁶ Историчарка уметности М. Хазаки изнела је занимљиво запажање посматрајући ликовне представе ктитора, да постоје извесне разлике у идеалној представи мушких и женских ликова, где мушки портрети, за разлику од женских, носе и извесне **личне особености, које су често пренете и на њихове мушке потомке, као средство дистинкције наследника. Тако се визуелне карактеристике очева и прворођених синова, показују као средство дистинкције наследника у односу на остале чланове породице.** За један од примера узела је и мозаик Јована II Комнина, његове жене Ирине и наследника Алексија у Св. Софији, где се, упркос идеализованој представи, истичу **карактеристичне физичке особености оца и сина.** С друге стране, карактеристике представа женских ликова више одговарају идеалним представама физичке лепоте уклопљене у идеалне каноне, са мањим степеном индивидуалности. - Hatzaki, *Beauty in Byzantium*, 25-27. Стога је управо интересно да Ана Комнин очекивану сличност прворођеног сина са оцем преноси искључиво на себе.

³²⁷ Men. Rhet, Περὶ ἐπιδεικτικῶν, 371 (5.14), 80-82

³²⁸ Alexias, XV, 9.1

3.1.3. Повезаност са царском граном Дука

Анино истицање повезаности са царском граном рода Дука је врло значајна. Ана је кроз своју везу са царевићем, порфирогенитним Константином Дуком, била једина од свих порфирогенита Ирине и Алексија, која је, поред везе са мајчином граном, у једном тренутку била повезана и са царском граном Константина Х, преко зарука које су биле склопљене између ње и Константиновог истоименог унука. У опису велелепних свечаности које су биле уприличене поводом њеног рођења, Ана Комнин је истакла да је била овенчана царском круном – „*Прошло је неколико дана и мене су родитељи крунисали царским венцем.*“ (μετρητῶν δέ τινων παρελθουσῶν ἡμερῶν στέφους καὶ ἀξιοῦσιν οἱ γονεῖς καὶ βασιλικου διαδήματος).³²⁹ Међутим, Аанине вести о свом наводном „крунисању“ су, како је то недавно истакнуто, остале нејасне – у погледу тачног места и околности догађаја. Врло упечатљиво у Аанином исказу је то што су њу овенчали царским венцем њени родитељи, док су Јована неименоване особе (τοῦτῃ) желеле да уздигну на ранг автократора, сматрајући га наследником Римског царства.³³⁰

Своје „крунисање“ и посебно место које је имала у оквиру царског дома, Ана је повезала са значајем и улогом коју је имао Константин Дука, као царев савладар (συνβασιλεύοντος ἔτι τῷ αὐτοκράτορι καὶ ἐμῷ πατρί). Ана је јасно истакла да је у царске акламације била укључена заједно са Константином Дуком, којом је приликом предводник акламација узвикивао „Константин и Ана“. На тај начин је она себе поставила одмах уз Константина, који се „потписивао црвеним мастилом“ (δὶ ἐρυθρῶν συνυπογράφοντος). Путем ових царских акламација, Ана је повезала себе директно са царским престолом. Интересантно је да она на овом месту не спомиње тренутак „веридбе“, нити се прецизније бави том тематиком. Њен фокус је усмерен на, истоветни ранг који је у то доба, макар номинално, био изједначен са Константиновим. У даљем тексту је најавила да су те околности биле најави свих „потоњих срећних догађаја у њеном животу, али исто тако и оних несрећних.“³³¹

³²⁹ Alexias VI 8,3 (17.18)

³³⁰ Ове врло интересантне особености Ааниног исказа истакао је и упоредио В. Станковић – Stanković, John II, 10

³³¹ Alexias VI 8,3 (27.28)

Премда није детљаније образложила о којим несрећним догађајима је тачно реч, у даљем току текста је уследила прича о рођењу првог мушког детета, које је крштено и крунисано у цркви Свете Софије. Јасан закључак који се намеће на крају екскурса о рођењу је Анина порука о несрећи која ју је задесила са рођењем Јована Комнина.

3.1.4. . Повезаност са родитељима

Када је реч о Аниној специфичној повезаности са оба родитеља, која представља један од главних мотива Аниног „аутобиографског дискурса“, значајно је истаћи да се она манифестује у посебној врсти породичне љубави која је била важан одраз царске идеологије. У погледу љубави која ју је везивала за оба своја родитеља, Ана Комнин је себи одредила искључиво прво место. Истицање повезаности са родитељима усредсредили смо на анализу кључна елемента:

- На Анину употреба термина „оцељубивости“ и „мајкољубивости“
- Слику Ане у окружењу својих ближњих
- И Анину употреба присвојних заменица

3.1.4.1. Употреба специфичних термина као одраз блискости

Везаност за Алексијево наслеђе Ана је истакла својом „сличношћу са оцем“, јер је по свом изгледу у потпуности била налик оцу. Међутим, када је реч о истицању очигледних владарских претензија, најзначајнија је **Анина употреба специфичног термина „φιλόπατωρ“ (оцељубиве), за истицање своје љубави према оцу, и „φιλομήτωρ“ (мајкољубиве), за истицање своје љубави према мајци.**

Термин "φιλόπατωρ" је свој велики и стварни значај добио у идеологији Јована Комнина, који је **први "оцељубиви" цар**. Тај специфичан комнински царски епитет проналазимо већ у *Музама* Алексија Комнина,³³² у програмском делу

³³² *Музе* Алексија Комнина отпочињу са следећом посветом - "Ἀλεξίου Κομνηνοῦ φιλομήτορος αὐτοκράτορος Ἰω(άννη) πορφυρογεννήτω νικητ(ῆ) αὐτοκράτορι φιλοπάτορ(ι) τῷ εὐπάτορ(ι) τῷ τούτου υἱῷ τελευταῖα νοθετήματα <καὶ> διατάγματα." - Die Musen des Kaisers Alexios I, 349

које је највероватније настало за владе Јована Комнина.³³³ Алексијев епитет "мајкољубивог" цара, који је **потврђивао стварну поделу власти између цара и његове мајке**,³³⁴ у доба Јована је добио нову димензију и нешто другачији квалитет. Он се односио превасходно на потврду Јовановог легитимитета кроз специфичност значења овог важног термина, типичног за унутаркомнинске односе, али и за "подражавање" цара-узора, Алексија Комнина, и дефинисање свог специфичног односа са оцем преко мотива породичне љубави. В. Станковић је закључио да је у „истицању љубави према родитељима, односно према оцу Алексију Комнину... лежала највећа снага позивања на право наслеђа трона“, што је „било коришћено у политичкој борби као потврда легитимитета свог положаја.“³³⁵ Везивање за цара Алексија је била почетна премиса његових наследника у њиховој тежњи да легитимишу своје амбиције.³³⁶ Та идеолошка борба је вођена између Јована, Ане и Исака Комнина,³³⁷ од којих је свако, на себи својствен начин стварао слику о посебности свог положаја у односу према Алексију.

Ана је у *Алексијади* чак четири пута споменула своју "оцељубивост"³³⁸. Два пута је истицање своје „оцељубивости“ довела у везу са „задатком историчара“, питајући се шта то може некога спречити да истовремено буде „оцељубив“ и „истинољубив“ (τί γὰρ κωλύει, πρὸς ἀληθείας αὐτῆς, καὶ φιλοπάτορα εἶναι κατὰ ταῦτον τινὰ καὶ φιλαλήθη)?³³⁹ Могуће оптужбе за писање неистина о свом оцу, Ана је довела и у везу са само–похвалом, поново истичући да њена „оцељубивост“ није „само–похвала“ и да не пише о добрим делима свог оца да би себе хвалила (ὅτι περιαιτολογοῦσα καταλαμβάνομαι). Ана се бори од оптужби да када спомиње љубав према свом оцу или се на било који начин осврће на свој емотивни однос према цару, да изобличава истину.³⁴⁰ Ана остаје делимично недоречена у погледу супротстављености љубави према оцу и љубави према истини. На један посредан

³³³ cf. Magdalino, *The Pen of the Aunt*, 18; Станковић, *Комнини*, 184-186,

³³⁴ Како је то истакао В. Станковић – „околност да је“ син Ане Даласин „Алексије био φιλομήτωρ имала и политичко а не само унутарпородично значење.“ – Станковић, *Комнини*, 155

³³⁵ Станковић, *Комнини*, 158

³³⁶ Magdalino, *The Pen of the Aunt*, 18

³³⁷ Магдалино је истакао начине на који су се припадници прве генерације порфирогенита међусобно надметали - Magdalino, *The Pen of the Aunt*, 18-24

³³⁸ *Alexias* IV 8,1 (89); VI 8,2 (3); XV 3,4 (43.54); 11,2 (33)

³³⁹ *Alexias* XV 3,4 (43.44)

³⁴⁰ *Alexias* XV 3,4 (54.56)

начин она је заправо потврђивала **позадину своје историје** која је била у суштини само-похвала (περιαυτολογία), усредсређена на повезивање са царем преко специфичне љубави исказане у политичком термину „оцељубивости“ (φιλοπάτωρ), уоквирена у форму историје и сведочанства о истини (ἀληθεία).

Анина посебност у присвајању комнинских владарских термина лежи у томе што, поред присвајања Јовановог епитета „оцељубивог“ цара, она себи одредила и Алексијев епитет "мајкољубивог" цара, примењујући га на свој однос са царицом Ирином Дука. У значењу емотивне блискости са својим родитељима, Ана је употребила оба ова термина у пару, у две кључне епизоде њеног „аутобиографског наратива“ – у причи о рођењу и у причи о Алексијевим последњим данима.

Анино је истакла да је својим испуњењем мајчине жеље – да почека још мало у мајчином стомаку на очев повратак – показала још у стомаку ту изузетну љубав према својим родитељима (πρὸς τοὺς γειναμένους εὖνοϊαν ἀριδύλως ὑπεσημαίνεται), која ће постати главна црта њеног карактера у потоњим годинама. Како наводи даље – „многи су били сведоци њене мајкољубивости и оцељубивости“ (φιλομήτωρ κατὰ ταῦτὸν ἐγγεγόνειν καὶ φιλοπάτωρ).³⁴¹ Анина порука је гласила; на самом почетку свог живота показала је да је подједнако оцељубива колико и мајкољубива, и то је потврдила на самом крају *Алексијаде* врло сличним и упечатљивим исказом да је „од саме колевке била оцељубива исто колико и мајкољубива“ (φιλοπάτωρ τὲ ἄμα φιλομήτωρ ἐξ αὐτῶν σπαργάνων γεγεννημένη).³⁴² Доказ своје „љубави“ донела је у даљем току приче у коме је себи одредила истакнуто место вољене и брижне ћерке, која није напустила свог оца до његовог последњег часа, и која је била, попут своје мајке, подједнако опхрвана болом због губитка вољеног оца.

Пажљивим одабиром термина "φιλοπάτωρ" и "φιλομήτωρ" у циљу јасног и прецизног дефинисања свог посебног односа према родитељима, Ана је свесно присвајала за себе царску титулатуру не само Јовановог, већ и Алексијевог периода. Налик потоњим царевима, она је била "оцељубива", а налик оснивачу династије и цару – узору, она је била и "мајкољубива". Ова ситуација највише упућује на

³⁴¹ *Alexias* VI 8,2 (3)

³⁴² *Alexias* XV 11,2 (33)

Анину увек присутну тежњу за потврдом свог двоструког легитимитета преко **своје везаности - подједнако за царски дом Комнина, колико и за царски дом Дука**. У суштини, Ана је у истицању своје специфичне везе за родом своје мајке отишла даље од других порфирогенита. Она се није само везивала за наслеђе Ирине Дука, што је случај који имамо и на примеру другог побуњеника против Јована, Исака Комнина,³⁴³ већ се везивала и за **царску грану** икоса Дука, путем своје везаности за Константина Дуку и Марију Аланску.

3.1.4.2 . Епизоде са двора – слика блискости

У свом истицању блискости са родитељима, Ана се није ограничила само на коришћење посебних термина, већ је у неколико краћих или дужих екскурса, представила себе као ону која је често била уз родитеље, у њиховом присуству, некада уз Алексија и његову пратњу, а некада уз Ирину. Анино сведочанство о изворима својих података, у које су спадали Алексије Комнин, Георгије Палеолог, Исак Комнин, Михаило и Јован Дука, Ирина Дука и Марија Аланска, представља очигледну намеру ауторке да истакне своју посебност у оквиру оба царска дома.³⁴⁴ Њено истакнуто место је утолико упечатљивије што своју браћу и сестре изоставља из ових „породичних“ епизода.

Један дужи еккурс, у коме Ана спомиње себе и посредно своје сестре, обојен је блискошћу мајке и ћерке налази се у причи о завери Михаила Анеме,³⁴⁵ када су се цареве кћери (ἡμεῖς, αἱ τοῦ βασιλέως θυγατέρες) сажалиле над судбином оптуженика и када је **Ана позвала мајку** (ἐγὼ δέ... τὴν βασιλίδα καὶ μητέρα ἅπαξ καὶ δις προῦκαλούμην ἐς θεὰν τῶν πομπευομένων)³⁴⁶ да види тужан приказ, који је у царици изазвао самилост и натерао је да замоли Алексија за милост. Овај прилично интимни тренутак у коме се ауторка присећа својих емоција и свог жала за несрећном судбином завереника, оставио је снажан утисак о повезаности – не само

³⁴³ В. Станковић, *Типикон манастира Богородице Космосотире севастократора Исака Комнина (1151/1152): специфичности текста и историјски контекст*, Црквене студије 8 (2011), 279-294; Stanković, *Comnenian monastic foundations*, 63

³⁴⁴ Детаљније у поглављу „Дуке – тема, мотиви, протагонисти“.

³⁴⁵ Alexias XII 6,5-8

³⁴⁶ Alexias XII 6,6 (33.36)

мајке и њене кћери, већ о целокупној унутарпородичној повезаности Алексија и Ирине са њиховим кћерима. Епизода остаје утолико упечатљивија што нема спомена Алексијевих синова, који су у потпуности изостављени из „епизода са двора“.

Емотивно најснажнија „слика породице“ налази се у причи о Алексијевим последњим данима, када је Ана иступила на сцену своје историје као један од протагониста.³⁴⁷ У најужи породични круг су улазиле Ана и њене две сестре – Марија и Евдокија – које су биле уз своју мајку Ирину у очевим последњим данима. Од браће је приказан једино Јован, који је деперсонализован, и чија је улога у завршној епизоди *Алексијаде* представљена са отвореном критиком ауторке.

3.1.4.3. Присвојне заменице као одраз блискости

Још један врло значајан елеменат Аниног повезивања са главним ликовима своје епопеје представља сам одабир речи у тексту и употреба присвојних заменица. Апсолутно доминантан је у том погледу Алексије, који је најчешће дефинисан синтагмом "Ο βασιλεὺς Ἀλέξιος καὶ ἐμὸς πατὴρ", уз веће или мање варијације (промена по падежима) или одређене измене, као на пример, изостављање царевог имена, јер је врло често он у тексту само цар, али уз то најчешће и Анин „отац“, како је непрестано истицала, због чега се у самом тексту на бројним местима сусрећемо са синтагмом "цар и мој отац", или рецимо "мој отац Алексије" или "мој отац Комнин Алексије" али често и само "мој отац".

Према истраживању у TLG таква именовања Алексија имамо чак на 92 места у *Алексијади*, што због своје учесталости и бројности заслужује да буде истакнуто. У неким деловима текста, на само једној страници, Ана је и до пет пута за редом именovala свог оца на тај начин. Узећемо за пример шесто поглавље I књиге у коме Алексија именује редом на следећи начин : "Комнин Алексије и мој отац" (у дативу), "мој отац" (у дативу), "мој отац"(у акузативу), "мој отац Алексије" (у акузативу) и поново "мој отац Алексије" (у номинативу).³⁴⁸

³⁴⁷ О Алексијевим последњим данима детаљно се бавимо у поглављу „Плач“ Ане Комнин.

³⁴⁸ *Alexias* I 6,1-3

Невезано од контекста, Алексије је скоро увек именован на споменут начин, што бисмо могли издвојити и као најупадљивију текстуално-структуралну упадицу Ане Комнин која је, најчешће употребом присвојне заменице, себе учинила константно присутном у свом делу.

Већ сама чињеница да прву књигу *Алексијаде* отвара реченица чији први део гласи "Цар Алексије и мој отац", директно упућује публику на важну околност да је писац историје, директни потомак цара о коме је реч. Ова посебност *Алексијаде* стоји у директној супротности са главном идејом Аниног "објективног приповедања", како је често имала обичај да нагласи. Њено образложење публици да је била ћерка главног носиоца радње могло би да буде схваћено као жеља ауторке да унапред дефинише изворе својих података, и да ни на који начин не затаји разлоге своје евентуалне пристрасности. Међутим, управо је чињеница да је Ана толико много и тако често користила ово именовање Алексија, потврда њене јасне намере да упадљиво истакне своју везу са протагонистом и да не допусти читаоцима да то у било ком тренутку сметну са ума. У том погледу је интересантан и начин на који Ана на који се Ана осврће на постулате историје која намеће нужну објективност, уз непрестано правдање пред својим читаоцима да је само понекад могу понети емоције – из разлога блискости са протагонистима – и да јој због тога не замере.

Исту ситуацију имамо и на примеру Ирине Дука, која је именована следећим речима или синтаagmaма – „царица Ирина и моја мајка“, „Ирина и моја мајка“, „господарица моја и мајка“ или само „мајка“, свеукупно 25 пута у *Алексијади* што, сразмерно Иринином појављивању представља у суштини њену целокупну заступљеност. Интересантно, Ирину, односно „своју мајку“ је користила и за дефинисање своје везе са царем Михаилом VII – „и нека ми нико не замери ако сам осетљива у погледу некога од својих рођака по крви (*τὸν καθ' αἵμά μοι προσηκόντων*), јер су то били моји рођаци са мајчине стране (*καὶ γὰρ καὶ μοὶ τὰ πρὸς μητρὸς ἐκείθεν καταρρεῖ*).“³⁴⁹ Такође, блискости са Михаилом и Јованом Дуком, је истакла преко своје мајке, јер су они били „њени ујаци са мајчине стране“ (*πρὸς μητρὸς ἐμοὶ θεῖων*).³⁵⁰ Присвојне заменице Ана је користила тенденциозно да би потврдила

³⁴⁹ *Alexias* I 10,2 (23.24)

³⁵⁰ *Alexias* XIV 7,7 (78)

своју неоспорну блискост са родитељима, и своју „двоструку царску припадност“ – *икосу* Комнина и *икосу* Дука.

3.2. Ученост Ане Комнин – политички мотив?

Анина ученост представља други важан темељ њеног представљања у Прологу. Поставља се питање због чега је Ана имала потребу да на бројним местима у свом тексту истиче своја знања из различитих дисциплина, од филозофије, реторике и књижевности, до астрологије, аритметике и медицине? Познавање Платонове филозофске мисли и Аристотелове дијалектике, Ана је споменула већ у првом „аутобиографском осврту“, а од великих софиста, истицала је познавање Демостена, Исократе и Полема. У претходном поглављу смо истакли значај „хомерског дискурса“ за разумевање Аниног књижевног израза и начина описивања својих ликова и догађаја, али су, такође, међу њеним „књижевним“ узорима препознатљиви Тукидид, Полибије и можда највише Плутарх. Задивљујуће познавање теолошке мисли и христологије препознатљиво је у Анином представљању јереси и проблематике њихових учења.³⁵¹

Ученост Ане Комнин прославио је у свом реторском саставу Георгије Торник, чије је посмртно слово за царску кћер састављено од веома сличних идеолошких елемената које проналазимо у *Алексијади*. Иако Георгијево опширно и детаљно сведочанство о Аниној учености и њеном патронату над великим подухватом компилације Аристотелових дела, могу бити схваћени као „нужни део жанра“ једног енкомиија, занимљив прилог о Аниној изузетној учености доноси један други извор, другачијег карактера. Јована Зонара се у свом делу, у сасвим неочекиваном тренутку осврнуо на ученост Ане Комнин, описујући претходно ученост њеног супруга. Зонара је истакао да је – „Он (*цезар Вријеније*) био врло посвећен учености, и да је то била и његова супруга, ништа мање од њега, ако чак не и више од њега, која је била подучена „паидеји“ и свој језик је обогатила истанчаним атицизмом, а ум је изоштрила многим слободним вештинама.“³⁵²

³⁵¹ Cf. Любарский, *Алексиада*, Предисловие, 18-19, 437 (фуснота бр. 3); Reinsch, *Alexias*, 20 (фусноте бр. 5,6)

³⁵² Ioann. Zon. XVIII 26, 11-14, 754

Зонарино сведочанство је изузетно значајно, јер је једино које је Ану поставило чак изнад свог супруга, који је у своје доба био слављен по својој мудрости. Љубарски је истакао сведочанства савременика – Теодора Продрома који ју је звао „тринаестом музом“, Константина Манасија, који је у монодији поводом смрти Аниног унука Никифора, био несигуран у погледу тога коме да ода првенство – Никифору или Ани – а њену љубав према филозофији и приврженост учености споменуо и Никита Хонијат.³⁵³

Висока ученост припадница аристократије није била изненађујућа појава у комнинском Цариграду. Оно што је, међутим, везано искључиво и једино за Ану Комнин јесте њена одлука да предузме задатак писања историје. Ана је као жена – историограф потпуно усамљен случај у целокупној историји Византије и средњовековља уопште. Са тог становишта би и требало посматрати Анину „посебност“ и њену „ученост“, коју је манифестовала управо кроз своју грандиозну историју, која, више од свих савремених извора, најбоље сведочи о изузетној учености ове принцезе.

Сматрамо да је међу директним „литерарним“ и интелектуалним узорима Ане Комнин најзначајнији био Михаило Псел. Рајнш је истакао је Псел био Анин директан узор, када је реч о упливу аутора у сопствени текст, али и да је Анин „дискурс“ био умногоме другачији од Пселовог, јер је она од својих емоција начинила субјекта радње.³⁵⁴ Макридес је, с друге стране, истакла Анино коришћење специфичне рече „*τεριαυτολογία*“, највероватније по угледу на Псела, што нас доводи у једну посве другу и веома значајну димензију односа Ане према свом интелектуалном узору. Идеолошка позадина *Хронографије* прожета је Пселовом само-похвалом, а ликове и догађаје своје „историје“ је креирао према сопственим афинитетима, превасходно у циљу промовисања својих политичких и филозофских идеја.³⁵⁵

Псел је био једини световни византијски писац који је константно цитиран и хваљен од стране учењака потоњих периода.³⁵⁶ На том пољу не заостаје ни Ана Комнин, која је идеализовала Псела јер је „*достигао врхунац свих знања... и*

³⁵³ Любарский, *Алексиада*, Предисловие, фуснота бр. 43

³⁵⁴ Reinsch, *The Case of Anna Komnene*, 95

³⁵⁵ Највећи помак у изучавању Пселове *Хронографије* постигнут је у недавној студији – Kaldellis, *The Argument*, Leiden: Brill 1999

³⁵⁶ A. Kaldellis, *Hellenism*, 226

...постао познат због своје мудрости“.³⁵⁷ Михаило Псел јој је служио и као узор при стварању *Алексијаде* и креирању ликова,³⁵⁸ али можда највише као интелектуални идеал. Реторска традиција од Исократа до Псела је била испуњена саветима како да се критикује под велом похвале и како да се сатиризује под маском величања.³⁵⁹ Како је истакао Калделис, Псел је хвалио великог говорника Лисију управо због његове способности да се изјашњава прикривено.³⁶⁰ За такву вештину била је неопходна изузетна реторска вештина.

Стога, податке које је ауторка дала о свом образовању у самом уводу можда не би требало узимати олако, као пуко праћење већ утврђеног модела, или пак испразно хвалисање. Истицање истанчаног познавања језика, реторике и филозофије би требало сваког озбиљнијег истраживача да упути на предострожност када је реч о разумевању текста и упућене поруке.³⁶¹

Случај Анине учености, на којој она изузетно инсистира у свом делу, најпре би требало тумачити кроз Пселову идеју „краља филозофа“, која представља веома значајан елемент његове филозофско-политичке мисли, са посебним акцентом на ученост цара као на кључну владарску врлину. Псел је филозофска учења унео у политички систем свог доба. Он је оживео аутентични Платонов програм, који је посебно исакнут у *Законима*.³⁶² Врло је значајно што је он био промовисао пре свега **политичку филозофију**. Његов однос према реторици и филозофији је такође врло значајан. За Псела је реторика била претходник цареве „иницијације“, која га је уводила и припремала за филозофију.³⁶³ Наравно, инсистирање на учености владара, као идеалу који заправо ниједан од царева *Хронографије* није достигао у

³⁵⁷ Alexias V 8,2

³⁵⁸ На сликовитим и снажним психолошким описима људи у *Алексијади*, морамо превасходно захвалити Михаилу Пселу, који је такав начин описивања инаугурисао у књижевности. Ана Комнин несумњиво спада у оне византијске историчаре који су консултовали, копирали или имитирали *Хронографију*, свесно или несвесно, уз Нићифора Вријенија и Јована Зонару. О утицају Михаила Псела на Ану Комнин, в. J. Ljubarskij, *Why is the Alexiad a Masterpiece?* 179-180; Linnér, “Psellus’ *Chronographia and the Alexias*, passim; Kaldellis, *Hellenism*, 227-228.

³⁵⁹ Kaldellis, *Hellenism*, 237

³⁶⁰ Kaldellis, *The Argument*, 37

³⁶¹ О новијем приступу изучавању византијске књижевности А. Калделис је изнео интересантне тезе, које подстичу на преиспитивање. Он је упозорио научнике да обиље цитата из класичне књижевности, алузије на исту, код византијских писаца, не би требало сматрати тек бесмисленим нагомилавањем реченица без смисла и унутрашње везе. Опширније о овој теми в. A. Kaldellis, *Byzantine Historiography. The Literary Dimension*. paper given at 21st International Congress of Byzantine Studies (2006)

³⁶² Kaldellis, *The Argument*, 8

³⁶³ Kaldellis, *The Argument*, 132

дубљем смислу, Псел је користио за промовисање **своје политичке улоге** на двору 11. века.³⁶⁴

За нас је на овом месту врло значајан Пселов идејни концепт „владара филозофа“, који је био присутан и у реторици комнинске епохе, како је приметио и истакао Пол Магдалино. Он је поредио читав сплет мотива који су неговани у кругу Исака Комнина, са циљем његове политичке промоције и полагања права на царски престо – Исак је био **слављен као „василевс“** који је превазишао све дотадашње владаре **јер је био подједнако посвећен филозофији колико и рату**.³⁶⁵

У том светлу и **ученост Ане Комнин**, а особито њено инсистирање на познавању филозофије и реторике, које може бити истакнуто као кључан мотив њеног „аутобиографског дискурса“ у *Алексијади*, требало би посматрати понајвише као **политички мотив**. Заједнички именитељ који је прослављао њу и њеног супруга, Нићифора Вријенија, била је њихова ученост. Иако су они истински били велики „учењаци“, специфичност Аниног „дискурса“ је у томе што је ученост представљена као кључан, део њиховог *етоса*, који их је чинио подједнако достојним царског престола.

Псел је своју филозофску мисао и реторски израз уприличио својим политичким амбицијама. Ана је у том погледу његов верни пратилац, са нешто другачијом перспективом, јер је сматрала да полаже право на царски трон. Ана је величањем своје учености покушала да легитимише себе као Алексијевог наследника, стварајући у свом лику један вид отелотворења концепта „владара филозофа“ као веома значајног елеменат њеног аутобиографског *василикос логоса*, складно дефинисаног у „позајмљеном“ Пселовом термину *περιαυτολογία*.

³⁶⁴ Kaldellis, *The Argument*, 181

³⁶⁵ Magdalino, *The Pen of the Aunt*, 20

4.

"Плач" Ане Комнин

Алексијада у свом најширем смислу представља историју, према византијском схватању тог појма. Међутим, већ је примећено присуство мноштва реторских књижевних облика унутар *Алексијаде* који заправо представљају нераскидиво повезану мрежу књижевних форми уклопљених у главни наратив који за своју тему има историју Алексијеве владавине. Од мноштва реторских облика, од којих су можда најупечатљивији - василикос логос, на првом месту као главна реторска позадина приче о Алексију, затим разне врсте панегирика или делови панегирика посвећени појединим особама, и можда најзначајнија за нас, једна посебна врста реторске књижевности под називом монодије. Монодија, у чијој сржи лежи ламент $\theta\rho\acute{\eta}\nu\omicron\varsigma$,³⁶⁶ представља једну врло значајан део „аутобиографског наратива“ у *Алексијади*, а односи се на ламент Ане Комнин.³⁶⁷ Тај ламент се може посматрати двојачко - као јадиковање над судбином појединих чланова Анине најуже породице, и као јадиковање над сопственом судбином. Због тога смо одлучили да овој оригиналној особености *Алексијаде* посветимо засебно поглавље, јер сматрамо да се иза Аниног "плача" крије једна од њених најличнијих и најпристраснијих црта историје, када је реч о томе коју је поруку *Алексијада* требало да пренесе.

Када је реч о ламенту Ане Комнин, ту специфичност приметила је још Џорџина Баклер у својој студији, у осврту на личност Ане Комнин.³⁶⁸ Делује,

³⁶⁶ У свом трактату, Менандар Ретор објашњава да је сврха монодије да оплакује и да изрази жаљење - " $\tau\acute{\iota}\ \tau\omicron\iota\upsilon\nu\nu\ \eta\ \mu\omicron\nu\phi\delta\acute{\iota}\alpha\ \beta\omicron\upsilon\lambda\epsilon\tau\alpha\iota\ ;\ \theta\rho\eta\nu\epsilon\acute{\iota}\nu\ \kappa\alpha\acute{\iota}\ \kappa\alpha\tau\omicron\iota\kappa\tau\acute{\iota}\zeta\epsilon\sigma\theta\alpha\iota<\dots>$ " – Men. Rhet. Περὶ μὐνφδίας, 18-19, 202

³⁶⁷ Као што објашњава Менандар Ретор, задатак монодије је да оплакује ($\theta\rho\eta\nu\epsilon\acute{\iota}\nu$). Ми смо се стога одлучили да за Анин књижевни израз у овом духу користимо реч ламент или оплакивање. Монодија је један општији, реторски појам, а ламент представља наративно средство у оквиру монодије.

³⁶⁸ Џорџина Баклер је детаљно навела сва места у *Алексијади* која се баве Аниним јадиковањем, али без покушаја да синтетизује проблем. На крају детаљног навођења свих цитата, иако није покушала да понуди једно свобухватно решење, оставила је за собом врло значајна питања - "Какве су то биле

међутим, као да је то питање остало да лебди у ваздуху, често цитирано и овлаш спомињано, као доказ ауторског присуства у тексту, али више као површна реторска форма, али не и значајан део *Алексијаде* са особитом поруком. Позитивистички приступ Џорџине Баклер овом проблему уз закључак да "након осам векова ми не можемо рећи", шта је толико тиштило Ану Комнин³⁶⁹, вероватно је утицао на потоњу научну јавност, која се није бавила овом проблематиком. Међутим, нове студије о Ани Комнин, омогућиле су велики заокрет и другачији приступ *Алексијади*.³⁷⁰ Паралелно са тим "новим таласом" у приступу византијској књижевности, дошло је до појаве тенденције о преиспитивању Аниног истинског негативног става према свом брату,³⁷¹ и проблема завере која је организована против Јована, након Алексијеве смрти. Леонора Невил не негира у потпуности Анино учешће, али се осврће на проблематику Зонариног и Хонијатовог исказа, у којима кључну улогу (особито код првог писца) има Ирина Дука.³⁷² С друге

њене велике патње?", "Шта јој је то учинила злоба њених непријатеља?", "Шта она подразумева под свим овим недаћама и опасностима?" - Buckler, *Anna Comnena*, 45

³⁶⁹ Buckler, *Anna Comnena*, 45

³⁷⁰ Пол Магдалино је приметио другачију димензију Аниног јадиковања - "Иако она не говори експлицитно о њеним пропалим политичким амбицијама, многе мрачне алузије на њене "недаће", и њене жалбе о томе како су је Алексијеви наследници држали под присмотром... биле су показатељ Јовану и Манојлу да постоје разлози да је сматрају за примарно политички сумњиву особу." - Magdalino, *The Pen of the Aunt*, 20; Reinsch, *The Case of Anna Komnene*, 94 ; Quandahl-Jarratt, *Anna Comnena as Rhetorical Historiographer*, 309-313

³⁷¹ Тумачење *Алексијаде* захтева увек приступ ширем контексту саме структуре текста. У скорашњој расправи, Квендахал и Џарат су у свом успутном осврту на Анино осликавање свог брата Јована, једино истакле да га је описала као дете „чији је поглед најављивао бритку интелигенцију“, уз додатак да су цареви жељно ишчекивали мушко дете и да су га уздигли на ранг автократора. Ауторке сматрају да је само прихватање „Зонарине и Хонијатове перспективе“ довело до таквог тумачења Аниног учешћа. - Quandahl-Jarratt, *Anna Comnena as Rhetorical Historiographer*, 307-308. Овакав пример „извлачења из контекста“ описа рођења младог Јована Комнина, нужно води ка недовољно опрезном тумачењу Аниних исказа. Такође, Анино дело у највећој мери, више од Зонаре и од Хонијата, сведочи о Аниној нетрпељивости према брату. Закључак ауторки да је „Георгије Торник“ порекао Анино учешће у завери и да је рекао да она „није била царев противник“, говори о неразумевању Торниковог жанра и захтева једне посмртне беседе. Управо Торников „осврт“ на ово проблематично питање сведочи о постојању проблема, без обзира о којим је размерама реч. Најзначајније је што је тај „проблем“ потицао очигледно од Ане Комнин, којој је Торник и посветио свој реторски састав.

³⁷² У новије време појавиле су се тенденције с покушајем да релативизују Анино учешће у завери. Леонора Невил је истакла да су најзначајнији извори који сведоче о завери из пера Јована Зонаре и Никите Хонијата који су били негативно расположени према комнинским владарима, и да су желели да их прикажу као „зависне од жена“, са становишта критике цара. Такође, Невил истиче да је у Зонариној историји главни протагониста Ирина, а да Ана и Нићифор нису учесници у њеном сукобу са сином Јованом. За Хонијатов исказ истиче да делује „као да је имао више података“ од Зонаре, када је реч о завери. – Neville, *Heroes and Romans*, 17-22. Међутим, требало би на првом месту узети у обзир околности када је писао Зонара – непосредно после Алексијеве смрти – и Хонијат – после пада Цариграда 1204, што умногоме мења перспективу аутора, али и употребљени „дискурс“. Питање Зонарине публике је врло важно, али нетакнуто. Оно би могло да омогући на питања као

стране, врло је проблематично тумачење Квендахал и Царат о Анином ставу према Јовану, који чини једну од суштинских порука *Алексијаде*.

Због нових тенденција које преиспитују Анино учешће у завери против Јована Комнина, и релативизују њен истински негативан став према брату, намера нам је да у засебном поглављу испитамо питање Аниног ламентације, јер је управо Анин „плач“ показатељ њеног „искривљеног“ погледа и тенденције за обликовањем протагониста према личном суду који је у потпуности био условљен нетрпељивошћу према брату и аспирацијом за царским троном.

Оваква врста самооплакивања није уобичајена појава у византијској историографији. Како је Д. Рајнш приметио, Ана је први писац који од „сопствених емоција прави субјекта радње“.³⁷³ Интересантно јесте што је баш код једине жене-историографа приметан „плач“ као посебан елемент њеног „аутобиографског наратива“. Нама се чини да је Ана у овом погледу тенденциозно употребила „осетљивост свог пола“³⁷⁴ – да би своје фаворизовање идеолошки најзначајнијих личности прикрила иза форме ламентације.³⁷⁵ Једино је у форми ламентације искористила „женски аспект своје личности“, али је и то учинила из чисто политичких побуда.

Анино реторско поигравање са формом ламентације и елементима монодије, које примењује највише у односу према себи самој, оплакујући своју тужну судбину, управо најснажније оцртава њен карактер и износи на површину њену интиму и велику тескобу која ју је пратила до самог краја живота, односно до окончања *Алексијаде*.

Форма ламентације, коју налазимо у *Алексијади* има своје правило и не представља искључиво емотивну амплификацију и додатак историјском наративу. Код ламентације Ане Комнин могу се приметити неке главне теме везане за њен „плач“, а то су :

што су специфична слика царице Ирине која је у фокусу интересовања у последњим поглављима *Алексије*ове владавине и због чега је акценат стављен на цареву зависност од своје жене?

³⁷³ Reinsch, *The Case of Anna Komnene*, 95

³⁷⁴ Ана је свој „пол“ користила као изговор да не би наставила даље о одређеној теми. На пример, у случају описа нечовечности које је папа Гргур приредио Хенриховим посланицима, она истиче да због тога што је „жена и царска кћер“ она неће даље о томе говорити.

³⁷⁵ Гума-Петерсон је такође истакла улогу Аниног јадиковања над патњама и недаћама које се преплићу са *Алексије*овом историјом, а уноси елемент „женског“ и осећања „патоса“ у доминантни андроцентрични свет великих хероја и сукоба. – Gouma-Peterson, *Passages to the Maternal*, 113

- оплакивање смрти свог оца
- оплакивање смрти свог вереника Константина Дуке,
- оплакивање смрти супруга Нићифора Вријенија,
- оплакивање смрти брата Андроника Комнина³⁷⁶
- оплакивање сопствене судбине.

Кратким сумирањем ових главних елемената Аниног "плача" можемо закључити да он првенствено одговара тематици монодија,³⁷⁷ који подразумева **оплакивање нечије смрти**, а да лични додатак томе представља **Анино оплакивање сопствене судбине**.

У кратком навођењу основних тема Аниног ламентаци можемо на првом месту издвојити њихову апсолутну **идеолошку доследност**, која се поклапа са другим саставима приближнијим типу монодија - реч је о Уводу у тестамент Ане Комнин, који је саставио Михаило Италик, и о *посмртној беседи* за Ану Комнин коју је саставио Георгије Торник. Ова два поменути састава заједно садрже све горепоменуте теме. У саставу Михаила Италика недостаје спомен Константина Дуке, док је код Георгија Торника Константин Дука добио своје заслужено место.³⁷⁸ Врло интересантно, када је реч о особама које је Ана Комнин издвојила као лично најважније и као оне чију смрт није преболела – јесте недостатак спомена њене деце. То одсуство *материнства*³⁷⁹ у Анином политичком манифесту који носи са собом снажну црту интимне исповести наше ауторке, говори у прилог чињеници да је Ана тенденциозно и програмски бирала особе које ће оплакивати и уоквирити у форму ламентаци. Те особе су, нимало чудно, биле директно повезане са њеном политичком и царском амбицијом.

³⁷⁶ Оплакивање Андроника смо већ истакли у потпоглављу „Специфичности Адине нарације“ због чега га овде нећемо поново разматрати, већ га само истичемо.

³⁷⁷ Men. Rhet., Περὶ μονοδίας, 201-205

³⁷⁸ О Италиковом и Торниковом „дискурсу“ опширније у поглављу „Публика“.

³⁷⁹ Како је Гума-Петерсон истакла, оно што је био обједињујући елемент за Ану, Ирину и Ану Даласин, била је њихова веза са Алексијем из које је проистицала њихова политичка моћ. – Gouma-Peterson, *Passages to the Maternal*, 119. *Материнство* Ане Даласин је врло политички дефинисан појам, због чега Ана у свом делу видно инсистира на том елементу. Једино је Ани Даласин њено материнство донело стварну власт, и због тога је оно у фокусу Адиног интересовања.

4.1 Оплакивање сопствене судбине

Пролог, који према својој форми и свом стилу представља истакнут пример ауторског присуства у тексту³⁸⁰, нама доноси и први спомен Анине туге и жала за неким давно прошлом временима. У Прологу је веома упечатљива њена **тежња да сопствени живот ослика на сетан начин** са јасном намером да код публике изазове један вид сажаљења због недаћа са којима се сусрела на свом животном путу. Она већ на самом почетку упућује на несигурност живота који је била приморана да води као царска кћер рођена у порфири. Уместо почаст и привилегија, Ана истиче да је њен живот био испуњен "бурама и преокретима" (φεῖ τῶν κυμάτων, φεῖ τῶν ἐπαναστάσεων) - *"Орфеј је својом песмом померао камење, дрво и све безживотно, а Тимотеј фрулаш свирајући ортијску фрулу Александру, натерао је Македонца да се одмах лати оружја и мача. А моја прича, не би померила ништа из места нити би покренула на оружје или у борбу, већ би потерала на сузе слушаоца (ἀλλ' ἐς δάκρυα τὸν ἀκροατὴν συγκινήσειε) и не би само у осетљивој, већ би и у бездушној природи изазвала тугу (εἰς πάθος καταναυκάσειε)."*³⁸¹

Анино реторско поређење своје животне приче са божанственом моћи једног Орфеја или Тимотеја, на најбољи могући начин сведочи о бројним литерарним могућностима да своју личну причу заогрне велом реторских форми. Недаће које су је задесиле у животу, и на којима стално инсистира, она никада не објашњава. Њен циљ је да публика учествује у њеној туги, коју је најавила на самом почетку као најзначајнији елемент своје аутобиографије.

Иако делује да њен исказ може бити схваћен као низ топоса, он носи врло јасну поруку ауторке, која није била супротна истини - Ана је била рођена у порфири (још један од начина да истакне своју порфирородност!), и живот јој заиста јесте донео више мука и недаћа од привилегија. То што Ана врло суптилно изоставља разлоге својих патњи на овом месту, као и у целој *Алексијади* и што прећуткује чињеницу да је она један од главних узрочника сопствених недаћа, само доприноси јачем утиску о њеној сверписутој тежњи за правдањем и апологијом своје неуспешне политике. Пажљивим праћењем њеног ламентa управо се могу

³⁸⁰ M. Angold, *The Autobiographical Impulse*, 227

³⁸¹ *Alexias Prol.* 4,1 (10.16)

оцртати ти најзначајнији сегменти њеног живота, јер није пропустила да оплаче ниједну од кључних личности свог живота, или барем да је се са тугом сети. У том смислу се сузе (δάκρυον), патња (πάθος) и ламент (θρήνος), преплићу међусобно као главни покретачки мотиви њеног јадиковања и њене интимне повести о пропалим политичким надама.

4.2. Плач за вољеним супругом

Прва особа коју срећемо заогрнуту у Анине сузе је њен супруг, преминули цезар Нићифор Вријеније. Приликом првог спомена цезара, Ана користи прилику да сећање на њега украси једном кратком монодијом у којој она оплакује свог сурпужника - *"На овом месту мрак обузима моју душу и бујице суза обливају моје очи. О каквог је саветника Римско царство изгубило. Какво врхунско познавање послова, о којима је знање стекао из искуства, и какво је познавање књижевности, и разних мудрости имао - мислим на световну и духовну ученост (τῆς θουραίας καὶ τῆς ἡμετέρας αὐλῆς). Присетимо се његове врлине и његовог стаса, достојног не само владара (εἶδονς οὐκ ἄξιον τυραννίδος), како су неки говорили, већ још виших, небеских бића."*³⁸²

Још упечатљивији ламент поводом сећања на Нићифора Вријенија, "τὸν μέγιστον καίσαρα", срећемо сасвим неочекивано на почетку VII књиге, где објашњава цезарово сродство са царем Алексијем, нагласивши да је постао царев зет када је овај већ држао царски скиптар, и да је био потомак „оног Вријенија“ (τοῦ δὲ Βρυεννίου ἐκείνου ἀπογόνος). И већ при самом спомену свог супруга, Ана каже – *"и већ овде моја душа постаје пуста и патња ме обузима"* (ἀλλ' ἐνταυθοῖ γενομένη συγχέομαι τὴν ψυχὴν καὶ πάθους ἐμπίπλαμαι). У наставку текста она упућује читаоцима још један од упечатљивих описа свог супруга - *"Мудре је био памети овај човек, и најмудрији је био у говору (σοφὸς μὲν γὰρ τὴν γνώμην ἦν οὗτος ὁ ἀνὴρ τὸν λόγον σοφώτατος). Јер је све (њега одликовало) - и снага и брзина и лепота тела; Сва добра душе и тела била су сједињена да украсе овог човека. У свему је био*

³⁸² Alexias Prol. 4,1 (94.5)

изузетан и како је Хомер Ахила опевао међу Ахајцима, тако би неко за мог цезара рекао да је међу свима под сунцем он највише сијао."³⁸³

Анино инсистирање на цезаровој подједнакој способности у ратној вештини, с једне стране, и у говорништву, односно учености с друге стране, које срећемо и у Прологу, и у овом опширном екскурсу, у потпуности одговара реторском дискурсу треће и четврте деценије 12. века. Ученост је представљала један од најзначајнијих предуслова једне успешне владавине, коју је образовање појединца већ унапред могло да најави. Тај топос представља већ утврђену схему *василикос логоса*, која је увек изискивала похвале на рачун појединца, а поготову када је реч о његовој учености и „љубави према знању“ (τὴν φιλομάθειαν, τὴν ὀξύτητα, τὴν περὶ τὰ μαθήματα σπουδὴν).³⁸⁴ Менандар је саветовао да се посебно хвале вештина говора и филозофска ученост (καὶ μὲν ἐν λόγοις ἥ καὶ φιλοσοφία καὶ λόγων γνῶσει, τοῦτο ἐπαινέσεις).³⁸⁵

Тако је Продром хвалио Исакову ученост, која га је чинила достојнијим да влада од било ког претходника, јер је имао времена за филозофију, исто колико и за ратовање.³⁸⁶ Ови стихови Теодора Προδρόμου изузетно подсећају на опис Нићифора Вријенија из *Алексијаде* у коме Ана истиче да *"цезар, који је у војним стварима постао најбољи, ништа мање није био способан и за ученост, завиривши у сваку књигу и изучавајући сваку врсту људског знања, одакле је извукао много мудрости, како оне из нашег времена, тако и оне из других времена"*³⁸⁷

У нешто познијој историји Никите Хонијата, ученост је такође истакнута као један од најважнијих предуслова за преузимање царског скиптра. Своје становиште, Хонијат је применио на примеру Нићифора Вријенија, наводећи да га је Ирина Дука препоручивала Алексију за наследника из следећих разлога – *"јер није био мање способан за управљање, јер је био учен у слободним вештинама које су развијале морални карактер и које су умногоме помагале ономе који је требало да преузме кормило државе у циљу очувања царства нетакнутим."*³⁸⁸

³⁸³ Alexias VII 2,6 (97.8)

³⁸⁴ Men. Rhet., Περί ἐπιδεικτικῶν, 82 (27.29)

³⁸⁵ Men. Rhet., Περί ἐπιδεικτικῶν, 82 (29.30)

³⁸⁶ E. Kurtz, *Unedierte Texte aus der Zeit des Kaisers Johannes Komnenos*, BZ 16 (1907), 112-117

³⁸⁷ Alexias VII 2,6 (9.12)

³⁸⁸ Nic. Chon., 5 (1.5)

Осим што је истакао значај учености за успешну владавину, као први разлог за окупљање завереника око Нићифора Вријенија, Хонијат је навео *"зато што је био учен у слободним вештинама"* (ὡς λογικῶν ἐν μεθέξει ὄντι παιδεύσεων) и зато што је имао *"владарски изглед"* (εἶδος τυραννικὸν προφαίνοντι).³⁸⁹ Хонијатов опис Вријенија изузетно подсећа на Анин, с тим што Хонијат додаје да су због тих врлина, Вријенија завереници подржали за цара.

Премда Хонијатова историја хронолошки не спада у књижевност четврте и пете деценије 12. века, она носи у себи идеје поникле из тог периода и један општи речник топоса комнинске књижевности. Из тог разлога, Анино непрестано инсистирање на Вријенијевој учености и ратној способности служи да укаже публици на његову **предодређеност за владара**, уз додатак његовог угледног порекла, које је Ана такође истицала. **Вријеније је био потомак једног апостате, али је и Јован**³⁹⁰, **како је то Ана представила, такође био потомак апостате**, који је, само *"посредством Тихе"*³⁹¹, добио могућност да легитимише своју владавину.

Анин патос везан за судбину цезара Нићифора Вријенија могао би бити схваћен и као чисто супружничка емотивна везаност. Међутим, врло јасно сведочанство о политичкој позадини Аниних „монодија“ налази се у XIV књизи – *"А ја сада горко јадикujem над сопственим недаћама и оплакујем смрт три цара (τρεῖς βασιλεῖς θρηνοῦσα) - оца, автократора и мог владара, мајке и царице моје и мог супруга цезара."*³⁹²

У овом пасусу Ана је јасно и недвосмислено објаснила своје личне политичке ставове. Овде није реч о оплакивању преминулих драгих особа, већ о сећању на политички најзначајније особе у Анином животу. Именовање Нићифора Вријенија термином "βασιλεύς" јасно показује Анину увек присутну тежњу да окарактерише свог супруга **као истинског наследника Алексија Комнина**. На

³⁸⁹ Nic. Chon., 10 (42.43)

³⁹⁰ Јованову улогу у Алексијевој владавини Ана је приписала свом супругу.

³⁹¹ Подсећамо на пасус из прве књиге *Алексијаде* у којој Ана Комнин Алексија Комнина и Нићифора Вријенија Старијег у потпуности изједначава по својим способностима и квалитетима као равноправно супротстављене, нагласивши да је Алексије имао успех, само због „Тихе“, која је превагнула на његову страну. – *Alexias* I 5,1 (68.70)

³⁹² *Alexias* XIV 7,6 (52.55)

овом примеру је Анин "плач" (θρήνος) успешно искоришћен као форма у коју је заоденут Анин политички манифест.

У даљем тексту Ана видно исказује своје негативно расположење према "заточеништву" у којем је провела тридесет година свог живота (εἰς τριακοστὸν γὰρ τοῦτο ἔθος), без могућности да било кога види – мислећи на блиске људе свог оца (οὐκ ἠθεασάμην, οὐκ εἶδον, οὐχ' ὠμίληκεν ἀνθρώπῳ πατρί) – делом зато што је већина њих већ умрла, а делом зато што су били спречени из страха.³⁹³ Интересантно је да пре тога спомиње да је примала само оне који су били блиски са њеним оцем и од којих је могла нешто сазнати.³⁹⁴ То представља једну од тенденциозних недоследности Ане Комнин, са намером да оптужи Алексијеве наследнике за своју несрећну судбину. Због тога је почетак пасуса у коме оплакује смрт „три цара“ и завршетак у коме се јада над сопственим заточеништвом и самоћом у којој је провела највећи део живота, у потпуности јединствена целина која директно сведочи о нетрпељивости према брату Јовану, али и његовом наследнику Манојлу, на које се осврнула у закључку и није их именovala речју „цареви“ (βασίλεις). Пасус закључује са врло јасном реченицом – *"на ову увреду су ме осудили они који су на власти (οἱ κρατοῦντες) - да ме нико не види, и да будем људима предмет осуде"*.³⁹⁵ Именовање Јована и Манојла термином „οἱ κρατοῦντες“ имало је јасан негативан призив³⁹⁶ и врло јасну намеру ауторке да им не призна легитимност њихове „василије“.

Свој негативни став према брату и братанцу она образлаже чињеницом да је неправедно осуђена на усамљенички живот њиховом увредљивом одлуком (интересантно је коришћење множине – τοῖς ἀτοπήμασι), премда није у потпуности доследна када је реч о својој „осамљености“. Она на један суптилан начин слаже оптужбе, које уоквирује у тужбалицу над губитком „три цара“.

³⁹³ Alexias XIV 7,6 (59.62)

³⁹⁴ Alexias XIV 7,6 (56.59)

³⁹⁵ Alexias XIV 7,6 (62.64)

³⁹⁶ Овај облик је најчешће био коришћен када је писац желео да изрази своје негодовање према владару – Ševčenko, *Totalitarianism*, 97, фуснота бр. 17

4.3 Сећање на Константина Дуку

Уз Алексија, Ирину и Нићифора, као протагонисту Аниног ламентационог проналазимо Константина Дука. Она већ у I књизи упућује публику на своју личну и емотивну везаност за ову личност.³⁹⁷ – „*Када се сетим овог младића након толико година, испуњена сам тугом, али ипак суздржавам своје сузе за неки више одговарајућ тренутак да не би своју монодију мешала са историјском причом.*“³⁹⁸

Најзначајнији догађај Аниног живота, како је то представила у *Алексијади*, било је њено укључивање у царске акламације заједно са Константином Дуком. У опису велелепних свечаности које су уприличене одмах након њеног рођења налази се, међутим, једна алузија на пропаст свих политичких нада, када су Ирина и Алексије добили мушко дете. Ана је истакла да је њено „укључивање у царске акламације уз Константина Дуку“ заправо било наговештај, не само радосних, већ и оних несрећних догађаја који су је у животу задесили (προμάντευμα δὲ ἴσως τοῦτο τῶν ἐμοῖ ζυμεσόντων ἢν εἴτε εὐτυχημάτων εἴτε τοῦμπαλιν δυστυχημάτων)³⁹⁹. Убрзо након те реченице, у тексту следи прича о Јовановом рођењу и крунисању у цркви Свете Софије.

Додатну потврду Ане Комнин да је рођење Јована изазвало потресан преокрет у њеном животу, проналазимо у XIV књизи, када сопственим недаћама посвећује нешто више пажње, истичући, да су је *"од саме колевке пратиле многе недаће (πόνοι), патње (θλίψεις) и несреће (συμφοραί). како оне изван, тако и оне унутар дома.*"⁴⁰⁰ За овај део пасуса је карактеристична њена заклетва у име Бога и Божје мајке, да говори истину (ὁμνυμι τὸν ἐμαυτῆς Θεὸν καὶ τὴν ἐκείνου μητέρα), коју даље елаборира – „*А колико је само било спољашњих недаћа које су се на мене стуштилe пре него што сам навршила осам година и колико је много непријатеља било око мене који су ми желели нанети зло, неопходне су Исократове Сирене, Пиндарова елоквенција, Хомерова Калиона, Сапфина лира или нека друга сила.*“⁴⁰¹

³⁹⁷ Лик Константина Дуке је обрађен детаљно у поглављу „Константин Дука“.

³⁹⁸ "ἐγὼ δὲ μετὰ τοσοῦτος ἐνιαυτοῦς μεμνημένη τοῦ νεανίου τούτου δακρύων ἐμπίπλωμαι, ἐπέχω δὲ ὁμῶς τὸ δάκρυον καὶ ταμιεύω πρὸς τοὺς ἐπικαίρους τῶν τόπων, ἵνα μὴ τὰς μονοψῆδας τῶν ἐμῶν ἀναμυγνῶσα ταῖς ἱστορικαῖς διηγήσεσι τὴν ἱστορίαν συγχέοιμι." – *Alexias* I 12,3 (83.87)

³⁹⁹ *Alexias* VI 8,3 (26.28)

⁴⁰⁰ *Alexias* XIV 7,4 (27.29)

⁴⁰¹ *Alexias* XIV 7,4 (31.36)

У овом детаљном опису сопствених патњи, Ана је врло прецизно одредила прекретницу у свом животу, коју управо можемо повезати са реченицом из треће књиге где наводи да ју је до њене осме године одгајала царица Марија Аланска – „ἐκ παιδαρίου συναναστραφεῖσα τῇ βασιλίδι καὶ οὕτω ὄγδοον ὑπερέλασασα χρόνον”.⁴⁰²

Једини историјски тренутак са којим можемо довести у везу овај Анин податак јесте Јованово крунисање. Време када је Јован крунисан – између 1. септембра и 15. новембра 1092. године, се поклапа са Анином „осмом годином живота“. Нова година, 1092, почињала је 1. септембра, а Ана је 2. децембра пунила девет година. Уз то, Јованово крунисање је једини познати догађај који је могао битно променити односе у оквиру царског *икоса* и који је свакако утицао на Ану Комнин. Интересантно је што Ана није довела у везу Константинов губитак царског права са рођењем Јована Комнина, упркос томе што наводи да је он „предодређен за наследника царског престола“. По свему судећи, тек је Јованово крунисање донело кључан преокрет у Анином животу, када је она званично „удаљена“ од Марије Аланске, и када је Константину Дуки *de facto* поништено место савладара.

4.4. Смрт цара Алексија

Последње поглавље *Алексијаде* (бр. 11, књига XV), представља најтипичнији пример мемоарске књижевности у којој је Анино присуство јасно, директно и упечатљиво. На овом месту у историји доминира елемент Аниног **личног сећања**.

Ана Комнин је Алексијеву смрт претворила у интимну повест о трагедији једне породице. У овим пасусима *Алексијаде* доминирају сузе, јадиковање и тужбалице. Та горчина којом је обојен сам крај *Алексијаде*, представља најличнију исповест Ане Комнин, јер је, **од свих догађаја у њеном животу, смрт Алексија њој донела највеће разочарење**. Снага и количина тог разочарења видно је истакнута у завршном поглављу, уобличена у форму ламентације.

Занимљиве су речи којима почиње причу о Алексијевим последњим данима - *"А зашто ја пишем о овим стварима? Јер, примећујем да сам се удаљила од*

⁴⁰² Alexias III 1,4 (47.48)

главног пута. Тема историје коју сам одабрала захтева двоструку дужност - *подједнако да приповеда, али и да оплакује догађаје који су снашли цара (ἱστορεῖν ἄμα καὶ τραγωδεῖν)*, то јест, да са једне стране приповедам о његовим подвизима, а да са друге стране саставим *монодију о догађајима који су дотакли моје срце (εἰς μονωδίαν δὲ ἄγειν ὅποσα τὴν καρδίαν διεμασσήσατο)*.⁴⁰³

Анин закључак о целокупној владавини Алексија управо алудира на једну врсту великог подвижништва кроз које је Алексије прошао током свог живота, али и свог славног царевања. **Вест о његовој смрти представља почетак пропасти и директну најаву великог губитка који не може бити надомештен.** Ту препознајемо две тенденције ауторке:

- Да Алексијеву владавину представи као ону која заслужује само ламент и монодију, што не оставља за собом наду боље дане и веру у његове наследнике, већ имплицира идеју о једном апсолутном крају.
- Да као учеснике тог завршног чина трагедије, представи на првом месту себе и своју мајку, а затим и своје најближе сестре – Марију и Евдокију – као оне које су остатак свог живота провеле у жалу за губитком великог владара.

Дугу и детаљну наративну о Алексијевим последњим данима, специфичностима његовог обољења, као и о прогресу болести, Ана је прекидала кратким освртима на узак женски породични круг, који је све време био уз цара. На првом месту је то била Ана – с обзиром на то да је њена повест заправо њено сећање, због чега се, чак и када спомиње пожртвованост Ирине Дука, која је даноноћно бдила над Алексијем, нужно намеће слика о њој као свеприсутној „Често пута сам (а заправо непрестано) ја гледала мајку како ноћи крај цара <...>, и у њеним очима је било више суза него у водама Нила.”⁴⁰⁴

Преданост своје мајке Ана допуњује сопственом ревношћу у бризи за цара - *"а ја сам, Бог сам зна, била у потпуности посвећена припремању хране за цара, коју сам му доносила свакодневно сопственим рукама."*⁴⁰⁵ Када је Ирина већ пала на под препустивши се јауку и бијући главу (κατέβαλέ τε αὐτὴν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους ἐκώκυε τε συνεχῶς καὶ ἐπλήττετο τὴν κεφαλὴν ἐφ' οὗτος ἐπιβεβηκόσι κακοῖς)⁴⁰⁶ – у тренутку који

⁴⁰³ Alexias XV 11,1 (18.22)

⁴⁰⁴ Alexias XV 11,8 (24.28)

⁴⁰⁵ Alexias XV 11,10 (62.64)

⁴⁰⁶ Alexias XV 11,13 (6.7)

врло потресно приказује последњу Алексијеву борбу за живот – друге две ћерке, Евдокија и Марија, ступиле су на сцену као део тог женског нераздвојног кружока.⁴⁰⁷ Иренино потресно јадиковање прекинуо је Алексије, с питањем зашто се тако предаје болу поводом његове смрти, када треба да брине о свему ономе што ће уследити. Та помало изненађујућа и злослутна реченица као да представља допуну претходне Анине изјаве – *"Наша будућност је била неизвесна и узбуркана. Наш живот је био потресен, а страх и опасност су лебдели над нашим главама"*.⁴⁰⁸

Анино инсистирање на неизвесности њихове судбине и свеопштој несрећи коју је најављивао одлазак Алексија, у потпуности одговара реторској слици једне монодије. Међутим, иза њених речи се очигледно крије и потврда свега што је уследило након Алексијеве смрти. Своју пропалу амбицију Ана је желела да представи као урушавање „доброг поретка“. Своју несрећну судбину, према њеном личном мерилу, она је директно најавила у овим последњим сликама, практично стављајући у први план управо оне жене које су се касније поново окупиле у Ирениној задужбини, манастиру богородице Кехаритомени, и које су обезбеђене и осигуране покровитељством своје мајке. Занимљиво је да је Ана осећала потребу да додатно нагласи њену истинску посвећеност оцу у тим часовима – *„А ја сам, Бог зна, покушавала све, и заклинјем се својим пријатељима, и свима онима који ће се у будућности сусрести са мојом историјом, да нисам била ништа друго него бесловесна, и да сам у потпуности пролазила кроз ту патњу."*⁴⁰⁹

У последњим тренуцима, Ана је била та која је проверавала свом оцу пулс, а Ирина је стајала покрај њих напето ишчекујући неминован исход. Марија, као "најомиљенија од сестара" (φιλτάτη τῶν ἀδελφῶν), била је такође уз њих, све време приносећи воду. Њена улога је персонификовала улогу девице Марије која је пожртвовано мировала крај Исусовог мртвог тела.⁴¹⁰ И Алексије је, као и Исус, био окружен верним женама. Ана је, према сопственим речима, била та која је дала знак

⁴⁰⁷ *Alexias* XV 11,14 (12.19)

⁴⁰⁸ *Alexias* XV 11,12 (74.76)

⁴⁰⁹ *Alexias* XV 11,15 (25.29)

⁴¹⁰ Описујући своју сестру Ана додаје – „а Марија, која је била налик оној другој Марији, није седела крај ногу нашег владара, као она тада, већ крај његовог узглавља, и приносила му је воду.“ - *Alexias* XV 11,14 (13.)

да је дошао крај и од тог тренутка су могле да се препусте свом јадиковању, које је недуго пре тога најавила Ирина речима – κατήρχε τῆς θρηνηφδίας⁴¹¹.

Ирина је затражила да своју царску одору замени црнином, коју јој је обезбедила трећа ћерка *"имајући одежду за тај тренутак и ту прилику, јер се већ сусрела са таквом несрећом"*.⁴¹² На тај начин је и лик Евдокије од самог почетка уведен на сцену као најавна Ирениног удовиштва. Употребљени топос, када Ирина своју порфирну одору жели да замени црнином (ἀλλάξασθαι δὲ καὶ τὴν πορφυρίδα βουλομένη μελαίνης ἐσθῆτος), али не проналази адекватну одећу, сведочи вероватно о Аниној тежњи да не препусти тако олако Ирени скидање царске одоре, стварајући осећање неизвесности. Тренутак Ирениног скидања порфирне одоре **симболично представља заједнички одлазак цара и царице**.

За нас најзначајнији – Анин „плач“ – обележава коначни крај *Алексијаде*. Завршна четири поглавља *Алексијаде* (XV 21-24), чији највећи део наводимо – због значаја теме о којој говоримо – Ана почиње и завршава у истом тону – у тону сопственог бола и личне патње.

*"А ја сам до данас у сумњи да ли сам жива и да ли се сећам и пишем о царевој смрти, и истовремено прекривам своје очи и питам се нису ли годађаји о којима приповедам само сан или нека друга обмана, моја патња или неки апсурд. Јер, када је он напустио живот, због чега се ја још увек бројим међу живима и зашто се ја нисам раставила од своје душе, и издахнула истовремено са њим, и без икаквог осећаја нестала? Или ако то већ није била моја судбина, због чега нисам гурнута са неке висине или литице, или бачена у морске таласе? Описала сам велике животне недаће. Али, као што трагедија каже – не постоји довољно велика патња или недаћа чију тежину ја не бих могла да понесем. И Бог ме је одиста начинио коначиштем великих недаћа. **Изгубила сам земаљску светлост, великог Алексија ... Угасила се и велика светлост**, која је исијавала више од месеца, велики понос истока и запада, **царица Ирина** и (ја) ипак живим и удишем ваздух. Једно зло је следило за другим и од свих великих олуја које су се на мене стушtile, **доживела сам и врхунац свих зала, дочекавши цезарову смрт...** али ја живим, иако сам небројено пута умрла... Чули смо сви о чудесној Ниоби... али ја сам и од*

⁴¹¹ Alexias XV 11,17 (59)

⁴¹² Alexias XV 11,20 (11.13). Евдокија је врло рано постала удовица. Била је замонашена већ 1116. године – Варзос, *Γενεαλογία*, 257

ње издржљивија, јер након толико великих несрећа ја и даље опстајем... Али стигли смо до краја моје историје, да не би, пишући даље о болним догађајима, постала испуњена горчином."⁴¹³

Анин плач, као што можемо приметити из наведеног цитата, закључује целокупну *Алексијаду*. Андромахин плач представља доминантан мотив последњег певања *Илијаде*, чија је главна тема ламент над смрћу тројанског хероја Хектора.⁴¹⁴ *Илијада* се окончава са 24 певањем, а петнаеста књига *Алексијаде* са 24. поглављем. Униформност хомерског дискурса Ана је одржала до самог краја своје историје, која је окончана са њом као централном личношћу историје, као оне која приповеда о догађајима, али и као оне која је претрпела највећу количину бола.

Ана је историју владавине свог оца окончала личним сећањем и сопственом емоцијом о непрежаљеном губитку своја претходно споменута "три цара" – Алексија, Ирине и Нићифора Вријенија. Она је преокренула крај своје историје са Алексијеве смрти на сопствену патњу чињенићи од своје патње субјекта радње, који је ову величанствену повест званично и окончао.

Ток и квалитет њене историје су у потпуности измењени и усредређени на Анин личан доживљај очеве смрти, али и на оно што ју је после тога задесило, а што је она представила као једну велику несрећу. **Слика коју је створила у *Алексијади*, о потпуној заокупљености смрћу цара служи да истакне тај истински кључан преокрет у њеном животу, који је био проузрокован Алексијевим одласком.** Царева смрт је донела слом свих њених (нереалних) нада, и слика Алексијевог краја на експлицитан начин сведочи о дубини Анине горчине која ју је пратила до самог краја живота.

Плач, који не представља квантитативно значајан део историје, представља један од најважнијих покретачких мотива, Аниног „аутобиографског наратива“, са намером да изазове емоцију код публике. Та емоција је од кључне важности за разумевање начина на који је Анина апологетска порука требало да буде пренесена. Она је требало да се обрати емоцијама публике, и да изазове једну врсту сажаљења над судбином једне несрећне принцезе, како је Ана себе представила. Ана је врло пажљиво одабрала ову реторску форму, да би своје незадовољство уоквирила у

⁴¹³ *Alexias* XV 11,21 (19.62)

⁴¹⁴ *Hom. Il.* 24.776 et sq.

патњу, да би изазвала сажалење над судбином ове царске кћери и позвала на саучесништво са њеним болом, кроз један типичан вид „женског дискруса“.

Чињеница да Ана своје оплакивање усмерава искључиво на "три цара" говори додатно о њеној директној намери да се обрачуна са братом и у свом ламенту. Она Јована није уврстила у круг "τρεῖς βασιλεῖς", што само неколико година након његове смрти, а посебно у првим годинама Манојлове владе, представља политички крајње деликатан став. **Из *Алексијаде* ми не стичемо утисак о континуитету Алексијеве лозе.** Идејно замишљен *василикос логос* који би на свом крају могао прослављати његовог подједнако успешног наследника, који ће наставити и чак побољшати политику свога оца, нема свој пример у Анином делу. Она не допушта простор за Алексијевог наследника, а између три василевса које је навела, управо Нићифор Вријеније заузима то место наредног василевса.

5.

Дуке – између теме, мотива и наратива

У оквиру главне теме *Алексијаде*, која се бави историјом Алексијевих „подвига“, сусрећемо другу веома значајну тему. Од кључне важности за разумевање идеолошке позадине *Алексијаде* је „наратив“,⁴¹⁵ који разрађује тему о улози и значају породице Дука у Алексијевој владавини.

Поређење *Алексијаде* са другим значајним изворима епохе, који говоре о истим догађајима,⁴¹⁶ или се у неким преклапају, омогућило нам је да издвојимо „тему о Дукама“ као веома значајну целину Аanine историје. Друге историје уопште не истичу Дуке на тај начин и у тој мери као што то чини Ана Комнин, нити им дају преимућство у догађајима око Алексијевог успона на престо. Код Ане је ситуација управо другачија - да није *Алексијаде*,⁴¹⁷ подаци о животу неких значајних чланова овог рода непосредно пре успона Алексија, али и за његове владе, готово да би у потпуности били недоступни. Управо околност - да *Алексијада* једина доноси тако детаљне вести о Дукама - говори о нужности да се они обраде засебно и да се на првом месту поново постави и преиспита главно питање – Због чега породица Дука заузима тако важно место у *Алексијади*?

⁴¹⁵ .Анин „наратив“ се налази између историје и књижевности. Анин „наратив“ о Дукама је врло специфичан, носи лични печат ауторке, и завистан је умногоме од њеног субјективног доживљаја породичних односа. „Историјска објективност“ је уступила место „књижевном наративу“, што не значи да су догађаји о којима пише Ана Комнин фикција, већ да је коришћењем различитих реторских улепшавања, Ана успела да истакне њој лично важне протагонисте, међу којима су најистакнутији чланови дома Дука.

⁴¹⁶ Скиличин настављач, Михаило Аталијат, Нићифор Вријеније, Јован Зонара, Михаило Глика и Никита Хонијат

⁴¹⁷ Уз *Алексијаду*, у *Материјалу за историју* Нићифора Вријенија, Дуке имају истакнуто место, али је код Вријенија главни фокус на породици Комнина и на њиховом успону.

Дуке (οἱ Δούκαι) у *Алексијади* представљају на првом месту – ако бисмо читав род могли дефинисати као јединствену целину⁴¹⁸ – једног од протагониста. Премда, квантитативно, они не запремају највећи део обимне *Алексијаде*, они ипак квалитативно несумњиво спадају у једну од најважнијих тема историје из пера Ане Комнин. Дуке, "тај славни род" (τὸ γένος περίβλεπτος) једна су од главних тема појединих књига, а чланови тог рода представљају кључне ликове⁴¹⁹ првенствено прве три књиге *Алексијаде*, које носе и највећи идеолошки значај јер се односе на успон Комнина. У оквиру *Алексијаде* можемо пратити једну врсту повести о породици Дука у доба након губитка царског трона, али и о њиховој, могло би се рећи, обновљеној моћи и угледу након неславне владавине Михаила VII Дуке.⁴²⁰ У неким пресудним тренуцима, Дуке представљају и покретачке мотиве главног тока радње, јер су се за престиж и очување царског права овог рода борили његови најистакнутији представници – цезар Јован Дука, Марија Аланска, Георгије Палеолог и Ирина Дука.

⁴¹⁸ Анино коришћење речи "Комнини" (οἱ Κομνηνοί), толико типично за прве књиге *Алексијаде* спада у једну од значајних особености, о којој је детаљно писао В. Станковић. Обједињавањем Исака и Алексја речју "Комнини" Ана је на тај начин истакла *заједништво* браће у времену пре, али и током њихове побуне. То се управо уклапа у идеал породичне љубави, тако типичан за комнинску идеологију. - опширније Станковић, *Комнини*, 77. Не случајно, на више места је и Дуке окарактерисала тим термином, не прецизирајући посебно о којим члановима рода је реч. То може бити схваћено као њена тежња да хетероген род своје мајке обједини и да идеологију свог времена анахроно пренесе на време пре Алексијевог успона. У том смислу гледано, под "Дуке" потпадају сви чланови цезаровог дома, али и Марија Аланска и Константин Дука. Можда је Ана обједињавањем ове две групе истог икоса желела да их изједначи, а самим тим и њихова права.

⁴¹⁹ Реч „лик“ користимо у књижевном смислу, као „књижевни лик“. Личност би, са друге стране, подразумевала „историјског лика“. Разлика између сва споменутог појма је врло важна, јер ћемо се ми у овом поглављу највише бавити „ликовима“ Анине историје, односно „књижевним протагонистима“, јер је „историју“ на изванредан начин подредила „књижевности“. Само је кроз форму „књижевности“ Ана дала простор и оправдање за доминантну улогу Дука у Алексијевом успону на престо и његовој владавини, одабравши „историјске личности“ као „књижевне ликове“ за свој „наратив“. Историјска подлога догађаја и личности о којима је реч је несумњива, али је „књижевни израз“ Ани омогућио да изврши својверстан одабир тема и личности које је она лично сматрала за најзначајније. Путем „књижевног израза“ извршила је тенденциозан одабир и нешто другачије представљање „историјских чињеница“.

⁴²⁰ Ана нема претеране речи хвале за Михаила VII Дуку, али нема ни видно негативан став према њему. Он је само окарактерисан као цар "благих нарави" (τὸ κοῦφον εἶδος), чији је „недостатак“ надомешћен улогом коју је цезар Јован Дука имао као царев саветник. У даљем тексту, осврће се на ученост Михаила Дуке, карактеришући га термином "љубитеља учености" (φιλόλογος). – *Alexias* V 8,4 (78.80). Оно што је још важније, јесте да Алексијева каријера, која отпочиње са његовим акцијама против побуњеника Урсела од Бајеа, управо и започела за владе Михаила Дуке, који му је поверио тај важан задатак. Такође, Михаила VII није представљен као кривац за "варварски брак", који је требало да буде склопљен између Михаловог сина Константина и ћерке Роберта Гвискарда. Ана своје негативне коментаре усмерава на сам брак, али не на цара или било кога из његове најближе околине појединачно.

5.1. Успон Комнина и проблем „апостасије“

Улога Дука у успону Комнина⁴²¹ је неоспорна чињеница,⁴²² али бисмо за Ану Комнин посебно издвојили њену изразиту фаворизацију чланова овог рода и тежњу да одређене догађаје изобличи, да увелича или умањи њихов значај, или да неке чак у потпуности прећути.⁴²³ С друге стране, врло важан, личан печат Ане Комнин представља њена јасна тенденција да себе повеже са главним члановима овог рода, чинећи себе искључивим носиоцем царског наслеђа Дука.

Анино изобличавање догађаја везаних за успон Комнина структурисано је око два елемента – да је првобитна идеја о побуни потекла у кругу око Марије Аланске, и да је цезарово учешће прво било невољно, иако је његова подршка била кључна. Прича о односу Марије Аланске и браће Комнина чини једну тематску целину чији је главни покретачки мотив **питање Константиновог права наслеђа**. Другу тематску целину чини прича о подршци Дука која је била од кључне важности за одабир Алексија као царског кандидата и за коначан успех побуне. Главни покретачки мотив друге тематске целине је **питање Ирининог крунисања**.

⁴²¹ Шене је у својој великој студији о кључним вековима (X-XIII) за Византијско царство био усредсређен на феномен „побуна“ усмеривши свој приступ на велике аристократске породице, њихове међусобне брачне везе, и на стварање кланова. Велике аристократске породице које су у 10. веку своју моћ и своје богатство убирале у провинцијама, биле су приморане да, у наредном веку, с централизацијом власти у Цариграду, и саме буду присутне у престоници, од почетка 11. века. Несумњиво, тај век је донео кључне преокрете, како Шене истиче, јер су истакнуте аристократске породице схватиле да је првенствено било значајно породично повезивање са царском породицом. Прогресиван успон у том „прелазном“ периоду (1028-1081) имале су две истакнуте породице – Комнини и Дуке – које су „орођавањем“ освојиле власт и основале дуготрајан и чврст систем (1081-1180). – Cheynet, *Pouvoir*, 175-318

⁴²² Станковић је истакао следеће - „Алексијева повезаност са икосом цезара Јована Дуке и Исаково ослањање на рођачку повезаност са царицом Маријом Аланском представљали су две кључне тачке њиховог заједничког подухвата, *апостасије* а затим и освајања власти.“ Станковић, *Комнини*, 32; Промена политике Ане Даласин након поновног доласка на власт Дука и Алексијево место у оквиру клана породице Дука. Ibid., 23-32

⁴²³ Иако по својој садржини у многоме другачије, историје Јована Зонаре а потом и Михаила Глике, које такође обрађују исти период, готово уопште не садрже причу о Дукама за владе Алексија, а првенствено њима није дато истакнуто место у побуни Комнина, као што је то случај са *Алексијадом*. Чини нам се да је предводничка улога „мајке Комнина“ у *Алексијади* потиснута. Ана Даласин је приказана као активни учесник у тренутку саме побуне, али из Алексијаде се не стиче утисак о „предводници читаве породице и створитељу моћи рода“. Најзаслужнији за ту слику је Нићифор Вријеније. – О улози и значају Ане Даласин у успону Комнина – Станковић, *Комнини*, 17-36

У обе тематске целине имамо две пасивне личности које су од кључне важности – Константин Дука за Марију Аланску и подршку коју је пружила браћи Комнинима, и Ирина Дука за „Дуке“. Приметно је Анино раздвајање „Дука“, под предводништвом цезара Јована Дуке. У тај круг око цезара спадали су Михаило и Јован Дука, Иринина рођена браћа и Георгије Палеолог. Када је решено питање Алексијевог успона, у коме су, према Анином исказу, одлучујућу улогу имале обе гране истог рода, Ана је пажњу посветила и бризи цезара Јована за успешно решавање питања Марије Аланске, чиме је истакла неоспорно предводништво цезара Јована и на суптилан начин дала преимућство грани своје мајке.

Оно што умногоме доприноси „другачијем углу“ посматрања догађаја о побуни Алексија Комнина у *Алексијади* јесте недостатак приче о успону породице Комнина од царевања Исака Комнина. Алексијево „право“ на престо је суптилно забашурено, а догађаји су тако представљени, као да је завера била искључиво одговор на завист слугу цара Нићифора Вотанијата, који су желели да ослепе и уклоне браћу Комнине. Недостатак приче о Ани Даласин, и њеној мудрој политици орођавања са угледним аристократским родовима,⁴²⁴ која је свакако најбољи показатељ њене велике политичке амбиције, онемогућује да се стекне увид у „предисторију“ побуне Комнина, која је за своје оправдање имала царевање Исака Комнина. Изостављање веома важне и значајне улоге Ане Даласин је неминовно ставило у фокус догађаја Дуке. Међутим, чак је и стварна улога Дука до извесне мере обликована – политички углед и велики утицај цезара Јована Дуке, као и његова иницијатива у склапању политичког брака Ирине Дука и Алексија Комнина, нису уопште нашли места у *Алексијади*. Врло је вероватно да је Ана желела да „умањи“ политичку амбицију свог деде и његову иницијативу у догађајима који су довели Комнине на власт. Цезар Јован Дука је првобитно изузет из „апостасије“ Комнина, која је отпочела, према Анином сведочењу, без његовог знања.⁴²⁵

⁴²⁴ Cheynet, *Pouvoir*, 277

⁴²⁵ О цезаровој улози детаљније у поглављу „Цезар Јован Дука“

5.1.1. Слика побуне у „Алексијади“

Првобитна идеја о побуни је потекла у кругу око Марије Аланске која је представљала најважнији фактор Исаковог и Алексијевог приближавања двору.⁴²⁶ Исаков брак са сестричином Марије Аланске, а потом усиновљење Алексија, изазвали су завист Борила и Германа који су ковали заверу против браће Комнина. У том смислу је побуна браће била само одговор на њихову завист. Један од кључних ликова који се нашао у самом зачетку побуне уз браћу био је Георгије Палеолог, чија је помоћ утолико значајнија, јер се супротставио свом оцу, подржаваоцу цара Вотанијата. Када је побуна почела, о томе је прво обавештен цезар Јован Дука, који је, наводно изненађен (!), прискочио у помоћ Комнинима, да би потом врло брзо он преузео једну од, могло би се рећи, главних улога. За избор Алексија насупрот Исаку Комнину, заслужне су управо Дуке, које је предводио цезар Јован и силно агитовао за Алексија. Коначно, успешан продор у град обезбедио је нико други до Георгије Палеолог.

Ана је врло јасна и убедљива у свом инсистирању на значају и улози Дука у Алексијевом успону – *"Шта Дуке нису урадиле? Шта све нису говориле? Каква све добра нису обећале, како истакнутим личностима, тако и целокупној војсци, ако се Алексије успне на трон?"*⁴²⁷

У тим важним тренуцима, Дуке су окарактерисане својим заједништвом, под предводништвом цезара Јована, а у циљу успона Алексија на царски трон. Њихову пресудну улогу, Ана је истакла у следећој целини када је напетост и неизвесност око избора Исака или Алексија решена у корист Алексија и то захваљујући подршци Дука, јер су они први повели царске акламације – *"καὶ τὸ ἐντεῦθεν ἐξῆρχον οἱ Δοῦκαι τῆς εὐφημίας"*.⁴²⁸ Ана на истом месту објашњава зашто су га Дуке тако убедљиво подржавале – то су чиниле због Ирине Дука која је била чланица њиховог рода и која је била удата за Алексија (*διότι ἡ τοῦτων προσγενης Εἰρήνη καὶ μήτηρ ἐμὴ κατὰ νόμους συνῆπτο τῷ ἐμῷ πατρί*).⁴²⁹ Ово је, уједно, Анин једини осврт на склапање брака између Алексија и Ирине. Код Ане нема речи о политичкој

⁴²⁶ Детаљније у поглављу „Марија Аланска“

⁴²⁷ *Alexias* II 7,2 (55.57)

⁴²⁸ *Alexias* II 7,7 (12.13)

⁴²⁹ *Alexias* II 7,7 (14.15)

позадини брака, нити о интересима цезара Јована Дуке, који је настојао да младог и способног Алексија веже за себе.⁴³⁰ Чини нам се да Ана донекле искривила „истину“, истичући да су Дуке помогле Алексију због Ирине, а не да је Ирина била Алексију, већ унапред, јемство њихове подршке, а да је брак само био потврда те политичке подршке.

Након успешно окончане побуне, као главну тему, Ана Комнин је истакла питање Ирининог крунисања. Тек са крунисањем Ирине и решавањем питања наслеђа порфирогенитног Константина, судећи из *Алексијаде*, могло би се рећи да је побуна успешно приведена крају.

5.1.2. „Апостасија“

Изненађујуће искоришћена реч „апостасија“,⁴³¹ са отворено негативним призвуком у свести сваког Византинца, у случају Ане Комнин је највероватније служила да **истакне Комнине као побуњенике без легитимитета**. На овом месту би било корисно задржати се и на тренутак подробније осврнути на побуну Нићифора Вотанијата. Термин "апостасија" је био врло опрезно коришћен – не само код Ане Комнин, већ и у предговору *Материјала за историју* Нићифора Вријенија, који можда једини образлаже тај куриозитет. Наиме, говорећи о побунама Нићифора Вријенија Старијег и Нићифора Василакиса, анонимни писац је навео да они нису признавали Нићифора Вотанијата за цара, сматрајући га такође побуњеником, због чега су они своју апостасију против Михаила Дуке само наставили.⁴³² Код Ане Комнин идентично поређење имамо у случају Нићифора Вријенија Старијег за кога изричито наводи да је кренуо у апостасију против Михаила Дуке.⁴³³ За друге побуњенике она, међутим, није користила тај израз – за Урсела од Бајеа и Василакиса инсистирала је на томе да су у питању покушаји

⁴³⁰ Станковић, *Комнини*, 26

⁴³¹ О речи „апостасија“ која је унета у Рајншово критичко издање и нема је у другим издањима *Алексијаде* видети поглавље „Публика“

⁴³² Bryenn., Préface, 6-7 (23.30)

⁴³³ "ἀλλ' ὁ Νικηφόρος Βρυέννιος τὴν δουρικτὴν περιζωσμένος ἀρχὴν Δυρραχίου ἐπὶ τοῦ βασιλέως Μιχαὴλ καὶ πρὸ τοῦ βασιλεῦσαι τὸν Νικηφόρον βασιλεῖαν τὲ ἤρξατο καὶ ἀποστασίαν κατὰ τοῦ Μιχαὴλ ἐμελέτησε" - *Alexias* I 1,2 (14.17)

успостављања тираније, описујући њих или њихово деловање као "τυραννικόν".⁴³⁴ Интересантно, узурпацију Нићифора Вотанијата није описала термином апостасије, већ је за његову побуну против Михаила Дуке искористила ублажену форму „ἐπανάστασις“ (...παρελύθη μὲν τῆς ἀρχῆς ὑπὸ τοῦ Βοτανιειάτου ἐπαναστάντος).⁴³⁵ Изненађујуће дефинисање цара Нићифора Вотанијата, као оног који је само заузео престо (ἐπὶ τοῦ βασιλείου θρόνου καθίσας) након Михаиловог повлачења, а одмах потом и спомен венчавања са царицом Маријом Аланском, заправо је послужило да објасни на који је начин легитимисана његова власт, након чега је он несметано преузео на себе „управу над царством“ (τὰ τῆς βασιλείας διίθυνε πράγματα).⁴³⁶ Још једна значајна „околност“ због које је Вотанијат могао бити представљен у повољном светлу у *Алексијади* јесте чињеница да је он раскинуо заруке између ћерке Роберта Гвискарда и цара Михаила.⁴³⁷ Иако је тај Вотанијатов акт био повод за велики Нормански рат, Ана је врло јасна у погледу природе тога брака кога назива „варварским и по свему непримерним“. Њено присно освртање на Константина Дуку и емотивно везивање за овог лика управо у тренуцима када говори о овом браку,⁴³⁸ додатно оснажује наше становиште о томе да је Вотанијатов акт био до извесне мере оправдан, барем у очима ауторке. Вотанијатов лик у *Алексијади*, на један специфичан начин добија свој легитимитет, управо преко везе са Маријом Аланском, и раскидања тог „варварског“ брака са ћерком Роберта Гвискарда. Његова власт је доведена у питање тек када је Вотанијат прекршио царско право Константина Дуке.

Из наведеног произилази и могуће објашњење апостасије Комнина у *Алексијади*, као одметништво од царске власти, или најпре као угрожавање државног поретка, све до тренутка до када није решено питање Дука, и њиховог места у царству Алексија Комнина, када је Алексијева владавина добила свој легитимитет, по виђењу Ане Комнин. Стога је и логично због чега она изоставља причу о Исаку Комнину и не инсистира на Алексијевом царском праву, као

⁴³⁴ "τῆς τοῦ Οὐρσελίου τυραννίδος" - *Alexias* I 2,7 (35); "ὁ Βασιλάκιος τυραννικόν τι καὶ ἔπνει καὶ ἔβλεπε" - *Alexias* I 7,2 (20.21)

⁴³⁵ *Alexias* I 12,6 (8.9)

⁴³⁶ *Alexias* I 4,1 (14)

⁴³⁷ *Alexias* I 12,4 (87.93) – и на том месту је Вотанијатово заузимање престола представљено у ублаженој форми – „ἅμα τῷ τῆς βασιλείας ἐπιβῆναι“.

⁴³⁸ *Alexias* I 12,3 (76.87)

наследнику свог стрица, што је један од значајних мотива предговора *Материјала за историју*.⁴³⁹ Инсистирање на термину "апостасија" говори управо о времену када је писана *Алексијада*, када је тај термин упадљиво коришћен у значењу побуне против целокупног државног поретка – означајући, притом, снагу и легитимитет установљене династије, против које је побуњеник чинио неопростив искорак. Тако се и ословљавање побуне Исака Комнина у *Хронографији* Михаила Псела пре може узети као накнадна интерполација у рукопису, која одговара потоњој, можда чак и пост-комнинској епохи.⁴⁴⁰ У тренутку када је *Алексијада* писана и када је апостасија могла бити схваћена искључиво у смислу побуне против једине легитимне династије Комнина, Анино враћање уназад на корене комнинске власти и инсистирање на непримереном термину "апостасија" управо означава њен јасан циљ да Дуке представи као носиоце тог државног поретка и легитимитета⁴⁴¹ који је био доведен у питање свргавањем Михаила VII Дуке и несигурношћу његове директне линије. Једини јемци „царског легитимитета“ су, према Ани Комнин, били Константин Дука и Ирина Дука.

Алексијада Ане Комнин доказује велику идеолошку недоследност, с обзиром на то да су Комнини представљени као апостате по други пут (!), што је парадоксално с обзиром на то да је апостасија цара Исака прерасла у закониту владавину, и на тај начин је пружила легитимитет комнинском геносу.⁴⁴² Ана је очигледно признавала само легитимност Дука, путем којих је Алексије једино могао да извојује свој царски скиптар. Вотанијат је то урадио женидбом са Маријом Аланском, а Алексије је то учинио женидбом са Ирином Дука и позитивним

⁴³⁹ Bryenn, Préface, 8-9 (4)

⁴⁴⁰ У случају Исака Комнина, Псел је врло инсистирао на Исаковој "тиранији", користећи за његово деловање глагол - "τυραννεύω"- глагол који са собом није носио крајње покудно значење, представљајући више побуну против појединца, али не и целокупног поретка. - cf. Psello, *Chronografia* VII, 182 sq.

⁴⁴¹ У *Материјалу за историју* Нићифора Вријенија, као и у *Алексијади*, род Дука пратимо као легитимни и изабрани царски род. Код оба писца се примећује фаворизација Дука - код Ане је та наклоност нешто личнија него код Вријенија. Код Вријенија је историјат Дука - од тренутка Константиновог заузимања престола врло јасно дефинисан - Константину је легитимно предао власт цар Исак Комнин по сопственом избору - Bryenn I, 4-5 (11.20), 83 - Након тога, државни удар који су извели цезар Јован Дука са синовима - Андроником и Константином - и прогласили Михаила Дуку за цара, представљен је заправо као једини очекиван потез, који је цезар повукао искључиво из разлога да заштити себе и синове свог брата, а првенствено наследника престола. - Bryenn I, 19-20 (9.23), 123

⁴⁴² Што је, поново се враћамо на исти извор, анонимни писац предговора Вријенијеве историје, врло јасно истакао. Алексијево право на ујаково наслеђе представља главни покретачки мотив Вријенијеве историје, за разлику од *Алексијаде* у којој је ситуација управо обрнута.

решавањем питања Константиновог наслеђа. Управо чињеница да Ана толико пута понавља термин апостасија за побуну Комнина – директно именујући побуну, или оловљавајући Исака и Алексија апостатама, свеукупно дванаест пута – говори о њеној тежњи да пренесе поруку о несигурности и једној врсти неисправности комнинског подухвата све до тренутка када нису решили питање Дука.

Занимљиво је да Ана, за разлику од анонимног писца увода у *Материјал за историју*, истиче Алексијево првобитно слагање са царем Вотанијатом. То свакако упућује на ауторкино признавање Вотанијатовог царског права – сматрамо, једино из разлога женидбе са Маријом Аланском – до тренутка до када питање Константиновог наслеђа није доведено у питање. Питање компликоване политичке идеологије врховне власти довело је до тога да је Алексијева побуна представљена као парадоксална побуна против легитимног цара Нићифора Вотанијата (легитимисаног браком са актуелном царицом Маријом Аланском) и Марије Аланске (*de iure*, с обзиром на то да је у том тренутку владарка и Вотанијатова супруга), да би апостасија била окончана управо захваљујући Марији Аланској и Константину Дуки (као и у случају Нићифора Вотанијата пре тога), након чега је Алексије освојио свој легитимитет.

Премда, наизглед, првенство имају Марија Аланска и Константин Дука, оба споменута спора – око Ирине Дука и младог Константина – постављена су скоро у исту равн. Изједначавање та два питања представља најбољи пример Аниног личног избора, јер је на тај начин вршила своју легитимизацију и самопромоцију. Сама повезаност са Ирином, која јесте била карактеристична за Ану Комнин у последњим годинама Алексијеве владе, а постала интензивна за владе Јована Комнина, само је у одређеној мери Ани могла донети ту јасну дистинкцију у односу на остале профирогените⁴⁴³ (а особито у односу на Јована) за којом је трагала.⁴⁴⁴ Једино што ју је у потпуности могло издвојити била је њена

⁴⁴³ Из разлога што су сви порфирогенити Алексија и Ирине били у потпуности изједначени као потомци Дука и Комнина. На специфичан начин је и млађи брат, Исак Комнин, успоставио своју блиску везу са мајком, Ирином Дука - Станковић, *Типикон*, 287-291

⁴⁴⁴ Слављење оба рода и мотив спајања та два царска рода - Дука и Комнина - био је један од најзначајнијих лајтмотива реторике која је цветала у доба Јована II Комнина. – Станковић, *Комнини*, 202-209. Међутим, оно што је приметно у идеологији Ане Комнин јесте да она тај мотив преузима само делимично - код ње чувена Продромова кованица о стапању два царска рода у један славни род "Комненодукикон" никада није нашла своје место. Анина политика је заправо ишла ка врло јасној дистинкцији та два царска рода, са преимућством на страни Дука.

веза са порфирогенитним Константином Дуком и његовом мајком Маријом Аланском,⁴⁴⁵ на којима веома инсистира у *Алексијади* и које је поставила међу протагонисте, показало се, не Алексијеве, већ своје животне приче.⁴⁴⁶

Дуке у *Алексијади* представљају најзначајнији елемент личне историје Ане Комнин, која је своје приватне односе, а самим тим и ставове у односу на поједине личности, унела у историју Алексијеве владавине трудећи се да велом објективности заогрне своју непрестану тежњу да исправи "неправду" прошлости, напише једну монументалну личну апологију, али и да докаже своју легитимност и право на изгубљени престо. Као део тог славног и ученог рода, Ана се потрудила да истакне своју двоструку племенитост, првенствено славећи припаднике рода Дука, а потом истичући своју везу и однос са њима. Због тога Дукама посвећујемо заслужену пажњу и следећу целину сматрамо нужном и корисном за даља истраживања по овом питању. Намера нам је да укажемо на непрегледне могућности које се указују из анализе самих ликова, који представљају, некада тему, каткад покретачки мотив главне радње, а сви заједно једну целину и наратив који је вешто и наизглед неприметно уклопљен у тему Алексијеве владавине које, како смо већ нагласили, не би ни било да га Дуке нису подржале. То је једна кратка али убедљива порука Ане Комнин, која највише сведочи о програму *Алексијаде*, и тежњама Ирине Дука да путем једне „херојске“ историје оправда своју политику,

⁴⁴⁵ Када је реч о Анином инсистирању на Константину Дуки, можда најбоље сведочи историја Нићифора Вријенија, који је у фокус приче ставио порфирогенитног Констанција, као Алексијевог нераздвојног саборца. Интересантно је да је Констанције само у једном догађају споменут у *Алексијади* - учествујући у првој Алексијевој борби против Роберта Гвискарда којом је приликом изгубио живот. - *Alexias* IV 5,3 (19); *Alexias* IV 6,7 (54.57). Осим тога што је Анин личан избор управо био Константин Дука насупрот Вријенијевом личном избору Констанција, врло је значајан начин на који је описан Констанције Дука у *Алексијади*. У опису његове смрти, Ана је истакла да је био син бившег цара Константина Дуке (ὁὶὸς μὲν τοῦ πρὸ βασιλευκότος Κωνσταντίνου τοῦ Δούκα), рођен и одгојен у порфири (ἐν πορφύρᾳ καὶ γεννηθεὶς καὶ τραπεῖς), још од оца овенчан царском дијадемом (καὶ ταῖνιās τῇ τότε καίρῳ βασιλικῇ παρὰ τοῦ πατρὸς ἀξιώσθεῖς). Ова наизглед сувишна реченица која детаљно објашњава положај Констанција Дуке (дотад незаступљеног у *Алексијади*), **заправо врло јасно истиче тренутак када су сва легитимна права царске линије Дука прешле на младог Константина Дуку**, као јединог преживелог потомка Константина и Михала Дуке. Наиме, тек је на овом месту Ана признала да је постојао још један легитимни наследник царских права Дука, уз Константина, али и да је тај легитимни представник изгубио живот и, самим тим, препустио право млађем претенденту.

⁴⁴⁶ Константин је видно истакнут и у посмртној беседи за Ану Комнин од Георгија Торника, чиме је заправо, теза о личној и идеолошкој важности Константина Дуке за Ану Комнин, добила *de facto* своју потврду. - *infra* "Константин Дука"

али и да победи у трци за утемељењем нове идеологије која је претила да искључи њен *генос* и коначно установи неминовну и апсолутну победу комнинског *икоса*.

5.2. Изворна подлога приче о Дукама

5.2.1. Дуке у „Алексијади“

На врло суптилан начин Ана је успела да утка причу о Дукама у целу *Алексијаду*. Књиге у којима су Дуке највише заступљене су прве три књиге *Алексијаде* које се баве временом пре побуне Комнина, апостасијом Исака и Алексија и, коначно, сукобом између Дука и Комнина до кога је дошло по питању крунисања Ирине Дука. Ипак, то не значи да се након прве три књиге Дуке не срећу, и да пажња аутора бива усмерена на друге ликове. Неоспорна је чињеница да је Ана по поглављима сукцесивно смењивала припаднике икоса Дука, због чега је крајњи утисак да они представљају један засебан наратив уклопљен у причу о Алексијевој владавини. Кулминацију приче представљају последње три књиге – XIII, XIV и XV, када је најважнији експонент овог рода Ирина Дука, због чега некако и читава повест о Дукама добија свој логичан завршетак – од Пролога у којем је Ирина истакнута као иницијатор настанка *Алексијаде*, преко успона Комнина који не би био могућ без помоћи Дука – која је била условљена браком Алексија и Ирине, али и очувањем наследног права Константина Дуке – да би током највећег дела Алексијевих ратних кампања истакнути чланови били Георгије Палеолог, Јован и Михаило Дука – Иринина браћа – и на самом крају, прича резултира Иринином активном улогом у бризи за Алексија, али и царство, где коначно сам крај Алексијевог живота бива описан у изразито личном тону и патњи Ирине Дука и њених вољених кћери. Уколико бисмо могли да укратко изнесемо једну површну али корисну статистику, појављивање Дука бисмо могли да представимо на следећи начин –

- У Прологу *Алексијаде*, који представља лични осврт аутора на разлог и циљ писања *Алексијаде*, срећемо по први пут Ирину Дука, која представља и носиоца предговора самом чињеницом да је она идејни творац и наручилац овог дела;

- I књига отпочиње са Алексијевим успоном, који је везан за владавину Михаила VII Дуке,⁴⁴⁷ али целокупна тематика прве књиге сеже до последњих дана владавине цара Нићифора Вотанијата. У првој књизи, након смене власти и доласка Нићифора Вотанијата на власт, Ана главну причу усмерава на царицу Марију Аланску и порфирородног сина Константина Дуку, који представљају једне од главних покретача радње, не само прве књиге, већ целокупног тока великог рата против Нормана и Роберта Гвискарда. Врло је важно што је Ана Комнин истакла Константина Дуку као једног од главних разлога Робертовог ратног подузећа против Византије, али и Робертову жељу да се избори за право свргнутог Михаила VII, а самим тим и за право своје ћерке која је првобитно заручена за Константина Дуку. Прича је утолико значајнија, јер су Марија Аланска и Константин Дука, како их је ауторка представила у *Алексијади*, улазили у Анин најинтимнији круг људи, и у једном тренутку су јој били јемство трона.⁴⁴⁸ Марија и Константин представљају другу грану рода Дука, насупрот цезару Јовану Дуки и његовој унуци Ирени Дука, али су вешто уклопљени у целокупну нарацију тако да се њихови циљеви, првобитно итекако супротстављени, нису сукобили, већ је ауторка управо успела да их уједини и представи две сукобљене стране као оне које су биле неопходне једна другој и које су се међусобно допуњавале и помагале у том несигурном времену након свргавања Михаила VII.

⁴⁴⁷ Код Нићифора Вријенија прво поглавље отпочиње са историјом рода Комнина, од времена Манојла Комнина, Алексијевог деде, који је био именован за преговарача за склапање мира између цара Василија II и дугогодишњег побуњеника Варде Склира. - "Μανουὴλ ἐκεῖνον τοῦ πάνυ, ὃς ἐς Κομνηνοῦς ἀναφέρων τὸ γένος..." - Βρυενν. I 1 sq. - Самим тим, у епицентру Вријенијеве историје стоји повест рода Комнина од тренутка када је њихов углед у престоници почео да расте, обухватајући, очекивано, и успон првог цара из овог рода - Исака Комнина - што је Ана изоставила. Изостављање овог дела приче може свакако бити схваћено као Анина жеља да практично настави историју свога мужа, али је ипак њен избор, како сама наглашава, био да неке догађаје понови. Вријенијева историја која прати род Комнина од њихових „цариградских почетака“, представља повест о роду Комнина, за разлику од Анине у чијем је фокусу род Дука. Због тога и отпочињање историје Алексијевих подвига од времена владавине Михаила Дуке делује сасвим логично, јер Алексије своје прве задатке и почетке своје сјајне каријере управо добија за владе Михаила VII, за кога лично војује против побуњеника "именован за стратега авторкатора од цара Михаила" (στρατηγὸς αὐτοκράτωρ ὑπὸ τοῦ βασιλέως Μιχαὴλ ἀναδεδειγμένος) - *Alexias* I 1,3 (44.45)

⁴⁴⁸ На овом месту је важно истаћи да постоји јасна разлика између „историјске реалности“ и догађаја како су представљени у *Алексијади*. Константин Дука је за Ану био искључиво идеолошки важан, због чега га срећемо у њеном програмском делу, као и у потоњем посмртном слову Георгија Торника. Он није био ни од каквог значаја за Ирину амбициозну политику која је требало да обезбеди престо за њеног зета и њену ћерку. Међутим, то Ану није спречило да прикаже Константинов значај за своју легитимизацију кроз призму „искривљеног огледала“.

- II књига доноси причу о почецима побуне Комнина, и у првом делу је истакнута улога Марије Аланске и акценат је на њеном односу са браћом Исаком и Алексијем Комнином. У другој половини друге књиге (од шестог поглавља) на сцену ступа цезар Јован Дука, који представља највећу фактичку подршку Комнинима, и чијом одлуком и помоћи Дуке дефинитивно пристају на страну побуне.
- III књига доноси расплет друге књиге и проблематично питање две главне теме (уз успон Комнина) - питања Константиновог наследног права и крунисања Ирине Дука. Ову књигу можемо узети за врхунац епопеје о роду Дука и за доказ њиховог угледа и моћи, без чије одлучне подршке Алексијев успон није био могућ. Као кључна личност у решавању два спорна питања породице Дука, истакнут је цезар Јован Дука. Он је, према речима Ане Комнин, донео повољан расплет, како за своју унуку, тако и за Марију Аланску, натеравши је да написмено затражи потврду Константинових права од Алексија.
- IV књига, која радњу премешта са унутрашње на спољашњу политику, доноси причу о првој Норманској инвазији, која се хронолошки и тематски надовезује на прву књигу. Иако доминантну улогу преузима Алексије, као један од најповерљивијих и најзначајнијих његових ратника иступа Георгије Палеолог, коме је поверена одбрана Драча, најважније балканске стратешке тачке.⁴⁴⁹
- У V књизи, која наставља повест о Гвискардовом походу, имамо врло важан спомен Ирине Дука, која у кључном кризном тренутку за царство - када је државна ризница била празна – преузела иницијативу и заложила своје богатство за прикупљање војске. Поред Ирине, као активни и блиски војни заповедник споменут је и њен рођени брат протостратор Михаило Дука у маневрима против Бохемунда. Иако је у питању била само војна чарка, Михаило је, сасвим очекивано, добио своје место у петој књизи.

⁴⁴⁹ Георгије Палеолог је био несумњиво врло значајна личност, због чега његова истакнута улога у *Алексијади* највише одговара реалним историјским околностима. Међутим, делује да су многи догађаји испричани из његове перспективе – што може указивати на постојање неке његове личне историје – а такође Анино истицање да је Палеолог подржао Комнине због Ирине, као и његово смештање у оквире породице Дука, врло је вероватно Анин лични печат.

- VI књига, која представља расплет прве Норманске инвазије, отпочиње са борбама око повратка Касторије у којима активно учешће опет узима Георгије Палеолог. Шеста књига доноси причу о Иренином материнству стављајући је у фокус Алексијеве ратне кампање, као тријумф његовог успеха на Робертом Гвискардом.
- У VII књизи у кампањама на истоку против Чахе, као један од главнокомандујућих именован је други Ирнин брат, Јован Дука, док је паралелно на Балкану, уз Алексија Георгије Палеолог, поново врло активан у борбама против Печенег, као и Михаило Дука, који је представљен као део најближе Алексијеве пратње, често се појављујући као Алексијев саветодавац.
- Сличан распоред ликова имамо и у VIII књизи која представља другу књигу о Печенешким ратовима. На том месту се налази и прича о величанственој победи код Левунијума (1091), којом је приликом Георгије Палеолог командовао читавим једним крилом.
- IX књига обрађује догађаје са источног ратишта у којима је кључну улогу понео, већ споменути, Јован Дука ратујући против емира Чахе, и поред тога умирујући побуњена острва Кипар и Крит. Други, можда још важнији детаљ везан за чланове рода Дука који нам доноси девета књига јесте завера Нићифора Диогена, у којој поново срећемо Марију Аланску и Константина Дуку, након значајне тишине о њима. Занимљиво је Анино ћутање о околностима у којима су ова два припадника царске гране Дука наставила да живе за владе Комнина, а особито је интригантна тако изненадно појављивање у *Алексијади* након велике паузе (у пет књига – између III и IX – о њима немамо никаквих података).⁴⁵⁰ Ово је, уједно, и последњи спомен царице Марије и Константина Дуке.
- X књига представља закључак приче о Алексијевим походима против Печенег, а са њима у вези и Кумана, али и увод у једну нову тематску целину - Први крсташки рат. За нас на овом месту корисно јесте учешће Георгија Палеолога у кампањи против Кумана (1095), којом је приликом био заповедник једног дела војске. Отварање једне нове теме, ако не и

⁴⁵⁰ О завери Нићифора Диогена детаљније у поглављу „Константин Дука“

најзначајнијег спољнополитичког питања, не само за Византију, већ и за целокупни средњовековни Запад – Првог крсташког рата – условило је и нужно скретање пажње ауторке ка овом феномену и проблему који су крсташи са собом донели. Интересантно је да у овом тренутку на сцену по први пут активно ступа њен муж Нићифор Вријеније, који ће се истицати у чаркама са крсташима, и који ће, у целокупној причи око Бохемунда, бити крунисан као једини заслужни за кроћење пркосног Норманина. Тај скок ка Ани лично и интимно можда најважнијој особи, која ступа у фокус њеног интересовања, представља и нужан преокрет након Константинове смрти и измењеног стања ствари у њеном приватном животу. Делује управо као да је Нићифор Вријеније истакнут као директан пандан младом Јовану Комнину.⁴⁵¹

- У XI књизи која се својим највећим делом бави Првим крсташким ратом, што самим тим пажњу публике пребацује на исток, поново наилазимо на Јована Дуку, којом приликом су описане његове војне операције против Смирне. У директном сусрету са крсташима нашао се Георгије Палеолог, који је за време цареве аудијенције био уз њега.
- Од XII књиге имамо значајан помак у унутарпородичним односима, када царица Ирина Дука добија своје место уз Алексија. Тек од тог тренутка ми можемо пратити лик Ирине Дука као брижне и верне супруге и неговатељице. Грубо говорећи од 1105. године, Ирина улога добија на значају, и она може бити у директној вези са повлачењем или чак смрћу Ане Даласин, као и новој прерасподели снага у оквирима комнинског икоса. Ирина од тог тренутка па до самог краја *Алексијаде* добија доминантну улогу, представљајући најистакнутијег члана рода Дука.
- Због измењене улоге Ирине Дука, која је до тада била у сенци Ане Даласин, најзначајније жене у Алексијевом дому, последње књиге *Алексијаде* - XIII, XIV и XV - резервисане су (међу припадницим Дука) искључиво за Ирину Дука. Ирина је била Алексијев непоколебиви чувар (τὸν ἀνύστακτον τοῦ αὐτοκράτορος φύλακα)⁴⁵², пратећи га на његовим походима (συνείπτετο γὰρ

⁴⁵¹ О слици Нићифора Вријенија и Јована Комнина у поглављу „Комнинска φιλία“, у потпоглављу „Мотив филаделфије“

⁴⁵² *Alexias* XIII 1,6 (51)

αὐτῷ διὰ τὴν τῶν ποδῶν ὀδύνην)⁴⁵³ за живота, и на самом крају проводећи бесане ноћи покај његове постеље, покушавајући на све начине да му олакша мучне последње часове живота (...τὴν μητέρα τεθέαμαι διανυκτερεύουσάν τε τῷ βασιλεῖ καὶ κατόπιν τούτου ἐπὶ τῆς κλίνης καὶ ὑπανεχούσαν τοῦτον ταῖς χερσὶ καὶ παραμυθουμένην τρόπον τινὰ τὴν ἀναπνοήν)⁴⁵⁴. Сам крај *Алексијаде* представља интимну породичну причу, која по свом карактеру у потпуности одудара од главног наратива. Ана Комнин је, свесно или не, одустала од објективног начина приповедања, преточивши сам крај своје повести у личну драму, у којој је међу протагонисте поставила Ирину Дука, сестре Марију и Евдокију, и себе саму, насупрот главном антагонисти - Алексијевом наследнику, Јовану Комнину.

5.2.2. Извори о Дукама

Слика Дука у *Алексијади* неминовно упућује на важно питање Аниних извора. На основу којих сведочанстава је Ана реконструисала улогу Дука у успону Алексија, као и у значајним војним операцијама против Роберта Гвискарда, Печенега и турских емира, догађаја у којима се припадници рода Дука појављују као носиоци радње?

Још је Шаландон у својој студији о Алексијевој владавини изнео претпоставку о постојању неке историје Георгија Палеолога, која је Ани послужила као главни извор за норманску опсаду Драча и за печенешке ратове, као и за продор Комнина у Цариград.⁴⁵⁵ Шаландонову претпоставку о писаним Вријенијевим сећањима за сукобе са војском Годфрида Бујонског или за Алексијев боравак у Филипопољу 1114. године,⁴⁵⁶ Хауард-Џонстон је проширио на тезу о постојању већ готове Вријенијеве верзије „Алексијаде“, коју је Ана накнадно уприличила на свој начин.⁴⁵⁷ Франкопан сматра да је Ана имала пред собом велики део материјала који је потекао од њених ујака, на основу којег је реконструисала догађаје у својој

⁴⁵³ *Alexias* XIV 4,1 (50)

⁴⁵⁴ *Alexias* XV 11,8 (24.27)

⁴⁵⁵ Chalandon, *Essai*, XI

⁴⁵⁶ Chalandon, *Essai*, XII

⁴⁵⁷ Howard-Johnston, *Anna and the Alexiad*,

историји,⁴⁵⁸ мада је Синклер сумњичав у погледу Аниног коришћења сведочанстава свог ујака Јована Дуке, због утиска да се Ана „суздржава да му у потпуности ода почаст за његова достигнућа и због тога што му ретко упућује речи хвале“.⁴⁵⁹

У недавној студији, Леонора Невил је посветила поглавље реконструисању једног изгубљеног извора за историју Нићифора Вријенија. Она сматра да је постојала једна историја цезара Јована Дуке, која је умногоме послужила Вријенију за приказ догађаја који су очигледно представили цезара као једног од хероја историје.⁴⁶⁰ Невил је за последње поглавље Вријенијеве историје истакла да „делује као да је приповедано из перспективе Георгија Палеолога, кога Ана Комнин наводи као свој извор“. Она истиче да је за последњих седам поглавља Вријенијеве историје највероватнији извор Палеолог, који иступа као протагониста.⁴⁶¹

Питање извора *Алексијаде* је привлачило пажњу истраживача, првенствено због Анине потребе да дефинише и објасни изворе својих података. Она то чини на многим местима у *Алексијади*, али је најзначајније „Поглавље о методи“, како га је Камбилис назвао,⁴⁶² које се налази у XIV књизи⁴⁶³.⁴⁶⁴ Анина изјава о коришћењу извесних писаних сведочанстава (ξυγγραμάτων), изазвала је полемику која се бавила претежно питањем установљења да ли су то биле неке врсте мемоара, и које провенијенције.⁴⁶⁵ Ана је истакла да је реч о непретенциозним саставима, који су писани без реторског улепшавања. У позадини ове Анине изјаве је највероватније

⁴⁵⁸ Frankopan, *Perception and Projection of Prejudice*, 64-65

⁴⁵⁹ Sinclair, *War writing*, 387

⁴⁶⁰ Случај историје цезара Јована Дуке је веома занимљив. Невилова је истакла да је неколико епизода у Вријенијевој историји представљено с Јованове тачке гледишта. У неким случајевима се он појављује као централна фигура у епизоди, због чега неминовно постаје центар наративног фокуса. С друге стране, она је истакла да су неки догађаји исприповедани с Јовановог гледишта, чак иако је он у тим догађајима био маргинални учесник. Осим разлике у наративној структури, Невил је истакла да делови о Јовану имају нешто другачији вокабулар и синтаксу. Neville, *Heroes and Romans*, 49; Невилова је проблему „Цезарове историје“ посветила и засебну студију - Neville, *A History of the Ceasar John Doukas*, passim.

⁴⁶¹ Neville, *Heroes and Romans*, 47

⁴⁶² Kambylis, *Zum "Programm"*, 134

⁴⁶³ Alexias XIV 7,3-7

⁴⁶⁴ Значајем овог поглавља за разумевање Аниних извора први су се бавили Остер – Oster, *Anna Komnena*, II, 32-44 и Баклер – Buckler, *Anna Komnena*, 225-239;

⁴⁶⁵ Cf. Да је реч о исказима царевих официра, директно са бојишта - Kambylis, *Zum "Programm"*, 143 ; да су то ратни извештаји који покривају Алексијево ратовање са Норманима - Frankopan, *The curious case of Nikephoros Melissenos*, 166-167; да су то извештаји млађих или старијих официра, који су Анин извор за војну и дипломатску историју - Howard-Johnston, *Anna and the Alexiad*, 280 и фуснота.47

била њена тежња да потврди истинитост ових извора, које, парадоксално, не приписује никоме посебно, али истиче да су били ослобођени китњастог језика, што је неминовно упућивало на намеру ауторке да им пружи довољно убедљив кредибилитет.

Уз спомен исказа ратних ветерана који су се повукли у манастире, Ана је од појединих личности које су веома важни извори њених података прецизно споменула следеће људе : Алексија Комнина,⁴⁶⁶ Георгија Палеолога, своје ујаке и стричеве, од којих бисмо могли издвојити једино Михаила и Јована Дуку и севастократора Исака – који су активни учесници догађаја у *Алексијади* – Марију Аланску и епископа Барија.⁴⁶⁷

Интересантно је, међутим, да Ана ни у једном случају није споменула постојање било каквог писаног извора, неке историје или мемоара који потичу из пера ових значајних особа и који би могли чинити њену значајну изворну подлогу. У своје „Поглавље о методи“ Ана је могла унети и податке о неким врстама писаних сведочанстава које су оставили ови истакнути појединци, али то није учинила. Могу постојати два разлога – а) та писана сведочанства нису ни постојала или б) Ана је желела да истакне своје сећање као најзначајнији извор, а самим тим своје истакнуто место у оквиру царског икоса. У овом случају далеко већу важност за ауторку имају усмена сведочанства – јер говоре о Аниној блискости с појединим личностима, него писмена – која нису нужно морала да је доведу у контакт с појединцима које именује. Из тог разлога је можда могла прећутати да је користила писана сведочанства ових значајних личности.

Нама се чини да би друга могућност могла бити очекивана за Ану Комнин. Врло је упечатљиво Анино истицање, када је реч о најугледнијим члановима рода Дука да је **лично била у њиховом присуству**. Можда најпознатија таква Анина изјава је везана за Георгија Палеолога и Алексија Комнина, где истиче да је често

⁴⁶⁶ Алексија Комнина као Анин извор истакао је Синклер - Sinclair, *War writing*, 113-116

⁴⁶⁷ За епископа Барија неки истраживачи претпостављају да је био значајан извор информација за сегменте о Норманима, а постоји и претпоставка да је епископ Барија можда био извор и Вилијему од Апулије за његово дело – *Gesta Roberti Wiscardi* – за које је истакнуто да има сличности са *Алексијадом*. Једна струја истраживача заступа мишљење да су некакви списи епископа Барија били извор Ани Комнин и Вилијему од Апулије – Willmans, *Über die Quellen der William der Apulia*; Chalandon, *Essai*, XII, друга струја сматра да су Ана и Вилијем користили сличне, али не исте изворе – M. Mathieu, *Guillaume de Pouille: la Geste de Robert Guiscard*, Palermo 1961; и трећа струја која сматра да је Ана користила дело Вилијема од Апулије за реконструкцију своје приче о Норманима – Любарский, *Об источниках „Алексиади“*

пута била у прилици да слуша њихове разговоре (μάλιστα δὲ τούτων διηγουμένων πολλάκις ἤκουον τοῦ τε αὐτοκράτορος καὶ Γεωργίου τοῦ Παλαιολόγου)⁴⁶⁸. У те приче бисмо могли сврстати завршне фазе побуне Комнина (књига III), борбе против Нормана око Драча (књиге IV и V), као и борбе против Печенег (књиге VII и VIII). У овим сегментима *Алексијаде* Георгије Палеолог је један од протагониста, и неке епизоде делују да су Палеологове лично – подршка Комнинима у побуни, освајање зидина Цариграда и проглашење Ирине за царицу, епизода са Лавом Халкедонским и епизода у Печенешким ратовима када је Георгије жалио што није стигао на време да узме учешћа у Алексијевој победи.⁴⁶⁹

Леонора Невил је дала интересантан предлог за разумевање проблематике „усменог сведочанства“. Она сматра да је могуће тумачити феномен „слушања“ са начином презентовања писаних дела у оквиру „театра“. Укратко, Палеологова историја је можда била „презентована“ усменим путем у ученим круговима.⁴⁷⁰ Ово гледиште је корисно за разумевање те крхке границе између читања и слушања која је постојала у Византији, где је форма „усмене изведбе“ била кључна у културној размени учене цариградске елите. Оно што је, и у овом случају веома специфично за Ану Комнин јесте њено наглашавање да је била у присуству свог оца и тече, и слушала њихове приче – делује, одмах након доласка са ратишта. У којој мери су њени искази веродостојни, немогуће је испитати. Чињеница је да је Ана с великом тешкоћом могла да се присети детаља тих „прича“ након тридесет година, због чега смо склони тези да су ипак постојала некаква писана сведочаства, можда најпре Палеологова.

На сличан начин, премда посредно, спомиње и своје ујаке и стрица, које је такође имала прилике да слуша (καὶ τῶν πρὸς πατρὸς καὶ μητρὸς ἐμοῖ θεῶν ἡκρόειν πολλάκις)⁴⁷¹. Премда у овој реченици није никога директно именовала, ми закључујемо да је реч о ујацима – Јовану и Михаилу Дуки – у односу на које у другим деловима текста користи објашњење да су то њени „ујаци с мајчине стране“. Јован Дука, који је више заступљен у *Алексијади*, је такође могао имати неку врсту писаних мемоара о својим ратним подвизима. У те мемоаре је могла ући

⁴⁶⁸ *Alexias* XIV 7,5 (45.47)

⁴⁶⁹ Ове епизоде смо образложили у поглављу „Георгије Палеолог“

⁴⁷⁰ Neville, *Heroes and Romans*, 48

⁴⁷¹ *Alexias* XIV 7,6 (77.78)

тематика ратова против Чахе и побуна на Кипру и на Криту, у којима Јована Дуку срећемо као протагонисту. Са Михаилом Дуком је ситуација нешто комплекснија, јер су подаци о њему далеко оскуднији него што је реч о Јовану Дуки. С обзиром на то да Михаила Дуку срећемо уз Алексија на Балкану, он је могао бити део ратних прича Георгија Палеолога или можда чак Татикија,⁴⁷² или неког од других угледних Алексијевих ратних сабораца.

Од Аниних стричева, који су споменути као њен извор, као једину релевантну особу бисмо узели у разматрање севастократора Исака јер, премда је споменула друга два брата Алексија Комнина – Нићифора и Адријана – Ана је то, у случају првог учинила само једном, а у случају Адријана два пута. Поред тога, његов приказ није био нимало похвалан.⁴⁷³ Уз то, на једном месту у *Алексијади*, Ана је Исака дефинисала као „свог стрица“ (θεῖος ἐμός). За преосталу Алексијеву браћу није искористила такав заједнички именитељ.

Када је реч о осталим припадницима рода Дука, истакли бисмо да Ана није пропустила да наговести да је имала прилике да виђа чак и цезара Јована Дуку (ὅν καὶ ὁ ἐπ' ὀλίγον φθασασα τεθέαμαι)⁴⁷⁴. Своју блискост са Маријом Аланском навела је на почетку III књиге нагласивши да ју је она одгајала до њене осме године (ἐκ παιδαρίου συναναστραφεῖσα τῇ βασιλίδι καὶ οὕτω τὸν ὄγδοον ὑπερελάσσα χρόνον)⁴⁷⁵. Још је директнија у својој намери да истакне изузетну присност са Маријом Аланском када наводи да је *"она њу изузетно волела и да је са њом делила све тајне"* (πολὺ δὲ τὸ περὶ ἐμὲ φίλτρον ἔχουσα τῶν ἀπορρητῶν πάντων κεκοινώνηκε)⁴⁷⁶.

Ана је једини писац који доноси податке о побуни Комнина и из угла Марије Аланске. Царица која је царском дому Дука родила наследника престола, и чије је право наслеђа у фокусу наратива II и III књиге *Алексијаде* била је несумњиви фаворит Адине историје и врло вероватно значајан извор њених података. Међутим, не постоје довољно јаки докази који би могли сведочити у прилог неком посебном извору потеклом из круга Марије Аланске. Чињеница да је Марија била

⁴⁷² Sinclair, *War writing*, 122

⁴⁷³ Епизода у којој је Адријан неповољно приказан је завера Исаковог сина против цара Алексија Комнина – опширније у поглављу „Орест и Пилад“.

⁴⁷⁴ *Alexias* II 7,1 (44.45)

⁴⁷⁵ *Alexias* III 1,4 (46.47)

⁴⁷⁶ *Alexias* III 1,4 (48.49)

покровитељ Теофилакта, будућег архиепископа Охрида, недовољна је да бисмо извели далекосежне закључке о постојању неке програмски писане историје.⁴⁷⁷

Једини могући „извор“ који бисмо могли да “реконструишемо” као изворни темељ догађаја II и III књиге *Алексијаде* је изгубљена историја цезара Јована Дуке, о којој је у својој студији писала Леонора Невил. Специфичност ове две идеолошки најзначајније књиге *Алексијаде* лежи у њиховом карактеру који упућује на угао посматрања једне „дворске историје“. Наративни фокус је на самом двору, у кругу око царице Марије Аланске, а побуна је изазвана због „дворских сплетки“ Борила и Германа. Шира слика породичних односа између два кључна геноса Дука и Комнина је изостављена, као и њихова међусобна суревњивост у годинама непосредно пре успона Алексија на власт. Једини протагонисти су Марија Аланска, браћа Комнини и цезар Јован Дука, а у неким епизодама – Георгије Палеолог и Ана Даласин. Анализи ових ликова посвећујемо засебна поглавља, у којима ћемо детаљније описивати епизоде у којима се појављују, као и улогу која им је у овим догађајима приписана. На овом месту бисмо се само надовезали на тезу Леоноре Невил о могућем постојању историје цезара Јована Дуке, или пак историје о породици Дука,⁴⁷⁸ коју је, и Ана могла користити као подлогу за књиге о успону Комнина, у којима кључну улогу имају управо Дуке, и њихов предводник, цезар Јован Дука.

Могуће постојање писаних извора потеклих из пера угледних чланова рода Дука може нам помоћи у разумевању Аниног избора изворне подлоге коју је користила за своју историју. Значајно је да, иако је провенијенција појединих извора могла утицати на Анин начин приказивања догађаја, ипак је очигледна намера ауторке била да важне епизоде у својој историји представи из угла породице Дука. Још важније је то што Ана није споменула постојање писаних извора које смо покушали да реконструишемо, већ је инсистирала на својој блискости са истакнутим члановима овог царског рода, које је дефинисала синтагмом „својих ујака“ или још једноставније, дефинисала их је као „своје“.⁴⁷⁹ Очигледна је њена

⁴⁷⁷ Теофилакт Охридски је за њу написао један говор, барем једно писмо и два библијска коментара, а Евстратије Никејски јој је посветио један трактат. Међутим, на основу ових сведочанстава, тешко се може закључити о „театру“ Марије Аланске - Mullett, *Aristocracy and patronage*, 177-178

⁴⁷⁸ Neville, *Heroes and Romans*, 58

⁴⁷⁹ На почетку треће књиге, када говори о младом Константину Дуки и царици Марији Аланској, она се обраћа читаоцима на свој уобичајен начин - да јој не замере ако хвали *своје*, у случају да

тенденција да да себе прикаже окружену Дукама, од самог детињства, и понајвише као члана тог рода. Истакла је да је имала прилике да виђа цезара, али – још важније – да је одрасла уз Марију Аланску.

Када је реч о догађајима који се односе на Дуке, тешко је повући црту између „историјске реалности“ и Аниног „литерарног избора“. Дуке свакако јесу представљале најзаслужнији *икос*, који је помогао Комнинима у освајању царског престола, али је врло упечатљиво што је слика о значају Дука најистакнутија управо у делу Ане Комнин. Анину причу о Дукама бисмо могли представити као „литерарни избор“ Ане Комнин за представљање „историјске реалности“. Потврда ауторке о коришћењу извора из пера чланова овог рода би несумњиво указивала јасан „угао“ сагледавања догађаја са позиције породице Дука.

Најважнији утисак који остаје јесте да су несумњиви фаворити *Алексијаде* најугледнији чланови рода Дука, за које је Ана истакла да су **директан извор њених података јер је она била део тог круга**. Недовољно јасно дефинисање изворне подлоге Ани је омогућило да своје сећање стави у наративни фокус и истакне себе као најважнији извор своје историје.

природа догађаја то захтева - "οὐ νέμεσις, εἰ τοὺς ἐμοὺς ἐπαινοῖν ὑπὸ τῆς τῶν πραγμάτων ἀναγκαζομένη φύσεως" - Alexias III 1,3 (33.34)

5.3. Ликови

5.3.1. Цезар Јован Дука

Најстарији и најмоћнији члан царског рода Дука у време којим отпочиње радња *Алексијаде*, био је цезар Јован Дука.⁴⁸⁰ Ана Комнин је његову политичку моћ и улогу у догађајима око успона Комнина, на умешан начин, ублажила, и представила цезара као првобитно пасивног учесника, који је, у даљем развоју догађаја, парадоксално, преузео кључну и одлучујућу улогу у побуни Комнина. Танка линија између „историјске реалности“ и „литерарног изобличавања“ Ане Комнин је слабо видљива на примеру ове значајне личности, како је осликана у *Алексијади*, али сматрамо да је „Анина рука“ изменила умногоме догађаје који су непосредно претходили побуни и у којима је цезар Јован Дука имао кључну улогу као вођа свог рода.

Врло је занимљив закључак Димитрија Полемиса о цезару Јовану – да је био далеко од слике успешног и способног политичког играча у позадини слабих владара без иницијативе. Штавише, он га је приближио Константину X и Михаилу VII, истичући да није био "ништа другачији од тих крајње неинспиративних личности".⁴⁸¹ Овај превише оштар суд стоји у директној супротности од слике коју је сам Полемис на основу релевантних извора о цезару саставио. Тешко да разлог цезарове политичке иницијативе може лежати само у његовом богатству и високом друштвеном положају, а не у његовим личним талентима. Чак иако у *Алексијади* имамо нешто другачију слику цезара у односу на очекивану, сиву еминенцију Цариграда, ипак на крају преовладава утисак о политички способној и врло важној особи, од великог и одлучујућег утицаја.

⁴⁸⁰ О лику цезара Јована Дуке – cf. Polemis, *Doukai*, 34-41; Skoulatos, *Les personnages*, 138-145; Leib, *César et Moine*, 161-179

⁴⁸¹ Polemis, *Doukai*, 40

5.3.1.1. Цезар пре побуне

Прво појављивања цезара Јована Дуке у *Алексијади* везано је за владавину Михаила VII, за кога Ана наводи да му је био **саветник**, *"због његове непромишљености и из страха да му се не догоди некакво зло"* (Τοῦτο δὲ συνεβούλευσεν ὁ καῖσαρ Ἰωάννης, ὁ πρὸς πατρὸς αὐτῷ θεῖος, τὸ κοῦφον εἰδὼς τοῦ τηνικαῦτα κρατοῦντος καὶ μὴ τι πάθαι δεινότερον δεδιώς)⁴⁸², прећуткујући у потпуности причу о цезаровом паду у немилост.⁴⁸³

Ана је на овом месту истакла значај цезара Јована, уводећи га на историјску сцену као човека који је био најближи цару Михаилу VII, али је у свом опису искористила еуфемизме, у циљу ублажавања било какве конотације о амбициозној цезаровој природи. О судбини цезара Јована за владе цара Михаила, његовог нећака, ми немамо више никаквих вести. У Анину историјску наративу Јован се вратио тек када је отпочела побуна Комнина. Међутим, Ана је оставила још један податак о Јовановој политичкој делатности пре побуне Комнина, иако се та вест налази у оквиру приче о самој побуни.

Од првобитне слике цезара Јована, као саветника свог братаца Михаила VII, преко претходно неразјашењене епизоде о његовом боравку на имању Моровунди и пасивне улоге с којом приступа у побуну Комнина, ми у потоњем развоју догађаја стичемо утисак о политички врло способној особи, предводнику најмоћнијег рода, кључног за Алексијево освајање власти. У оквиру те слике о једном посве „другачијем“ Јовану него што је то ситуација на самом почетку, Ана доноси вест о његовом политичком утицају пре доласка Комнина на власт.

⁴⁸² Alexias I 12,6 (11.13)

⁴⁸³ Нићифорица, кога је довео на двор цезар Јован Дука, извршио је утицај на цара да пошаље свог ујака у Малу Азију против Урсела од Бајеа, и на тај начин га удаљио из престонице. Иако је цезар допао заробљеништва ситуација се изменила у његову корист и он је био извикан за цара. Вгугеп, II, 166-177; Attal. 184-189, 17-19, Ioann. Zon. XVIII 16; Читава прича се окончала тиме што је Михаило скупо платио откуп цезара, а потом се цезар повукао на своје имање у пролеће 1075. године. У последњим годинама Михаилове владе он није имао значајну улогу на двору. Међутим, његова „повученост“ је резултирала склапањем моћног политичког брака крајем 1077-поч. 1078. године, када је своју унуку Ирину Дука оженио Алексијем Комнином. Cf. Skoulatos, *Les personages*, 141-142

Ана наглашава да је цезар Јован Дука био заслужан за брак између Марије Аланске и Нићифора Вотанијата.⁴⁸⁴ Ово је једини податак који доказује Јованов углед и утицај у Цариграду и пре успона Комнина. О Јовановој заслуги за далеко значајнији брак, између Ирине Дука и Алексија Комнина, Ана не доноси никакве вести. Једини могући разлог који можемо навести за изостављање спомена о цезаровој значајној улози у склапању брака његове унуке и Алексија Комнина је Анина намера да Дуке у потпуности изузме из завере која је претходила побуни Комнина.

5.3.1.2. Цезар и почетак побуне Комнина

Моровунди – „случајни“ учесник?

Интригантна је прича о почетку побуне и вестима да је цезар Јован **тек накнадно обавештен**. Пасивна улога с којом је уведен у бурне догађаје побуне Комнина, додатно је ојачана његовим запрепаштењем када су вести коначно до њега стигле. У тој целој причи две су ствари које бисмо могли издвојити као значајне. Прва је да је Јован боравио на свом имању у Тракији и да је преко гласника добио обавештење о побуни (Δέον οὖν κρίναντες περὶ τῶν συμπεσόντων αὐτοῖς δηλῶσαι τῷ Δούκα Ἰωάννῃ τῷ καίσαρι ἐν τοῖς ἰδίῳις κτήμασι τῶν Μωροβούνδου αὐλιζομένῳ ἀπεστάλκασιν τὸν τὴν ἀποστασίαν ἐκείνῳ μηνύσοντα.)⁴⁸⁵. Ово свакако представља јасну тежњу ауторке да изузме цезара Јована из учешћа у завери која је претходила. Друга значајна чињеница је било цезарово бурно реаговање на вести («φεῦ μοι»)⁴⁸⁶, што оснажује представу о цезаровој првобитној невољности да у побуни узме учешћа, чак иако је убрзо одлучио да стане на страну Комнина. Даљи развој догађаја је показао да је цезарово учешће било врло важно, ако не и

⁴⁸⁴ Ὁ μέντοι καῖσαρ Ἰωάννης παντοίως αὐτὸν μετελθὼν πέρας δέδωκε τῇ βουλῇ πείσας συναφθῆναι τῇ βασιλίδι Μαρίας, καθὼς ὁ λόγος σαφέστερον φθάσας ἐδήλωσε, κάντεῦθεν παρηρησίαν πολλὴν ἐσχίκει πρὸς αὐτήν. - *Alexias* III 2,6 (48.51)

⁴⁸⁵ *Alexias* II 6,4 (62.64)

⁴⁸⁶ Τοῦ δὲ πάντα τὰ κατὰ τοὺς Κομνηνοὺς διηγησαμένου, «φεῦ μοι» ὁ καῖσαρ εἰπὼν εὐθὺς ἐπιβάλλει τὰς χεῖρας ταῖς ὄψεσιν· ἐπὶ μικρὸν δὲ καὶ τῆς ὑπῆνης περιδραξάμενος, οἷον ἐν τοσοῦτῳ λογισμοῦς πολλοὺς ἀνελίττων, εἰς ἓν τοῦτο ἤρεισεν ἑαυτόν, συναποστατῆσαι κάκεῖνον. - *Alexias* II 6,5 (78.82)

одлучујуће у кључним тренуцима. Разлоге за суптилно изобличавање цезарове првобитне улоге у завери пронашли смо у Анином личном опредељењу да деду своје мајке, Ирине Дука, представи у најбољем светлу, оправда евентуалне сумње и ублажи његово учешће у побуни, чак иако је стао на страну апостата, за шта Ана користи врло јасан и недвосмислен израз – *συνάποστατῆσαι*. Јасно је свакако да Ана није могла у потпуности прећутати Јованово учешће, јер је био један од кључних учесника, али је својом литерарном вештином могла изменити **начин** на који је *увучен* у заверу. Скоро исту, ако не још директнију невољност да узме учешћа у завери, имамо и у случају Георгија Палеолога који је испрва јако замерао Комнинима, али је коначно, због утицаја своје таште попустио. Занимљиво је да се управо ова два лика – цезара Јована Дуке и младог Георгија Палеолога – међусобно преплићу у II и III књизи, у којима узимају учешћа у побуни помало резервисано, да би потом иступили као активни и најзаслужнији учесници за успешно окончање "апостасије" Комнина. Овакав распоред догађаја би могао бити изазван и Аниним евентуалним коришћењем историја цезара Јована Дуке и мемоара Георгија Палеолога, који су побуну, очекивано, могли приказати искључиво из свог угла, и представити себе као протагонисте. Међутим, оно што говори у прилог Анином „обликовању“ споменутих догађаја јесте та првобитна невољност протагониста да узму учешћа, а потом њихова активна и пресудна делатност. Превелика случајност у опису цезаровог и Палеологовог укључивања у побуну више одговара тези да је ове ликове Ана уобличила по својој жељи, без обзира на то какву је изворну подлогу имала пред собом. Не видимо разлог због чега цезар Јован, који је доживео Алексијев успон на престо,⁴⁸⁷ не би у својој историји себи приписао кључну за Алексијев успех, путем које би свакако укључио себе као кључног политичког делатника и у предисторију успона Комнина на власт?

Схиза – кључни саборац

Цезарова првобитна пасивност прерасла је врло брзо у активну делатност, када је пожурио да се састане са Алексијем, сакупљајући, успут, подршку,

⁴⁸⁷ Полемис сматра, на основу Аниног исказа, да је кратко била у прилици да виђа цезара, да је живео до 1088. године. – Polemis, *Doukai*, 40

захваљујући свом истанчаном и убедљивом говору у којем је био „као други Есхин или Демостен“.⁴⁸⁸ Цезаров долазак са пленом и подршком је испраћен Алексијевом огромном радошћу коју је Ана описала на следећи начин – „а мој отац Алексије, од радости није знао шта да чини. Иступивши испред свих, загрлио је и пољубио цезара.“⁴⁸⁹ Након тога, по цезаровом предлогу (τοῦ καίσαρος τοῦτο ὑποθεμένου), пожурили су ка престоници и утврдили логор у Схизи.

У Схизи је коначно одабран Алексије за кандидата престола. Као најистакнутију Алексијеву подршку, Ана је истакла његове рођаке преко брачне везе са Ирином (ἐξ ἀγχιστείας προσήκοντες). Иако су се постојале две струје – једна је подржавала Исака, а друга Алексија – превагнула је Алексијева, јер, према Анином сведочењу, нико није могао да се одупре цезару Јовану. На овом месту, Ана коначно доноси слику моћног и утицајног Јована Дуке – Ὁποῦ γὰρ Ἰωάννης ὁ καῖσαρ ἦν, οὐδεὶς τῶν ἀπάντων ἀντέχειν ἡδύνατο· ἦν γὰρ ἀπαράμιλλος οὗτος κατὰ τε φρονήματος ὄγκον καὶ σώματος μέγεθος καὶ μορφὴν τυράννῳ προσήκουσαν.⁴⁹⁰ Одабиром типских али кључних квалитета – оштрине духа, величине тела и тиранског, односно владарског изгледа ⁴⁹¹ – Ана је својој публици преносила поруку о личности Јована Дуке чији карактер, управо због квалитета којима је окарактерисан, није могао бити доведен у питање. За описе протагониста своје историје, Ана је користила топосе посредством којих је преносила своје личне ставове према одабраним ликовима своје историје. Интересантно је да је опис цезара Јована у потпуности преузет из Пселове *Хронографије* и његовог описа паракимомена цара Василија II, Василија.⁴⁹² Паракимомен је спадао у Пселове фаворите, првенствено због важности своје политичке улоге. Несумњиво похвални опис једног од Пселових јунака, Ана је искористила за преношење поруке о значају и важности цезара Јована Дуке, кога је, по свом опису, изједначила са моћним саветником цара Василија II.

⁴⁸⁸ Alexias II 6,6 (92.93)

⁴⁸⁹ Alexias II 6,9 (27.29)

⁴⁹⁰ Alexias II 7,2 (52.55)

⁴⁹¹ „Тирански изглед“ је специфична кованица која је означавала похвалну црту – у *Алексијади* је искоришћена за цезара Јована Дуку и за цезара Нићифора Вријенија. Интересанто је, да је „тирански изглед“ заједнички именитељ за два најзначајнија „цезара“ у *Алексијади*.

⁴⁹² „Ὁ δὲ ἀνὴρ οὗτος ἀξίωμα μέγιστον τῇ βασιλείᾳ Ῥωμαίων ἐτύγχανε γεγονώς, κατὰ τε φρονήματος ὄγκον, καὶ σώματος μέγεθος, καὶ μορφὴν τυράννῳ προσήκουσαν.“ – Psello, *Chronografia* I, 10

5.3.1.3. Цезар и Алексије пред зидинама Цариграда

У даљим догађајима, цезар је имао улогу кључног Алексијевог саветника. Међутим, и у овој фази побуне, имамо једну помало зачуђујућу епизоду, у којој цезар поново учествује невољно да би, на Алексијево инсистирање, коначно и попустио. У завршним фазама око заузимања Цариграда, Ана описује да је цезар био "приморан" (βιασθείς) од Алексија да га прати (συνηκολούθηκεν) под зидинама Града и пронађе најбољи начин за успешно окончање побуне. Ана цезарову нелагодност правда помало чудним изговором – наводно је цезар осећао непријатност пред војницима с обзиром на то да је носио монашку ризу – не желећи да буде исмејан.⁴⁹³ У позадини ове збуњујуће епизоде – цезара који оклева под зидинама Града да не би био предмет подсмеха војника – највероватније лежи Анина забашурена намера да укаже на цезарову nelaгoду због чињенице да се завршна фаза побуне одигравала током „Страсне седмице“. Анино освртање на цезарову монашку ризу и његову нелагодност вероватно упућује на жељу ауторке да истакне цезарово устезање да се „огреши“ о најсветије дане. Иако је Ана у даљем тексту навела да је Град заузет на Велики Четвртак, 1. априла 1081. године (ἡ δὲ ἡμέρα Πέμπτη ἦν ἡ μεγάλη)⁴⁹⁴, она није довела у директну везу цезарово оклевање са поштовањем најсветијег хришћанског празника. Међутим, истицање цезарове неугодности због монашке ризе једино је разумљиво у контексту Аниног покушаја да „ублажи“ цезарову одговорност за крвопролиће, које је војска Алексија Комнина извршила на најсветији хришћански празник. Према Анином сведочењу, и у овој епизоди је цезар невољно узео учешћа.

Као и у претходној слици када је цезар испрва био изненађен вешћу о побуни за тренутак устукнуо, али убрзо подржао Алексија, и коначно искористио сав свој утицај да га одабере за кандидата престола насупрот Исаку, тако исто и у овој епизоди цезара је прво одликовало колебање, да би потом понео кључну улогу

⁴⁹³ Ὁ δὲ βαρέως τοῦ πίταγμα ἔφερεν, ἅτε τὸ μοναχικὸν οὕτω πρῶτον περιβεβλημένος ἄμφιον καὶ συνεῖς ὅτι καταγελῶτο ἂν ὑπὸ τῶν περὶ τὸ τεῖχος ἱσταμένων καὶ τὰς ἐπάλξεις, εἰ οὕτως τὸν πλησιασμὸν τῶν τευχῶν ἀνεδύετο. Ὅπερ καὶ πέπονθεν. Ὡς γὰρ βιασθείς τῷ Ἀλεξίῳ συνηκολούθηκεν, εὐθὺς αὐτὸν ἀπὸ τῶν τευχῶν ἑωρακότες τὸν ἄββᾶν μετὰ τινος προσθήκης ὑβριστικῆς διετώθαζον. – *Alexias* II 9,3 (15.20)

⁴⁹⁴ *Alexias* II 10,4 (92.94)

мудрог Алексијевог саветника. Показало се, управо је **његов савет** донео Комнинима Цариград.

Алексије је, према Аниним речима, **цезарове речи прихватио "као Божји глас"** – Πείθεται τοίνυν τὸ ἐντεῦθεν Ἀλέξιος τοῖς τοῦ καίσαρος λόγοις ὥσπερ ἐκ θείας ὁμφῆς τούτους δεξάμενος⁴⁹⁵. Цезар је дао искусан савет (поново показујући оштрину свог духа – φρονήματος ὄγκον) Алексију да се отпочну преговори са региментом Немаца за предају града⁴⁹⁶. У даљем току радње се показало да је овај савет био кључан. Интересантно је и помало индикативно да је извршење овог најважнијег задатка припало још једном члану царског дома Дука – Георгију Палеологу – који га је са успехом и остварио.

5.3.1.4. Цезар у борби између Дука и Комнина

Трећа књига, која представља кулминацију породичних борби и коначан расплет спорних односа између Дука и Комнина, увела је на сцену Марију Аланску и Константина Дуку као врло важне факторе у породичним размирицама и као очито врло важне ако не и пресудне разлоге за велики спор. У тим, помало нејасним и збуњујућим догађајима, цезар Јован је узео иницијативу и бригу о члановима обе гране свог *икоса*. Ана наводи да се цезар побринуо да Марија брзо напусти палату, и да је усмерио своје напоре да задобије патријарха Козму⁴⁹⁷.

Проблем Марије Аланске и питање Константиновог наслеђа

Цезар је користио своју моћ да удаљи Марију Аланску и порфирородног Константина, и да се избори за своју директну грану потомака и обезбеди круну

⁴⁹⁵ Alexias II 9,5 (40.41)

⁴⁹⁶ Τῶν δὲ γε Νεμίτζων ἀποπειρώμενος ἴσως οὐ πόρρω βαλεῖ σκοποῦ, ἀλλ' εὐτυχίσει τὴν εἴσοδον ἀπὸ τοῦ ὑπ' αὐτῶν τηρουμένου πύργου. - Alexias II 9,4 (38.40). На овом месту било би корисно споменути да код Јована Зонаре и Михаила Глике, иако постоји прича о регименти Немаца која ја предала град, нема ни најмање алузије на кључну улогу Дука у тим догађајима, као што је случај у *Алексијади*. - cf. Ioann. Zon. XVIII 19, 20 (9), 727-728; Mich. Glyc, IV (9.12), 618

⁴⁹⁷ Ὁ δὲ καῖσαρ Ἰωάννης ὁ Δούκας βουλόμενος τάχιον τὴν βασιλίδα Μαρίαν ἀποσκευάσασθαι καὶ τῶν βασιλείων ἀπελάσαι ὑποψίας τε τοὺς πολλοὺς ἀπαλλάξαι ψευδοῦς ἔνθεν μὲν τὸν πατριάρχην Κοσμᾶν παντοίως ὑπεποιεῖτο - Alexias III 2,3 (7.10)

Ирини Дука, насупрот наследнику свог брата. Делује да је Ани Комнин била јасна цезарова притворност у односу према Марији Аланској и њеном сину Константину, иако је превагнула њена тежња да прикаже цезара као јединственог предводника обе гране царског дома Дука. На опрез приликом тумачења цезарове „искрености“ према Марији Аланској говори синтагма коју је Ана искористила. Говорећи о цезаровом деловању у име Марије Аланске, искористила је синтагму "Патроклов изговор" (Πάτροκλον πρόφασιν ταῦτ' ἐσχηκώς)⁴⁹⁸, која је упућивала на једну врсту притворности или неискрености у понашању. „Патроклов изговор“ је подразумевало постојање већ унапред осмишљеног циља, али непостојања довољно доброг разлога за остварење тог циља.⁴⁹⁹ Ово је можда био Анин лични коментар на описан догађај, који је указивао на цезарово планско понашање и на постојање унапред јасно дефинисаног циља – крунисања Ирине и уклањања Марије Аланске из Алексијевог најближег окружења.

За потискивање Марије Аланске у *Алексијади* је искоришћен⁵⁰⁰ повољан изговор – цезар Јован је наводно желео да Марију „сачува од сумње и да је ослободи од многих лажи“ (ἀπελάσαι ὑποψίας τὲ πολλοὺς ἀπαλλάξαι ψευδοῦς).⁵⁰¹ Ана је врло вероватно мислила на приче које су кружиле везане за Алексијеву наводну намеру да ожени Марију Аланску,⁵⁰² јер је управо са том темом отпочела ово значајно поглавље. Интересантан је след догађаја : Прича је отворена са наводним сумњама које су кружиле у погледу Алексија и Марије, које је Ана оповргла, изјавом да Дуке „ништа слично нису имале на уму“, већ да је њихов проблем била „мајка Комнина“. Проблем који је очигледно постојао у оквиру разуђеног икоса Дука, Ана је вероватно покушала да забашури преусмеравајући пажњу на сукоб између Дука и Комнина, односно, између цезара Јована и Ане Даласин.

⁴⁹⁸ *Alexias* III 2,3 (14.15)

⁴⁹⁹ У *Алексијади* је та синтагма искоришћена још два пута и то с евидентно негативним значењем – Роберт Гвискард је лажног Михаила искористио за свој рат против Византије само као изговор (καὶ Πάτροκλον πρόφασιν τὸν Μιχαὴλ εὐρηκώς), покушавајући да прикрије своју истинску властољубивост (φιλαρχία). У истом контексту је Патроклов изговор искоришћен још у X књизи када Ана објашњава да су Кумани већ унапред осмишљали напад на византијску војску, али им је био потребан изговор, који су пронашли у лажном Лаву Диогену (Πάτροκλον εὐρηκότες τοῦτον πρόφασιν... ὡς δὴθεν τῷ πατρίῳ τοῦτον ἐγκαθιδρῦσι θρόνον).

⁵⁰⁰ Не можемо са сигурношћу утврдити да ли је ово био „цезаров изговор“, или је Ана искористила овај изговор да би оправдала цезарову улогу у „уклањању“ Марије Аланске са двора. У овим сегментима је врло тешко раздвојити јасно угао цезаровог, Аниног, или Ириневог сагледавања догађаја.

⁵⁰¹ *Alexias* II 2,3 (9.10)

⁵⁰² Детаљније у поглављу „Марија Аланска“

Цезарова делатност у погледу Марије Аланске је приказана као „унутарпородична ствар“, коју је решавао цезар Јован својом жељом да царицу „ослободи сумњи“ и потоњим саветом да затражи јемство сигурности од Алексија за свог сина Константина.

Због приповедања „из угла“ цезара Јована њему је препуштена главна улога у овим поглављима и целокупна активност по питању судбине свих чланова Дука, која је окончана успешно. Врло је значајно што је Ана изједначила цезарову бригу за питање Константиновог наслеђа са бригом за Иринино крунисање, поставивши два велика проблема у исту равн, а цезарово успешно решавање тих проблема представила је као кулминацију и расплет побуне Комнина.

Питање неизвесне судбине бивше царице и престолонаследника, решено је, такође, посредством цезара – Ана је нагласила да је на наговор цезара Јована, Марија Аланска тражила од Алексија писмену потврду своје сигурности, и то је споменуто у два наврата.⁵⁰³ Занимљиво је да "потврда сигурности" није била схваћена у буквалном смислу, већ се протезала на питање Константиновог права наслеђа. На основу сведочанства Ане Комнин, можемо закључити да је цезар био заслужан и за Константиново учешће у Алексијевој владавини, због чега не може бити окривљен и за потискивање директне линије царског дома Дука и кршење обећања датог свом брату Константину X. Интересантно је начин на који је Ана успела да помири две очигледно супротне струје у икосу Дука, и да управо то измирење и мудру дипломатију припише свом прадеди, моћном цезару Јовану.

Проблем Ирининог крунисања

Проблем Ирине Дука, представљао је проблем Дука. Ана је на суптилан начин издвојила „Дуке“, на чијем је челу био цезар Јован Дука, од царске гране овог

⁵⁰³ Када је првобитно споменута цезарова иницијатива да уклони зле језике и сумње - ἐκεῖθεν δὲ τῇ βασιλίδι Μαρία νουνεχῶς ὑπετίθετο ἔγγραφόν τι τοῦ αὐτοκράτορος ἐξαίτησάμενῃ αὐτῆς τε χάριν καὶ τῆς τοῦ παιδὸς ἀσφαλείας - *Alexias* III 2,3 (12.14); и када је коначно решено да ће Марија Аланска са сином Константином напустити палату - πεισθεῖσα τοῦ καίσαρος ἔγγραφον πίστιν ἡτήσατο δι' ἐρυθρῶν βεβαιωθισομένην γραμμάτων καὶ σφραγίδος χρυσῆς παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος, ὥστε μὴ μόνον ἀσινῆς σὺν τῷ υἱῷ διατηρηθῆναι, ἀλλὰ καὶ συμβασιλεύειν αὐτῷ κάκεῖνον τὰ τε ἐρυθρὰ ὑποδιδυσκόμενον καὶ στεφφοροῦντα καὶ ὡς βασιλέα σὺν αὐτῷ ἀναγορευόμενον. - *Alexias* III 4,6 (21.23)

рода чији је потомак био порфирогенит Константин.⁵⁰⁴ „Дуке“ су активни учесници догађаја, који помажу Алексијев успон на престо и представљају кључну подршку у одабиру млађег брата, док је Константин Дука био само пасивни учесник догађаја. Ова подела у самом *икосу* Дука сведочила је о стварним историјским приликама – те 1081. године моћнији део рода био је онај под предводништвом цезара Јована Дуке.

У пасусу у ком Ана Комнин описује Ирину Дука, род Дука је поистовећен искључиво са граном цезара Јована – она је представља као потомак славног рода, и ћерка Андроника, цезаровог прворођеног сина Андроника (θυγάτριον δὲ ἦν Ἀνδρονίκου τοῦ πρωτοτόκου υἱοῦ τοῦ καίσαρος)⁵⁰⁵. Интересантно је да на овом месту нема спомена о „царском пореклу“ овог рода. Јасно раздвајање две гране рода је могло бити део утицаја Ирине Дука на осликавање компликованих породичних односа Дука у *Алексијади*. Покушај „спајања“ та два рода, са цезаром Јованом као уједињујућим елементом је највероватније Анина лична идеја, која је једина имала разлог да споји две гране мајчиног рода чији су се политички циљеви разилазили.

Цезарова „уједињујућа“ улога је у фокусу наратије. Његово решавање два значајна политичка питања је започето са удаљавањем Марије Аланске из палате и преусмеравањем снага на задобијање патријарха Козме за крунисање Ирине. Након успешно обављеног крунисања Ирине, које је представљено кроз сукоб цезара и „мајке Комнина“ тек онда је дошло на ред и закључивање приче о Константиновом праву наслеђа, које му је писано загарантовано, поново по цезаровом предлогу. Кључни значај који је цезар имао за успон Комнина, али и за обе гране икоса Дука у обезбеђивању њихових владарских права након успешне побуне, убедљиво је истакнут у *Алексијади*. Ану је једино интересовала ова димензија његове политике, због чега он нестаје из повести након четвртог поглавља III књиге, када је коначно решено и питање Константиновог права наслеђа.

⁵⁰⁴ На крају другог поглавља III књиге то је видљиво у пасусу где је цезар Јован тај који се бави питањем Марије Аланске, док су „Дуке“ забринуте за питање Иринеиног крунисања - *Alexias* III 2,6-7

⁵⁰⁵ *Alexias* III 3,3 (16)

5.3.2. Георгије Палеолог

5.3.2.1. Георгије у икосу Дука

Георгије Палеолог је био ожењен Аном Дука, рођеном сестром Ирине Дука, и као зет утицајне Марије Бугарске, а потом и моћне Ирине Дука, представљао је заправо једног од главних мушких експонената рода Дука, уз Јована и Михаила, Андроникове синове. Као таквог га срећемо већ у II књизи *Алексијаде*, где на сцену ступа у јеку завере Комнина и њихове "апостасије". Георгије Палеолог је један од првих кога су браћа Комнини желели да придобију за свој циљ, али који је, првобитно показивао колебање "*мноγο се противеῖν и прекоревајуῖν их*"⁵⁰⁶, да би коначно био наговорен под утицајем таште, Марије Бугарске (Ἐπεὶ δὲ καὶ ἡ πρωτοβεστιάρια ἢ τοῦ Παλαιολόγου πενθερὰ βαρεῖα ἐνέκειτο τούτῳ συνεξελθεῖν καὶ ἀπειλοῦσα αὐτῷ τὰ δεινότερα, μαλακώτερος γίνεται)⁵⁰⁷.

Анина намера да представи догађаје на овај начин је имала двојаку улогу – 1) да ублажи Георгијево учешће у завери и не прикаже га као инстигатора, већ као примораног учесника, и 2) да кључне потезе и делатне акције припише женама, у овом случају својој баби по мајци.

Интересантно је да Георгије Палеолог поколебан због првенствене чињенице да је његов отац био близак владајућем цару Нићифору Вотанијату (ἦν γὰρ ὁ πατήρ τοῦ Γεωργίου τούτου τῷ βασιλεῖ εὐνοούστατος ἐς τὰ μάλιστα)⁵⁰⁸. Очекиван и разумљив разлог ипак се показао као недовољно јак пред убеђивањем Маријем Бугарске, пред којом је млади Георгије и попустио показујући, пре свега, **верност Дукама**, а не свом оцу. Његова брига за женске припаднице овог рода, односно за своју супругу и ташту (Φροντίζει δὲ τὸ ἐντεῦθεν περὶ τῶν γυναικῶν, **τῆς τε αὐτοῦ γαμετῆς Ἀννης καὶ Μαρίας τῆς πενθερᾶς αὐτοῦ**)⁵⁰⁹ дала му је оправдан изговор за издају и сврстала га отворено у род Дука, због чега га и сматрамо чланом тог *икоса*,

⁵⁰⁶ Τὰ μὲν οὖν πρῶτα ὁ Παλαιολόγος πρὸς τούτους οὐκ εἶχεν εὐαγῶως πολλὰ τε ἀντιτεινόμενος καὶ κατονειδίζων τὴν πρὸς ἐκεῖνον τούτων διαπιστίαν καὶ ὅτι ὕστερον, τοῦτο δὴ τὸ πεπαροϊμασμένον, νοῦν οἶσαντες καὶ τοῦτον ἀνακαλοῦνται. – *Alexias* II 6,2 (38.42)

⁵⁰⁷ *Alexias* II 6,2 (42.44)

⁵⁰⁸ *Alexias* II 6,2 (36.37)

⁵⁰⁹ *Alexias* II 6,3 (44.45)

а не експонентом Палеолога. Политика коју је водио није била политика породице Палеолога, већ политика дома Дука. То је уједно и главни разлог видно позитивног става Ане Комнин према овом лику. Георгије Палеолог није представљен само као зет Марије Бугарске, већ врло јасно и као члан рода Дука. На састанку у Схизи, од представника Дука, Ана је нагласила да су ту били цезар Јован Дука, његови унуци, Михаило и Јован Дука и, муж њихове сестре Георгије Палеолог.⁵¹⁰ На тај начин ауторка није пропустила да још једном нагласи Георгијево место у оквиру царског дома Дука.

5.3.2.2. Георгије у побуни Комнина

Георгијево колебање а потом и пристанак на заверу под притиском Марије Бугарске, представљају заправо отворени вид правдања Георгијевог учешћа у "апостасији" Комнина, с јасном намером ауторке да истакнуте појединце, али и читав род Дука изопшти из завере и представи их више као пасивне и помало невољне учеснике у догађајима који су се одвијали мимо њихове иницијативе.

Када је одлучио да подржи Комнине, Георгије Палеолога срећемо у у породичним већањима Дука, као и у одлучивању око коначног одабира Алексија као кандидата за *василевса*. Убрзо је постао један од најактивнијих и најзаслужнијих појединаца за успешно привођење побуне крају.

Улога Георгија Палеолога је упечатљива у завршним фазама побуне и заузимању Цариградских зидина⁵¹¹. Том приликом, Ана није пропустила да истакне његову ратну вештину, карактеришући га похвалним Аресовим епитетом "опсађивача градова" – „*πρόθυμος ὢν ἀνὴρ ἐς πολεμικὰς πράξεις καὶ πόλεων ἐκπορθήσεις*, καὶ τοῦτ' αὐτὸ *τειχεσιπλήτης* αὐτόχρομα εἶπες ἄν, ὃ περὶ Ἄρεως Ὀμηρος.“ Уз то, он је био заслужан и за преузимање морнарице и прокламацију

⁵¹⁰ Παρήσαν δὲ τότε καὶ οἱ ἐξ ἀγχιστείας τῷ Ἀλεξίῳ προσήκοντες, ὁ ἄνωθεν μνημονευθεὶς καὶσαρ Ἰωάννης ὁ Δούκας, ἀνὴρ καὶ βουλευσασθαι ἱκανὸς καὶ καταπράξασθαι περιδέξιος, ὃν καὶ ἐπ' ὀλίγον φθάσασα τεθέσθαι, καὶ Μιχαὴλ καὶ Ἰωάννης οἱ τοῦτου ἑγγονοί, ναὶ μὴν καὶ ὁ **τούτων ἐπ' ἀδελφῇ γαμβρὸς Γεώργιος ὁ Παλαιολόγος**, συμπάροντες αὐτοῖς καὶ ἀγωνιῶντες καὶ τὰς ἀπάντων πρὸς τὸ αὐτοῖς βουλευτὸν διαστρέφοντες γνώμας καὶ πάντα κάλων, ὃ φασι, κινεῶντες καὶ πᾶσαν μηχανὴν εὐφυῶς τεχνάζομενοι, ὥστε τὸν Ἀλέξιον ἀναρρηθῆναι. – *Alexias* II 7,1 (42.50)

⁵¹¹ У питању је епизода са Гилпрактом, вођом најамника, са којим је унапред договорио предају једне од кула – *Alexias* II 10,2 (70.79)

Алексија за цара – „Εὐθὺς οὖν τῆς εὐφημίας ὁ Παλαιολόγος ἐξῆρχε καὶ σὺν αὐτῷ οἱ ἐρέται.“⁵¹² – придобишви прво веслаче, а потом и целокупну флоту с којом је пришао Акропољу – „Ἀποπλεύσας οὖν ἐκεῖθεν **σύναμα τῷ στόλῳ καταλαμβάνει τὴν ἀκρόπολιν τὴν εὐφημίαν λαμπρὰν ποιοῦμενος.**“⁵¹³ Целокупно поглавље,⁵¹⁴ посвећено је Георгијевом преузимању морнарице, и његовом сукобу са оцем који је до краја остао веран цару Вотанијату и био спреман да се супротстави побуњеницима, али га је лично Вотанијат у томе спречио. Врло значајан сукоб између два Палеолога, оца и сина, још једном је истакао Георгијеву посвећеност његовој припадности и верности Дукама.

5.3.2.3. Георгије у сукобу Дука и Комнина

Након успешно окончане побуне, која је закључена у другој књизи повлачењем цара Вотанијата у цркву Свете Софије⁵¹⁵, Георгија Палеолога поново срећемо као значајну личност и у III књизи. Он је представљен као лик који се борио искључиво за право Ирине Дука. Једна од веома важних тема III књиге је велико прегалаштво Георгија Палеолога да Ирина никако не буде изузета из царских акламација. Наводно су се војници са зидина устезали да Ирину сврстају уз Алексија (μὴ τὴν Εἰρήνην τῷ Ἀλεξίῳ κἂν τῇ εὐφημίᾳ συνάψαντας κοινῶς εὐφημεῖν)⁵¹⁶, али је Георгијева одлучност да се то никако не догоди, превагнула у корист Ирине Дука, коју Палеолог и узима за главни разлог читавог његовог подухећа – ‘Ο δ’ ἐμβριμησάμενος κάτωθεν αὐτοῖς φησιν «οὐ δι’ ὑμᾶς τὸν τοσοῦτον ἀγῶνα ἀνεδυσάμην αὐτός, ἀλλὰ δι’ ἣν φάτε Εἰρήνην»⁵¹⁷.

Георгијев „задатак“ за одбрану Ирениног царског права може бити схваћен као својеврсна подела задатака у оквиру Дука, у којој је њему припала ова значајна улога. Међутим, на овом месту је значајно да Ана изоставља било каква објашњења

⁵¹² Alexias II 11,4 (54.55)

⁵¹³ Alexias II 11,5 (62.63)

⁵¹⁴ Alexias II 11.1-11.7

⁵¹⁵ ‘Ο δὲ εἰς τὸν μέγαν τοῦ Θεοῦ νεῶν τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας εἰσελθὼν ἐγκαρτερῶν τέως ἦν ἐν αὐτῷ - Alexias II 12,6 (57.58)

⁵¹⁶ Alexias III 2,1(80.81)

⁵¹⁷ Alexias III 2,1 (82.83)

у погледу ове епизоде, због чега једини утисак који остаје јесте да је то била својевољна Георгијева одлука и његов лични позив. То се сасвим уклапа у причу о Георгију као учеснику побуне на страни Дука, у коју је првобитно и ушао због своје таште и супруге, да би свој задатак привео крају тек са прокламацијом Ирине Дука, и истицањем његове привржености царици. Чини нам се да је Георгијево учешће уобличено према личном ставу Ане Комнин да фаворита своје историје представи као истакнутог заштитника мајчиног рода и њеног царског права.

5.3.2.4. Алексијев ратни саборац

После успона Алексија на власт, Георгија затичемо на веома важним војним и командним функцијама, и као Алексијевог најближег ратног саборца. Георгијева улога у Алексијевој владавини је неоспорна, и спада у „историјску реалност“ због чега је особито у овим сегментима тешко препознати „Анину руку“. Хипотеза о постојању Георгијевих „мемоара“ додатно може говорити у прилог Анином обликовању догађаја према Георгијевом гледишту. Анино коришћење извора наклоњених Георгију Палеологу није нужно морало да утиче на њен позитиван став о овом лику. Делује да је било обротно – да је АНa правила свој лични избор у тумачењу изворног материјала и представљању неких важних догађаја из Георгијевог „угла“. У неким деловима се Георгије појављује као јунак ратне приче, и наративни фокус је у потпуности усмерен на њега. У *Алексијади* Ане Комнин је приметно да су искључиво њој блиски људи предмет њеног интересовања, када Алексије није у центру пажње. Такву ситуацију имамо и на примеру Георгија Палеолога.

Георгије против Нормана

Георгије је постављен на положај браниоца Драча, против прве велике инвазије Нормана под предводништвом Роберта Гвискарда. Иако је у том тренутку морао бити млад за тако важан положај, Ана му приписује искуство великог ратног стратега, који се истакао у *"хиљаде успешних битака на Истоку"* – Ὁ δὲ γε Παλαιολόγος Γεώργιος *γενναῖος ὢν ἀνὴρ καὶ στρατηγικὴν πᾶσαν ἐξησκημένος*,

μυρίους δὲ πολέμους ἀγωνισάμενος περὶ τὴν ἔω καὶ νικητῆς ἀναδειχθεὶς, ἀκατάπληκτος ὢν⁵¹⁸ – правдајући, на овај начин, василевсову одлуку да командно место препусти свом пашеногу. Колико је Георгије Палеолог могао водити успешних битака на Истоку, остаје дискутабилно, али не и изненађујуће⁵¹⁹. Конструисање овог важног лика започето је, као што смо приметили још у другој књизи, са видно увеличаним значајем⁵²⁰ у побуни Комнина.

Георгије Палеолог је био део најближег Алексијевог круга рођака, због чега је његова „историјска улога“ у догађајима неоспорна. Међутим, чини нам се да је по Анином избору прва норманска офанзива, представљена из „Георгијевог угла“ – Палеологу је припало да прими први удар норманске инвазије. Он је носилац првих борби против Алексијевог архинепријатеља и први бранилац Драча од норманских непријатеља, чија је инвазија уједно и најважнија тема *Алексијаде*, која сама за себе представља посебан наратив, уклопљен у целину наратива о Алексијевим подвизима.

Георгије Палеолог, уз све напоре које Ана не пропушта да нагласи истичући да је ратовао даноноћно (περιπολεύων διὰ πάσης νυκτὸς καὶ ἡμέρας ἐπαγρηπνεῖν)⁵²¹, није успевао да одбије нападе Гвискардове војске нити да прекине опсаду Драча. Да је ситуација била изван његове контроле говори на првом месту позивање у помоћ Млечана⁵²², а такође и покрет војске под командом цара **лично**, који је први пут напустио престоницу због војне офанзиве на Балкану, препустивши

⁵¹⁸ *Alexias* IV 1,1 (11.14)

⁵¹⁹ Његов отац, Нићифор Палеолог, био је дукс Месопотамије. – Вруен. III, 15-16 (11.14), 239. Одатле Ана и правда Георгијево ратно искуство мада је врло дискутабилно колико је победа могао имати на истоку, с обзиром на своје године.

⁵²⁰ Чини нам се да је значај Георгија Палеолога увећан делимично на рачун цезара Јована Дуке. Фаворизација и величање Георгија је свакако лично опредељење аутора због породичне блискости, а пре свега због припадништва роду Дука. Иако је цезар Јован Дука био стварни вођа овог икоса, Ана ни изблиза није била присна са њим као са Георгијем Палеологом, што је јасно истакла у XIV књизи.

⁵²¹ *Alexias* IV 1,1 (18)

⁵²² У питању је чувени уговор са Венецијом који се сматра једним од најнеповољнијих уступака Млечанима, који им је у будућности обезбедио превелике трговачке концесије. – Ἀλλὰ καὶ τοὺς Βενετικούς προσκαλεῖται δι' υποσχέσεων καὶ δώρων (ἀφ' ὧν, ὡς φασι, καὶ τὸ βένητον χρῶμα ἐν ταῖς ἱππικαῖς ἀμιλλαῖς Ῥωμαίοις ἐξεύρηται) τὰ μὲν ἐπαγγελάμενος, τὰ δὲ καὶ προτείνων ἤδη, εἰ μόνον θελήσαιεν τὸ ναυτικὸν ἀπάσης τῆς χώρας αὐτῶν ἐξολίσειν καὶ τάχιον εἰς τὸ Δυρράχιον καταλαβεῖν, ἐφ' ᾧ τοῦτο μὲν φυλάξαι, μετὰ δὲ τοῦ στόλου τοῦ Ῥομπέρτου καρτερὸν συστήσασθαι πόλεμον. Καὶ εἰ κατὰ τὰ διαμνησθέντα αὐτοῖς ποιήσαιεν, εἴτε Θεοῦ ἐπαρήγοντος τὴν νικῶσαν σχοῖεν, εἴτε (ὅποια συμβαίνειν εἴωθεν) ἡττηθεῖεν, ἐκεῖνα αὐτὰ λήψονται κατὰ τὰ ὑπεσχημένα, ὥσπερ εἰ κατὰ κράτος ἐνίκησαν. Ἀλλὰ καὶ ὅποσα τῶν θελημάτων αὐτῶν μὴ ἐπισφαλῇ τῇ τῶν Ῥωμαίων ἀρχῇ εἶεν, ἀποπληρωθήσονται διὰ χρυσοβοῦλλων λόγων ἐμπεδωθέντα. – *Alexias* IV 2,2 (76.86)

администрацију брату Исаку⁵²³. Георгије се, у ратним операцијама око Драча истицао и директним сукобом са непријатељем, напуштајући Драч и борећи се изван зидина града - ὁ Παλαιολόγος ἐξελθὼν καὶ αὐτὸς ἀπὸ τοῦ κάστρου Δυρραχίου μαχόμενος ἦν μετ' αὐτῶν⁵²⁴. Иста слика – Георгија који хрли изван зидина у директан сукоб с непријатељем – се понавља, с тим што је Георгијево ратно прегалаштво градативно и достиже врхунац када чак тешко рањен у слепоочницу не одустаје од борбе, већ непоколебљив остаје да се бори до заласка сунца⁵²⁵. Палеологова херојска, односно епска борба око Драча уоквирена је завршним чином ове кратке али упечатљиве епизоде, када је успео да запали огромну опсадну дрвену кулу коју је саградио Гвискард у намери да са ње предузме завршне операције освајања града.⁵²⁶ Алексијев долазак са завидном војском, поново је истакао Георгија, доделивши му улогу главног стратега и саветника. Њему се Алексије обратио са питањем да ли да се упушта у директну битку са Гвискардом (τοῦτου δὲ πάντα αὐτῷ διασαφίσαντος ἡρώτα, εἰ χρὴ τὸν μετ' αὐτοῦ ἀποθαρρῆσαι πόλεμον. Ὁ δὲ πρὸς τοῦτον ἀνένευε τέως)⁵²⁷, и његовом савету се приклонио. Наравно, његов савет су подржали и они који су имали много искуства у ратним питањима (Ἀλλὰ καὶ τινες τῶν περὶ τὰ πολεμικὰ πεῖραν ἐκ μακροῦ χρόνου ἐσχηκότων⁵²⁸). У овој краткој епизоди не можемо се отети утиску који оставља Георгијево херојско ратно подузеће у односу на Алексијево опредељење да се окрену другим видовима борбе. Иако је то учинио по савету Палеолога лично, као и оних најискуснијих, слика ратоборног и храброг Георгија Палеолога неизоставно се задржава у мислима читалаца или слушалаца, чинећи га, намерно или не, већим и од самог василевса. Важно је напоменути на овом месту да снага Георгијевог лика лежи управо у чињеници да је он носио првих битака са Робертом Гвискардом, које су заокружене и окончане у шестој

⁵²³ αὐτὸς δὲ **παραντίκα τῆς Κωνσταντίνου ἔξεισιν** εἰς μῆνα αὐγουστον τῆς τετάρτης ἐπινεμήσεως τὸν **Ἰσαάκιον εἰς τὴν μεγάλοπολιν καταλιπὼν** – *Alexias* IV 4,1 (91.93)

⁵²⁴ *Alexias* IV 2,5 (27.28)

⁵²⁵ Ὁ δὲ Παλαιολόγος Γεώργιος διὰ πάσης νυκτὸς καὶ ἡμέρας πρὸς τὰς ἐξωθεν ἐλεπόλεις καὶ τὰ μηχανήματα ἀντικαθιστάμενος καὶ ἀπαγορεύσας ἤδη τὰς πύλας ἀναπετάσας καὶ ἐξελθὼν μετ' αὐτῶν καρτερὸν συνεστήσατο πόλεμον. Καὶ καιρίως ἐν διαφόροις τοῦ σώματος τόποις ἐπλήγη καὶ μᾶλλον περὶ τὸν κρόταφον βέλους διελθόντος. Ὁ βιαζόμενος ἐξελεῖν καὶ μὴ δυνηθεὶς μετακαλεσάμενός τινα τῶν ἐμπείρων περιεῖλε τὰ ἄκρα, τὸν τε στύρακά φημι καὶ οὗ τὸ βέλος πτερύσσεται, τὸ δ' ἐπίλοιπον μέρος τῷ τόπῳ τῆς πληγῆς ἐναπέμεινε. Δεσμήσας δὲ τὴν κεφαλὴν, ὥς ὁ καιρὸς ἐνεδίδου, αὐθις ἐς μέσους τοὺς ἐναντίους ἑαυτὸν ὠθήσας μαχόμενος μέχρι δειλῆς ἐσπέρας ἀκλόνητος ἵστατο. – *Alexias* IV 4,4 (31.40)

⁵²⁶ *Alexias* IV 4,6-8

⁵²⁷ *Alexias* IV 5,3 (9.10)

⁵²⁸ *Alexias* IV 5,3 (11)

књизи са поразом и смрћу овог Норманина. Фокус наратије који је у многоме усмерен на Георгија Палеолога, а не на Алексија, је вероватно показатељ ауторкиног личног и изузетно присног става према свом ујаку и припаднику рода Дука, због чега је тенденциозно на њега усмеравала пажњу радње.

Георгије у Печенешким ратовима

У VII књизи, Георгије се налази уз Алексија у ратним операцијама на Балкану против Печенег. Њега првенствено затичемо као онога који саветује што бржи покрет војске ка северу, преко клисура планине Балкан и активни обрачун са Печенезима⁵²⁹. Убрзо потом Георгије је уз Григорија Маврокатакалона био за то да се суздрже од тренутног обрачуна са Печенезима и да усмере операције ка Великом Преславу.⁵³⁰ Даљи след догађаја показао је да Георгијев предлог није услишен, и да се одлука о бици у том тренутку показала погрешном. Иако Ана сама не инсистира на царевом пропусту, ипак се читава епизода са Георгијевим предлогом намеће као похвала његовог ратног искуства. Управо је у тој бици⁵³¹ Георгије једва спасао живу главу. Ана је његовом избављењу посветила читаво поглавље, у које је унела и чудесну епизоду са епископом Халкидона, Лавом, који се изненада појавио и дао Георгију коња, спасивши га, а потом се изгубивши.⁵³² Ова изненадна визија, и појава Лава Халкидонског делује врло збуњујуће, понајвише из разлога што је овај епископ у *Алексијади* један од главних опонената Алексијеве црквене политике и бучни гласноговорник против конфискације црквене имовине која је спроведена недуго пре ових догађаја. Ана и сама наглашава да не зна разлог ове чудне визије, али правда Георгија истичући да је, упркос свим његовим манама, ценио овог епископа због његове изузетне доброте.⁵³³ Занимљиво је да ауторкин

⁵²⁹ ὁ δὲ γε Παλαιολόγος Γεώργιος καὶ Νικόλαος ὁ Μαυροκατακαλὼν καὶ ὅποσοι ἄλλοι νέοι καὶ ἀκμάζοντες τῷ τοῦ βασιλέως προσκείμενοι θελήματι ἐπέτρεπον τὰ τέμνη τοῦ Αἵμου διελθεῖν καὶ κατὰ τὸ Παρίστριον τὴν μετὰ τῶν Σκυθῶν ἀναδέξασθαι μάχην. – *Alexias* VII 2,3 (64.67)

⁵³⁰ Ὁ μὲν οὖν Παλαιολόγος καὶ ὁ Μαυροκατακαλὼν Γρηγόριος τὸν μετὰ τῶν Πατζινάκων ἀνεβάλλοντο πόλεμον, ὀπλισμένους δὲ συνεβούλευον τὴν μεγάλην Περισθλάβαν καταλαβεῖν. – *Alexias* VII 3,4 (11.14)

⁵³¹ Реч је, наиме, о бици код Дристре 1087. године.

⁵³² Ἐν ἀμηχανίᾳ δὲ ὦν καὶ τὸν κίνδυνον ἰστάμενον ὑπὲρ κεφαλῆς ὁρῶν περιαθρήσας εἴ που γένοιτό οἱ τοῦτον θεάσασθαι, ὁρᾷ τὸν τῆς Χαλκηδόνης πρόεδρον Λέοντα, περὶ οὗ ἄνωθεν ἐμνήσθημεν, τὴν ἱερατικὴν στολὴν ἡμφιεσμένον ἵππον ἐπιδιδόντα αὐτῷ, ἐν ᾧ ἐπιβάς εἶχετο τῆς φυγῆς· τὸν δὲ ἱεροπρεπῆ ἐκεῖνον ἄνδρα οὐκ ἐτί τεθέαται. – *Alexias* VII 4,1 (57.62)

⁵³³ Ἐξείχετο δὲ τοῦ ἀνδρὸς ὁ Παλαιολόγος ἀεὶ καὶ διαφερόντως ἐτίμα διὰ τὸ περιὸν αὐτῷ τῆς ἀρετῆς. – *Alexias* VII 4,1 (66.68)

став према Лаву Халкидонском амбивалентан. Његова опонентна политика према василевсу, а затим и суђење на Влахернском сабору које је водио Исак Комнин, представљају врхунац приче о Алексијевој црквеној политици и сукобу са клиром.⁵³⁴ У том смислу било би донекле очекивано наићи на изузетно негативан став Ане Комнин према Лаву, као што имамо случај са Јованом Италом. Међутим, управо ублажена слика ове личности и истицање понеких његових врлина (колико год да су ретке), могу бити схваћене из угла породице Дука чији је Лав био штићеник⁵³⁵, а самим тим и Ане Комнин, која је чак узгредно и на врло благ начин покушала да осветла образ овог епископа. Директно га повезујући са Георгијем Палеологом преко чудесне приказе и магичног избављења, вероватно је желела да донекле ублажи негативни став публике о овом тврдоглавом јереју.⁵³⁶ Осим тога, на овом месту је очигледно ауторкино уношење једне Георгијеве личне епизоде са ратног похода, која није уопште била релевантна за след догађаја.

Георгија срећемо и у VIII књизи која представља кулминацију приче о Алексијевим печенешким ратовима и његовој коначној победи код Левунијума (април 1091. године). На самом почетку књиге Георгије није узео активног учешћа у Алексијевој кампањи против Печенег који су се приближили престоници. Он је касно кренуо и није стигао да се истакне у овој царској победи. Ана наглашава да се приликом Алексијевог тријумфа на то и жалио.⁵³⁷ Ова епизода се такође може сврстати у „Георгијеве приче“. Ана је можда желела да оправда Георгија и да поново истакне његову храброст и срчаност упркос немогућности да их овог пута

⁵³⁴ Овом приликом упућујемо на просопографску студију о овом важном сабору – Gautier, *Le Synode*

⁵³⁵ Лав Халкедонски је био близак са Маријом Бугарском, мајком Ирине Дука. Он се залагао за поновно установљење Козме на патријаршијски трон, а успео је у свргавању Евстратије Гарије, експонента Ане Даласин. – Angold, *Church and Society*, 47 sq. У епизоди о Лаву Халкедонском, где укратко сумира историјат његовог сукоба са царем, Ана је врло суздржана и могло би се рећи, чак објективна, с обзиром на то да Лав Халкедонски није видно фаворизован. Међутим, ипак се морају узети у обзир околности Лавовог политичког деловања, које је пратило Алексијеву владавину од 1081/82, па све до 1094. године, када је званично окончано сазивањем Сабора у Влахерни, који је окупио највише световне и духовне великодостојнике царства. Због озбиљности тог сукоба, јасан је Анин суздржан став, који је добио свој одушак управо у епизоди са Георгијем Палеологом.

⁵³⁶ Осим указивања на Анино позитивно расположење према спорном епископу, ова епизода упућује и на вероватну блискост Лава Халкедонског и Георгија Палеолога. Васил Скулатос такође сматра да се у Лавове блиске и моћне пријатеље могу сврстати Дуке. – Skoulatos, *Les personages*, 173, а такође је по том питању недвосмислен и Готје у свом уводу Влахернског сабора – Gautier, *Le synode*, 214

⁵³⁷ "πλὴν τοσοῦτον μανθάνω περὶ Γεωργίου τοῦ Παλαιολόγου (οἱ γὰρ συμπάροντες ἡμῖν διηγοῦντο), ὥς ἐσχეტλίαζε τε καὶ τοῦ καθυστερῆσαι τοῦ πολέμου ἑαυτὸν ἐμέμφετο καὶ ὅτι μὴ συμπάρῃ τῷ αὐτοκράτορι κλέος τοσοῦτον ἀραμένῳ ἐπὶ τῇ ἀπροσδοκίῳ νίκῃ τῶν βαρβάρων τούτων." – Alexias VIII 2,5 (31.35)

покаже на бојном пољу, што поново имплицира сагледавање Алексијевог војевања из „Георгијевог угла“, према Анином литерарном одабиру и њеном начину представљања догађаја у свом делу.

Анин „литерарни избор“ је условио Георгијево присуство и спомињање овог лика у тренуцима и када његове акције заиста нису релевантне. Палеолог је, међутим, добио врло брзо прилику да се истакне, јер је он, који је био *„жељан ратних подвига“* (θερμούργος ὢν περὶ τὰς πολεμικὰς πράξεις)⁵³⁸ и онај који је *„у свом искуству све друге надилазио“* (πολυπειρία τοὺς ἄλλαντας ὑπερβάλλον)⁵³⁹. Значајно је Анино инсистирање да су Георгију били поверени тако важни војни задаци искључиво због његове војне вештине. За разлоге Георгијеве истакнуте улоге у Алексијевим ратовима Ана није истакла његову припадност царевом најужем кругу, која је представљала прву и најзначајнију премису за укључивање у круг Алексијевих ратних сабораца. Георгијеву „породичну припадност“, која га је подстакла на ратне акције, Ана је повезивала са Дукама, а не са Комнинима.

Један од најзначајнијих ратних успеха Георгија Палеолога био је у пресудној бици код Левунијума⁵⁴⁰, којом је приликом добио команду над десним крилом војске, уз Константина Даласина који је командовао левим крилом. Након овог важног догађаја, Палеолога срећемо у ратним операцијама још једном у X књизи у бици против Кумана, поново уз Алексија, после чега је његовог појављивање у *Алексијади* сведено на поједине кратке епизоде.

У ратним операцијама ће се од X књиге више истицати млађа генерација, односно синови царских зетова, зетови, братанци и сестрићи, због чега је сасвим разумљиво одсуство Георгија Палеолога, који је приказан касније у једној интересантној епизоди са Танкредом у XI књизи. Врло кратка и посве небитна епизода у којој је тврдоглави Танкред одбијао да положи заклетву василевсу, очигледно је имала за циљ да прикаже несталну и тврдокорну природу овог Нормана, али и да истакне Палеологово **достојанство** и његову **блискост са царем**, уз опаску Бохемонда свом нећаку да не приличи тако недолично понашање пред

⁵³⁸ *Alexias* VIII 2,2 (84.85)

⁵³⁹ *Alexias* VIII 2,4 (17)

⁵⁴⁰ *Alexias* VIII 5,5 (59.60)

царевим рођацима (οὐ πρέπον ἐστὶ τοῖς τοῦ βασιλέως ἀναισχύντως προσφέρεσθαι συγγενέσιν).⁵⁴¹

5.3.2.5. Георгије – „Анин фаворит“

Георгије Палеолог несумњиво представља једног од доминантних ликова *Алексијаде*. У првим књигама он ступа на сцену као експонент рода Дука у борби за Алексијево заузимање престола у чему је био изузетно успешан и због чега је сигурно, показало се касније, завредио да буде уврштен у ред најближих царевих рођака и да га, као такав, прати на свим ратним кампањама у којима је цар лично учествовао.

Палеологова улога у Алексијевим ратним походима, осим што је представљала „историјску реалност“, у *Алексијади* је представљена из „Георгијевог угла“. Протагониста појединих операција није био Алексије, већ Георгије Палеолог. Истакнута улога овог појединца видљива је у одбрани Драча, у заповедништву над значајним деловима војске. У тренуцима када његове акције нису биле од кључне важности, представљен је као царев саветник и мудар ратни стратег.

Аресовим епитетом ὄβριτος једино је он окарактерисан, и као такав несумњиво је уврштен у ред највећих хероја *Алексијаде*. Његова блискост са ауторком истакнута је у XIV књизи када је Ана навела да је доста података сакупила слушајући лично Георгија Палеолога и свог оца како причају о ратним догађајима. Ова позната реченица пуно је пута цитирана у савременој литератури, али превасходно у контексту Аниних извора. Оно што је нама далеко важније јесте Анина блискост са Георгијем Палеологом, једним од кључних ликова њене саге. Неоспорно је да та блискост проистиче из Георгијеве брачне везе и блискости са Ирином Дука. Због тога смо га и сврстали у породични клан Дука, јер је, као што смо показали, иступао као део тог царског икоса. Да ли је то било његово лично опредељење и истинска увереност у царско право Ирине, и да ли је заиста био њен бранилац и подржавалац читаве побуне Комнина искључиво због Ирине Дука

⁵⁴¹ *Alexias* XI 3,2 (66.67)

остаје отворено питање. Оно што је свакако индикативно јесте његова **породична веза са Дукама**, преко своје жене Ане Дука. Није могуће у потпуности извести преиспитивање Георгијеве истински кључне улоге у побуни Комнина, и његове велике ратне вештине којом је прослављен у *Алексијади*, због недостатка других савремених извора. За нас је најзначајније да је Ани био лично важан, и лично близак, што није пропустила да истакне, у жељи да своју породичну везу са овим ликом пренесе и генерацијама које о томе ништа нису могле знати. Делује, стога, да је лик Георгија Палеолога у највећој мери заслужио своје доминантно присуство у *Алексијади* управо захваљујући својој личној вези са Аном Комнин и породичној везаности за царицу Ирину Дука.

5.3.3. Јован и Михаило Дука

Два рођена брата Ирине Дука, Михаило⁵⁴² и Јован Дука⁵⁴³, уз цезара Јована представљали су најближи круг царичиних сродника. Они су били језгро споредне гране царског рода Дука, која је добила своје доминантно место у *Алексијади* због везаности за Ирину Дука. У том смислу је и посве разумљиво присуство Ирине браће у *Алексијади*, као и похвални тон којим су ове личности представљене.

5.3.3.1. Историјска улога

Несумњиви углед који су имали Михаило и Јован Дука за владе Алексија Комнина, можда најбоље потврђује сачуван документарни извор сабора у Влахерни из 1094. године, који их наводи на листи главних учесника, као чланове синклита. На првом месту наведен је протосеваст и велики доместик, Адријан, брат цара Алексија, а одмах за њим севаст и протостратор Михаило Дука (τοῦ σεβαστοῦ καὶ πρωτοστράτορος κῦρ Μιχαὴλ τοῦ Δούκα) и севаст и велики дукс Јован Дука (τοῦ σεβαστοῦ καὶ μεγάλου δουκὸς κῦρ Ἰωάννου τοῦ Δούκα).⁵⁴⁴ Иако несумњиво угледни и значајни за владе Алексија Комнина, Михаило и Јован Дука нису остали забележени у наративним изворима у очекиваној мери. Вести о њима доноси још Нићифор Вријеније, осврћући се на догађаје из њихове младости, када су били таоци Урсела од Бајеа,⁵⁴⁵ што и није изненађујуће, узимајући у обзир идеолошку позадину Вријенијеве историје. У том смислу, *Алексијада* представља логични наставак повести о Дукама, коју је започео још Вријеније са запаженом улогом коју цезар Јован игра у његовој историји, али не само он него и други чланови тог рода. Други извори, попут Зонаре и Глике, иако обрађују догађаје у којима је Јован Дука

⁵⁴² Године живота :1061 – 1108/18. Просопографски приказ – Polemis, *Doukai*, 63-66 ; Skoulatos, *Les personages*, 202-205

⁵⁴³ Године живота: 1064 – пре 1136. Просопографски приказ – Polemis, *Doukai*, 66-70 ; Skoulatos, *Les personages*, 145-150

⁵⁴⁴ Gautier, *Le synode*, 217. Одмах иза њих се налази и Георгије Палеолог. Сви носе епитет "κῦρ" који је у званичним документима денотирао цара и најближе и најугледније дворјанине, у нашем случају севасте, затим патријархе Јерусалима и Константинопоља и најчешће цареve родитеље.

⁵⁴⁵ Bryenn. II, 173

био главнокомандујући, не наводе га именом, нити се баве њиме, а такође ни Михаилом Дуком. Подаци о овим значајним личностима могу бити допуњени још само из сачуване епистографије, односно из писама Теофилакта Охридског⁵⁴⁶, а такође из интересантног *Житија Св. Кирила Филеотског*, у коме се спомиње Михаило Дука,⁵⁴⁷ као онај који је дошао у посету великом свецу и који је исто као и цар био "монахољубив" (φιλομόναχος), а његовој посети су следиле посете Алексија Комнина и Георгија Палеолога. Као додатак овим изворима, споменули бисмо још и типикон манастира Богородице Кехаритомени у коме су споменути у делу о комеморацијама – Михаило као већ преминули (9. јануар), а Јован као монах Антоније⁵⁴⁸ – што, сасвим очекивано одговара историјским и породичним околностима догађаја о којима говоримо. Вест о смрти Михаила Дуке одјекнула је и у утешитељској беседи Манојла Страворомана посвећеној ожалашћеној Ирени Дука.⁵⁴⁹

5.3.3.2 Јован Дука

У *Алексијади* као главни експонент моћног царског рода Дука након Алексијевог успона иступа Јован Дука. Он је, квантитативно гледано, заступљен више него Михаило Дука, а срећемо га на врло важним и значајним позицијама. Већ је у просопографској студији, В. Скулатос, приметио да, иако се код Нићифора Вријенија, два сина Андроника Дуке – Михаило и Јован – готово увек појављују заједно, код Ане у другој књизи имамо спомен само Јована Дуке, који је у тренутку побуне Комнина боравио на имању свог деде цезара Јована Дуке.⁵⁵⁰ У фокусу наратива је млади Јован Дука, који је сачекао Алексијевог гласника и примио вест о побуну, да би је пренео свом деди, од кога је био у то доба **нераздвојан** (ιδὼν δὲ

⁵⁴⁶ *Théophylacte, Lettres* - Реч је о два писма севасту Јовану Дуки (п^о8, 17), у којима га титулиште као царског зета "τῷ ὑνωικαδέλφῳ τοῦ βασιλέως" исто као и Ана. Та очигледно реторска титулација са снажном идеолошком позадином свакако одговара околностима жанра. Блискост између Теофилакта Охридског и севаста Јована Дуке остварена је свакако за време његовог боравка у Драчу.

⁵⁴⁷ *Saint Cyrille le Philéote*, 46, 211-225

⁵⁴⁸ Gautier, *Kecharitomene*, 125 (1859.1861; 1866.1869)

⁵⁴⁹ Gautier, *Manuel Straboromanos*, 168-205

⁵⁵⁰ Skoulatos, *Les personnages*, 146

τοῦτον ὁ ἔγγονος αὐτοῦ Ἰωάννης, νέος ἔτι ὢν καὶ μήπω μεράκιον καὶ διὰ τοῦτο **ἀδιασπάρτως συνὼν τῷ καίσαρι**, δρομαῖος εἴσεισι καὶ καθεύδοντα τοῦτον διωπνίσας ἀπαγγέλλει τὴν ἀποστασίαν⁵⁵¹. Из даљег текста можемо претпоставити да је Михаило такође био присутан, јер је он споменут у даљим догађајима око прокламација Дука. Ипак, спомен Јована Дуке у овом тренутку као да је литерарно наметнуо управо њега као наследника свог деде, не само због чињенице да је носио његово име – што је већ било само по себи симболично⁵⁵² – већ и због чињенице да се у потоњим књигама, управо Јован Дука (Млађи) истиче као најугледнији и најспособнији члан свог рода, човек коме су биле поверене врло важне војне операције.

Јован као дукс Драча

У првим годинама Алексијеве владе, Јована Дуку срећемо на веома важној и политички осетљивој позицији⁵⁵³ – био је постављен за дукса Драча. Ана наводи да је његово присуство на тим просторима трајало једанаест година, мада се истраживачи са Анином вешћу не слажу.⁵⁵⁴ Једино је Франкопан становишта да би Анина вест могла бити прихваћена, и да је Јован Дука могао бити на тој позицији чак све до 1096. године, када се као дукс Драча спомиње Јован Комнин.⁵⁵⁵ Чињеница да је у тим осетљивим тренуцима управо Јовану била поверена управа над Драчом говори о његовој важности и месту које је заузимао у царском *икосу*.

⁵⁵¹ *Alexias* II 6,4 (67.70)

⁵⁵² Ту паралелу имамо и на примеру Ане Комнин и њене бабе Ане Даласин, чији је Ана била директни епонимни потомак, а самим тим и очигледно амбициозни наследник. - Ioann. Zon. XVIII 22, 19-31 (12.13)

⁵⁵³ Значај позиције управника Драча је нагло почео да расте од средине 11. века. Политички значај овог положаја је био узрокован губитком Барија 1071, због чега је Драч постао најважнија стратешка тачка на Западу царства, а политичка осетљивост положаја је била у вези са чињеницом да су управо са ове позиције своју побуну против царске власти крајем 11. века дигла два опасна узурпатора – прво Нићифор Вријеније, а потом Нићифор Васиلاكис – који су у тим пределима сакупили велику подршку. - Frankopan, *The imperial governors of Dyrrakhion*, 69. Према речима П. Франкопана, а судећи према Алексијевим постављењима управника Драча, најважнија је била лојалност појединаца – Frankopan, *The imperial governors of Dyrrakhion*, 91 – због чега на овој важној позицији затичемо најближе цареve сроднике – Георгија Палеолога, Јована Дуку, Јована и Алексија Комнина, синове севастократора Исака, али и оца Нићифора Вријенија

⁵⁵⁴ Шаландон и Баклер, а потом и Полемис и Готје – сложили су се око закључка да његова функција није могла трајати више од шест година, тј. да је до његовог постављења могло доћи тек након ослобођења Драча (1085) - cf. Chalandon, *Essai*, I, 143 ; Buckler, *Anna*, 402; Polemis, *Doukai*, 66-67, Gautier, Théophylacte, *Lettres*, 55-56

⁵⁵⁵ Frankopan, *The imperial governors of Dyrrakhion*, 90

Анин извештај о овом периоду Јованове политичке активности похвално говори о успешном ратовању против Бодина и Вукана. Она наводи да је Јован повратио неколико тврђава, које је претходно заузео Вукан, али не наводи прецизније о којим местима је реч. Интересантан податак о заробљавању Константина Бодина, који такође наводи у овом кратком осврту на војне успехе Јована Дуке као дукса Драча, не садржи детаљнија објашњења.⁵⁵⁶ Делује да је за период Јованове позиције у Драчу Ана оскудевала у изворима, због чега су њене информације непотпуне. С друге стране, Ана није пропустила да истакне Јованове успехе, иако није била у могућности да своје исказе поткрепи са детаљнијим описима догађаја.

*Јован Дука на Истоку*⁵⁵⁷

Најважнија војна улога Јована Дуке, какав утисак стичемо из *Алексијаде*, била је команда у рату против моћног и опасног емира Чахе.⁵⁵⁸ Како Ана наглашава, Алексије га је изабрао за тај задатак јер је био ратоборан и искусан у ратним подухвезима (μαχιμώτατον... καὶ περὶ τὰ πολεμικὰ ἐπιτήδειον)⁵⁵⁹, али можда још више то што никада није поступао противно Алексијевим наредбама, (καὶ μὴδ' ὁπωσοῦν τὰ παρ' αὐτοῦ ἐντεταλμένα ἀθετεῖν ἐθέλοντα)⁵⁶⁰. Тромесечна опсада Митилене, коју је предузео Јован Дука окарактерисана је похвално ("καὶ μετὰ τοῦ Τζαχᾶ λαμπροῦς πολέμου συναιρών ἐξ ἡλίου ἀνατολῆς μέχρι δυσμῶν)⁵⁶¹, иако није била толико успешна (καὶ οὐδὲν πλέον ἦν τῷ Δούκα τοῦ τοσοῦτου καμάτου)⁵⁶², до тренутка када Алексије својим саветом није помогао. Иако је примећено⁵⁶³ да је ауторка у овај

⁵⁵⁶ "Ὁ δὲ Δούκας Ἰωάννης ἐνιαυτοὺς πρὸς τῷ ἐνὶ δέκα εἰς τὸ Δυρράχιον ἐνδιατρίψας πολλὰ μὲν τῶν ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν Βολκάνου ἀφηρεῖτο φρούρια, πολλοὺς δὲ καὶ ζωγρίαν Δαλμάτας πρὸς τὸν αὐτοκράτορα ἐξ ἀπέστειλε καὶ τέλος καρτερὰν μετὰ τοῦ Βοδίνου μάχην συναρράξας καὶ αὐτὸν κατέσχευ." – *Alexias* VII 8,9 (7-11)

⁵⁵⁷ Поред ратовања против емира Чахе, Јован Дука је у *Алексијади* истакнут и као заслужан за гушење побуна на Криту и Кипру – *Alexias* IX 2,1-4. **Зонара спомиње ове побуне као и ратовање против Чахе, али не именује Јована Дуку као главнокомандујућег ниједном.** Ioann. Zon. XVIII 25, 16-19, 737 – cf. Frankopan, *Revolts on Crete and Cyprus*

⁵⁵⁸ У седмој књизи нарација о рату против Чахе се зауставља у тренутку када Константин Даласин чека долазак Јована Дуке – *Alexias* VII 8,8 (85-95) - да би се поново наставила у деветој књизи која се отвара управо овом епизодом. У питању је била борба за ослобађање Митилене – *Alexias* IX 1,3-1,9

⁵⁵⁹ *Alexias* VII 8,9 (11.13)

⁵⁶⁰ *Alexias* VII 8,9 (13.14)

⁵⁶¹ *Alexias* IX 1,4 (48.49)

⁵⁶² *Alexias* IX 1,5 (50)

⁵⁶³ Polemis, *Doukai*, 66-70

ратни догађај умешала Алексија, приписујући искључиво његовом помало чудном савету победу коју је Јован Дука однео над непријатељем,⁵⁶⁴ ипак се не бисмо сложили са тезом да овако представљање Јована Дуке говори о анимозитету аутора према њему.

Јован Дука је у целој причи око Митилене приказан похвално у први мах – већ смо истакли да Ана Комнин користи епитет *λαμπρός* за рат против Чахе, и да не пропушта да опише Јованову енергичност и истрајност у опсади, која је трајала даноноћно читава три месеца. Иако се Јованово "успешно" ратовање може довести у питање, с обзиром на то да је опсада града дуго трајала, да се склапање примирја са Чахом показало неуспешним, јер је проневерио обећање (*οὐδ' ὁ Τζαχᾶς τῆς προτέρας ἀφίστατο πονηρίας*)⁵⁶⁵ и да је у догађаје морао да се умеша и Константина Даласин, чини нам се да је Ана Комнин пронашла згодан „изговор“ за ублажавање ујакових неуспеха. Она је на првом месту истакла ревност Јована Дуке да одржи обећање Чахи и не нападне га у његовом повлачењу (*ὁ δὲ τὸν προεγεγόνота εὐλαβοῦμενος ὅρκον ἀνεβάλετο τέως*)⁵⁶⁶, што пре указује на то да је читава епизода приказана с намером да се **не истакне Јованов неуспех**. Његов ратни успех је, као што смо већ нагласили, био ометен због положаја на ком је византијска војска била смештена, али не чак ни стратешки лошег положаја, већ због усмерености ка истоку. Такође, тачка мира је била нарушена само **због варљиве Чахине природе**. Јован је у тренутку кршења мира био спреман да поштује свој део уговора. У рат се умешао Константин Даласин, што је ауторка могла искористити за представљање Јована као поштоваоца мира, правичног, а не варљивог. С друге стране, колико је у

⁵⁶⁴ Реч је заправо о томе да је Алексије, примивши вести о Јовановом неуспешном ратовању, као основни разлог томе приписао чињеницу што је византијска војска ратовала лицем окренута ка сунцу («Καὶ τίνες τῶν μαχομένων πρὸς ἀνατολὰς ἀποβλέπουσι;» Καὶ ὁ στρατιώτης: «Τὸ ἡμέτερον» ἔφη «στράτευμα». Ξυνεῖς οὖν τηνικαῦτα τὴν αἰτίαν, ὁποῖος ἐκεῖνος ἐν ἀσκέπτῳ χρόνῳ τὸ δέον εὐρίσκων, γράμμα πρὸς τὸν Δούκαν σχεδιάζει συμβουλευδὸν ἀποστῆναι τῆς κατὰ τὰς αὐγὰς τοῦ ἡλίου μετὰ τοῦ Τζαχᾶ μάχης καὶ μὴ ἓνα πρὸς δύο μάχεσθαι, τὰς ἡλιακὰς ἀκτῖνας δηλαδὴ καὶ αὐτὸν τὸν Τζαχᾶν, *Alexias* IX 1,5 (55-60)). Иако је, како смо приметили, Полемис тумачио овај одељак као негативан став аутора према Јовану Дуки, ми смо става да се може применити другачије, управо супротно тумачење. Наиме, овакав изговор за Јованов неуспех (какав је окретање лица према сунцу) управо одузима могућност о било каквој ратној или стратешкој грешци Јована Дуке. Искоришћени еуфемизам, помало чак и комичан, није пружио недвосмислено објашњење Јовановог ратног неуспеха. Могли бисмо претпоставити да је ратовање против Чахе, већ било познато публици *Алексијаде*, те да је исто тако и Јованово, не толико сјајно ратовање око Митилене, у *Алексијади* обојено не покудним, већ апологетским тоном.

⁵⁶⁵ *Alexias* IX 1,8 (94)

⁵⁶⁶ *Alexias* IX 1,8 (5.6)

суштини Јован Дука био ревностан и заиста одлучан у намери да поштује договор са Чахом, иако је овај отворено погазио одредбу о Митилењанима, остаје под знаком питања и може бити тумачено и као Јованово оклевање или коначно, несигурност упуштања у борбу са Чахом. Стога је на сцену ступио Константин Даласин, као спољни и неутрални фактор, невезан тачкама уговора, који је искоришћен више литерарно да би лик Јована Дуке остао неукаљан евентуалним кршењем мира.

Додатни аргумент који је искоришћен да би се указало на евентуално негативни став аутора према Јовану Дуки представља чињеница да је окарактерисан једино термином "μαχιώτατον", за разлику од бројних похвалних епитета којима је украшен лик Јовановог рођеног брата Михаила Дуке. Оно што је, међутим, за нас значајно јесте да је управо тај епитет искоришћен у истом поглављу за три различите особе. Наиме, μαχιώτατον је не само Јован Дука⁵⁶⁷, већ и Константин Даласин (ἄνδρα μαχιώτατον καὶ μητρόθεν τοῦτο προσήκοντα)⁵⁶⁸, као и Бодин (μαχιώτατος ὢν καὶ ῥαδιουργίας πλήρης)⁵⁶⁹, што се може схватити најпре као литерарна преференца аутора у том тренутку и жеља да у потпуности изједначи учеснике догађаја. У нашем случају Бодин и Јован су окарактерисани истим терминима, с тим што је Бодин још и варљив, док се Јован, како смо већ нагласили, истиче управо супротним квалитетом – верности према цару. У случају Ане Комнин није увек оскудност у епитетима знак негативног става према одређеном лику, већ би пре као константу могли поставити управо ексесивност у епитетима, какав случај имамо са Михаилом Дуком.

5.3.3.3. Михаило Дука

Старији од браће Ирине Дука, Михаило Дука, у *Алексијади* је мање заступљен од царичине браће. Упркос недовољној заступљености у историји Алексијеве владавине, он је веома похвално описан, што је збунило неке од

⁵⁶⁷ *Alexias* VII 8,9 (11.12)

⁵⁶⁸ *Alexias* VII 8,3 (94-95)

⁵⁶⁹ *Alexias* VII 8,9 (4.5)

истраживача⁵⁷⁰, али Судећи према другим, већ споменутим, изворима, протостратор је заузимао врло високо место, не само уз Алексија, већ превасходно уз Ирину Дука, која је поводом његове смрти добила утешно слово од Манојла Страворомана. Он се, такође, у њеном типикону налази пре Јована Дуке, што може бити објашњено чињеницом да је у том тренутку већ преминуо, те је први и споменут. Но, свакако његов спомен у *Житију св. Кирила Филеотског* упућује на извесну посебност његовог положаја, једну врсту блискости са Алексијем, али и Георгијем Палеологом, који су посећивали овог угледног свеца. Недовољно познат лик Ирениног брата, на жалост, због недостатка извора, не може бити подробније анализиран, али неке споменуте особености упућују на врло велики углед који је уживао. Додатна околност која логично може објаснити мању заступљеност Михаила Дуке у *Алексијади*, може бити његова преурањена смрт, а самим тим и један вид неминовног породичног заборава. Он је у *Алексијади* више препуштен једном виду Аниног личног емотивног сећања на великог и угледног ујака, коме је наменила место уз самог Алексија, и дала му улогу блиског царевог саветника.

Ана Комнин, међутим, није пропустила да истакне посебност Михаила Дуке, посвећујући један од упечатљивих карактерних описа управо овом лику, који премда није квантитативно узео значајно место у њеном делу, остао је ипак запажен лик⁵⁷¹ и то захваљујући овом помало неочекиваном опису. Михаило Дука је, по Анимим речима био *"истакнут по својој разборитости, моћи просуђивања и процени будућих догађаја, а истицао се и по свом изгледу, надилазећи савременике и изазивајући дивљење међу посматрачима."*⁵⁷² Ауторка је у овом случају детаљно

⁵⁷⁰ Polemis, *Doukai*, 63-66

⁵⁷¹ Поново наглашавамо да је реч о квантитативној заступљености Михаила Дуке, која је мала и скоро неприметна у поређењу са другим Алексијевим саборцима. Управо због тога, чак иако Ана не успева да му припише неке велелепне подвиге, ипак не пропушта да му посвети један сјајан опис, који, премда обојен типиским врлинама, ипак подразумева издвојеност овог лика у односу на друге и његово смештање у ранг врло важних личности, које су добиле своје описе у *Алексијади*, свака са врло јасном намером ауторке.

⁵⁷² "ὁ φαλαγγάρχης Μιχαὴλ ὁ Δούκας, ὁ πρὸς μητρὸς ἐμὸς θεῖος, μετὰ τοῦ ὀπλιτικοῦ παντός, ἀνὴρ τις ἐπὶ φρονήσει διαβεβοημένος, ὥρα δὲ καὶ μεγέθει σώματος διαφέρων οὐ τῶν τότε καιροῦ, ἀλλὰ καὶ τῶν πόποτε γεγεννημένων (θάμβος γὰρ εἶχεν ἅπαντας τοὺς ὀρῶντας τὸν ἄνδρα), συνιδεῖν δὲ τὸ μέλλον καὶ φωρᾶσαι τὸ ἐνεστὸς καὶ καταπράξασθαι δεινότητος τε καὶ ἀπαράμιλλος." – *Alexias* V 7,1 (72.77)

истакла неке од типских квалитета, међу којима су разборитост⁵⁷³ и величина тела, оснажени додатно његовом способношћу предвиђања и брзог и одлучног деловања.

Михаила Дуку срећемо у рату против Бохемонда у петој књизи, а потом и у ратовима против Печенега у седмој и осмој књизи. Оно што је уочљиво јесте Михаилово **ратовање уз Алексија**, у балканским офанзивама. Њему није дата иницијатива као Јовану Дуки, што може говорити у прилог постојању неких мемоара дукса Јована Дуке, у којима је описивао своје војевање, због чега је и перспектива Аниног наратива преусмерена више на млађег брата.

У операцијама против Бохемонда Михаило Дука се није истакао, иако је, велелепно представљен и уведен у причу.⁵⁷⁴ У ратовима против Печенега појављује се као део најуже цареве пратње, уз царевог брата Адријана, зета Нићифора Мелисена, Нићифора и Лава Диогена.⁵⁷⁵ У овим догађајима није било детаља о његовом ратном прегалаштву, али је Ана једном кратком епизодом (у којој се Михаило Дука добронамерним саветом обраћа цару да одустане од борбе са Скитима и крене у повлачење) очигледно покушала да га представи читаоцима као врло присног и блиског царевог сродника, који је исправно саветовао цара.⁵⁷⁶ Анина тежња да Михаила Дуку и Алексија Комнина прикаже као изузетно блиске можда је највише очигледна у споменутом пасусу. Наиме, након Михаиловог успешног убеђивања Алексија да одустане од борбе и спаси живу главу, Ана је убацила кратку епизоду о Михаиловом изненадном паду са коња, којег је том приликом изгубио. Међутим, тај кратак непријатан догађај прекинут је успешним маневром слуге који је свом господару дао свог коња, на шта се Ана надовезала следећом реченицом *"стигавши до автократора (Михаило) није се од њега више раздвојио ни на корак удаљености – толико је изузетно био њему привржен.(!)"* (ἐφθακὼς δὲ τὸν αὐτοκράτορα οὐκέτι αὐτοῦ χωρίζεται οὐδὲ βῆμα ποδὸς ἐξόχως τοῦτον ποθεῖν)⁵⁷⁷.

⁵⁷³ Разборитост (φρόνησις) као једна од четири главне врлине према реторици Менандра Ретора, била је неизоставни део свих царских енкомија и, самим тим, носила је јасну импликацију највећег степена похвале. – Men. Rhet., Περὶ ἐπιδεικτικῶν, 373-374, 84-86

⁵⁷⁴ Наведени опис Михаила Дуке претходни непосредно операцији против Бохемунда.

⁵⁷⁵ Alexias VII 3,9 (84.85); Alexias VIII 4,4 (63.65);

⁵⁷⁶ Alexias VII 3,10 (5.13) – Несумњив је, као што смо на самом почетку истакли, висок положај Михаила Дуке, али је Анино инсистирање да га уведе у причу, особито у фиктивним литерарним екскурсима попут дијалога, врло јасан показатељ њене тежње да окружи Алексија Дукама тамо где то и није било од пресудног значаја.

⁵⁷⁷ Alexias VII 3,11 (29.30)

Овако директне изјаве привржености цару или обратно, не представљају типски начин Аниног приповедања. Најпознатија реченица са врло сличном конотацијом налази се у IX књизи, а везана је за Константина Дуку и Алексијеву изузетну љубав коју је гајио према овом младићу, којег је волео као своје дете (ὥς ἴδιον ἀπάρτι τέκνον ἐξόχως φιλῶν τοῦτον)⁵⁷⁸. Искоришћени глаголи указују на нијансе у значењу – док је Михаилова љубав према цару више носила са собом значење бриге за цара, дотле је царева љубав према Константину врло прецизно дефинисана нежном родитељском љубављу. Оно што бисмо на овом месту истакли јесте управо та интригантна Анина опаска за Михаила Дуку, која може бити схваћена и као Анина жеља да Михаилову бригу за цара са сфере једне очекиване обавезаности протостратора према свом владару, пренесе на сферу породичне блискости и искрених емоција, које су Дуке неговале према цару, али и које је (на примеру Константина Дуке) цар неговао према Дукама.

Представљање Михаила Дуке у изузетно похвалном светлу, као оног који је по својим квалитетима превазилазио све оне који су му претходили и који ће уследити, указује свакако на ауторово фаворизовање ове личности. Међутим, то не мора нужно имплицирати негативан став аутора према брату Јовану, који није окарактерисан ни изблиза сличним квалитетима. Чини се да је тежња Ане Комнин била превасходно да изједначи два брата, с обзиром на то да је недостатак ратне иницијативе код Михаила Дука приметан у *Алексијади*. Стога, богате похвале на рачун старијег брата Ирине Дука можемо објаснити као жељу ауторке да обојицу браће представи подједнако похвално – за Јована су говориле његове акције – брига о Драчу, офанзива против Чахе и гушење побуна на Кипру и Криту – док су Михаилови квалитети били објашњени његовом блискошћу с Алексијем, учешћу у ратним операцијама уз цара и царевог брата Адријана, мудро и разборито саветовање василевса и, коначно, лично уверавање аутора да је Михаило по својој бистрини и моћи расуђивања превазилазио све друге.⁵⁷⁹

⁵⁷⁸ *Alexias* IX 5,6 (87.88); Исти глагол са истим значењем Ана је употребила за љубав Роберта Гвискарда према својој ћерки - "φιλῶν τὴν θυγατέρα ἐξόχως" – *Alexias* I 11,5 (87.88)

⁵⁷⁹ Ана Комнин у више случаја користи управо физички изглед, али и универзалне врлине као средства похвале односно у неким случајевима апологије појединих ликова. Ту на првом месту мислимо на Марију Аланску, Константина Дуку и Ирину Дука, чији су описи најшире познати и који отворено указују на тежњу аутора да искључиво литерарним средствима оправда оптужбе у јавности на рачун поменутих особа. Најотвореније оптужбе су свакако биле на рачун Марије

5.3.3.4. Место Јована и Михаила Дуке у „Алексијади“

Политичка реалност тог времена свакако јесте чинила Дуке најмоћнијим родом уз Комнине, али је лична реалност Ане Комнин учинила да Дуке добију своје посебно место у *Алексијади* и да често они буду у фокусу наратије као лично блиски нашој ауторки.⁵⁸⁰ Сведочанство Јована Зонаре о истим догађајима, у којима нема спомена Јована Дуке – када је реч о борбама против Чахе, и побунама на Криту и Кипру – додатно оснажују утисак да је Ана истакла Јованов значај у овим операцијама због личне важности коју је за њу имао, као Иринин рођени брат. У случају Јована и Михаила Дуке, можда и не тако сјајне ратне операције су под командом ових војсковођа ипак приказане похвално, а дуго, исцрпно и помало узалудно ратовање против емира Чахе је заузело истакнуто место на страницама *Алексијаде*. Чињеница да сам Алексије није лично учествовао у овим операцијама (против Чахе), надомештена је важношћу која је по Аниној личној процени припадала њеном ујаку, а вероватно и жељом да додатно истакне политичку улогу коју су Дуке и даље имале у потоњим годинама Алексијеве владе.

Ана у односу на Јована и Михаила Дуку

Заједнички именитељ "ујака", који Ана користи за Иринину браћу представља једно од главних литерарних средстава ауторке да и ове припаднике икоса Дука веже лично за себе. У случају Иринине браће то је учинила неколико пута – појединачно – када се бавила Јованом Дуком, представила га је титулом и

Аланске, али је и наводно Константиново учешће у завери против Алексија могло нагнати Ану Комнин на правдање њеног бившег вереника.

⁵⁸⁰ Поставља се питање присуства других припадника комнинског икоса који су скоро у потпуности изостављени из приче о Алексијевим подвизима, а на првом месту мислимо на његову рођену браћу. Како је П. Франкопан истакао, приметно је нагло одсуство Адријана Комнина, које је протумачио као његов „пад у немилост“. Међутим, оно што је интересантно приметио јесте да је место на коме би очекивано било да видимо Адријана Комнина, било уступљено Георгију Палеологу, и да је поновно освајање западне обале Мале Азије (1097-98) припало Јовану Дуки, а не Адријану Комнину који је био велики доместик (!). – cf. Frankopan, *Komnenian Kinship*, 28 У даљем тексту Франкопан је истраживање посветио проблему „Адријановог пада у немилост“. Ми бисмо истакли упадљиву поруку овакве слике *Алексијаде* - Анино ћутање о очевим најближим сродницима и њено очигледно „уметање“ припадника мајчиног рода на те позиције. Ако и прихватимо тезу о Адријановој наводној побуни и паду у немилост, интересантан је утисак који остаје **о верности чланова рода Дука према цару Алексију**.

сродством према себи – ὁ μὲν οὖν δοῦξ καὶ θεῖος οὐμός πρὸς μητρὸς⁵⁸¹ – а затим и у осврту на Михаила Дуку – Μιχαὴλ ὁ Δούκας, ὁ πρὸς μητρὸς ἑμός θεῖος⁵⁸² – и заједно „καὶ τῶν πρὸς ... μητρὸς ἑμοὶ θείων“, када је спомињала изворе својих података и истакла да је многе приче слушала од својих рођака са очеве и мајчине стране. Врло је важно што је Ана, уз очекиване именитеље које је користила за ове личности попут навођења њихових титула – δοῦξ или πρωτοστράτορος – сродства са царицом – ἀδελφοῦ τῆς αὐγούστης – или са царем – γυναικάδελφος τοῦ αὐτοκράτορος – Ана користила и именитељ „њених ујака“ – ἑμός θεῖος. Такво дефинисање појединих личности, које је Ана одређивала у односу према себи, је на истакнут начин и њу стављало у наратију, често померајући фокус наратије са радње на ауторку. Био је то Анин суптилан начин да историју Алексијеве владавине представи на мемоарски начин и да као кључан извор својих података истакне своје сећање, а самим тим и да, у случају Михаила и Јована Дуке и свог сродства према њима, потврди своје место у оквиру мајчиног икоса.

⁵⁸¹ *Alexias* XI 5,3 (48)

⁵⁸² *Alexias* V 7,1 (73)

5.3.4. Константин Дука

5.3.4.1. Специфичности лика Константина Дуке у „Алексијади“.⁵⁸³

Слика романтичног, али и трагичног лика Константина Дуке, која доминира у савременој историографији, потиче, на првом месту, из *Алексијаде* Ане Комнин. Истакнутост лика овог младог царевића, који живи у византијској књижевности понајвише као фиктивни јунак, или отелотворени Ерос (ὁποῖον τὸν Ἔρωτα)⁵⁸⁴ како га је Ана назвала, видна је у многим изворима поменуте епохе, а његов лик је у потпуности уоквирен у устаљене топосе – почев од Михаила Псела и његовог извештаја о новорођеној царској беби коју је имао прилике лично да види, до познатог *василикос логоса* Теофилакта Охридског, *Алексијаде* Ане Комнин, и *посмртне беседе* Георгија Торника за Ану Комнин.

Једну од кључних личности овог бурног времена – успона Комнина и доба неизвесности династије до рођења Алексијевог и Ирениног сина Јована – представља Константин Дука. Овакав утисак стичемо највећим делом на основу *Алексијаде*, иако је његова улога у овим догађајима била више пасивна, препуштена амбициозној политици његове мајке, *василисе* Марије Аланске. У *Алексијади* је и прича о Константину Дуки нерасикидиво повезана са ликом и делом Марије Аланске, где он делује више као фигура у њеним одважним рукама.

Константина Дуку, као веома значајног лика *Алексијаде*, Ана Комнин обрађује кроз три целине, које се међусобно прожимају – (1) кроз слику међусобног односа мајке и сина, (2) кроз значај Константина Дуке у односу на Комнине и њихову политику и (3) кроз лични значај Константина Дуке у односу на Ану Комнин и њену амбициозну политику. Лик Константина Дуке, обједињен у ове три целине може бити схваћен и обрађен као јединствена тема и проблематика која чини окосницу приче о побуни Комнина, али и потоњих догађаја Алексијеве владе. Ана је истакла значај Константина Дуке у причи о рођењу порфирогенита Јована, где је прећутала Константинов губитак царских прерогатива. Ова прича

⁵⁸³ Cf. Polemis, Doukai, 60-63; Skoulatos, *Les personnages*, 57-60

⁵⁸⁴ *Alexias* III 1,3 (41)

представља кулминацију наратије о Константину Дуки и његовом царском праву. Константина Дуку последњи пут срећемо у епизоди о завери Нићифора Диогена и неславном учешћу Марије Аланске, што практично, у *Алексијади*, представља крај приче о овом помало трагичном царском пару моћне мајке и неодлучног сина.

5.3.4.2. Константин Дука као тема приче о Норманској инвазији

Тематски и структурално, лик Константина Дуке, уведен је већ у првој књизи, и представљен је као један од протагониста дела. Он је, према речима Ане Комнин, важан део увода у историју Алексијеве владе – јер је **главни разлог за покретање прве велике норманске инвазије**.

Прва књига обрађује време пре Алексијевог доласка на власт и бави се – у првих девет поглавља – Алексијевим обрачунима са узурпаторима, да би потом наратија била преусмерена на предисторију Гвискардове прве офанзиве против Византије. На том месту, отворена је тема о највећем ратном подухвату цара Алексија, према сведочењу *Алексијаде*, и у њој је врло важан лик Константин Дука, чак иако је његова улога у догађајима потпуно пасивна.

Ана је већ на самом почетку истакла своју емотивну везаност за овог значајног лика, чиме је у фокус наратије ставила значај који је овај протагониста имао за њу лично. Најзначајнија тачка везана за лик Константина Дуке, јесте што је он за Ану Комнин био идеолошки најзначајнији лик. У којој мери је овај трагичан и помало сетан лик наизглед увек младог "плавокосог Менелаја" (ξανθῷ Μενελάῳ)⁵⁸⁵ истински пренесен, и која је његова стварна улога у поменутих догађајима, тешко је одредити. Оно што је најважније јесте која је **његова улога у животу Ане Комнин**, јер је управо захваљујући понајвише њој, створен овакав лик Константина Дуке, а његов значај можда чак и преувеличан.

Када је реч о Норманској инвазији, Константин је лик који представља, сасвим ненамерано и случајно, једног од кључних узрочника за избијање великог рата који је обележио владавину Алексија Комнина. Прецизније речено, реч је о уговореном браку Константина Дуке и Хелене, ћерке Роберта Гвискарда, око кога

⁵⁸⁵ *Alexias* III 1,2 (21.22)

је преговарано од самог почетка владе Михаила VII⁵⁸⁶, да би поништење овог брачног уговора по доласку Нићифора Вотанијата на власт означило главни изговор (πρόφασις) за велики поход Роберта Гвискарда.

Такво објашњење за рат, добијамо из пера Ане Комнин, која управо Константина Дуку ставља у фокус ових догађаја, инсистирајући на погрешним премисама тог брака од самог почетка - тај је брак био *"стран и варварски, и за нас неодговарајућ"* (πρὸς ἡμᾶς κῆδος ἑτερόφυλόν τε καὶ βάρβαρον καὶ τὰ πρὸς ἡμᾶς ἀπροσάρμοστον⁵⁸⁷), приписујући га непажњи (ἀπροσεξία) тадашњег владара Михаила Дуке. Особито непријатељско држање ауторке према идеји тог брака очито је у следећој реченици којом је уједно недвосмислено потврдила читав пролог норманског рата - *"Пошто је споменути цар, Михаило Дука, ћерку тог варвара верио за свог сина Константина, одатле су произишла сва непријатељства"*⁵⁸⁸. У овом тренутку, Ана још увек не наводи име Робертове ћерке, доприносећи додатно на идеји о непознатој и нежељеној вереници, која је по својој дефиницији само варварска кћер.

Нормански рат је Ана недвосмислено везала за Константина Дуку и његов неуспешни брак са ћерком Роберта Гвискарда, наводећи да ће о тој проблематици детаљно писати - *"о сину тог цара Константину, о брачном уговору и целом том варварском браку, о изгледу, лепоти и величини тог човека, о његовој природи и пореклу. Пошто испричам причу о овом браку и о поразу читаве варварске силе и пропасти норманских тирана, који су се неразумно окренули против Ромеја, осврнућу се и на сопствене недаће."*⁵⁸⁹

Оно што бисмо издвојили као најважније у овом обећању ауторке о току свог наратива јесте **уплитање себе и својих недаћа** у приповест о Константину Дуки и Норманским ратовима. Једино могуће тумачење овог пасажа можемо везати

⁵⁸⁶ Alexias I 10, 1 (7) et seq.

⁵⁸⁷ Alexias I 10,2 (20.21)

⁵⁸⁸ "Ἐκεῖνος γὰρ ὁ εἰρημένος αὐτοκράτωρ ὁ Δούκας Μιχαὴλ τὴν τοῦ βαρβάρου τούτου θυγατέρα εἰς τὸν ἑαυτοῦ υἱὸν κατηγγυήσατο Κωνσταντῖνον, κάντεῦθεν ἀνερράγη τὰ τῶν πολεμίων." – Alexias I 10,2 (26.28)

⁵⁸⁹ "καὶ τοῦ περὶ αὐτὸν γαμικοῦ συναλλάγματος καὶ ὅλως τοῦ βαρβαρικοῦ κήδους καὶ δὴ καὶ ὅπως εἶχε κάλλους τε καὶ μεγέθους ὁ ἀνὴρ καὶ ὅποιος ἦν τὴν φύσιν καὶ ποδαπός, κατὰ καιρὸν ἐροῦμεν, ἐπειδὴ ἀπολοφυροίμην καὶ τὰς ἐμὰς συμφορὰς μικρὸν μετὰ τὴν τοῦ κήδους τούτου διήγησιν καὶ τὴν ἥτταν τῆς βαρβαρικῆς ἀπάσης δυνάμεως καὶ τὴν ἀπώλειαν τῶν Νορμανόθεν τυράννων, οὓς ἐξ ἀλογίας κατὰ τῆς τῶν Ῥωμαίων ἐθρέψατο." – Alexias I 10,2 (29.35)

за догађаје у VI књизи *Алексијаде*, где је Ана јасно објаснила своју везу са Константином Дуком као и све недаће које су из специфичности те везе даље произилазиле.

Повезаност Анине судбине за Роберта Гвискарда и његов поход, налазимо једино у екскурсу о њеном рођењу који директно следи након приче о завршетку прве Норманске офанзиве и поразу Роберта Гвискарда. Алексијев тријумф над овим опасним непријатељем, и окончање првог великог рата против Нормана који је превасходно узрокован смрћу Роберта Гвискарда, крунисан је додатно рођењем првог профирородног детета, Ане Комнин. Ауторка је смислено већ у првој књизи повезала себе са овим догађајима и обећала публици да ће ту причу даље разрадити. У оба случаја је индикативно Анино повезивање са Константином Дуком и представљање његовог лика у оквирима устаљених топоса, са очигледном намером да за њега избори несумњиво прво место као неоспорног и јединог легитимног наследника Алексија Комнина.

5.3.4.3. Улога Константина Дуке у побуни Комнина

Значај Константина Дуке за успон Комнина представља Анино мајсторско изобличавање догађаја који су се тицали значаја и улоге Дука у легитимизацији апостасије Алексије Комнина.

Млади порфирогенит је у *Алексијади* представљен као **једини наследник царског права Дука**. Такав приказ догађаја није одговарао „историјској реалности“, јер је постојао још један члан царске гране Дука, порфирогенит, који је сматран за легитимног наследника царских традиција Дука. Према сведочењу Нићифора Вријенија, био је то брат свргнутог цара Михаила VII, Констанције Дука, који у његовој историји има истоветну улогу коју Константин Дука има у историји Ане Комнин – улогу носиоца царског легитимитета геноса Дука.⁵⁹⁰ Ова почетна премиса је кључна за разумевање значаја који је Ана Комнин приписала свом протагонисти. Бришући скоро у потпуности Констанција Дуку, Ана је

⁵⁹⁰ О разликама у историјама Ане Комнин и Нићифора Вријенија по питању улоге и места Константина, односно Констанција Дуке писао је В. Станковић - Станковић, *Комнини*, 33-34; Stanković, *A story about different perspectives*, 169-175

целокупну тематику легитимизације комнинске власти преусмерила на Константина. Инсистирајући на својој вези са Константином, Ана Комнин је себе представила као ексклузивног наследника царског права дома Дука. Укратко, Анино изобличавање догађаја усредсређених на Константина Дуку састојало се из две фазе :

- комплетног брисања Константција Дуке
- истицања повезаности два профирогенита – Ане Комнин и Константина Дуке.

Константин Дука је, према речима Ане Комнин, представљао разлог за одлучно уплитање Марије Аланске у заверу Комнина и њену подршку која је била кључна у првим фазама побуне Комнина. Улога Константина Дуке у поменутих догађајима, је била пасивна, али врло важна, због чега лик овог младог царевића може бити дефинисан као лик најзначајнијег политичког пиуна последње две деценије 11. века.

Ана Комнин је целокупну причу о побуни на извештајан начин поједноставила, приписавши учешће Марије Аланске искључиво њеној бризи за сина. Маријина „издаја“ цара Нићифора Вотанијата је у потпуности забашурена. Борба за право наслеђа Константина Дуке, која је у фокусу наратије друге књиге, и представља главну тему побуне и Анино оправдање Маријине „издаје“. Одлука цара Вотанијата да за свог наследника одабере другог кандидата насупрот Константину Дуки,⁵⁹¹ представља једино оправдање за деловање Марије Аланске, и њену подршку Комнинима, који су били спремни да се изборе за **Константиново право наслеђа**.

Успешно окончање побуне Комнина, Ана је представила у епизоди када је Алексије једном хрисовљувом потврдио захтеве Марије Аланске за обезбеђење њеног сина (ἀλλὰ λαμβάνει χρυσόβυλλον λόγον βεβαιοῦντα βεβαιοῦντα τὰ αὐτῆς θελήματα ἅπαντα). Овим актом Алексије је потврдио царска права Константину Дуки, признавши му удео у власти и коришћење свих царских прерогатива – „<...> δι' ἐρυθρῶν βεβαιωθησομένην γραμμάτων καὶ σφραγίδος χρυσῆς παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος, ὥστε μὴ μόνον ἀσινὴς σὺν τῷ υἱῷ διατηρηθῆναι, ἀλλὰ καὶ

⁵⁹¹ Према речима Ане Комнин, био је то Синадин, рођак цара Нићифора Вотанијата. – *Alexias* II 2,1 (75.82)

συμβασιλεύειν αὐτῷ καὶ κεῖνον τὰ τε ἐρυθρὰ ὑποδιδυσκόμενον καὶ στεφηφοροῦντα καὶ ὡς βασιλέα σὺν αὐτῷ ἀναγορευόμενον“.⁵⁹²

Константиново и Алексијево савладарство било је лично важно Ани Комнин, што је потврдила у VI књизи. Ана је то истакла у причи о свом рођењу, коју је увеличала епизодом о брачним зарукама између ње и Константина Дуке, два профирогенита, потомка два царска рода. Интересантно је да је овај брак сведочио о истинском „спајању“ два царска рода између **подједнако достојних младенаца**.⁵⁹³

Ана врло јасно објашњава својим читаоцима да је одмах по рођењу овенчана царским венцем (Μετρητῶν δέ τινων παρελθουσῶν ἡμερῶν στέφους καμὲ ἀξιοῦσιν οἱ γονεῖς καὶ βασιλικοῦ διαδήματος)⁵⁹⁴ и заручена за Константина Дуку, и да је заједно са њим била у царским аklamацијама (Κωνσταντῖνον καὶ Ἄνναν ἐν ταύτῳ ἐξεφώνουν ἐν τοῖς τῆς εὐφημίας καιροῖς οἱ τῆς εὐφημίας προεξάρχοντες),⁵⁹⁵ али и да је тај чин уједно био и најава свих њених потоњих недаћа. Премда посредно, Ана је читаоцима дала објашњење о свему што ју је касније задесило, а чему је узрок било рођење мушког детета, престолонаследника Јована. Она прећуткује Константинов пад у немилост, али је очигледно да је Константинов губитак царских права био директно условљен Јовановим рођењем, који је Ана најавила ламентом над сопственим недаћама. На овом месту у *Алексијади* се завршава први део приче о Константину Дуки, који је свој епилог добио тек у IX књизи.

5.3.4.4. Константин у завери Нићифора Диогена

Завера Нићифора Диогена⁵⁹⁶ представљена је у *Алексијади* као један од најопаснијих унутарполитичких изазова Алексијеве владе,⁵⁹⁷ јер је окупила најугледније представнике сената, а између осталог, по свом учешћу у завери је

⁵⁹² *Alexias* III 4,6 (21.25)

⁵⁹³ Ана је на врло суптилан начин истакла своју припадност царској грани, јер је била ћерка већ крунисаног владара, који је свој трон извојевао узурпацијом. Детаљније – *infra*, 204

⁵⁹⁴ *Alexias* VI 8,3 (14.16)

⁵⁹⁵ *Alexias* VI 8,3 (23.24)

⁵⁹⁶ Завера Нићифора Диогена представља један интересантан проблем, којим се у новије време детаљније бавио П. Франкопан – Frankopan, *Kinship*, 17-25 ; Frankopan, *The Conspiracy of Nikephoros Diogenes*, *passim*.

⁵⁹⁷ Уз, наравно, заверу коју је против Алексија ковао син севастократора Исака, која је престављала стварну опасност утолико што су се Комнини тек дефинисали као династија, и што легитимитет Алексијеве наследне гране још није био потврђен и осигуран. Детаљније о завери Исаковог сина у поглављу „Орест и Пилад“.

остала упамћена и Марија Аланска. Наравно, Ана Комнин није допустила двосмислено тумачење Маријиног учешћа, те је читаоцима пружила врло апологетско објашњење те спорне приче. Интересантно у овом погледу **је потпуно искључивање Константина Дуке из завере**. Активност младог царевића била је искључиво везана за амбиције његове мајке, чије је учешће у завери несумњиво потврђено чак и у *Алексијади*. Због тога делује да је сведочанство Ане Комнин на ову тему тенденциозно изобличено, што нам је намера и да истакнемо.

Тренутак када је Константин Дука разрешен царског наслеђа у *Алексијади* није прецизно посведочен – Ана га суптилно прећуткује. Сматрамо да је врло вероватно то проблематично питање које је неминовно отворено са крунисањем младог Јована Комнина⁵⁹⁸ било највероватнији повод за учешће Марије Аланске, а са њом и Константина Дуке у завери Нићифора Диогена. Хронолошка блискост⁵⁹⁹ ових догађаја – Јовановог крунисања и побуне Нићифора Диогена – нам омогућава да успоставимо узорчно – последичну везу између њих.

Прича о Константину Дука у *Алексијади* завршена је као о миљенику Алексија. Ана је истакла да је василевс према њему гајио изузетну наклоност "*волевиши га као да је био његово дете*" (ἄμα δὲ καὶ ὡς ἴδιον ἀπартὶ τέκνον ἐξόχως φιλῶν τοῦτον).⁶⁰⁰

След догађаја у завери Нићифора Диогена може указати на евентуално учешће Константина Дуке, премда је врло опрезно забашурено од стране ауторке. Наиме, у последњем спомену Константина у *Алексијади* срећемо га у пратњи цара Алексија (συνεπόμενος τῷ αὐτοκράτορι), којом га је приликом понудио да га угости на његовом богатом имању Пентегости, у области Сера.⁶⁰¹ Тај позив је Алексије прихватио као повољан тренутак за предах и одмор. Међутим, оно што је интересно јесте да се управо на Константиновом имању догодио један од

⁵⁹⁸ Јован је крунисан између 1. септембра и краја новембра 1092. године. – cf. Frankopan, *Kinship*, 17. Варзос је претпоставио да је званична церемонија била 1. септембра 1092 – Варзос, *Γενεαλογία*, 204 – а Станковић томе додаје и 13. септембар 1092, Јованов рођендан, као могући датум када се крунисање могло одржати. – Stanković, *John II*, 13

⁵⁹⁹ Крај 1092. године, када је реч о Јовановом крунисању и највероватније лето 1094. године, када је реч о завери Нићифора Диогена. Франкопан је у својој недавној расправи потврдио првобитну хронолошку одредницу Диогенове завере – на 1094. годину, с тим што ју је са пролећа померио на лето. – Frankopan, *The Conspiracy of Nikephoros Diogenes*, 273

⁶⁰⁰ *Alexias* IX 5,6 (87.88)

⁶⁰¹ *Alexias* IX 5,4 (60.63)

покушаја Нићифора Диогена да убије Алексија, али је његова намера на време откривена.⁶⁰²

Два врло значајна елемента у погледу Маријиног и Константиновог учешћа у завери су следећа – Нићифор Диоген је потражио заштиту на поседима који су припадали Марији Аланској, што Ана правда чињеницом да су Нићифор Диоген и Михаило VII били браћа по мајци и, следствено томе, Маријином очекиваном наклоношћу према Нићифору. Додатна и далеко важнија информација јесте да Алексије **није дозволио** Константину да настави са њим у ратну кампању, правдајући своју одлуку не тако чудним изговором – да је био једини син своје мајке (ἥν γὰρ μονογενὴς τῇ μητρί). Та, у суштини, изненадна Алексијева одлука, може указати на промену мишљења и става василевса у односу на младог царевића и можда на његову **сумњу у невиност Константина Дуке**.

Индикативно је што је Ана имала потребу да оправда Константиново изненадно одсуство из Алексијевог војног похода. Чини се да је, начином на који је завршила овај пасус о спорном питању директног учешћа Марије Аланске и Константина Дуке у завери, додатно желела да ојача слику о блискости Алексија и Константина, уверавајући читаоце да га је волео као свога сина. Можда се у Анином инсистирању на Алексијевој љубави према Константину може пронаћи потврда о Алексијевом помиловању младог царевића. Алексијева љубав према породици је истакнута и у причи о завери Исаковог сина Јована у којој је цар врло благонаклоно и опрезно поступао према наводном заверенику, због емоција које су га везивале за свог братанца. Интересантно је да је и млади Јован дефинисан као онај кога је Алексије сматрао за „рођено дете“.

Оно што преостаје да се закључи из приче о завери Нићифора Диогена јесте да је година о којој је реч, 1094, већ увелико донела и утврдила измењено стање ствари, односно потпуну превласт Комнина, и коначно утврђивање династичког

⁶⁰² Открио ју је верни Алексијев пратилац и пријатељ, Татикије. – *Alexias* IX 5,5 (68.82). Умешаност Татикија, Франкопан је протумачио на врло занимљив начин – као један значајан показатељ у евентуалну умешаност Адријана Комнина у Диогенову заверу. Адријан је у том тренутку био велики доместик, и упркос значају његовог положаја, њему није додељено да надгледа и испитује заверенике. Франкопан, такође, податак Ане Комнин о покушају извршења атентата на Константиновом имању доводи у везу са потврдом Константинове умешаности. – Frankopan, *Kinship*, 24-25.

континуитета са Алексија на Јована. Константиново царско право је и званично поништено, и представљало је *de facto* стање те 1094. године, изазвавши очигледне потресе у оквиру царског икоса, јер је највероватније и завера Исаковог сина Јована била подстакнута овим кључним догађајем.⁶⁰³ Због тога је и схватљиво учешће Марије Аланске у завери, а самим тим и Константина Дуке, који свакако није представљао најамбициознијег члана свог рода, али јесте био најважији до тренутка рођења Јована Комнина. Био је лично важан пре свега Ани Комнин о којој је овде и реч, јер је представљао њено најсигурније јемство легитимитета. Спомен ове приче коју је Ана врло лако могла прећутати нам указује на вероватну намеру ауторке да прикаже то незадовољство у оквиру комнинског икоса које је наступило након Јовановог крунисања, иако није ове две велике завере довела у међусобну везу, нити је било како нагласила тренутак Јовановог крунисања и представила га као директан повод. Једино што може бити заједничко за две завере јесте **посебан однос Алексија према завереницима** и уверавање Ане да их је волео као своју децу. Тај податак не би требало сматрати за литерарно улепшавање, већ као Анин показатељ да сви они најближи које је Алексије волео као своју децу у једном тренутку су због нечега исказали своје незадовољство. У случају Константина Дуке, Ана је на посредан начин говорила о његовом учешћу. У случају севастократоровог сина, иако је детаљније говорила о оптужбама против брата од стрица, Јована, она их је у закључку одбацила. Оба догађаја представљала су велики изазов Алексијевом смелом потезу за установљење једне династичке линије. Иако Ана те догађаје није довела у директну везу, она их није прећутала – истичући на тај начин њихов значај – и тенденциозно потврдила **сведочанство о незадовољству и несигурности** које су провејавале у годинама непосредно после Јовановог крунисања.

⁶⁰³ На постојање извесних сличности између завере младог Јована Комнина, севастократоровог сина и Нићифора Диогена, као и на евентуалну узрочно-последичну везу са крунисањем Алексијевог наследника Јована, указао је и П. Франкопан, али није детљаније образлагао ово гледиште. – Frankopan, *Kinship*, 16-17

5.3.4.5. Мотиви

Порфирородност Константина Дуке

Оно што је особито значајно, а што у први мах не делује уочљиво јесте **Анино инсистирање на порфирородности Константина Дуке и на његовом царском пореклу**. То се може довести у везу са истицањем **царског права** целокупног рода Дука и Константина као носиоца њиховог **легитимитета**, као директног **царског потомка**.

Константиново рођење у царској порфири истакнуто је још у делу Михаила Псела, када је навео да је видео ту малу бебу која је носила царску траку на глави (Τὸν τοῦ Μιχαῆλ τοῦ Δούκα βασιλέως υἱὸν Κωνσταντῖνον βρεφύλλιον ἐγὼ καὶ ἐν ἀγκάλαις γαλακτοτροφούμενον ἑώρακειν καὶ ταῖνια βασιλικῇ ἀναδεδεμένον τὴν κεφαλὴν).⁶⁰⁴ Овај насумични помен царског прерогатива на малом детету свакако је служио за истицање његовог легитимног царског права, које није било правило у Византији, али је, особито у случају Михаила Псела, а потом и Ане Комнин, могло послужити управо у сврхе утврђивања династије Дука и дефинисања њиховог неоспорног царског права. Тај лајтмотив послужио је и Теофилакту Охридском у његовом, већ споменутом, *василикос логосу* за Константина Дуку, где најпре хвали његово **двоструко царско порекло**, као један од најважнијих квалитета за успешну и срећну владавину једног цара. Интересантан и посве индикативан јесте тренутак у коме Теофилакт пише свој *василикос логос*, а који се смешта у прву деценију владавине Алексија Комнина, цара који је своје владарско место завредио управо државним ударом и тиранским понашањем. Детаљно појашњење владавине једног тирана, насупрот владавини доброг и мудрог владара, Теофилакт је дао у околностима још увек несигурне и неучвршћене власти Алексија Комнина, коју је тадашњи цар делио са Константином Дуком, и чије се право у односу на Алексија јасно кристалисало у поменутој беседи угледног Теофилакта, а самим тим и у круговима око Марије Аланске⁶⁰⁵ чији је верни клијент сам Теофилакт и био.

⁶⁰⁴ Psello, *Chronografia*, VII, 376

⁶⁰⁵ Не би требало сметнути с ума да је и Ана Комнин припадала том кругу, колико год да је тада била млада. Овде је реч заправо о једној врсти утицаја Марије Аланске на Ану, који можда није био дуготрајан, али је свакако био делотворан и Ани очигледно врло значајан.

Мишљење В. Станковића да је "усиновљењем Алексије постао на неки начин равноправан, у односу на царске претензије, малом Константину Дука"⁶⁰⁶ је корисно за разумевање Ааних политичких идеја које је промовисала кроз истицање Константинове порфирородности. Усиновљење Алексија јесте уздигло у односу на Константина, али се Ана Комнин врло потрудила да истакне Константиново преимућство у односу на Алексија, превасходно осврћући се на његово племенито порекло и царско право које је добио рођењем, а које је било свечано обједињено у термину "порфирогенит", снажно идеолошки обојеном у доба Комнина.⁶⁰⁷

Идеја о Константиновом царском праву се врло видно истиче и у изузетно значајном реторском саставу, већ споменутог, Георгија Торника. Реторска вештина којом је уоквирено Константиново порекло управо указује на главни лајтмотив везан за овог царевића, а реч је о његовој **"василији", и чињеници да је трећи цар из династије Дука**. Код Торника, као и код Ане Комнин, али и Теофилакта Охридског проналазимо истицање Константиновог порекла и његових предака на трону, с додатком Теофилактовог величања порекла Марије Аланске. Торник је, у само једном пасусу мајсторски сажео целокупну идеју која представља и саму срж приче о Константину Дуки у *Алексијади*, Аниној личној везаности за њега и њеном царском праву, али истовремено и прикривеној критици Алексија, **који је престо заузео присилним методама**. Торник наводи да *„оно што је њен брат цар био међу мушкарцима, то је она била међу женама."*⁶⁰⁸ Он је овенчан дијадемом и царским знацима, а она, верена за тадашњег царевог савладара (τῷ συνθρόνῳ τότε τῶν βασιλέων βασιλεῖ πρὸς γάμον μεμνήσμευτο), са њим је и крунисана (καὶ συνέστεπτο) <...>. **Верил се тада за царског сина и царујућег цара, царска кћер (μνηστεύεται τοῖνον υἱὸν βασιλέως καὶ βασιλεῖ βασιλέως θυγάτηρ βασιλίσσα).**⁶⁰⁹

Ана Комнин је мудро искористила алузију на тиранско освајање власти Алексија Комнина, ставивши Константиново царско право у епиценоар побуне

⁶⁰⁶ Станковић, *Комнини*, 35

⁶⁰⁷ О значају термина "порфирогенит" у доба Комнина - Stanković, *La porphyrogénèse*, passim.

⁶⁰⁸ Иако је Анина идеја у овом погледу супротна од Торникове – она није сматрала „женским“ царем, већ искључивим и јединим царем. Торникова беседа у целини садржи један својеврсни покуша „мирења“ Ане и Јована, због чега је његово тумачење проблематичних односа између брата и сестре донекле ублажено. **Значајан је део о истицању Ааниног царског права преко веридбе са Константином Дуком.**

⁶⁰⁹ Tornikès, 251 (13.19)

Комнина. Његово царско право је дефинисала звучним појмом порфирогенит који је врло прецизно користила да би нагласила Константинову „василију“. Следствено томе, сматрамо да је једини спомен порфирогенита Констанција Дуке у *Алексијади*,⁶¹⁰ такође везан за мотив Константинове порфирородности. Био је то тачан **историјски тренутак у коме је Константин заиста постао једини легитимни наследник царских права Дука.** Не бисмо препустили случајности што је Ана управо овај тренутак унела у своју историју, и што је једини спомен Констанција Дуке везан за вести о његовој смрти.

Лепота Константина Дуке

Ексесивност у похвалним епитетима који карактеришу физичку појаву Константина Дуке, служи првенствено да појача значај овог лика, који, сам по себи није имао превелику улогу, односно иницијативу у историјском догађајима о којима је реч. С обзиром на то да је Ана Комнин била суочена са недостатком истинских дела која би величала Константинов карактер, и тиме га чинила одабраним за улогу цара, његова физичка лепота се нашла као сасвим оправдан разлог за његову племенитост, а самим тим и за његову легитимност.

Као једна од главних тачака чувеног реторског трактата Менандра Ретора о *василикос логосу*, физички изглед представљао је једног од главних владарских прерогатива, који је условљавао, како карактерне особине и квалитете, тако и способност за велика дела.⁶¹¹ У том смислу се лик Константина Дуке управо уклапа у ову основну идеју *василикос логоса*, јер су његово племенито царско порекло и његова изузетна, односно небеска лепота (οὐράνιον τι καὶ οὐκ ἐπίγειον κάλλος)⁶¹², били довољни разлози да се никада не доведе у сумњу Константиново царско право, али понајвише његове очигледно непроверене и недоказане владарске способности.

Ана чак на два места посвећује пажњу физичком изгледу Константина Дуке. Већ у првој књизи она наводи да је Константин био *"отелотворена статуа, ремек-*

⁶¹⁰ Спомиње се у Алексијевој првој борби против Роберта Гвискарда -

⁶¹¹ "μετὰ τὴν γένεσιν ἐρεῖς τι καὶ περὶ φύσεως, οἷον ὅτι ἐξέλαμψεν ἐξ ὠδίνων εὐειδὴς τῷ κάλλει καταλάμπων τὸ φαινόμενον ἄσπερι καλλίστῳ τῶν κατ'οὐρανὸν ἐφάμιλλος." - Men. Rhet., Περὶ ἐπιδεικτικῶν, 371 (15.17), 82

⁶¹² Alexias III 1,3 (40)

дело Божјих руку. Свако ко би га само видео помислио би да је био изданак златног доба о коме су Грци приповедали, толико је невероватно био леп.⁶¹³

Лепота "златокосог Менелаја", елаборирана је додатно на почетку треће књиге, када Ана појашњава бригу Марије Аланске за свог прекрасног сина. Константина описује још детаљније следећим речима –

„Био је сладак не само у говору, већ приликом сваког кретања, у играма је био окретан, и сви који су били у његовом присуству касније су говорили да је био златокос и млечно-беле пути, испуњене деликатним руменилом, налик ружи која тек избија из чашице. Очи му нису биле светле, већ налик соколовим, светлуцале су под обрвама као златни камен. Представљао је задовољство свим посматрачима, који су његову лепоту сматрали небеском, а не земаљском, и у целини, изгледао је као слика Ероса.“⁶¹⁴

Опис Константина Дуке не оставља простора за двосмислено тумачење, какав случај имамо на примеру описа Јована Комнина, који је тумачен врло негативно због неких спорних црта и помало натуралног описа. Иако уоквирен у литерарне топосе карактеристичне, пре свега, за романе 12. века,⁶¹⁵ опис лепоте младог Константина, не стоји усамљен тек као литерарна егзибиција аутора, већ као јасна намера да се преувелича и истакне његова готово небеска провенијенција, која свакако алудира на племенитост његовог порекла и на предодређеност његовог царског положаја.

Физичку лепоту можемо прихватити и као врло важно вредносно мерило Ане Комнин, која је преко физичког описа појединих ликова преносила идеју о њиховој врлини и о њиховом карактеру. Јасне алузије на ту тему је направио и Псел у свом опису тек рођене царске бебе, Константина Дуке, који је по својим квалитетима веома сличан Анином опису. Заправо делује као да се Анин опис и

⁶¹³ "ὡς ἄγαλμα φύσεως ἦν ὁ νεανίας ἐκεῖνος καὶ Θεοῦ χειρῶν, ὡς οὕτως εἰπεῖν, φιλοτίμημα. Εἰ γὰρ καὶ μόνον ἐθεάσατό τις αὐτόν, εἶπεν ἂν ὡς τοῦ παρ' Ἑλλήσι μυθευομένου χρυσοῦ γένους ἀπορροή· οὕτως ἀμήχανον εἶχε τὸ κάλλος." - *Alexias* I 12,3 (80.83)

⁶¹⁴ "Ἦδὺ μὲν οὐκ ἐν λόγοις μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐν παντοίαις κινήσει καὶ περιστροφῇ παῖγνίων ἀπαράμιλλον, ὡς οἱ τότε παρόντες ὕστερον ἔλεγον, ξανθὸν καὶ λευκὸν ὥσπερ γάλα, ἐρυθήματος μεστόν, ὅπου δέοι, καὶ ὅποιον τὰ τῶν καλύκων ἄρτι ἐξαστράπτοντα ῥόδα. Οἱ δὲ ὀφθαλμοὶ οὐ λευκοί, ἀλλ' ἰέρακος εἰκότες καὶ λάμποντες ὑπὸ ταῖς ὀφρύσιν ὥσπερ ἐν χρυσῇ σφενδόνη. Κάντεῦθεν ποικίλαις τέρψεσι τέρπον τοὺς ὀρῶντας οὐράνιον τι καὶ οὐκ ἐπίγειον κάλλος δοκοῦν καὶ τὸ ὅλον, εἶπεν ἂν τις ἰδὼν ὅποιον τὸν Ἑρώτα γράφουσιν." - *Alexias* III 1,3 (34.41)

⁶¹⁵ Перцепцију лепоте у Византији анализирао је Мирто Хазаки, посебно са акцентом на богат у литерарну заоставшину 12. века - Hatzaki, *Beauty in Byzantium*, 1-58

стилски и хронолошки надовезује на Пселов опис.⁶¹⁶ Делује да је Анино становиште пренето и у беседу Георгија Торника, у којој је ретор као једну од кључних врлина Константина Дуке истакао управо његову лепоту.⁶¹⁷

С друге стране, Анин опис тек рођеног царског сина Јована Комнина,⁶¹⁸ вероватно је створен по угледу на Пселов опис тек рођеног Константина Дуке, са којим је у оштрој супротности. Анино поигравање са физичким описима ликова послужило је у случају описа Јована Комнина и Константина Дуке да представи непремостиве разлике између Јовановог несклада и ружноће у односу на лепоту и склад Константина. Био је то интересантан начин Ане Комнин да још једном потврди свој политички став о Јовану као у потпуности неодговарајућој личности за царски трон. Опис који је оставила Ана Комнин је служио с, једне стране да потврди Константиново урођено царско право, а са друге, да у потпуности дисквалификује Јованово.

Показало се да су прорачуни Марије Аланске донекле били успешни, али је и та амбициозна политика једне жене поклекла пред неминовношћу природе која је са собом донела и рођење мушког наследника Алексију Комнину, чиме је Константин Дука неумитно изгубио сва своја политичка права и царске прерогативе. О томе јасно говори Ана Комнин, која посебно истиче да је то био разлог свих њених недаћа, а да ју је само сећање на овог младића увек подстицало на плач и јадиковање. Управо то и јесте начин на који је наша ауторка себе лично уплитала у догађаја и кривила слику о њима, претерано драматизујући оне политичке преокрете који су били врло очекивани и посве неминовни. На првом

⁶¹⁶ "ἀλλὰ καὶ τὸ εἶδος καὶ τὸ ἐμφαινόμενον ἦθος, ὥς οἷόν τε καὶ ἀπὸ τούτων <ἐμφαίνειν> τὴν ἐγκαθημένην ψυχὴν, οὕτω γὰρ οἶδα τοιοῦτον κάλλος ἐπίγειον· τὸ μὲν γὰρ πρόσωπον αὐτῇ εἰς ἀκριβῆ κύκλον ἀποτετόρνευται, οἱ δὲ ὀφθαλμοὶ γλαυκοὶ καὶ εὐμεγέθεις καὶ γαλήνης μεστοί, αἱ τε ὀφρύες εὐθεῖαι γραμμαὶ ἀτεχνῶς, περὶ μὲν τὴν βάσιν τῆς ρινὸς βραχὺ τι διεστῶσαι, περὶ δὲ τοὺς κροτάφους ἥρέμα κάμπτουςαι· ἡ δὲ ρὶς ἐλευθέρα μὲν τοὺς μυκτῆρας, ἀλλ' ἀρχομένη μὲν βραχὺ τι ἐγεί-ρεται, προϊούσα δὲ ἐς ἄκρον ἐμφαίνει τι τοῦ γρυποῦ· τῆς τε κεφαλῆς ἡλιῶσα θριζὶς ἐξανθεῖ· καὶ τὸ χεῖλη λεπτῶ τε τούτῳ, καὶ <τὸ ὄμμα> βλέπον ἡδὺ καὶ ἀγγέλων ἡδύτερον, καὶ τὴν ψυχὴν ἀπὸ τούτου ἐμφαῖνον οὔτε καταβεβλημένην οὔτε ἐπιβεβλημένην, ἀλλὰ πραεῖαν μὲν, θείῳ δὲ διεγυγερμένην κινήματι"- Psello, Chronografia, VII 12;

⁶¹⁷ "ὥραϊον τὴν ὄψιν, βασιλικὸν τὴν ψυχὴν, στερρὸν τὴν ἰσχυρ, ἀνδρικὸν τὸ φρόνημα" - Tornikès, 251, 22.23

⁶¹⁸ О Јовановом физичком опису детаљније у поглављу „Мотив филаделфије“.

месту, то је судбина Константина Дуке, чија је несигурност најављена већ за владе Нићифора Вотанијата који, иако је оженио његову мајку, за свог наследника одабрао посве другу личност. Та околност је показала да нису постојала чврста и неоспорна средства притиска да би се остварило царско право младог Константина, и да је оно зависило, пре свега и понајвише, од воље тренутног цара.

Чудан сплет околности који је зближио Марију Аланску и Алексија Комнина – о којем, не случајно, сведочи управо Ана Комнин – обезбедио је само тренутно признање младог Константина Дуке. Ана је својом литерарном вештином представила ситуацију из сасвим другог, личног угла. Прећуткивањем Константиновог губитка царског права, његовог учешћа у завери Нићифора Диогена, као и времена и околности његове смрти, она је оставила кључне елементе истинске политичке улоге и значаја младог царевића недореченим, представивши га једино као Алексијевог савладара, који је због свог царског порекла имао неоспорно право на царски трон. Константинова „василија“ у *Алексијади* није значајно ни окончана, а једина особа која је полагала право на његово наслеђе била је, према речима Ане Комнин, она сама.

5.3.5. Марија Аланска

На духовит, помало уопштен, али свакако смислен начин, Маргарет Малет је објаснила компликован породични систем политичког деловања краја 80-их година 11. века - *"Уколико желиш да напредујеш, пронађи себи мајку: а Алексије их је имао две."*⁶¹⁹

Специфичност Аниног положаја лежала је управо у чињеници да је и она одрасла са две мајке у једном тренутку, што и наглашава у познатој реченици "да ју је царица Марија подизала до њене осме године" (ἐκ παῖδαρίου συναναστραφεῖσα τῇ βασιλίδι καὶ οὖτω τὸν ὄγδοον ὑπερελάσασα χρόνον)⁶²⁰. Та реченица представља полазиште за истраживање о односу између Марије Аланске и Ане Комнин. Осим њиховог међусобног односа, за нас је важна **слика Марије Аланске** коју је Ана оставила будућим нараштајима и, са њом повезано, основно питање – шта је заправо она кроз такву слику Марије Аланске желела да поручи својој публици?

Марија Аланска у *Алексијади*, као лик, представља протагонисту прве три књиге, након чега је потиснута из повести, да би поново добила на значају у IX књизи, у којој је последњи пут и споменута. Иако статистички гледано, лик Марије Аланске не представља значајни елемент *Алексијаде*, њена улога и значај који су јој приписани у причи о успону Комнина, несумњиво је издвајају као једног од квалитативно најупечатљивијих ликова историје Алексијеве владавине.

Улога Марије Аланске свакако има свој историјски оправдан значај. Она стоји у центру завере коју су организовали Комнини са идејом да се свргне цар Нићифор Вотанијат. Сама та завера, међутим, представља сплет низа помало конфузних околности, које ни у *Алексијади* нису сасвим јасно образложене. Такав карактер прве три књиге *Алексијаде* бисмо могли објаснити Анином јасном тенденцијом да догађаје прикаже са позиција Дука, и са становишта своје личне апологетске мисије да оправда и увелича учешће Дука у целокупној побуну. Неке нејасноће су потекле управо због ауторкиног мајсторског покушаја, да Дуке представи на као иницијаторе побуне, већ као учеснике у њој, и не као идејне вође, већ као чланове породице, који су због својих брачних веза са Комнинима одлучили

⁶¹⁹ Mullett, *Imperial Revival*, 262

⁶²⁰ *Alexias* III 1,4 (46.48)

ипак да узму значајну улогу. Још већа конфузија наступа управо када се Дуке прикључују, јер од тог тренутка они постају најзаслужнији за успешно окончање побуне. Тих неколико нивоа који се могу испратити, када је реч о односу Дука и Комнина, али превасходно о Анином личном односу према Дукама и њеној нескривеној фаворизацији мајчиног рода у односу на очев род, представљају и начин на који се мора приступити Аниној карактеризацији појединих ликова, а у нашем случају и Марије Аланске.

5.3.5.1. Проблем адопције

Питање Алексијеве адопције, времена и околности тог догађаја, није утврђено са сигурношћу, а фокус истраживача се усмерио ка самој улози и значају адопције, посматрано у ширем историјском контексту.⁶²¹

Ана је изричита у томе да је за прву фазу приближавања браће Комнин Марији Аланској заслужан старији од браће, Исак, који је *"изабран од царице за њену нећаку"* (ὁ Ἰσαάκιος πάλαι πρὸς αὐτῆς ἐπὶ τῇ ἰδίᾳ ἐξαδέλφῃ εἰς κῆδος προσληφθεὶς)⁶²², и који је – због *"велике бриге за свог брата, али и помоћи коју му је овај у склапању тог брака пружио"*⁶²³ – одлучио да уздигне Алексија у очима Марије Аланске, лично дајући предлог царици да усини Алексија.⁶²⁴

Већ овај податак је у супротности са извештајем који нам о том догађају доноси Нићифор Вријеније, који време Исаковог брака са нећаком царице Марије ставља хронолошки и тематски у време владавине Михаила VII, јасно нагласивши да је *"за себе узео Марију, ћерку Ивирског владара, а њену нећаку Ирену, ћерку екскусијаста Аланије, дао је старијем сину куропалатисе, Исаку."*⁶²⁵

Из наведеног можемо закључити да су перцепције Ане Комнин и Нићифора Вријенија биле умногоме различите – **за Ану је иницијатор зближавања Марије**

⁶²¹ Macrides, *Kinship by Arrangement*, 109-118; Mullett, *Disgrace*, 202

⁶²² Alexias II 1,4 (37.38)

⁶²³ Alexias II 1,4 (40.42)

⁶²⁴ Alexias II 1,5 (51.55)

⁶²⁵ "γῆμας γὰρ αὐτὸς πρότερον τὴν Παγκράτειαν τοῦ Ἰβήρων κατάρχοντος θυγατέρα Μαρίαν, τὴν ἐκείνης ἐξαδέλφην Εἰρήνην τὴν θυγατέρα τοῦ Ἀλανίας ἐξουσιάζοντος τῷ πρεσβυτέρῳ τῶν παίδων τῆς κουροπαλατίσσης Ἰσαακίῳ πρὸς γάμου κοινωνίαν ἐκδίδωσιν." - Bryenn. II (9.13), 143

Аланске и Комнина, била Марија Аланска,⁶²⁶ и то за време владе Нићифора Вотанијата. За Вријенија, главна заслуга за приближавање Комнина двору припада цару Михаилу VII Дуки, који је и позвао Ану Даласин из прогонства. Вријеније је врло јасно истакао да се Михаило путем те брачне везе "ородио" са Комнинима, који су постали део његовог *икоса* - "διὰ κήδους αὐτοῦς ἑαυτῷ οἰκειοῦται".⁶²⁷

Детаљи Михаилове блискости са Комнинима готово су у потпуности потиснути у *Алексијади*, која је у први план истакла **блискост Марије Аланске са Комнинима**, што се у потпуности поклапа са истицањем Константина Дуке насупрот Констанцију Дуки, и Аниној целокупној фаворизацији Марије и Константина. Управо због тога постоје и хронолошке недоследности када је реч о адапцији Алексија, која се догодила највероватније око 1080. године.⁶²⁸

Адопцију Алексија Комнина Нићифор Вријеније спомиње врло кратко и то хронолошки веома удаљено од Исакове женидбе са Ирином – „εἴτα τὸν Κομνηνὸν Ἀλέξιον **υἱοθετηθέντα** τῇ βασιλίδι Μαρίας δομέστικον τῶν Σχολῶν ἀποδείξας τῆς δούσεως”.⁶²⁹

Ако бисмо пратили Вријенијеву хронологију и допунили са подацима из *Алексијаде*, слика може бити следећа: амнестија Ане Даласин је потврђена једном врстом орођавања Дука са Комнинима, тачније женидбом Исака са нећаком Марије Аланске. То је био први корак ка успону Исака Комнина, који од тог тренутка добија команду у рату против Турака, као доместик Схола истока, а потом бива прекомандован у Антиохију, из које се вратио 1078. године. По повратку из Антиохије, Нићифор Вотанијат му је доделио титулу севаста, као и одаје у палати.⁶³⁰ Ти догађаји се налазе на крају Вријенијеве историје, која **не доноси податке о зближавању Марије Аланске и Алексија**.

⁶²⁶ Cf. Stanković, *A story about different perspectives*, 171

⁶²⁷ Bryenn. II (8.9), 143. У даљем тексту Вријеније још једном наглашава Исакову припадност Михаиловом икосу, и представља ту чињеницу као једну од кључних разлога за именовање Исака за доместика Схола истока, и давање команде у рату против Турака - "τὸν Κομνηνὸν Ἰσαάκιον, ὃν διὰ κήδους ἑαυτῷ ὤκειώσατο, δομέστικον τῶν Σχολῶν τῆς ἀνατολῆς καταστήσας, αὐτοκράτορα στρατηγὸν τοῦ κατὰ Τοῦρκων πολέμου τοῦτον ἐκπέμπομεν." - Bryenn. II, (3.6), 147

⁶²⁸ Cf. Станковић, *Комнини*, 35, фуснота бр. 36

⁶²⁹ Bryenn. IV (16.18), 259.

⁶³⁰ Bryenn. IV (3.6), 299

Ана је ту врло јасно истакла да је **главни заслужни за Маријину адапцију био Исаак Комнин (са стране Комнина)** – који је преко брака са Ирином Аланском већ био близак царици – јер је он заправо препоручио свог брата царици Марији. У Аниној причи су изостављени Михаило VII Дука и Ана Даласин као главни чиниоци склапања Исаковог брака, због чега **Марија Аланска (са стране Дука) делује као иницијатор овог зближавања**. Према Анином извештају, тај однос је убрзо озваничен адапцијом (око 1080) – временски довољно удаљен за установљење Исаковог положаја и ширење утицаја у палати и довољно близак побуни Комнина која је врло брзо уследила. Адапција је, дакле, извршена за владе Нићифора Вотанијата,⁶³¹ и омогућила је браћи Комнинима да несметано посећују цара и царицу. Адине и Вријенијеве вести су о самој хронологији адапције усаглашене, али је узрочно – последична веза на којој Ана инсистира у *Алексијади* повезана са хронолошки удаљеним догађајима.

Адапција је извршена према старом обичају (περὶ τῶν τοιοῦτων πάλαι τύπον), и од тог тренутка доместик Запада⁶³² био је растерећен брига (ἀνέσφηλε γοῦν τοῦ λοιποῦ τῆς πολλῆς φροντίδος ὁ μέγας τῶν ἐσπερίων στρατευμάτων δομέστικος)⁶³³, наставивши да долази у аудијенцију и цару и царици, али се ипак после поклоњења, задржавао код царице (καὶ μικρὸν ἐγκαρτεροῦντες τῇ βασιλίδι προσήρχοντο)⁶³⁴, што је, како Ана објашњава, и распламсало завист (φθόνος) против њих.⁶³⁵

На овај начин је Марија Аланска доведена у центар приче, као **она од чије је блискости зависио опстанак Комнина на двору**. Осим тога, управо је та блискост са Маријом Аланском је још више распирила гнев Борила и Германа против браће Комнина. Царица је тако постала, не само средство за осигуравање

⁶³¹ Зонара наводи податак да је Нићифор Вотанијат изабрао њих за своје наследнике – „καὶ διαδόχους αὐτοῦς τῆς βασιλείας ὀνόμασε”. – Ioann. Zon. XVIII 19, 14, 726. У том смислу бисмо и цара Вотанијата могли посматрати као иницијатора адапције.

⁶³² Заповедно место на које је Алексије именован, према *Алексијади*, непосредно пре адапције – према Ани, он је прво именован за "стратега автократора запада" од стране цара Вотанијата, а тек потом следи прича о адапцији. Код Вријенија је међутим то представљено као узрочно-последична ствар. – cf. *Alexias* II 1,3 sq. и Bryenn. IV (16.18), 259

⁶³³ *Alexias* II 1,5 (55.57)

⁶³⁴ *ibid.* (58.59)

⁶³⁵ Κάκτοτε θαυὰ τοῖς βασιλείοις ἄμφο φοιτῶντες καὶ τὴν τοῖς βασιλεῦσι προσήκουσαν ἀποπληροῦντες προσκύνειν καὶ μικρὸν ἐγκαρτεροῦντες τῇ βασιλίδι προσήρχοντο· ταῦτα ἐπὶ πλέον τὸν κατ' αὐτῶν φθόνον ἐξέκαε.

– *Alexias* II 1,5 (56.59)

водећих и командних места, већ је, према Аниним речима, била и разлог опасне завере коју су Борил и Герман ковали против браће Комнина.

Та двојна улога Марије Аланске, као интимно блиског савезника, али и потенцијалне претње, остала је карактеристична за ову царицу и њен лик у *Алексијади*. Извесна амбивалентност лика ове моћне жене⁶³⁶ уочљива је у Анином сведочењу да је **Марија пружила подршку и својеврсну легитимност Алексијевом успону на царски престо, а са друге стране, да је била претња Иринином успону на царски престо.**

5.3.5.2. Блискост Марије Аланске и Алексија Комнина

Врло интересантну околност која оцртава вишеслојност троугаоног односа – између Ане, Марије и Ирине, али и њиховог односа према Алексију, представља прича о наводној блискости између Алексија и Марије, коју доноси једино Ана Комнин, и о њој немамо директну потврду у другим изворима.

Најзначајније питање везано за ову интригантну епизоду у *Алексијади* јесте због чега због чега је једино Ана Комнин⁶³⁷ имала потребу да спомене гласине које су кружиле о Алексију и Марији, којом је приликом одлучно порекла веродостојност тих прича?

Ана је рекла следеће – *"Многи су гледали сумњичаво на царичин останак у палати, као да цар намерава да је узме у брак, али Дуке ништа слично нису имале на уму (нити су икад биле понешене таквим тривијалностима)".*⁶³⁸

⁶³⁶ Како је то Маргарет Малет навела - "Њен политички утицај у периоду од 1074. до 1094. године се не доводи у питање" - Mullett, *Disgrace*, 202. Сфера утицаја царице Марије се особито проширила на поље књижевног патроната, који је такође био у фокусу њеног истраживања. - Mullett, *Aristocracy and patronage*, 173-201. У својој детаљној студији о литерарној заоставштини Теофилакта Охридског, осврнула се и на Марију Аланску, као угледног и адресата - Mullett, *Theophylacte*, 34, 36, 51, 70, 88, 96, 150, 184, 188, 196, 213, 232, 261, 271. О њој је у својој колекцији издатих писама Теофилакта Охридског говорио и Готје - Gautier, *Lettres*, 81-84.

⁶³⁷ Иако хронолошки Вријеније не стиже до догађаја након побуне, код њега нема ни најмањих алузија на евентуалну интимну блискост царице Марије и Алексија. Код Јована Зонаре, међутим, код кога би било сасвим очекивано срести ту причу, такође немама спомен тога. Једино што се можда може уклопити у ову причу је Зонарин извештај о односу Ирине и Алексија, где је навео да цар није у почетку гајио љубав према царици. - Ioann. Zon. XVIII, 24, 2-6, 747

⁶³⁸ *Alexias* III 2,1 (72.75)

Из Аниног исказа делује да је ова прича дуго била актуелна и да је могла потицати из три извора – из круга Марије Аланске, из круга Ирине Дука или из пера Ане Комнин. Између три претпоставке, делује нам да је трећа најближа истини, и да је Ана Комнин из два разлога споменула ову причу – **да би придала додатни значај Марији Аланској, и да би упутила критику Алексију Комнину.**

Ако је у том тренутку и постојала нека врста спорне блискости између Алексија и Марије Аланске, тешко да је она била толико озбиљна претња царском праву Ирине Дука, да је Ана осећала потребу да се тог питања дотакне и после скоро седамдесет година од тог догађаја. Врло је вероватно да би Зонара, који говори о једној врсти хладноће која је постојала међу супружницима у првим годинама брака, свакако споменуо везу између Марије Аланске и Алексија, да је она представљала озбиљну претњу и велики спор у првој години Алексијеве владавине. Пре нам се чини да је Маријина политичка претња решена њеним принудним замонашењем, о чему делимично сведочи Зонара, а које Ана у потпуности прећуткује.⁶³⁹

Делује, ипак, да је Ана желела **да одржи политички значај Марије Аланске** и након Алексијевог успона на трон, и да делатност цезара Јована Дуке усмери подједнако и на решавање Константиновог питања. Такође, **проблем Маријиног задржавања у палати** је Ана искористила за потврду своје тезе о блискости Марије и Алексија. Сасвим логичан и очекиван боравак царице Марије уз свог сина који је добио удео у власти Алексија Комнина, није вероватно представљао истински проблем, иако је Ана желела да га представи на тај начин. Маријин боравак у палати је наводно потврђивао неке сумње везане за Марију Аланску. Ана поводом тога каже – *"Многи су се ускомешали, сумњајући на њу.*

⁶³⁹ Зонара није прецизан када је реч о временској одредници Маријиног замонашења. Делује да је тај догађај више у вези са Константиновим губитком царских прерогатива – "μετὰ δὲ τινὰ χρόνον καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ μετημφιάσθη, μέλαν ἐνδύσα χρώμα κατὰ τοὺς μοναχοὺς, τὸ μὲν ἐκούσα, τὸ δὲ τι τυραννομένη. καὶ ὁ παῖς ἀφηρέθη τὰ περιόρφουρα πέδιλα καὶ μόνῳ τῷ Κομνηνῷ ἢ τῆς αὐταρχίας κλῆσις καὶ ἡ βασιλεία περιελέλειπτο". - Ioann. Zon. XVIII 21, 7-20 (16.20), 733. У поређењу са похвалном беседом Теофилакта Охридског - где архиепископ посвећује велики енкомиј Маријиним замонашењу - тај догађај би се могао померити ближе времену неспоредно после 1081. године. Зонара наводи да је царица то учинила "делом својевољно, а делом приморана". Због тога бисмо замонашење објаснили пре као последицу устоличења Алексија Комнина на власти, а потом и крунисања Ирине Дука, а не као део Константиновог пада у немилост, јер је у тренутку када је Константину упућен василикос логос, Марија већ била монахиња. Дакле, склони смо радије да прихватимо мишљење Готјеа по том питању, тј. да је по свему судећи Марија прихватила монашку ризу у Мангани. – Théophylacte, *Discours*, I, 186, 13 - cf. Mullett, *Disgrace*, 207.

Слутили су да је унапред (с претходном намером) једног узела за зета, а другог за адоптивног сина. Тај ју је разлог (страх за сина) убедио да остане, а не разлог који су многи наводили, као ни њихова (браће Комнина) привлачност и љубазност, већ напротив, јер је била у туђини, без рођака и пријатеља, или чак свог сународника. Она није желела непромишљено да напушта палату из страха да се нешто зло не догоди њеном сину, и пре него што добије јемство њихове сигурности".⁶⁴⁰

Ана у даљем тексту врло јасно наглашава своју блискост, али и наклоност према бившој царици, користећи се присвојном заменицом "моји", при спомену Марије и Константина, обраћајући се читаоцима у већ утврђеном и типски понављаном топосу "да јој не замере ако хвали своје" (οὐ νέμεσις, εἰ τοὺς ἐμοὺς ἐπαινοῖν).⁶⁴¹ Ана је, својим личним опредељењем да трећу књигу отвори на овај начин, јасно усмерила пажњу публике управо на проблем Марије Аланске и њеног сина, као на најважније унутар – политичко питање након успешне "апостасије" Комнина⁶⁴².

Анино поигравање са догађајима око сукоба Дука и Комнина је врло комплексно. Она доноси сведочанство о кључном проблему сукоба за који је, према њеним речима, била одговорна Алексијева мајка Ана Даласин. Ана је истакла да је главни проблем Дука био гнев који је мајка Комнина осећала према њима. На овом месту ја Ана приказала тачну историјску позадину догађаја, јер се сукоб између Дука и Комнина водио између цезара Јована Дуке и Ане Даласин, за Иринино крунисање. Политичка игра ова два моћна предводника својих родова, је била усмерена на задобијање патријарха, који је био кључна личност за Иринино крунисање.

У ове догађаје, који су најближи „историјској реалности“ Ана је уплела питање Марије Аланске и њене блискости са Алексијем Комнином. Осим прве реченице с којом отпочиње причу о сукобу, када наводи гласине које су кружиле, Ана је, истицањем проблема Маријиног задржавања у палати, желела додатно да прида на значају овом питању. Трећи значајан чинилац који је Ана вероватно „убацила“ у своју причу о блискости Марије и Алексија је сам **опис Марије**

⁶⁴⁰ *Alexias* III 1,2 (23.30)

⁶⁴¹ *Alexias* III 1,3 (33)

⁶⁴² Заправо је питање "успеха" апостасије - односно превазилажења тираније и успостављања таксиса - висило о концу управо због Марије Аланске и Константина Дуке, како је то представљено.

Аланске, који представља један екскурс у оквиру приповести о сукобу између Дука и Комнина. Занимљиво је да је опис Марије Аланске директно следи изјави да ју је цезар Јован Дука, **истичући њену лепоту, препоручивао у брак Нићифору Вотанијату**. Интересантна је и значајна та веза између описа лепоте царице и препоруке да је због лепоте, цар узме у брак.

Још више индикативно јесте што је екскурс о физичкој лепоти Марије Аланске, продужен у екскурс о физичком изгледу царског пара Алексија и Ирине, чиме је заправо, Алексије, чистом литерарном вештином ауторке, стављен између Марије и Ирине – структурално и идејно.

Поређењем описа две жене, односно Марије Аланске и Ирине Дука, увиђа се јасна порука, коју је ауторка увила у оквиру очекиваних топоса. Занимљиво је да и **Марија и Ирина имају неке заједничке одлике**, које их приближавају међусобно, али и кључне разлике које оцртавају првенствено њихов карактер и начин политичког деловања – Маријино деловање је било условљено брачним везама, које је представљено у алузији да је она отелотворење Љубави, а Иренино њеном мудрошћу манифестованом у алузији на богињу Атину.

Сличности између Марије Аланске и Ирине Дука, Ана је уоквирила у следеће синтагме, врло сличног а понегде и идентичног значења: Марија је оживљена статуа (ἄγγαλμα ἔμψυχον), док је Ирина статуа лепоте (ἄγγαλμα καλλονῆς); Маријин поглед је сиво – плав (βλέμμα χαροπόν), а Ирине су очи сиво – плаве (ὄμμα δὲ χαροπόν). Обема им је лице округло, али не у потпуности (πρόσωπον κύκλον μὲν οὐκ ἀπαρτίζον/ τὸ πρόσωπον... οὐ μὴν εἰς κύκλον ἀκριβῆ). Такође у удовима и стасу (μελῶν καὶ μερῶν) имале су обе савршену симетрију. Али коначно, кључна разлика која је можда у целини објаснила њихову међусобну различитост јесте то да је Марија Аланска отелотворење Љубави (Ἰμερος γὰρ ἀντικρὺς ἦν σωματωθεὶς), док је Ирина Дука Атина, која је узела људско обличје (τὴν βασιλίδα ταύτην Ἀθηνᾶν εἴ τις εἶπεν ἐν τοῖς τότε χρόνοις φανείσαν τῷ ἀνθρώπινῳ βίῳ).⁶⁴³

Интересантно је да је Ана лепоту Марије Аланске истакла у први план као њену најважнију особину, што је, био начин да одузме својој публици простор за амбивалентно мишљење о њеној другој мајци. Константин Дука и Марија Аланска, према *екфрасама* њиховог физичког изгледа које су им упућене, представљени су

⁶⁴³ Опис Марије Аланске - *Alexias* III 2,4 (20-37); Опис Ирине Дука - *Alexias* III 3,3 (18-46)

на исти начин, са идентичном поруком ауторке – инсистирањем на несвакидашњој лепоти овог царског пара мајке и сина, Ана је *a priori* упућивала и на царске врлине њиховог карактера.

Прича о блискости Марије Аланске и Алексија је могла бити и веродостојна. Међутим, за нас је значајно што ја Ана уопште споменула те гласине. Значај Аниног спомињања ових прича је највероватније у критици Алексија, који је приметно одсутан из читавог спора око Ирининог крунисања. Његова блискост са царицом Маријом је једини тренутак, када се Ана осврће на свог оца и његово држање непосредно након крунисања и свакако преноси поруку **о Алексијевој неискрености према Ирени**, каква год да је истинска прича била у позадини тог стања. У закључку приче о Иринином крунисању, Алексија је споменула као „мајкољубивог“, јасно назначивши коју је политичку страну Алексије држао у овом спору.

5.3.5.3. Царица и мајка. Пример политичке употребе термина

Политичко деловање Марије Аланске, приказано је на прецизан начин, путем коришћења одређених речи. На овом месту, мислимо на речи **βασιλῆς** и **μήτηρ**, које су уједно и епитети још два врло важна лика *Алексијаде*. Реч је о Ани Даласин и Ирени Дука. Термин "василисе" је за Марију Аланску имао врло очигледну и јасну историјску подлогу. Међутим, далеко важније јесте **Анино инсистирање на Марији као василиси не само у првим књигама, односно до успона Комнина, већ и након тога.**

Та веома важна околност упућује на Анино тенденциозно коришћење ове речи, која је у једном тренутку осликавала реалне историјске околности – Марија је била василиса за владе Михаила VII и Нићифора Вотанијата – али је била истовремено и показатељ Адине тежње да анахроно прикаже Маријино место у царској хијерархији, **називајући је василисом и после Алексијевог успона**⁶⁴⁴. Чак је и током завере Нићифора Диогена, **за Ану Комнин Марија Аланска и даље**

⁶⁴⁴ Код Јована Зонаре је Марија након крунисања Ирине наведена као "скорашња" - "ἡ δὲ πρόην βασιλισσα ἡ ἐξ Ἀλανῶν Μαρία" - Ioann. Zon. XVIII 21, 6, 733

била *василиса* (ή βασιλὶς Μαρία).⁶⁴⁵ Политичка позадина употребе овог термина у случају Марије Аланске је видна, када се ситуација упореди са именовањем других царева у *Алексијади*.

Ана је врло јасно користила партицип од глагола „προβασιλεύω“, да би прецизно навела да је одређени цар владао раније и да је **окончао** своју владавину. Ана је прецизно употребила термин у случају цара Исака Комнина (ὁ τοῦ προβεβασιλευκότος Ἰσαακίου Κομνηνοῦ), Романа Диогена (τοῦ προβεβασιλευκότος Ῥωμανοῦ τοῦ Διογένους), Нићифора Вотанијата (ὕπὸ τοῦ προβεβασιλευκότος Νικηφόρου τοῦ Βοτανειάτου) и Михаила Дуке.⁶⁴⁶ Нићифор Вотанијат и Михаил VII Дука су врло значајни примери јер је у *Алексијади* дошло до промене њиховог статуса. Тематика *Алексијаде* прати свргавање Михаила VII и Нићифора Вотанијата, и губитка царског статуса, који је прецизно посведочен у коришћењу наведеног термина. Цара Вотанијата као „бившег цара“ Ана спомиње у петој књизи, а Михаила VII као „бившег цара“ спомиње у контексту Константина Дуке, кога дефинише као „сина бившег цара“ Михаила (ἐκ τοῦ προβεβασιλευκότος Μιχαὴλ ἔσχε τοῦ Δοῦκα).⁶⁴⁷ Интересантно, Константин никада није био син "бивше царице", већ искључиво и само "царице" Марије. То је очигледно на почетку III књиге, када је Ана употребила следећи исказ – „царица Марија заједно са својим сином Константином, кога је имала из брака са бившим царем Михаилом Дуком...“.⁶⁴⁸ Показало се да помало нејасне околности предаје царске власти након Алексијевог проглашења за цара, нису разлог оваквог Аниног образлагања специфичног статуса Марије Аланске. Именовање „царице Марије“ у деветој књизи у току завере Нићифора Диогена, доказује да Ана није нимало случајно користила овај термин, већ да је тенденциозно Марију представљала као царицу и током Алексијевог владавине, чак и након што је њен син Константин изгубио своје царско право.⁶⁴⁹

⁶⁴⁵ *Alexias* IX 5,5 (80)

⁶⁴⁶ Исак Комнин – *Alexias* I 3,4 (82), XI 1,6 (64); Роман Диоген – *Alexias* II 1,1 (8); Нићифор Вотанијат *Alexias* V 1,4 (52)

⁶⁴⁷ *Alexias* III 1,2 (20); *Alexias* VI 8,3 (18); И када Ана објашњава да је Нићифор Диоген био брат по мајци „бившег цара“ Михаила Дуке – *Alexias* IX 5,5 (81)

⁶⁴⁸ *Alexias* III 1,2 (19.21)

⁶⁴⁹ Подсетимо се да је завера Нићифора Диогена била 1094. године. Тај догађај је од Константиновог губитка царског права удаљен седам година (у односу на Јованово рођење, 1087), или годину и по (у односу на Јованово званично крунисање 1092). Марија ни у ком случају није могла бити царица 1094. године.

На овом месту нужно залазимо у други значајан епитет, који је оцртавао и једну од најважнијих улога Марије Аланске у *Алексијади*. Ана је Маријино политичко деловање дефинисала кроз епитет "мајке", који је у доба када је *Алексијада* састављана, имао врло јасну политичку симболику, у царској идеологији Комнина везану искључиво за "мајку Комнина", Ану Даласин.

Реч мајка (μήτηρ) у *Алексијади* - везана за Ану Даласин, Марију Аланску и Ирину Дука - није само коришћена да би дефинисала степен породичног сродства и емотивну блискост, већ је коришћена и као реч која је врло јасно објашњавала **врсту и начин политичког деловања ове три утицајне жене**. На тај начин је целокупна политичка делатност Марије Аланске - и њен лик у целини - креирана управо око ове речи и њеног значења. Марија је, пре свега, мајка и она је, као заштитница свог сина, повлачила кључне политичке потезе. Самим тим, Ана је искључиво коришћењем одређених речи мудро бранила једног од својих протагониста, пред судом публике њеног доба и потоњих нараштаја. Тежња ауторке да сваки пут објасни деловање Марије Аланске искључиво кроз бригу за свог лепог "златокосог Менелаја" ограничавала је посматрање Маријине политичке делатности као производа личне амбиције и можда чисто људске жеље за очувањем тренутног положаја у бујици бурних и непредвидивих догађаја. С друге стране, Анино коришћење речи „мајка“ за објашњење Маријине политичке делатности указује, помало парадоксално, и на реалност политичке амбиције ове странкиње и на њену истинску политичку моћ, представљајући је не само као брижну и уплашену мајку већ и као особу од изузетног политичког утицаја, и као опасног противника. Ана Даласин је била једина од три истакнуте жене у *Алексијади* чија је стварна титула „цареве мајке“ и званично потврдила њен начин политичког деловања.

Осим важности која је приписана Маријиној мајчинској улози према младом Константину Дуки, не би требало испустити из вида и значај везе која је остварена између Марије Аланске и Алексија Комнина. Наиме, адопцијом Алексија Комнина, Марија Аланска је постала његова мајка и преузела улогу заштитнице према њему. Најзначајније у овој несвакидашњој вези јесте то што је улога мајке - и у овом

случају - изједначена са улогом моћног политичког савезника.⁶⁵⁰ Премда нас аутор не Ана је вест о новоуспостављеној породичној вези између Марије Аланске и Алексија, искористила из два разлога - да би унапред најављила изабраност Алексија за цара (између њега и Исака), и да би придала још већи значај улози Марије Аланске у легитимизацији Алексијевог царског права.

Анино истицање податка да ју је Марија Аланска одгајала, до њене осме године, врло јасно указује на Анину жељу да изврши сопствену легитимизацију преко Марије Аланске. И Ана је, попут свог оца, имала две мајке – једна је била Ирина Дука, која је усмеравала њену животну амбицију и политику, а друга је била Марија Аланска, која је била, према становишту Ане Комнин, јемство њеног легитимитета и њена веза са царском линијом дома Дука.

Ана Комнин је једина од византијских писаца, заслужна за тако живу, помало романескну и детаљну слику коју данас имамо о Марији Аланској. Иако не можемо рећи да је њен лик јасан, а њена улога недвосмислена, ипак би без Ане Комнин, представа о овој царици остала у потпуности недовршена и недоречена. То само говори у прилог тези да је Ана доделила кључне улоге оним личностима које су јој биле лично блиске и важне, пре свега за потврду њеног легитимитета у правдање њене контроверзне политичке амбиције. Улога Марије Аланске у догађајима о којима је било речи наравно не може бити доведена у питање, и несумњиво јесте да је она значајан политички актер бурне сцене 80-их и 90-их година 11. века. Ипак, нијансирање њеног лика, истицање неких наизглед општих врлина, осликавање њеног политичког деловања кроз улогу брижне мајке Константина Дуке, али и прећуткивање извесних догађаја, па и порицање Маријине активније улоге у потоњим годинама Алексијеве владе и завери Нићифора Диогена, представљају свакако реторско мајсторство Ане Комнин којим је успела да створи лик Марије Аланске по сопственом суду и личном афинитету.

⁶⁵⁰ Адопција је Алексија уздигла у раван са Константином Дуком. На тај начин је дошло до посредне легитимизације Алексија, преко царске круне Дука - Станковић, *Комнини*, 35

5.3.6. Ирина Дука

5.3.6.1. Творац Алексијаде

Мајка Ане Комнин, царица Ирина Дука, представља **идејног творца Алексијаде**.⁶⁵¹ У Прологу, Ана врло јасно наглашава да је, првобитно њен супруг, Нићифор Вријеније, **по Ирениној заповести** (ἐξ ἐπιταγῆς τῆς βασιλίδος) преузео на себе писање историје Алексијеве владавине. Ана додаје и да је Вријеније почетак своје историје одредио такође према жељи и наредби Ирине Дука, почевши своју историју од владавине цара Романа Диогена (τῷ τῆς δεσποίνης ἡμῶν κἀν τούτῳ ὑπείκων προστάγματι, ἀπὸ Διογένους τοῦ αὐτοκράτορος Ῥωμαίων ἀρξάμενος)⁶⁵². Ана је, како даље истиче, након смрти свога супруга преузела на себе писање историје Алексијеве владе, тамо где је Нићифор Вријеније стао, "да будуће генерације не би заборавиле дела толике важности" (ὥς ἂν μὴ πρᾶγμα τηλικούτον τοῖς ἔπειτα γενησομένοις καταλειφθεῖν ἀμαρτυρον)⁶⁵³.

Ови подаци говоре о изузетно важној чињеници везаној за суштинску поруку *Алексијаде*, коју нам је директно пренела Ана Комнин - историја Алексијеве владе је потекла у уском кругу око Ирине Дука, по њеној заповести. Сам значај и нужност настанка једног таквог дела су се манифестовали у чињеници да је Иренина жеља, иако у једном тренутку реално доведена у питање (Вријенијевом смрћу), ипак остварена, и то заслугом (не случајно) њене најстарије кћери. То указује на значај који је *Алексијада* имала не само за круг око Ирине Дука, већ и за публику којој је једна таква историја била упућена. Околности настанка *Алексијаде*, иако детаљно објашњене, ипак остају помало нејасне - на првом месту, зашто је та идеја потекла тада, а не раније,⁶⁵⁴ и које су то околности подстакле Ирину Дука да затражи једно такво дело? Да ли је за почетак Алексијаде требало сачекати Алексијеву смрт, или је неки други значајан догађај изазвао Ирину Дука?

⁶⁵¹ Cf. Станковић, *Комнини*, 190-193

⁶⁵² *Alexias* Prol. 3,2 (64.66)

⁶⁵³ *Alexias* Prol. 2,1 (23.24)

⁶⁵⁴ Ана наводи да је Ирина имала вољу и жељу да наручи писање *Алексијаде* још за Алексијевог живота, али да је цар био против тога. – *Alexias* XV 11,1 (26.28)

Све те околности свакако упућују на Ирину свеприсутност у политичком и културном животу престонице⁶⁵⁵ и после Алексијеве смрти (што је потврђено и реторским саставима који су јој упућени), али још више, на њену умешаност, значај и активну делатност по питањима која су се пре свега тичала идеологизације царске личности, дефинисања права легитимитета у оквиру комнинског икоса, и коначно реструктурирања династије у настајању.

Иринин највећи утицај, када је реч о самој идеји *Алексијаде*, видљив је и јасан управо у поруци која је требало да буде пренешена и која се данас врло јасно кристалише, а реч је о прослави њеног рода, царског рода Дука. На мудар, али свакако лукав начин је почетна идеја Ирине Дука да се нужно напише историја Алексијевих подвига, спроведена заправо са намером да се прослави породица Дука и да се у основе династије Комнина утка идеја о величини Дука, њиховом значају и пресудном утицају који су имали у уздизању и изградњи нове царске династије. Занимљиво је да су године настанка *Алексијаде* године када је јасно почела да се дефинише политика једине царске легитимне гране, по линији Алексије-Јован-Манојло⁶⁵⁶, и када су Комнини као икос однели потпуну превагу над домом Дука.

5.3.6.2. Доминантно место Ирине Дука у „Алексијади“.

Ирина Дука по својој политичкој улози и месту које је заузимала у оквиру комнинског икоса, представља један од истакнутих примера политичког деловања жена царског дома у доба Комнина.⁶⁵⁷ Може се рећи да она представља директног

⁶⁵⁵ Круг Ирине Дука, κύκλος или θεατρὸν, подразумевао је један од најзначајнијих културних центара комнинског цариграда у коме су се стицали сви тадашњи најугледнији ретори, а међу најпознатијима је свакако био Теодор Продром, као један од најважнијих Ириних штићеника. - О специфичном феномену "театра" в. Mullett, *Aristocracy and patronage*, 177-180; Станковић, *Комнини*, 207-209, 231-233

⁶⁵⁶ Наравно, у том тренутку се није знало да ће Манојло бити наследник, али је идеја свакако била да то буде Јованов син. Детаљно о политичкој идеологији у реторској продукцији комнинског Цариграда - Magdalino, *Manuel*, 413-489; Станковић, *Комнини*, 234 sq.

⁶⁵⁷ Представа о Ирину Дука у модерној историографији (крај 19. и почетак 20 века), трпела је извесне, али не и значајне измене. Основни проблеми који су преиспитивани били су везани за Ирнин однос према Алексију и Јовану, с једне стране, и Ани и Вријенију са друге стране, о њеној истинској амбицији (да ли је била заиста тих размера или не), али је актуелно и питање фактичког утицаја жена у династији Комнина и њихове стварне политичке моћи. Међутим, може се рећи да се последње питање своди ипак на тезу да су Ана Даласин и Ирина Дука несумњиве потврде моћних

наследника и настављача амбициозне и мудре политике Ане Даласин,⁶⁵⁸ чак иако је њен политички опстанак био озбиљно угрожен захваљујући "мајци Комнина". Ирина представља, уједно, и последњу толико моћну и самосталну жену у комнинском царском дому, чак иако је у потоњим генерацијама улога жена била видно истакнута. Међутим, карактер њиховог деловања и утицаја је измењен, и већ је Ирина Пирошка имала потпуно другачији квалитет улоге мајке и супруге, него што је то био случај са Ирином Дука.⁶⁵⁹ Захваљујући тако одлучном деловању Ирине Дука и њеној особитој врсти политичке моћи, Ана Комнин је и била у могућности да развије своју личну амбицију и да, коначно, поверује у реалност својих могућности, чак иако су се оне врло брзо показале безуспешним.

Програмски бирани термини које је Ана у свом делу користила за Ирину Дука можда најбоље говоре о жељи да се прецизно дефинише Ирина политичка улога. Она је дефинисана као **μήτηρ, αὐτούστα, βασιλῖς, δέσποινα, и αὐτοκράτορισα**. Ако бисмо посматрали ове термине у целини и њихово коришћење у *Алексијади*, било би важно истакнути да су Ирина и Ана Даласин

и утицајних жена комнинске династије. - Најопштији преглед су просопографски прикази Polemis, *Doukai*, 70-74; Skoulatos, *Les Personnages*. Остер, и Шаландон (Oster, *Anna Komnena*; F. Chalandon, *Essai*, 273-276) зачетници су тезе о Аниној тенденциозно измењеној слици Ирине Дука у *Алексијади*. Њихово становиште преузео је и можда највише популаризовао Ш. Дил (*Византијске слике*) али је ту тезу покушала да преиспита Џорџина Баклер у својој познатој студији о Ани Комнин, поклањајући потпуно поверење Анином исказу и релативизујући исказ Никите Хонијата (Buckler, *Anna Komnena*, 247-250), притом наводећи да Зонара и Глика говоре о Алексијевој хладноћи према супрузи на почетку брака, али не и касније, и да експлицитно не наводе учешће Ане Комнин у завери. То становиште преузето је и у најновијој студији о Нићифору Вријенију (Neville, *Heroes and Romans*), због чега се и осврћемо на ову проблематику. Анина отворена пристрасност и припадност Иринима клану, као и постојање женске подвојености унутар комнинског икоса (Станковић, *Комнини*), тешко да може да бити оспорено, као и Анино несумњиво учешће у завери, јер њена нетрпељивост не само према Јовану, већ и према Манојлу, управо сведочи о посрнулој амбицији и неоствареној царској круни. Ирина је своју амбициозну политику прославе свог рода и свог клана наставила и након Алексијеве смрти, што је видљиво како у реторици 12. века, тако и на њеној ктиторској делатности (Stanković, *Comnenian monastic foundations*), односно на њеној задужбини, манастира Богородице Кехаритомени, која можда представља један од најугледнијих примера политичке пропаганде, укључујући наравно и Типикон манастира. У прилог првобитној тези о клану Ирина-Ана, навели бисмо још неке од актуелних расправа - Magdalino, *The Pen of the Aunt*; Hill, *Anna Komnene's Attempted Usurpation*; Macrides, *Who Wrote the Alexiad?*; Reinsch, *The Case of Anna Komnene*; Gouma-Peterson, *Passages to the Maternal*; B. Hill, *Imperial women*.

⁶⁵⁸ Иако је квалитет њеног политичког деловања био другачији од Ане Даласин - Станковић, *Комнини*, 116

⁶⁵⁹ Премда се, парадоксално, Ирина Дука сматра зачетником идеје о царици као првенствено брижној мајци и супрузи, која се можда најбоље читовала на примеру њене наследнице на престолу Ирине Пирошке, ипак су механизми њиховог деловања били другачији, а политичка амбиција Ирине Дука далеко већа и приближнија њеним претходницама, Евдокији Макремволитиси, Марији Аланској, па чак и Ани Даласин.

најближа једна другој, када је реч о терминологији.⁶⁶⁰ За Ану Даласин су коришћени *μήτηρ*, *βασίλις* и *δέσποινα*. Ипак, један важан тренутак односи превагу на страну Ирине Дука.

У наведеним цитатима из пролога у којима Ана наглашава по чијој је жељи и наредби настала *Алексијада*, она врло прецизно наводи да је то „*по жељи царице*“⁶⁶¹ и „*господарице наше*“⁶⁶². Очигледно је да на том месту Ана није оставила простор за двоумљење на кога се односе епитети *βασίλις* и *δέσποινα*. На овом месту, они се односе искључиво на Ирину Дука. Ана је није директно именовала, очигледно сматрајући сувишним навођење имена своје мајке уз ове термине. На тај начин ауторка је указала на једну искључивост и ексклузивност у погледу употребе женских владарских термина. С обзиром на то да је време настанка *Алексијаде* највероватније време Манојлове владавине, онда се тренутак дефинисања Ирине Дука као једине "царице" и "господарице" чини и више него индикативан у погледу Аниног односа према улози и месту њене мајке у царској хијерархији, одредивши јој неоспорно прво место и у годинама када то већ дуго није била „историјска реалност“.

У погледу дефинисања Ирениног места у породичној хијерархији, али највише у односу на себе, Ана је врло јасна - "*сећам се мајке и царице*" (*μὲμνημαι τῆς μητρὸς καὶ βασιλίδος*)⁶⁶³. Врло је значајно коришћење термина *μήτηρ* за Ирину Дука, јер несумњиво указује на Анину жељу да изједначи Иринин положај са положајем Ане Даласин, којој је епитет „цареве мајке“ постао титула.⁶⁶⁴ У тренуцима када је само наводила реч "мајка" Ана је увек подразумевала Ану Даласин, јер је само она била званично титулисана на тај начин. Управо због тога је индикативна употреба овог термина за Ирину Дука, која је директно у вези са Аном Комнин. Ана тај термин никада није употребила у Иренином односу према Јовану Комнину, самим тим не подразумевајући никакву политичку моћ коју је тај термин носио из претходног времена. Као што је познато, Ирина није играла ту

⁶⁶⁰ Осим тога, у ову групу би се могла сврстати и Марија Аланска која је како *βασίλις*, тако и *μήτηρ*.

⁶⁶¹ "ἐξ ἐπιταγῆς τῆς βασιλίδος" – *Alexias* Prol. 3,2 (60)

⁶⁶² "τῇ τῆς δεσποίνης ἡμῶν κἀν τούτῳ ὑπείκων προστάγματι" – *Alexias* Prol. 3,2 (64.65)

⁶⁶³ *Alexias* V 9,3 (57.58). Често пута Ана уз Ирину наводи ову синтагму "царица и мајка" или "мајка и царица" - *Alexias* VI 8,2 (87);

⁶⁶⁴ Називала је Ану Даласин не само "μήτηρ τῶν Κομνηνῶν" већ и "ἡ βασίλις καὶ μήτηρ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξίου" што у потпуности неизмењено преноси на Ирину Дука, али у односу на себе. - cf. *Alexias* III 8,11 (10)

улогу у Јовановом животу, као Ана Даласин у Алексијевом, али то није спречило Ану Комнин да избегне тако звучно коришћење тог термина и заправо инсистирање на Ирини као њеној мајци.

Иза Аниног коришћења речи "мајка" за Ирину Дука, највероватније се крије покушај присвајања моћног политичког јединства које је владало између Ане Даласин и Алексија и његове примене на сопствени пример, без обзира на то што политичка улога Ирине као мајке никада није остварена. Односно, Ирина Дука није носила титулу „цареве мајке“ за време Јованове владавине, али је носила титулу „царице и мајке“ у *Алексијади* Ане Комнин, и то „Анине“ царице и мајке.

Када је реч о другим, типично владарским титулама - Ирина на том месту односи превагу. Од свих искоришћених, можда је најзанимљивији термин *αὐτοκράτορις*, који је једино Ана Комнин искористила за именовање Ирине Дука. Дефинисање Ирине као "женског самодршца", упућује на политички и владарски Ирининог положаја, који употребом ове речи излази из типичних оквира дефиниције царице. Михаило Глика је у својој историји тим термином окарактерисао Зое из династије Македонаца, којој је у том тренутку Теодора предала власт.⁶⁶⁵ Код њега је очигледно овај термин искоришћен врло очекивано, подразумевајући атипичну улогу и положај које су заузимале наследнице Македонаца, као и њихову стварну политичку улогу и моћ, које су имале због племенитости свог порекла. Ирина несумњиво, бар када је реч о терминима царице, односи апсолутну превагу над Аном Даласин и Маријом Аланском. Иако је за Ану Комнин Марија Аланска била идеолошки подједнако значајна као и Ирина Дука, она је врло суптилно уздигла Ирину за пар степеника, овенчавши је термином *автократорисе*, не само у односу на Марију Аланску, него, најпре, и у односу на Ану Даласин.

5.3.6.3. Слика Ирине Дука у „Алексијади“

Лик Ирине Дука у *Алексијади* је у потпуности супротан од онога што имамо у друга два значајна извора ове епохе – на првом месту Зонаре, а потом и Никите

⁶⁶⁵ Mich. Glys., 599 (7)

Хонијата. Најинтересантнија околност јесте да је управо Ирина та која је заслужила два потпуно различита приказа, од амбициозне и властољубиве царице код Јована Зонаре⁶⁶⁶ и сплеткама наклоњене код Никите Хонијата⁶⁶⁷, до благе, мудре, тихе и племените августе код Ане Комнин. Такво стање ствари у изворима којима располажемо упућује на неминован опрез када је реч о разумевању политике ове, свакако амбициозне и моћне жене, која је можда приближније, иако не допадљивије, осликана у историјама Јована Зонаре и Никите Хонијата. Постојање две слике о Ирини Дука неминовно указује на постојање два супротна мишљења, а самим тим и две сукобљене гране у оквиру комнинског икоса, које су у једном тренутку врло активно деловале, и које су се потрудили да актуелност тог раздора никада на изгуби на снази.

Наша је намера управо да објаснимо **на који је начин Ана Комнин осликала своју мајку**, и шта се заправо може крити иза те типски украшене слике скромне, стидљиве и пожртвоване царице? Делује да је тај неискрен, али и очекиван приказ Ирине Дука у *Алексијади*, обојен најснажнијим апологетским тоном и да је заправо *Алексијада*, у свом идејном плану управо и била замишљена као апологија Ирине Дука и њене погрешне политике.

Иринина политичка моћ и деловање, које су биле манифестоване кроз њену улогу мајке и царице, могу се посматрати у две хронолошке целине - (1) од удаје за Алексија Комнина (1078) до повлачења Ане Даласин, (2) од повлачења Ане Даласин до смрти Алексија Комнина (1118). Време повлачења Ане Даласин у *Алексијади* није прецизно наведено, исто као ни приближне околности тог важног догађаја. Ова одредница, без обзира што није јасно истакнута у *Алексијади* је врло значајна, јер даје слику две сасвим другачије Ирине – у првим годинама Алексијеве владе она је стидљива, тиха и повучена супруга цара, а у потоњим годинама, Ирина је царева чуварка и његов видар, и нераздвојни део диптиха идеалног царског пара.

⁶⁶⁶ Зонара је врло изричит у погледу Иринине амбиције - "ἐπεὶ δ' ἐκεῖνος τοὺς πόδας ἤλγει... καὶ ἐντεῦθεν κλινοπέτης, κατήρχεν ἡ βασιλὶς, καὶ τῷ ταύτης ἦν ὡς ἐπίπαν τιθέμενος ὁ αὐτοκράτωρ θελήματι, καὶ πᾶσα ἡ ἐξουσία καὶ τῆς βασιλείας διοίκησις ἀνατεθῆναι αὐτῇ μετὰ παρέλευσιν τοῦ ἀνδρὸς μεμελέτητο, ὡς καὶ τὸν υἱὸν καὶ βασιλέα ὑποκεῖσθαι αὐτῇ."- Ioann. Zon., XVIII, 24, 8-18 (12.18), 747

⁶⁶⁷ " ἡ δὲ μήτηρ καὶ βασιλὶς Εἰρήνη τῇ θυγατρὶ Ἀννῇ τὴν πᾶσαν ἐκ τοῦ ἐναντίου χαριζομένη ρόπην οὐκ ἀνίει παρὰ τῷ συλλέκτρῳ Ἀλεξίῳ τὸν υἱὸν Ἰωάννην ἐνδιαβάλλουσα, προπετὴ τοῦτον ἀποκαλοῦσα καὶ ὑγρὸν τὸν βίον παλίνστροφόν τε τὸ ἥθος καὶ μηδαμῇ μηδὲν ὑγιές, καὶ τιθεμένη διὰ παντὸς ἀσχολίας πάσης ἀνώτερον σπουδασμα, ὅπως μετάθοιτο τὴν γνώμην ὁ βασιλεὺς, ἣν εἶχεν ἐπ' αὐτῷ κυρωσάμενος." - Nic. Chon., 5 (90.96)

5.3.6.3.1. *Ирина до повлачења Ане Даласин*

Лик Ирине Дука у првој хронолошкој целини, има неколико важних особености, које су условљене реалним историјским приликама и Анином тежњом да не препусти лик своје мајке потпуној тишини у првом делу историје о Алексијевој владавини.

Ана је Ирину у прве две деценије Алексијеве владе представила кроз неколико неповезаних епизода, које служе стварању слике о стидљивој и повученој царици. Врло је значајан елеменат **Иринине повучености**, који Ана представља као **црту Ирриног карактера** и на тај начин објашњава реалну историјску скрајнутост Ирине Дука.

Ирина је била у сенци своје моћне свекрве Ане Даласин. Несигурност њеног положаја најављена је у спору између Дука и Комнина око Ирриног крунисања. Ана је на том месту у тексту нагласила да је Ана Даласин била у сукобу са Дукама, али нигде није прецизно споменула тај мучни однос између Ане Даласин и њене снаје.

Због политичке потиснутости Ирине Дука у првим годинама Алексијеве владавине, Ана је видно истакла значај који је деде Ирине Дука, цезар Јован, имао у успону Алексија Комнина на власт. Као девојка од 14 година, Ирина је свакако била марионета у рукама свог моћног деде, али је Анино преувеличавање кључног и одлучног утицаја Дука, свакако доприносило свеукупној слици о једној премоћи Дука у односу на Комнине. Таква нит која се провлачи кроз другу и трећу књигу *Алексијаде* највећим делом одговара политичком програму саме Ирине Дука.

Слика царског пара – слика Јовановог доба?

Опис царског пара који Ана доноси у трећој књизи има врло важан идеолошки значај. Ана је истакла неизрециву лепоту и потпуно јединствен изглед „две царске личности“ (τοῖν βασιλέων ἀμφοῖν), Алексија и Ирине, истичући да ниједан „сликар, који жуди за архетипом лепоте, не би могао да наслика <...> ова

два управо крунисана владара (τοὺς ἀρτιστεφεῖς αὐτοκράτορα)⁶⁶⁸. У слици, тек недавно крунисаног владарског пара, Алексија представљеног као снажног и неприкосновеног ратника, по свему налик хероју () и Ирине као „отелотворене статуе“, светле пути налик слоновачи, светлих очију и лица које је сијало налик месецу, делује као да је Ана представљала слику царског пара Јована и Ирине Пирошке. Овај царски пар је највероватније послужио Ани за представљање слике идеалне владарске љубави и блискости која није била реалност у доба Алексије и Ирине и која је постала важан мотив у реторским саставима Јовановог доба.

Ана је у опису Ирине и Алексија истакла њихов **једнаки статус**, користећи за њих термин „цар“ у дуалу. Осим тога, истакла је да су обоје **тек недавно крунисани**, не раздвајајући ни на који начин своју мајку. Анина екфраса физичког описа својих родитеља најближа је утиску о опису једног владарског мозаика, неголи што је, како је Ана желела да представи, било сећање ћерке на свог оца и мајку. Реторском вештином Ана је на слику царског пара својих родитеља анахроно пренела слику идеалног комнинског царског пара, Јована и Ирине, који је и био слављен због своје несвакидашње блискости.

Иринина помоћ Алексију – богатство Дука

Потпуно усамљена епизода о Ирининој политичкој иницијативи у првим годинама Алексијеве владе налази се у петој књизи, у оквиру приче о Алексијевим напорима да пронађе материјална средства за опремање војске против Роберта Гвискарда.

И на овом месту у *Алексијади* је врло вероватно реч о Аниној жељи да истакне Ирину приврженост Алексију и њену бригу за послове државе у кризним тренуцима, али и о њеној тежњи да поново истакне моћ и утицај Дука и након Алексијевог успона на престо.

У једном од кризних унутрашњеполитичких тренутака Алексијеве владавине, Ирина је представљена као прва од чланова најуже породице, која је преузела иницијативу да помогне.

⁶⁶⁸ Опис Алексија и Ирине - *Alexias* III 3,1-4

Реч је, наиме, о стању државне ризнице, коју је Алексије затекао готово празну у тренутку када је требало опремити војску за бројне операције против спољашњих непријатеља који су запретили готово свим границама Царства. Чувеном указу о конфискацији црквене имовине, претходила је велика напетост коју је требало решити на најбољи могући начин. О самом том акту је решавано у уском комнинском кругу између Исака, Алексија и Ане Даласин. Међутим, одлуци три Комнина о конфискацији црквене имовине претходио је Иринин доказ личне посвећености супругу и држави, којом је приликом она дала свој лични новац и средства са својих породичних имања, наслеђених од мајке и оца⁶⁶⁹.

У овом случају наглашен је емотивни тренутак који остаје и најупечатљивији – истакнута је решеност младе царице да одлучно реагује у тренутку велике кризе и преузме иницијативу, упркос чињеници да је задатак сакупљања средстава припао севастократору Исаку и Ани Даласин.⁶⁷⁰ Осим тога, врло је значајна политичка димензија ове епизоде, јер је Ирина дала своје лично богатство, а није учествовала у одлуци да се конфискује црквена имовина. Не само да је кривица за велики спор приписана комнинском кругу, већ је, према поруци Ане Комнин, најистакнутија припадница Дука показала на свом примеру најбољи начин да се изађе из кризе.

Ана Комнин је засигурно литерарном вештином уклопила своју мајку у овај важан догађај, дајући јој значајну улогу чак и у годинама када је Ирина тешко могла имати било какву иницијативу. Ова епизода представља врло јасан покушај ауторке да Ирину убаци у кључне догађаје унутрашње политике, али и **да истакне исправност њених поступака**.

Ирина је у целу причу уметнута као пожртвована супруга, али и још више од тога, као утицајна и богата аристократкиња која је самостално управљала наслеђеним имањима. Богатство Дука, односно наследство њеног оца и њене мајке (ἔκ τε μητρὸς καὶ πατρὸς κλήρου ἐνυπῆρχον) прво је било дато за спас државе и Алексијеву најважнију ратну кампању. Овај пасус је врло значајан када је реч о прећуним намерама Ане Комнин, да своју мајку, и њен род Дука, укључи у све

⁶⁶⁹ Πρώτη δὲ πάντων ἡ βασιλὶς καὶ μήτηρ ἐμὴ ὅποσα ἔκ τε μητρὸς καὶ πατρὸς κλήρου ἐνυπῆρχον αὐτῇ κατεβάλετο καὶ τοὺς ἄλλους ἐντεῦθεν πρὸς τοῦτο ἐρεθίσαι οἰομένη· ἐδεδίει γὰρ ὑπὲρ τοῦ αὐτοκράτορος ἐν στενῇ κομιδῇ τὰ κατ' αὐτὸν ὀρῶσα. – *Alexias* V 2,1 (74.78)

⁶⁷⁰ *Alexias* V 2,3 sq.

важне и одлучујуће тренутке Алексијеве владавине, па тако и у овај у коме је реална политичка акција била препуштена искључиво севастократору Исаку Комнину и царевој мајци, Ани Даласин.

Иринина ученост

У петој књизи се сусрећемо са епизодом⁶⁷¹ у којој је поново истакнута Иринина посвећеност духовно-филозофском уздизању кроз читање теолошке литературе, међу којима и захтевних трактата Максима Исповедника.⁶⁷² Ана на један посредан начин доноси вести о начину на који је Ирина проводила своје дане, поново приписујући њену повученост њеном карактеру и жудњи за учености, што је важан мотив који примењује такође и на себе. С друге стране, Ана користи ову епизоду и за истицање своје блискости са родитељима (τοὺς ἐμοὺς τοκέας καὶ βασιλεῖς) у чијем је присуству често била. Ове епизода је представљена као део Аниног личног сећања.

Осим истицања Иринине учености, далеко је важније Анино сведочење о томе да је на тај начин царски, односно „**свети пар**“ (τοῦ ἱεροῦ ζεύγους) заједно проводио своје време, односно, да су цар и царица „читаве ноћи и дане пороводили у изучавању теологије“ (περὶ τὴν τῶν θεῶν λόγων ἐξερεύνησιν διὰ πάσης νυκτὸς καὶ ἡμέρας).⁶⁷³

Иринино материнство – Анина посебност

У шестој књизи налази се један од идеолошки најзначајнијих екскурса. Реч је о рођењу три царска детета – Ане, Марије и Јована Комнина. У фокусу наратива је, као што је већ претходно истакнуто, Анино рођење и њен специфичан однос са мајком и са оцем.

Значајан податак везан за слику саме Ирине у причи о рођењу три царска детета јесте **једна врста осамљености која је окружује** и која потврђује ту

⁶⁷¹ Alexias V 9,3 (53.72)

⁶⁷² Alexias V 9,3 (57.66)

⁶⁷³ Alexias V 9,3 (54.56)

унутарпородична подвојеност, и анимозитет који је Ана Даласин гајила према Дукама, и према својој снаји.

Други значајан елемент, који пратимо у свим епизодама, паралелно са мотивом Ирине осамљености јесте њена **приврженост Алексију**, и тврдоглаво одбијање да се породи без његовог присуства. Ана те околности описује на следећи начин – „*А када се царица трећи дан нашла у порођајним боловима, чекајући на царев повратак у палату (враћао се, наиме, из борбе против Роберта Гвискарда и из многих других битака и подвига), начинивши знак крста изнад свог стомака, прозборила је: почекај дете на повратак свога оца. Много јој је то замерила, протовестијарија, њена мајка и са негодовањем је рекла: како знаш да се неће вратити за месец дана? И како ћеш издржати толике болове? Тако је говорила њена мајка, али је царичина наредба била још снажнија, и то је био показатељ да сам још у утроби своје мајке осећала ту изузетну љубав према својим родитељима*“.⁶⁷⁴

Та друга сцена, поред тога што носи идеју о блискости Ирине и Алексија, која више представља фикцију ауторке, неголи стварно стање ствари цариградског двора 1083. године, носи идеју о *магичној повезаности* овог царског пара и њихове прворођене порфирогенитне кћери. Још једна врло значајна алузија јесте **Анина послушност према својој мајци** – још као нерођена беба је била спремна да поступа по вољи своје мајке (τὸ δὲ γὰρ τῆς βασιλίδος ἐπιταγὰ πέρας εἰλήφει). Значајан мотив Аanine послушности према Ирине, служио је да нагласи Анину ексклузивну повезаност са мајком, представљајући је као њену једину наследницу.

Специфичност односа са својом мајком и њеном породицом, Ана је додатно истакла у наставку приче, нагласивши да је њено рођење прослављено великим акламацијама и даровима, и да су сви славили, певајући химне, али највише „**царичини рођаци по крви**, који од радости нису знали шта да чине“ (μᾶλλον οἱ τῇ βασιλίδι καθ’ αἵμα πρόσῃκοντες, οὐκ εἶχον ὑφ’ ἡδονῆς ὃ τι καὶ γένοιτο).⁶⁷⁵

Анино рођење је уоквирено у интимну породичну причу, о родитељима (γονεῖς, γεινόμενοι) који жељно ишчекују рођење свог првог детета – Ирина је названа Анином омиљеном синтагмом коју користи за мајку – „царица и мајка“

⁶⁷⁴ Alexias VI 8,2 (87.96)

⁶⁷⁵ Alexias VI 8,3 (15.16)

(βασιλίδα καὶ μητέρα), док је Алексије „отац“ (πατήρ) и „автократор и отац“ (τῷ αὐτοκράτορι καὶ ἐμῷ πατρί). Цар и царица су добили своју подједнако „мајкољубиву“ (φιλομήτωρ) и „оцељубиву“ (φιλοπάτωρ) кћер. За разлику од свог рођења, које је Ана представила као лично породично сећање, рођење Марије и Јована је скоро потпуно деперсонализовано – „Пошто су цар и царица (τοῖς βασιλεῦσι) добили друго женско дете (ἐτέχθη θήλυ), које је личило на своје претке (κατὰ τὴν ὄψιν ἐς τοὺς προγόνους) ... потом су се надали мушком детету и молитва им беше испуњена. Једанаестог индикта родило им (τούτοις) се мушко дете (ἄρρεν τέκεῖν).“⁶⁷⁶

Начин на који је царица Ирина Дука представљена у причи о рођењу упућује на Анину намеру да „царицу и мајку“ веже искључиво за себе и да истакне посебну везу која је постојала између мајке и ћерке, а која није очигледна у случају описа другог двоје деце. Анина ексклузивност у оквиру рода Дука потврђена је и кроз упечатљив осврт да је њено рођење испратила велика радост мајчиног рода.

5.3.6.3.2. *Ирина после повлачења Ане Даласин*

У другој хронолошкој целини коју смо издвојили, примећује се интензивност Ирининог присуства уз Алексија. Сходно томе Иринина улога видно добија на значају у последње три књиге *Алексијаде* (XIII, XIV и XV).

Алексијев пратилац и чувар – „Анина Ирина“ против „Зонарине Ирине“

У завршним књигама *Алексијаде* Ирина је уоквирена у слику цареве брижне неговатељице, посвећене супруге и чуварке његовог живота. Ана је врло детаљна у описима Ирининог присуства на Алексијевим походима. Она прецизно наводи разлоге због којих је Ирина била уз Алексија, и то не само једном,⁶⁷⁷ што упућује на опрез када је реч о овом сегменту Иринине политичке делатности.

Слика Ирине у последњим књигама, истиче Анину потребу да својој публици прецизно и јасно дефинише разлоге Ирининог присуства на Алексијевим походима. У позадини Аниног приказа се, с једне стране, вероватно крила апологетска намера да „оправда“ Иринино одсуство из Цариграда. Са друге стране,

⁶⁷⁶ *Alexias* VI 8,4 (28.32)

⁶⁷⁷ *Alexias* XII 3,3 et sq; *Alexias* XIV 4,1 et sq.

очигледна је и Анина политичка намера да Иринин лик уприличи лику Ирине Пирошке, Јованове вољене супруге, која га је пратила на његовим походима, и на једном таквом је и окончала живот.

На слику Ирине из прве хронолошке целине – скромне и повучене супруге – Ана је надовезала слику брижне царице. **Иринино потискивање** из Алексијевог живота, које је било условљено политичком делатношћу Ане Даласин, Ана је уоквирила у **мотив скромне супруге**, својевољно повучене. **Ирино активно деловање** и константно присуство уз Алексија – које Зонара објашњава њеним завереништвом против сина – Ана је уоквирила у **мотив брижне супруге**, по угледу на Ирину Пирошку. –

*"Њена урођена скромност држала ју је у палати, а са друге стране, њена посвећеност и горућа љубав према цару (ή διάπυρος πρὸς ἐκεῖνον ἀγάπη), приморали су је, премда невољно, да напусти палату. Било је два разлога: први разлог је била болест која је напала његове ноге и која је захтевала непрестану бригу <...> а други и највећи разлог зашто је царица пратила цара биле су многе завере које су са свих страна навирале и захтевале су сталан надзор и способност мноштва очију."*⁶⁷⁸

У оквиру Аниног објашњења о разлозима Ирининог праћења Алексија налази се ауторкина тенденциозна интерполација – *"Нека ме нико не оптужи за самохвалу (τῆς περιαυτολογίας), ако хвалим своје ближње (τὰ γὰρ οἰκεῖα θαυμάζω). Нека нико не посумња да говорим лажно о цару. Ја истину говорим (τὰ γὰρ ἀληθῆ λέγω)."*⁶⁷⁹

Анина опаска да је не оптуже да говори неистине о свом оцу и да увек говори истину указује на једну врсту **неугодности ауторке у тренуцима када се осврће на однос између своје мајке и оца**. Њено инсистирање на истини у овом пасусу додатно се проширује на делове када истиче изузетну блискост царице и цара и инсистира на царичиној љубави према свом супругу (τὸ δὲ πρὸς αὐτοκράτορα φίλτρον καὶ ἡ διάπυρος πρὸς ἐκεῖνον ἀγάπη). Тај наизглед непомућени брачни однос, тако хармонично представљен у *Алексијади* има, сасвим изненађујуће, потврду и код Јована Зонаре. У осврту на однос између Ирине и Алексија, Зонара наглашава је међу супружницима првобитно било хладноће и да је Алексије долазио царици

⁶⁷⁸ *Alexias* XII 3,3 (95) sq.

⁶⁷⁹ „καὶ μοὶ μηδεὶς τῆς περιαυτολογίας ἐπιμεμῆσθω· τὰ γὰρ οἰκεῖα θαυμάζω· μηδ' ὡς καταψευδομένην τοῦ αὐτοκράτορος ὑφοράσθω· τὰ γὰρ ἀληθῆ λέγω.“ – *Alexias* XII 3,4 (8.10)

само онолико колико је то закон налагао, због чега је царица одашиљала „своје стрелице љубоморе“. Даље истиче да је дошло до промене у односу између супружника, када је Алексијева узаврела крв почела да губи на снази, и тада се, под притиском болести, окренуо царици и њеној љубави (πρὸς ἐκείνην στοργῆς), не желећи од ње ни на трен да се одвоји (ἤθελεν εἶναι σχεδὸν αὐτῆς ἀδιάσπαστος).⁶⁸⁰

У даљем току Зонарина радња се у потпуности разликује од Анине, јер истиче да је Ирина Дука почела да фаворизује своју старију ћерку и зета, и да се млади Јован „плашио за своју власти и за сам живот“.⁶⁸¹ Ситуација је за Јована, према његовим речима, почела да се компликује јер је царичина моћ изузетно нарасла (τῆς δὲ βασιλίσσης μέγα δεδυνημένης), а са растом њене моћи расла је и снага њеног зета (πολλή τις ἦν ἰσχύς). Они су заједно, преузели двор у своје руке, и Вријенију су сви почели да се обраћају за правду, и долазили му као владајућем цару (καὶ πάντες ἐκείνῳ προσήεσαν καὶ δικάζειν αὐτῷ ἐπετέτραπτο καὶ βασιλικῶς ἐθεμίστευεν).⁶⁸²

Оваква слика догађаја, коју доноси Зонара – а која говори о Иренином неоспорном утицају у последњим годинама Алексијевог живота, када је била нераздвојна од цара – је у потпуности изобличена у делу Ане Комнин. Код Ане не постоји ни најмања алузија на владарске аспирације њеног супруга, нити на било какву блиску везу између Ирине Дука и Нићифора Вријенија. Интересантно је поређење ова два извора, јер показује посматрање истих догађаја са потпуно различитих позиција и са различитим перспективама аутора. „Историјска реалност“ је у годинама после повлачења Ане Даласин Ирине донела велику моћ. Она је као супруга од које је болесни цар почео све више да зависи, почела да гради свој велики утицај на двору. Од тог тренутка се Зонарина и Анина прича удаљавају – Зонара сведочи о Иренином завереништву против сина, док Ана даље развија слику о посвећеној царици, која је из чисте љубави и супружничке бриге била непрестано уз свог супруга.

Једни показатељ који упућује на подозрење када је реч о тумачењу Аниног исказа јесте **Анина тенденција да оправдава разлоге Ирениног присуства на Алексијевим походима и да уверава читаоце у истинитост њеног исказа.**

⁶⁸⁰ Ioann. Zonn. XVIII 24, 14-16, 747

⁶⁸¹ Ioann. Zonn. XVIII 24, 19-20, 748

⁶⁸² Ioann. Zonn. XVIII 26, 6-10, 754

Програмски врло значајну реч – „истина“ – Ана је често употребљавала на местима где је њен исказ био очигледно пристрасан, када је писала о себи блиским људима, о „својима“, што је доводила у везу и са самохвалом (περιαυτολογία). Сви ови елементи упућују на јасан пут Анине наратије која је у својој позадини имала очигледну самохвалу ауторке и тенденцију да често истиче њено ексклузивно место у оквиру царског дома. Програмски биран термин „истина“ је био у уској вези са жанром који је користила и у оквиру ког је желела да донесе неоспорно сведочанство о „њеној личној историји“, која је била „истинита“ и није била нити панегирик, нити монодиј.

Поставља се питање због чега Ана инсистира на истинитости приче о Ирени и Алексију? Одговор нам је дао Јован Зонара, чије је дело врло вероватно и могло подстаћи Ану да представи Ирину у последњим књигама на овај начин. Зонарина и Анина прича су веома сличне, али је даљи развој радње, која се окончава са сценом Алексијеве смрти, у потпуности различит. Појава Зонарине историје је могла утицати на Анино уобличавање свог текста, јер је беспрекорност Ирениног лика у цариградским похвалним саставима наруживало једино сведочанство које се налазило у **историји** Јована Зонаре.

Интересантан у причи о Иренином учешћу на Алексијевим походима, је мотив **царичине nelaгоде**. Ана је истакла да је царица пратила цара делом невољно, а делом то желећи (τὸ μὲν τι ἄκουσα, τὸ δ' ἐκουσίως συνέϊπτετο), али уз опаску да једној царици није место међу варварском војском (οὐ γὰρ συνεισβαλεῖν ἔδει τὴν βασιλίδα τῷ βαρβαρικῷ στρατεύματι). Коначно, пасус је завршен Аниним поновним истицањем **Иринине мирне природе** и лексичким поигравањем с њеним именом (τὰ δ' ἄλλα εἰρηνικωτάτη ἦν κατὰ τοῦνομα)⁶⁸³. Ана је приказивањем Иринине невољности да прати Алексија умањивала царичину активну улогу и било какву иницијативу у деловању која би могла да потврди причу о амбициозном карактеру Ирине Дука.

Закључак о представи Ирине Дука какву доноси Ана у последњим књигама је следећи. Ирина је била скромна и повучена царева супруга *„која није желела ни свој лакат нити поглед да излаже јавности, нити је желела да свој глас шаље*

⁶⁸³ Alexias XII 3,8 (50.61)

непознатим слушаоцима." ⁶⁸⁴ Она је цара пратила на походима јер је то првенствено била његова жеља, и због тога што је бринула за царско здравље и царев живот. Сliku какву нам даје Ана Комнин могли бисмо сматрати типски уоквиреном сликом идеалног царског пара највише по угледу на Јована Комнина и Ирину Пирошку. Њен исказ не би изазвао сумњу да ауторка сама неколико пута није покушала да убеди публику у истинитост својих речи. Анино истицање истинитости представља својеврсан плеоназам, с обзиром на то да је истакла јасно своју жанровску опредељеност. Историја је, према речима Ане Комнин, подразумевала да је реч о истини. Анино непрестано истицање истинитости и то у најосетљивијим деловима, када се бави о најближим члановима своје породице, посредно упућује на поруку о томе да је и сама ауторка свесно скретала с пута „историчности“ у форму „панегирика“, бранећи своје протагонисте од оптужби које су највероватније погађале једино Ану Комнин.

Царева неговатељица – Јованова противница

Прича о Иренином неговању цара Алексија, које је отпочело са првим тежим симптомима цареве болести има неколико значајних алузија које упућују на Ирину „борбу“ против царевића Јована Комнина.

Посматрање Ирине улоге неговатељице у светлу Ирине борбе против Јована, доноси нам сама структура текста *Алексијаде*. Вести о Јовану, које су врло ретке у *Алексијади*, налазе се у истој књизи **у којој први пут ступа на историјску сцену Ирина у измењеној улози цареве чуварке и неговатељице**. Реч је о XII књизи, у којој се налази збуњујућа вест о рођењу Јованове деце у месту по имену Валависта, далеко од порфирне дворане у Цариграду, која је била намењена за рођење наследника престола.⁶⁸⁵ Занимљив и посве неочекиван податак о рођењу Јованових близанаца ван Цариграда, упућује на додатно размишљање по том питању. Због чега је трудна супруга наследника у том тренутку била ван Цариграда? Да ли је Ирина нова политичка улога била разлог за удаљавање Ирине Пирошке из престонице?

⁶⁸⁴ *Alexias* XII 3,3 (90.92)

⁶⁸⁵ Детаљније о овој епизоди у поглављу „Мотив филаделфије“

У *Алексијади* је рођење прво двоје Јованове деце споменуто успутно, и утолико је више изненађујуће, јер било какви други подаци о Јовану скоро да не постоје. Тренутак када је овај догађај уметнут у наратив упућује такође на опрез – то се догађа у 12. књизи, када Ирина Дука први пут ступа на сцену у својој измењеној улози царице. Врло брзо након Аниног исцрпног обавештења о разлозима Ирининог присуства на Алексијевом походу (поглавље бр. 3), долази на ред прича о Алексијевим припремама против Бохемунда и његовом боравку у Солуну, када се порођај и одиграо (поглавље бр. 4). Такав след догађаја може бити случајан, али чињеница да рођење Јованове деце у потпуности одудара и стилски и концептуално од главног наратива, подразумева нужно дубље тумачење ових догађаја. Посредним методама, Ана је желела да укаже на несигурност Јовановог наслеђа, и на једно стање напетости али и сталног опреза који су очигледно владали у кругу око Јована и његове младе жене Ирине Пирошке.⁶⁸⁶

Слику Ирине као царево неговатељице можемо посматрати као један мањи наратив, које је уклопљен у причу о царичиној посвећености свом супругу и владару. Сматрамо да је **прича о Алексијевој болести заправо прича о Аниној нетрпељивости према брату**, кога највероватније можемо идентификовати као неименованог трећег узрочника царево болести. Алексијева болест представља један од конститутивних елемената последње три књиге. Она је истовремено повест о царевом тескобном животу и напорима упркос телесним патњама које је преживљавао, али и персонификација стања у царству и напетости која је владала у породици. Могућност тумачења Алексијеве болести као алегоријски приказ унтарпородичних сукоба, пружила је сама Ана Комнин својим двосмисленим објашњењима о узорцима Алексијеве болести.

Ана је нагласила да постоје три разлога царево болести, од којих је нама најзначајнији трећи, у погледу ког је Ана остала делимично недоречена⁶⁸⁷ – „*А овај трећи разлог царево болести, није га напао само једном и потом се повукао,*

⁶⁸⁶ Несигурност Јована и Ирине Пирошке споменуо је Јован Зонара - "τῷ δὲ τὸ σκέμμα οὐκ ἀνεκτὸν ἐς ἄνδρας ἤδη τελοῦντι καὶ γυναῖκι πρὸ πολλοῦ συναφθέντι τοῦ ἔθνους τῶν Οὐγγρῶν ἀρχηγοῦ θυγατρὶ καὶ παίδων γεγονότι πατρί. ἐδέδοίκει γὰρ περὶ τῇ ἀρχῇ ἢ καὶ περὶ αὐτῇ τῇ ζωῇ <...>" - Ioann. Zon. XVIII 24, 18-22, 748 - То отприлике одговара времену које и Ана Комнин спомиње - у време Ирининог завереништва, Јован је већ био ожењен и имао је децу са Ирином Пирошком.

⁶⁸⁷ Први разлог је била повреда коју је задобио када је вежбао са Татикијем, други разлог је био долазак Франака, када је цар данима седео и слушао њихове захтеве. Тај догађај је, према Аниним речима, погоршао Алексијеве болове у ногама. О узроцима Алексијеве болести – *Alexias* XIV 4,3-8

већ је био увек присутан, његов пратилац... И ако би неко осмотрио природу тог човека (τὴν ἐκεῖνου φύσιν), закључио би да он није био само узрочник болести, већ и сама болест, њен најгори симптом (οὐ μόνον αἰτία νοσήματος ἦν, ἀλλὰ καὶ ἀντικρὺς νόσημα καὶ βαρύτερον σύμπτωμα).⁶⁸⁸

Врло занимљиво у погледу тог трећег узрока цареве болести јесте што је он остао деперсонализован у форми „ἐκεῖνος“. Анино устручавање на овом месту да тачно именује ову особу упућује на размишљање да је највероватније реч о Јовану Комнину.⁶⁸⁹ Штавише, делује да је Ана намерно остала недоречена. За њу је карактеристично да избегава било какав отворен спомен Јована, било именом или владарском титулом. Поготову у сегментима где упућује критику свом брату, избегавање да га прецизније именује владарском титулом или именом је врло упечатљиво. Јован се у потпуности уклапа у Анину тенденцију да „избрише“ његово присуство из Алексијевог окружења, и да му оспори неоспорну титулу цара и автократора.

Још значајније у споменутој епизоди, а везано је за улогу Ирине Дука, јесте што је она за цара припремала пехар меда (ἡ βασιλὶς μέλιτι τὸν кратῆρα περιχρίουσα), трудећи се да му олакша патње, али да су биле веће патње које је пио из пехара горичине коју је донео тај трећи узрок. Царичина улога непрестаног чувара (φύλαξ ἀνυστακτός) није била довољна против тог трећег узрока, упркос њеној великој посвећености.

Иринина борба са Алексијевим „мукама“ њено превијање царевих рана и олакшавање мука, делују потпуно усаглашени са причом Јована Зонаре о царичином непрекидном упирању да се избори за владарско право Нићифора Вријенија, насупрот Јовану Комнину. У оба случаја су приче врло сличне, али је код Ане Иринино политичко деловање представљено кроз мотив њеног „неговања“ цара Алексија.

Од великог значаја је чињеница да Ирина представља главног носиоца радње у последњем поглављу *Алексијаде* (поглавље бр. 11). Њен бол представља један од главних покретачких мотива наратива, а у то је вешто уклопљен и бол Ане Комнин. Њих две заједно, нераздвојне, представљају главне актере приче, баш као

⁶⁸⁸ Alexias XIV 4,8 (64.69)

⁶⁸⁹ cf. Magdalino, *The Pen of the Aunt*, 21

што је то случај код Зонаре и Хонијата, само у далеко другачијој перспективи. На крају управо делује да Анина прича представља један вид потврде ових двају поменутих у односу на које делује директно супротстављена. Међутим, пажљивом анализом Аниних исказа, увидели смо да чак ни ауторка није успела (или није желела) у потпуности да прећути тај метеж и несигурност који су обележили Алексијеве последње дане.

Ирину као протагонисту последње три књиге *Алексијаде* срећемо као главног лика у епилогу наратива о Алексијевој болести који је окончан царевом смрћу. И на овом месту у *Алексијади* се сусрећемо са бројним алузијама које упућују на постојање две супротстављене струје у оквиру комнинског царског дома. Ана је одабрала да као протагонисте приче о Алексијевим последњим данима одабере своје сестре и себе, са Ирином као главним ликом, око чије је патње усмерена радња наратива. Од преосталих чланова великог комнинског икоса, споменут је још само Јован. Ана ни на овом месту у тексту није пропустила да га не именује. Искористивши синтагму „ὁ τῆς βασιλείας διάδοχος“, Ана је упутила свом брату директна критика поводом небриге за цара и жудње за преузимањем власти.⁶⁹⁰

Та породична драма која се одвијала на Алексијевом самртном одру може се јасно осетити у последњем поглављу XV књиге, чак иако ни једном речју Ана не спомиње раздор и проблематично питање наслеђа, о чему извештавају Зонара и Хонијат. Само једна реченица помућује то стилско јединство у причи о Алексијевим последњим данима, уносећи алузију на Иринин неуспех да престо остави својој ћерки. Уоквирена у форму дијалога Анина алузија је и више него јасна. Алексије на самртном одру поставља Ирени питање - *"Зашто допушташ себи да те толико прогони моја смрт и примораваш нас да унапред мислимо о смрти која се неминовно приближава? Зашто не мислиш на себе и на неминовне патње које ће уследити, већ се предајеш бујици туге? - Рекавши то, царици је још више повећао ране патње. А ја сам све покушавала, и заклињем се Богом својим*

⁶⁹⁰ "ἀλλ'ὁ τῆς βασιλείας διάδοχος προφθάσας ὑπέξῃει πρὸς τὸ ἀποτεταγμένον αὐτῷ οἶκημα τὸν τοῦ βασιλέως καὶ ἐπιγνοὺς ἀνὰ νύκτα θάνατον καὶ ἐπέσπευδε τὴν ἐξέλευσιν καὶ ἠπείγετο κατὰ τὸ μέγα παλάτιον." – *Alexias* XV 11,17 (52.55)

*пријатељима и свима онима који ће се у будућности сусрести са овом историјом, да ни мени није било ништа лакше и да сам прошла кроз целу ту патњу.*⁶⁹¹

Овај одељак, врло збијен помало неповезаним догађајима садржи јасну напетост која је владала у палати Мангана, и која је видна највише на Анином освртању на сопствену тугу и тежњу да публици предочи своју патњу, и да их увери да је она исто толико била погођена очевом смрћу.

Кулминацију приче представља тренутак Јовановог заузимања Велике палате током ноћи када је Алексије преминуо, што је пропраћено узнемиреностима у престоници, али не и великим потресом.⁶⁹² Након тог кратког обавештења о Јовановом преузимању престола, Ана је прве речи приписала Ирини Дука - *"Нека све оде у пропаст <...> и круна и царство и целокупна власт и престо и владавина"* (ἐρρίφθω τὰ πάντα <...> καὶ διάδημα καὶ βασιλεία καὶ ἐξουσία καὶ κράτος ἅπαν καὶ θρόνος τὲ καὶ ἀρχαὶ)⁶⁹³.

У слици о Ирининој туги и безумљу након губитка вољеног супруга, евидентна је Анина алузија на несигурну будућност и пропаст царства. Анино дело није окончано са идејом о срећном добу које је уследило јер је цар оставио способног наследника за собом. Она је намерно Алексијеву смрти представила кроз форму ламентације и свеопште туге. У тој причи, главни актер је Ирина Дука, преко које је Ана поручила да царство није отишло у ваљане руке.

Анина реченица, која је приписана Ирини Дука на извесан начин се надовезује на Анину ранију констатацију да је сав Алексијев труд за успостављање мира у царству упропаштен управо *"захваљујући неспособности његових наследника на трону"*⁶⁹⁴. У том смислу и сам крај представља логичан след Аанине идеје, да првенствено **своју амбицију** уоквири у вео туге и јадиковања⁶⁹⁵ над Алексијевом смрћу и да представи читаоцима тај тренутак као тужну и упечатљиву слику о једном крају. Главни носилац туге је била царица Ирина, а уз њу увек присутна и њена кћер Ана, која је желела, да кроз слику Ирининог очаја представи

⁶⁹¹ Alexias XV 11,14 sq.

⁶⁹² Alexias XV 11,17 (52.55)

⁶⁹³ Alexias XV 11,17 (57.59)

⁶⁹⁴ Ἀλλὰ γὰρ συγκατέδωκε τῷ βασιλεῖ πάντα τὰ λώονα, καὶ κενόσπουδος αὐτῷ ἡ σπουδὴ μετὰ τὴν αὐτοῦ παρέλευσιν γέγονεν ἀβελτηρία τῶν διαδεξαμένων τὰ σκῆπτρα – Alexias XIV 3,9 (41.44)

⁶⁹⁵ "и увевљена (Ирина) започе своје јадиковање" (γοερῶς κατῆρχε τῆς θρηνωδίας) – Alexias XV 11,17 (59)

своје лично незадовољство због Јовановог преузимања власти. Није остављен простор за похвалу царевог наследника, већ је дефинитивно стављена тачка на срећно доба Алексијеве владавине – као алузија на несрећно доба које је уследило – у коме су Ирина и Ана остале само да јадикују, опхрване болом и препуштене туги након одласка цара Алексија.

5.3.6.4. „Алексијада“ између Ирине и Ане

Време Јованове владе донело је сасвим нову врсту политичких обрачуна – кроз реторику и књижевност, односно кроз нову идеологију која је установљавана паралелно, на царском двору и у домовима најистакнутијих представника Комнина. У годинама после Алексијеве смрти свакако је најугледнији био „двор“ Ирине Дука.

Прослава рода Дука био је један од главних идеолошких образаца Ирине политике и њеног начиња деловања, кроз који је вршила легитимизацију својих права и права својих одабраних наследника, међу којима је прво место заузимала Ана Комнин.⁶⁹⁶ У том смислу и *Алексијада* представља можда и најзначајније програмско дело Ирине политике, због чега се период после Алексијеве смрти може узети као доба њеног активног деловања, али применом другачијих метода обрачуна са својим противницима. Када је реч о противницима, може се рећи да је на првом месту то Јован Комнин. Иако помало несхватљива Ирина побуда да свог сина лиши престола, она се може разумети само у оквирима чисто породичне идеје, и Ирине тежње да се избори за опстанак *свог* рода. Теза да је Ирина покретачка идеја у завери против Јована била у покушају одузимања круне Комнинима,⁶⁹⁷ делује прихватљиво и логично, посебно када се узме у разматрање *Алексијада* и њена тематика. Међутим, чињеница да је тридесет година након Алексијеве смрти једно монументално историјско дело у тој мери славilo род Дука, говори највероватније о **Аниној непрежаљеној амбицији** да род своје мајке постави изнад Комнина, и да кроз приказ свог изузетног места у оквиру дома Дука

⁶⁹⁶ О специфичном односу између Ирине Дука и Ане Комнин, и о идеологији Дука - Станковић, *Комнини*, 115 sq.

⁶⁹⁷ Станковић, *Комнини*, 122

потврди своју ексклузивност у односу на остале порфирогените. Политичка позадина Алексијаде делује сасвим разумљива, када се узме у разматрање историјски контекст када је дело настало. Било је то време када је дефинитивно установљена династија Комнина, са једном једином царском линијом, која је водила од Алексија, преко Јована до Манојла. У историјским околностима када је Анина амбиција представљала већ потпуну фикцију, разумљиво је сасвим због чега је ауторка изобличила значајне сегменте Алексијеве владавине, и као главне протагонисте поставила чланове рода Дука.

Алексијада је несумњиво један од највећих енкомија Дука, можда понајвише јер су главне заслуге за Алексијев успон припале члановима овог рода, који су, опет, били присутни и у потоњим годинама његове владе, и који су врло суптило уткани у повест. Дело Ане Комнин бисмо, са становишта његовог најзначајнијег идеолошког дискурса могли да назовемо *Алексијадом* Ирине Дука или *Дукијадом* Ане Комнин. У првом случају је то била идеја Ирине Дука да кроз владавину Алексија Комнина представи улогу и значај свог *геноса* у доласку Комнина на власт, а у другом случају је то била идеја Ане Комнин да кроз прославу Дука истакне своје припадање овом царском дому, а самим тим и своју ексклузивност у односу на остале порфирогените комнинског икоса.

5.3.6.5. Ана Комнин или Ана Дука?

Закључак приче о Дукама, и Анином специфичном односу према царском роду своје мајке, било би најзахвалније засновати на сведочењу другог, врло важног извора, у овом случају, Алексијеве епохе. Реч је о типикону манастира Богородице Кехаритомени, који садржи кључне елементе за разумевање породичних односа са гледишта Ирине Дука, у односу на чланове њене најуже породице. Нужно је напоменути да типикон једини доноси податке о Анином боравку у оквиру комплекса овог манастира. И што је веома значајно – Анин боравак ни у ком случају није био живот у заточеништву и осамљености. Адине одаје су се налазиле у засебном делу, издвојеном од самог манастира, и њој је било

дозвољено да води живот одговарајућ и достојан једне царске кћери.⁶⁹⁸ Иако врло строг по својим правилима, Типикон Ирениног манастира, није подразумевао да и царске кћери буду обухваћене његовом строгоћом. На првом месту, као ексклузивни уживалац посебног повлашћеног положаја у ктиторском комплексу своје мајке била је Ана Комнин, којој је завештана целокупна непокретна имовина манастира.⁶⁹⁹

Јединствен однос прворођене царске кћери и њене мајке посведочен је у типикону Ирине Дука, која Ани Комнин и искључиво њеним потомцима оставља наслеђе манастира.⁷⁰⁰ У том смислу је посебно истакнута **унука Ирина Дука**, ћерка Ане Комнин, која је једина од свих унука споменута у делу о комеморацијама - "Τελείσθωσαν τὰ μνημόσυνα τῆς περιτοθῆτου ἐγγόνης τῆς βασιλείας μου κυρᾶς Εἰρήνης τῆς Δουκαΐνης τῆς θυγατρὸς τῆς πορφυρογεννήτου καὶ καיסαρίσσης κυρᾶς Ἄννης."⁷⁰¹

Посебан однос мајке и ћерке, како је посведочен и у типикону Кехаритомене, био је у жижи интересовања још од Шарла Дила и његове романескне слике која је понајвише осликана на основу споменутог извора.⁷⁰² Стога се и ми осврћемо у самом закључку на неизбежни Типикон који, самим тим што представља документ, носи изузетан значај. У одељцима у којима се Ирина осврће на своју прворођену кћер, евидентно је прво и истакнуто место Ане Комнин у односу на сву осталу децу. Близкост између мајке и ћерке посведочена је директно у Ирениној "последњој вољи" да Ани Комнин и искључиво њеним наследницима завешта резиденцијални део свог манастира.

Када је реч о Ани Комнин и њеном односу према својој мајци, осим *Алексијаде*, можда "најобјективније" сведочанство о Аниној политичкој амбицији и свим њеним животним назорима проналазимо у именима њене деце, која нису

⁶⁹⁸ Простор у коме је живела Ана Комнин (још за живота царице), подразумевао је читав комплекс царских одаја у оквиру манастирског комплекса у коме су обитавали царица и њена деца заједно са слугама (и мушким и женским). Имали су велико спољашње двориште, тик уз унутрашње. Gautier, *Kecharitomene*, 138-139. Укратко, овај простор бисмо ради лакшег разумевања могли назвати једноставно секуларним простором у оквиру манастирског комплекса који је био ексклузивно резервисан за царицу и њен најближи породични круг. Анине одаје, како даље видимо у тексту налазиле су се на месту између два манастирска комплекса - Богородице Кехаритомени и Христа Филантропоса, изнад зида који их је раздвајао, са погледом на башту Христа Филантропоса. По Ириној заповести, након Анине смрти, требало је срушити те одаје и подићи зид за још два кубита (2120-2126).

⁶⁹⁹ Gautier, *Kecharitomene*, 137 (2100-2115)

⁷⁰⁰ Gautier, *Kecharitomene*, 139

⁷⁰¹ Gautier, *Kecharitomene*, 123 (1821-1823)

⁷⁰² Дил, *Византијске слике*, 351-378

споменута у *Алексијади*, али су њихова имена остала сачувана. Били су то, Алексије Комнин, Јован Дука, Ирина Дука, Марија Комнин, Константин и Андроник⁷⁰³. Без потребе за дубљом анализом, навођење имена Анине деце у целини представља „одраз у огледалу“ породичне ситуације каква је представљена у *Алексијади*. Андроник и Марија су били издвојени као Анини "вољени брат и сестра", једини у том контексту наведени у њеном делу, од свих чланова комнинског икоса. Име Константин понајвише упућује на Анино непрежаљено сећање за Константином Дуком, али и поред тога, само име Константин је било снажно везано за традиције царске линије Дука. Алексије Комнин је име одабрано из сасвим разумљивих разлога – по оснивачу династије и Анином оцу.

Интересантно је поигравање са братовљевим именом, које није понело презиме царског дома, а самим тим ни симболику имена царског наследника, већ најугледнијег члана мајчиног рода, који је био главни заслужан за Ирнин успон на царски трон. Не можемо са сигурношћу утврдити да ли је Јован Дука Анин одабир због пркоса брату или због омажа свом прадеди, али свакако Јован Дука и ћерка по имену Ирина Дука представљају у потпуности потврду Анине политике, која је подразумевала искључиво прославу мајчиног рода, и идеју о Ани као јединој наследници своје мајке и *геноса* Дука.

⁷⁰³ У просопографској студији о Комнинима, Варзос спомиње само Алексија, Јована, Ирину и Марију - Βαρζός, *Γενεαλογία*, 97. Међутим, у комеморацијама у литургијском делу типика манастира Христа Филантропоса, налази се спомен два преминула сина Ане Комнин - Андроника (21. септембар) и Константина (30. октобар) - Κοινοῦρου –Vannier, *Commémoraisons*, 43, бр. 5, бр. 8. По свему судећи, Андроник и Константин су умрли док су били још деца, због чега их и не проналазимо код Варзоса.

6.

Комнинска "φιλία"

Револуционарну владавину Алексија Комнина обележио је један врло значајан политички феномен, који је остао главна окосница државног устројства, хијерархије и администрације све до самог пада Цариграда. Реч је о систему породичне владавине који је установио Алексије Комнин и који је условио ту врло специфичну унутарпородичну повезаност, али истовремено и подвојеност, снажну спрегу свих чланова комнинског *геноса* и *икоса*, али такође и међусобну суревњивост, која је понекад ишла чак до отворене апостасије. Припадност комнинском *геносу* била је предуслов за титуле и положаје, који су били у директној вези са степеном сродства или блискости са царем.

Већ је прва линија Алексијевих порфирородних наследника имала *de iure* идентична права и привилегије, јер су сва његова деца – почев од Ане Комнин – била рођена у порфири, и као таква, испуњавала су све услове за долазак на царски престо након очеве смрти. Један од најзначајнијих резултата Алексијеве владавине – успостављање династије⁷⁰⁴ – представљао је главно средство дистинкције међу порфирордним наследницима. Алексијево именовање Јована за свог наследника, а потом и крунисање, нужно је условило комешање међу другом децом – Аном и Исаком – која су, идеолошки гледано, себе сматрала најподобнијим наследницима свог оца, не увиђајући различитост у односу на изабраног наследника. Та породична повезаност, која је била толико специфично везана за Комнине да је опевана у богатој литерарној продукцији 12. века, представља за нас значајан феномен за истраживање, јер је тај проблем унет и у *Алексијаду*, и то у оној мери у којој је то било значајно за легитимизацију царских права наше ауторке.

⁷⁰⁴ О установљењу династије Комнина – Станковић, *Комнини*, 289-297

Као најважнија тема, везана са Анину припадност Комнинима, на прво место долази Анина љубав према оцу, односно њена "оцељубивост", како је Ана уобичавала да истиче, користећи се већ утврђеним политичким терминима нове царске идеологије. Интересантно је да је Анин однос према оцу био амбивалентан и да је тај парадокс унет и у саму *Алексијаду* – слика Алексија иде од похвале до покуде, што и не чуди с обзиром на то да је Ана према оцу морала осетити једну врсту дубоког разочарења, јер је своју своју очинску наклоност поклатио најстаријем сину, изигравши њене политичке наде. У том погледу, нужно је истаћи двоструки однос Ане према свом оцу, који је био условљен понајвише Аниним амбивалентним односом према својој баби, моћној Ани Даласин. Ана је своје ставове према оцу и баби исказивала од отвореног дивљења, до прикривене осуде. **Ана Даласин је за Ану Комнин представљала доминантни женски владарски узор.** Међутим, негативна политика њене бабе у односу на род њене мајке Ирине Дука, изазвала једну врсту негодовања наше ауторке, уочљивог у тематици која се бави борбом између Дука и Комнина.

Анализу Адине перцепције *геноса* Комнина, коме је истински припадала и међусобних односа унутар тог рода, према Анином виђењу, нужно је започети од односа мајке и сина, који представља уједно и камен темељац целокупне комнинске моћи и њихове идеје породичне владавине, зачете у Алексијевој идеологији "мајкољубивости".

Мотиви љубави и породичне блискости доминирају у *Алексијади* и они су примењени на чланове комнинског икоса, чији су међусобни односи били дефинисани на тај начин и у другим изворима.⁷⁰⁵ Породична љубав је покретачка емоција Исаковог и Алексијевог заједничког подвига, Аниног подржавања својих синова приликом побуне, али и једне врсте заједничке владавине не само Ане Даласин и Алексија Комнина, већ и Исака Комнина заједно за њима. То нераздвојно тројство између моћне мајке и њена два успешна сина, представља важан мотив у *Алексијади*, који је Исаку дао доминантно и врло угледно место у историји Алексијеве владавине.

Занимљиво је да је породична блискост у неким тренуцима приказана врло живописно и емотивно – у догађајима који су претили да разбију то нераздвојно

⁷⁰⁵ За детаљну анализу овог феномена в. Станковић, *Комнини*, 39-166

тројство мајке и њена два сина, када је Исаков син Јован Комнин оптужен за заверу против Алексија Комнина. Тај изузетно значајан догађај, у *Алексијади* је врло живо приказан, чак неочекивано реалистично, стварајући атмосферу „присуства читаоца“ у тим напетим тренуцима. Ову врло интересанту причу о једном тренутку несигурности унутар чврсто повезане породице Комнина заслужује посебну пажњу, јер је Ана Комнин била **лично погођена** причом **о завери против цара** унутар компактног и блиско повезаног комнинског геноса.

6.1. "Мајка Комнина" (μητήρ τῶν Κομνηνῶν)

Ана Даласин представља једног од три најзначајнија женска лика у *Алексијади*. Уз Ирину Дука и Марију Аланску, она се издваја као још један од модела – узора Ане Комнин, који су, због личне важности за нашу ауторку, заузели истакнуто место у историји Алексијевог владарства. Као што је то случај и са претходна два женска лика, лик Ане Даласин у *Алексијади* представља највеће по свом обиму – и врло значајно по квалитету описа – сачувано сведочанство о овој моћној жени.

Лик Ане Даласин у *Алексијади*, међутим, не представља искључиву литерарну креацију Ане Комнин. Њена баба јесте заузимала истакнуту улогу у доласку Алексија на власт, али и у потоњим годинама његове владе. Један од најкориснијих описа те врло важне политичке улоге коју је имала Ана Даласин имамо сачуван у *василикос логосу* Теофилакта Охридског, посвећеном Алексију Комнину, у којем Ана Даласин има истакнуту улогу врло сличног концепта као и у случају похвалне беседе за цара Константина Дуку и места Марије Аланске у његовом животу.⁷⁰⁶ У случају *Алексијаде*, улога Ане Даласин није искључиво везана за Алексија Комнина – иако јесте примарна – већ је њена улога везана и за личну перцепцију ауторке у погледу важног сведочанства о неоспорном политичком успеху једне жене.

Сматрамо да се то двојство Аниног односа према својој баби управо може објаснити из два угла –

- Из угла владарског узора, који је условио Анин изузетно похвални тон.

⁷⁰⁶ О Ани Даласин у Теофилактовом говору детаљније у поглављу „Публика“.

- Из угла сукоба са Дукама, који је условио Анину критику.

Ана Даласин је за Ану Комнин представљала несумњиво најистакнутији владарски пример једне жене. С друге стране, Ана Даласин је водила политику противну политици цезара Јована Дуке и уопште, целокупног *икоса* Дука, због чега је неминовно Ана Комнин у неким тренуцима своју бабу подвргла критици, а посредно и свог оца, истицањем посебности односа између мајке и сина.

Тај амбивалентан однос према Ани Даласин, проширује се, дакле, и на Алексија Комнина и представља један од врло значајних мотива *Алексијаде*, као најличнији печат наше ауторке. Амбивалентан став Ане Комнин према својој баби и свом оцу је директно пренесен у *Алексијаду*, због чега понекад имамо неочекиване обрте у приповедању и прикривене негативне ставове према главама комнинског икоса. У том погледу, Ана још једном потврђује своју потпуну идеолошку припадност мајчином роду, јер је у односу на ставове своје бабе и свог оца према Дукама, и превасходно према питању Ирине Дука, Ана изградила своје виђење најважнијих личности своје историје.

Лик Ане Даласин у *Алексијади* је слојевит – у похвалу владарске способности „мајке Комнина“, увијена је покуда Алексија и његовог подређеног односа према својој мајци. Али и однос Алексија и Ане Даласин није монолитан. Истицање Алексијеве „подређености“ и чак „сервилности“ у односу на моћну мајку, Ана је искористила за хвалоспев о женској владарској способности и преимућству жене над мушкарцем.

Владарску способност Ане Даласин, Ана нашироко хвали, као и њену политичку способност која је понајвише истакнута у прве три књиге *Алексијаде*, што нас води до другог значајног проблема – улоге и места Ане Даласин у владавини Алексија Комнина, према сведочанству Ане Комнин. Похвални приказ своје баке, вешто уклопљен у форме панегирика Ана у континуитету наводи до закључења треће књиге, односно до успона Алексија Комнина и његове консолидације власти. У том смислу, крај треће књиге представља и врхунац политичке моћи Ане Даласин, која је величанствено посведочена у *хрисовуљи* коју Ана дословно цитира. Реч је о врло важном документу са почетка Алексијеве владавине, којим је целокупну управу над администрацијом – у тренутку када је он на ратном походу – препустио својој мајци. Захваљујући Ани Комнин, ми имамо

документовано сведочанство о том несвакидашњем блиском односу између мајке и сина, али и о прилично великом утицају који је Ана Даласин имала у првој деценији Алексијеве владе - *"Ништа није једнако саосећаној и мајци која воли своје дете (συμπαθοῦς καὶ φιλόπαιδος), нити постоји снажнији чувар, било да предвиди опасност или било коју другу неочекивану несрећу. Ако она нешто пожели, она је стамена у својој жељи, ако моли, њене молитве ће бити подршка и непобедиви чувари. Таква је била још од најраније моје младости, најсветија мајка наша и господарица наша у свему, наш хранитељ и одгојитељ (ἡ ἡγιασμένη μήτηρ αὐτῆς καὶ δέσποινα τὰ πάντα μοι γεγονυῖα καὶ τροφὸς καὶ ἀναγωγός)<...> ми смо једна душа у два тела (μία ψυχὴ ἐν διηρημένοις σώμασι διεγνώσθη), и по милости Христа, тако је до дана данашњег<...>Бринући изузетно о државним финансијама и политици, пронашао сам идеално и поверљиво упориште - целокупна државна управа (ἡ τῶν ἀπάντων διοίκησις) треба да буде поверена мојој пресветој и пречасној мајци (τῇ ἡγιασμένη καὶ πανευτυχεστάτῃ μητρὶ αὐτῆς)<...> И све што она изрекне или напише има обавезујућу моћ као да је сам цар заповедио<...>"*⁷⁰⁷

Алексијева хрисовуља симболизује потврду моћи Ане Даласин и закључује приче о њеној политичкој борби за консолидацију своје породице са коначним циљем заузимања царског престола. Након тога, интензивност присуства lika Ане Даласин губи на снази, али су кратки спомени у *Алексијади* углавном усмерени на њену заједничку управу са сином Исаком, у тренуцима када је Алексије ван Цариграда на ратном походу. У фокусу Аниног интересовања била је улога Ане Даласин у доласку Алексија на престо и у консолидацији његове моћи. Такође, **слика сукоба између Дука и Комнина је усмерена на сукоб између Ане Даласин и цезара Јована Дука, два предводника рода, који су били подједнако утицајни и моћни.** И у овој причи је Ана истакла подједнако важну и значајну улогу ове моћне жене, која је била равноправни противник цезару Јовану Дуки.

Ана је изричита када прича о сукобу између Дука и Комнина - *"А Дуке нису ништа слично имале на уму"*⁷⁰⁸ *<...> већ су, пошто је мајка Комнина према њима гајила нескривени гнев (τῆς μητρὸς τῶν Κομνηνῶν ἀπροφάσιστον κατ'αὐτῶν μῆνιν),*

⁷⁰⁷ Наводимо делове из хрисовуље која је изнета у целини - *Alexias* III 6,4 (44.95)

⁷⁰⁸ Ово се односи на сумње у погледу блискости Марије Аланске и Алексија.

били у страху од ње, како сам их често чула да говоре (ὡς πολλάκις διηγουμένων ἀκήκοα)."⁷⁰⁹

Из наведеног цитата можемо указати на две поруке ауторке:

- О тежини и озбиљности сукоба
- О дуготрајности сукоба

За дефинисање сукоба између "мајке Комнина" и Дука, Ана је искористила врло симболичну реч – μῆνις. Реч "гнев" неприкривено алудира на један од најважнијих покретачких мотива *Илијаде* – на Ахилов гнев.⁷¹⁰ Већ у првим стиховима епа опеван је гнев Ахила, који представља мотив првог дела *Илијаде*, усредсређеног на велики сукоб између Ахила и Агамемнона. Тај сукоб је даље прозвео бројна страдања Ахејаца, јер Ахил није желео да узме учешћа у борбама, из пркоса према краљу, који је неправедно према њему поступио.

Врло симболичну реч "гнев", која носи значење великог сукоба, Ана је искористила за лични и емотивни став Ане Даласин према Дукама. Од другог поглавља могуће је пратити развој тог сукоба, који представља централну тему III књиге, а самим тим и један од важних покретачких мотива *Алексијаде*, исто као и *Илијаде*.

Тешко је са сигурношћу говорити о озбиљности сукоба између Ане Даласин и Дука. Извесно је једино да је Ана Комнин искористила, највероватније тенденциозно, једну од најзвучнијих речи хомерског речника, која је са собом носила јасно значење. Сукоб је, како из даљег текста сазнајемо, био између Ане

⁷⁰⁹ *Alexias* III 2,1 (74.78)

⁷¹⁰ Осим што ова реч алудира на Ахилов гнев, она је, када се погледа *Алексијада* у целини, коришћена ретко. Када ју је користила, Ана је то чинила углавном за опис емоција отворених и непомирљивих непријатеља. Односно "гнев" код Ане Комнин представља негативну емоцију која покреће ликове на активно деловање против некога. Навешћемо примере - гнев Борила и Германа против браће Комнина (τὴν μῆνιν τῶν δοῦλων) изазван је "завишћу" (τὸν φθόνον), која је још једна врло значајна покретачка емоција у рангу књижевног мотива - *Alexias* II 4,6 (59); Гнев Ане Даласин против Дука- *Alexias* III 2,1 (7); Гнев против цара који је покренуо његове непријатеље описан је у више случаја - Гнев великог Алексијевог противника епископа Лава Халкидонског (πρὸς τὸν αὐτοκράτορα ἔτρεφε μῆνιν) - *Alexias* V 2,6 (21), и у случају Бохемонда, Алексијевог архинепријатеља, што на овом месту посебно истичемо, и што је Ана напоменула чак два пута (ὁ Βασιμῶντος ὡς παλαιὰν μῆνιν κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος τρέφων) - *Alexias* X 5,10 (83), (ὁ Βασιμῶντος παλαιὰν μῆνιν κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος τρέφοντες) *Alexias* X 9,1 (14) ; Гнев крсташа који је одавно постојао против Цариграда, и који је поново оживео Бохемунд (τὴν ἀνέκαθεν τῶν βαρβάρων τούτων μῆνιν κατὰ τοῦ ἡμεδαποῦ γένους ἀνερεθίσας) *Alexias* XII 8,5 (87.88); а потом и "Гнев Божји" који се стуштио на "варварску" односно крсташку војску (*Alexias* XIII 2,4 (73)), као и гнев "Сатаниних слугу" против свог вође Василија Богумила, јер их је издао (μῆνις δ' ἦν, ὡς εἶκε, τῶν ἀμφὶ τὸν Σαταναῆλ δακνόντων ἐξωργισμένων) - *Alexias* XV 8,7 (31.32)

Даласин и цезара Јована Дуке, који су се борили да на патријаршијски трон доведу (односно да задрже) свог претендента – у случају Ане Даласин био је то Евстратије Гарида, а у случају цезара, патријарх Козма. Главни спор је био крунисање Ирине Дука, али је Ана **првобитно** јасно истакла да је гнев Ане Даласин био **усмерен на Дуке**. У овом податку, Ана је преносила ставове своје мајке чији је највећи противник била Ана Даласин.⁷¹¹ Због тога је „мајка Комнина“ издвојена као иницијатор тог сукоба, у коме је једини „персонализовани“ учесник Ана Даласин. Тек у даљем току радње Ана је истакла борбу између два предводника својих родова, али је цезарово учешће у сукобу представљено само као одговор на нетрпељивост Ане Даласин према целокупном његовом роду, којој су и упућене оптужбе за почетак сукоба.

Актуелност и дуготрајност сукоба између Ане Даласин и Дука, Ана додатно истиче у завршном делу цитираног пасуса у који уводи и себе реченицом – *"како сам често пута чула"*. Ана је на посредан начин указала на хронични проблем тог великог сукоба и на чињеницу да никада нису изглађени односи између "мајке Комнина" и Дука. Уколико је Ана често била у прилици да о томе чује од припадника мајчиног рода, не прецизирајући од кога тачно, а тиме и генерализујући сукоб, онда остаје да закључимо да је тај сукоб дуго живео, вероватно до самог краја живота Ане Даласин. Из Аниног пасуса стиче се утисак да је "мајка Комнина" имала проблем са целокупним родом, што додатно добија на снази самом чињеницом да Ана не објашњава разлоге тог сукоба. Анин негативан став према својој баби у овом питању је очигледан, јер је изоставила објашњење

⁷¹¹ Са приличном сигурношћу бисмо рекли да тај сукоб између Ане Даласин и Ирине Дука никада није разрешен. Такво стање ствари је највише видљиво у Иренином типикону манастира Богородице Кехаритомени, у делу о комеморацијама. Наиме, једино Ана Даласин, иако споменута, **није именована**, већ се на њу Ирина осврће следећи речима, са даном сећања 1. новембра - *"τελείσθωσαν τὰ μνημόσυνα τῆς ἡγιασμένης μου δεσποίνης καὶ πενθερᾶς τῆς βασιλείας μου"* - Gautier, *Kecharitomene*, 125 (1857-1858). Ову изненађујућу особеност ни у ком случају не бисмо приписали случајности, с обзиром на то да је део о комеморацијама врло прецизан у погледу именовања чланова оба царска рода - осим што се наводе пуна имена, наводе се и титуле. Сличну ситуацију имамо у комеморацијама за типикон Христа Филантропоса, које спадају у накнадни додатак првобитном типикону, и чији је вероватни аутор Ирина Дука - 1. новембра се прославља сећање на "монахињу Ану, цареву мајку". Врло скроман и сажет спомен Ане Даласин, која је повезана искључиво са царем, и једноставно дефинисана као монахиња, за разлику од мајке Ирине Дука која је споменута као "монахиња Ксени, мајка свете владарке, протовестијарија". - Μ. Κουρουπου-Ј. F. Vannier, *Commemorations du monastere du Christ Philantrope*, 43 (бр. 9), 45 (бр.11). Ситуација у оба типикона указује на једну врсту "потиснутости" или чак немилости Ане Даласин, а с друге стране, када је реч о Кехаритомени, указује и на очигледну суревњивост између Ане Даласин и Ирине Дука, која није превазиђена чак ни у тексту манастирског Типика.

које би могло да оправда Ану Даласин. Штавише, она је представљена као иницијатор сукоба. Дуке су на овом месту они који трпе гнев, а самим тим и неправду, емоције које остају поприлично неразјашњене, ако се за извор узме искључиво *Алексијада*.

Приповест о сукобу "мајке Комнина" и Дука, није укључила Алексија Комнина на директан начин. Његово одсуство у овом сукобу је прилично изненађујуће, и оно указује на Алексијево подржавање мајчиних ставова. Ана се није потрудила да га истакне као браниоца Ирининог царског права, већ је ту улогу је наменила Георгију Палеологу.

Одсуство Алексија је приметно и упечатљиво у овим догађајима, и очигледно представља намерно „ћутање“ Ане Комнин посредством кога је свом оцу упутила критику. Једина назнака, која може бити и потврда претпоставке о Аниној критици оца јесте завршна реченица поглавља о борби између Ане Даласин и цезара Јована Дуке, када је Ирина коначно крунисана, у коме наводи следеће – *"А ове речи су објавили господарици (τῆ δεσποίνῃ), јер је тако наређено свима да је зову, по жељи мајкољубивог цара (τοῦ φιλομήτορος βασιλέως)"*⁷¹².

У овом случају Ана не користи своје уобичајено именовање цара, као „свог оца“, већ га дефиниште као „мајкољубивог цара“, што је врло значајно јер Ана не пропушта да *присвоји* свог оца, особито у најважнијим тренуцима његове владавине. Важан термин политичке царске идеологије „мајкољубив“, на овом месту је употребљен са нескривеном дозом сарказма, послуживши ауторки да директно оптужи цара за његово подржавање мајке у овом сукобу. Царски термин „мајкољубивости“ овде је практично преиначен у подругљиво значење „маминог сина“, који је подржао своју мајку насупротив својој жени.

Анина критика Алексија усмерена је превасходно на његов однос према Ани Даласин, а следствено томе, на његов однос према супрузи, и њеној мајци. Иако Ана то децидно не наводи, нити икада даје и најмању назнаку неуобичајеног супружничког односа и неизвесних околности у којима је Ирина провела прве године свог брачног живота, она упадљивим и **константним истицањем Алексијево привржености мајци** управо исказује свој негативни став – *„Мој отац, када је завладао царством, примио је на себе све муке и зној рата<...> а њу*

⁷¹² Alexias III 2,7 (80.82)

је поставио за **господара** (*ἐκείνην δὲ δεσπότην καταστησάμενος*) и њене наредбе је слушао и испуњавао као **слуга** (*τὸ παρ'ἐκείνης κελεύόμενον καθάπερ δοῦλος ἔλεγέ τε καὶ ἔπραττεν*). Цар ју је изузетно волео и ослањао се на све њене жеље (толико је био **мајкољубив**) и своју десну руку је учинио слугом њених заповести, а свој слух је уподобио слушању њеног гласа, и у свему би се са њом сложио - било да је нешто подржавала или да нешто није одобравала.⁷¹³

Ана не пропушта да истакне Алексијеву покорну приврженост мајци, представљајући га као њеног послушника. Употребљена реч *δοῦλος* иако често у значењу једног вида поштовања господара – а у овом случају примењена у односу послушности и покорности сина према својој мајци – може бити схваћена на први поглед као позитивна оцена једног карактера. Међутим, целокупни утисак овог одељка одаје управо супротан став. Именовање Ане Даласин мушком именицом „господара“, затим коришћење речи „слуга“, која је у нашем случају примењена на једног цара, указују на нужан опрез приликом тумачења. **Ана Даласин је представљена као апсолутни господар и наредбодавац, особа којој је Алексије био у потпуности повинован и покоран** – што Ана додатно оснажује још једном, саркастичним коришћењем врло значајног термина „мајкољубив“. Уосталом, онда даље наводи – „**Стање ствари је било следеће: он је имао све прерогативе царске власти, али је она управљала царством.**“⁷¹⁴

Специфичан однос између мајке и сина је припадао несумњиво „историјској реалности“ породичних односа и расподеле власти у царству у првој деценији Алексијеве владе. Међутим, тако отворено инсистирање на Алексијевом покорном и подређеном односу према својој мајци и на његовој „мајкољубивости“, односно блискости са својом мајком, којој је та блискост и донела фактичку управу над царством, упућују на једну врсту критике ауторке, која је хероја своје епопеје представила као „савладара“ своје мајке.

Овде долазимо у другу сферу критике Алексија коју је Ана спроводила путем „осликавања“ специфичности унутаркомнинских односа. Слику односа Алексија и Исака, коју доноси Ана, могуће је упоредити са односом Ане Даласин и Алексија. У оба случаја, **Алексије је имао кључну помоћ својих најближих**

⁷¹³ *Alexias* III 7,4 (36.44)

⁷¹⁴ *Alexias* III 7,5 (44.45)

сродника – за успешно освајање царског престола имао је помоћ старијег брата Исака, а за успех потоње владавине, главна заслуга је припала његовој мајци, али такође и брату. Оно што би представљало заједнички именитељ за обе ситуације јесте феномен комнинског заједништва, које представља врло важан мотив у књижевности овог периода. Са друге стране, реч је о томе да **херој Алексијаде готово никада није деловао самостално**. Та врло важна ставка остаје као један од најснажнијих утисака након читања целокупне историје – Алексије никада не би заузео царски престо да није имао помоћ свог брата и своје мајке, а такође не би тако успешно владао да државне послове, у тренуцима када је морао бити присутан на бојном пољу, није оставио својој моћној мајци и способном брату.

Као и у погледу Аниног односа према Ани Даласин, тако и у погледу њеног односа према Алексију Комнину, ми немамо монолитну слику. То је и сасвим разумљиво с обзиром на то да је везаност аутора за догађаје о којима прича врло лична и емотивна, и да је њен однос према члановима своје породице уткан на бројним нивоима у главну повест. Анино писање се може квалификовати као писање од отворене похвале до отворене покуде, са свим скривеним елементима између те две крајности.

Сведочанство о томе да је Ана Даласин била неоспорни и фактички господар царства – *„састављала је законе, управљала и уређивала све; све њене наредбе, било писане или усмене он је потврђивао својим печатом или речју и, можемо рећи, он је њој био средство за управљање царством, али не и цар.“*⁷¹⁵ – доноси два закључка:

- о степену Алексијеве зависности у односу на своју мајку, и
- о амбициозној природи ове несвакидашње жене – црти која је највише одговарала карактеру Ане Комнин.

Као једини царски пар на овом месту, издвојени су Ана Даласин и Алексије, а не Ирина Дука и Алексије. Ситуација се мења, тек до пред сам крај *Алексијаде*, када Ирина коначно добија своје истакнуто место. Такав сплет околности, како је представљен у *Алексијади*, свакако потврђује сумњу у политичку изолованост Ирине Дука и говори чак о једној врсти немилости у којој се нашла, подређена

⁷¹⁵ Alexias III 7,5 (46.48)

челичној вољи своје свекрве. Међутим, **Ану лично занима искључиво политички аспект деловања истакнутих жена**, због чега се Ана Даласин, Марија Аланска и Ирина Дука сукцесивно смењују у *Алексијади*, а у неким деловима су у потпуности занемарене. Само на местима где су оне узимале активног политичког учешћа – и где је њихова делатност усмеравала одлуке цара Алексија, или је, Алексије деловао као зависан од њихове воље, помоћи или неге – тамо је Ана Комнин своју нарацију усмеравала ка својим женским протагонистима.

Прича о владарској способности „мајке Комнина“, о њеним политичким потезима, и о њеној владавини, припада „аутобиографском дискурсу“ наше ауторке. Ана Комнин је, као истоимени потомак своје бабе, сигурно видела себе као њеног директног наследника у владарском смислу, сматрајући Ану Даласин својим најславнијим владарским узором. Једино у пасусу у коме образлаже владарску способност "мајке Комнина", Ана користи присвојну заменицу и именује Ану Даласин, по први и једини пут као **своју бабу** - *"Вероватно би неко на овом месту замерио мом оцу што је државну управу поверио гинекеју, као и све послове царства. Али познавши мудрост те жене, и њену врлину, њен ум, и невероватну енергију коју је она поседовала, отпале би сумње, а оптужба би била замењена дивљењем. Таква је била моја бака (ἑμὴ μάμμη), најспособнија у управљању царством, у успостављању поретка и целокупне државе на најбољи могући начин. Била је способна за владавину, не само над Римским царством, већ и над свим царствима, над којима сунце сја"*.⁷¹⁶

Овај политички манифест који слави **женску способност** управљања царством директно је у вези са Анином самопохвалом и истицањем тог **женског принципа**, који је, можда не случајно, остао забележен и у историји Никите Хонијата.⁷¹⁷ Ана је кроз овакво представљање lika Ане Даласин вероватно желела да легитимише сопствено владарско право, које јој је било одузето само због рођења **мушког** наследника. Ана Даласин је као најбољи женски пример комнинског икоса послужила као узор Ани Комнин, њеној наследници, у жељи да оправда свој легитимитет, насупрот Јовану Комнину, који је био наследник свог

⁷¹⁶ *Alexias* III 7,2 (11.19)

⁷¹⁷ Алузија код Никите Хонијата на Анину несвакидашњу природу и њено обрачунавање са Вријенијевом мушкошћу, упућују свакако на једну врсту генералног става који је могао владати у односу на Ану Комнин, њену "нетипичну" женску природу и ту вероватно опште познату политичку амбицију. - cf. Nic. Chon., 10 (52.56)

оца. Следствено томе, Ана је Алексију умањила иницијативу у многим пословима царства. У многим случајевима је његово деловање исказано кроз **посредовање жена**. Жене играју кључну улогу у Алексијевом животу – као чуварке његовог царства, државног поретка и његовог живота. Женски принцип,⁷¹⁸ као један од неизоставних феномена Алексијеве владе, најјасније је изражен у *Алексијади* Ане Комнин, у политичком манифесту жене која је врло енергично бранила сва права која су јој припадала, и која је сматрала да су јој одузета. Због тога је лик Ане Даласин тако велелепно приказан, иако, како смо покушали да истакнемо, сам однос Ане Комнин према својој баби одише антагонизмом и недоследношћу.

Ана је, по свему судећи, у владарском пару Ане Даласин и Алексија Комнина видела себе саму и свог супруга, и своју неостварену амбицију - да завлада заједно са својим мужем, са њим као номиналним царем, и њом као истинским владаром. О томе стичемо утисак из Анине потребе да оправда *"ту вероватно чудну околност што је својој мајци указао толику част и препустио јој узде царства, и док је она метафорички возила двоколице царства, он је само трчао крај ње и делио са њом само царску титулу."*⁷¹⁹

Нићифор Вријеније је у тим расподелама улога, могао имати само номиналну улогу цара, судећи по утицају женског *круга*, предвођеног Ирином Дуком, али и према писању Јована Зонаре и Никите Хонијата. Нијансе тих односа се могу пратити у примеру односа између Ане Даласин и Алексија Комнина у коме је доминантна улога припала моћној и амбициозној жени која је управљала целокупним царством, *„боље него било који мушкарац“*. Слика овако представљених односа у *Алексијади* упућује на разумевање политичке позадине дела и начина на који је Ана Комнин желела себе да представи својој публици.

Детаљно разматрање овог проблема нас наводи да у опису Ане Даласин препознамо аутобиографски опис Ане Комнин који нам је о себи оставила – *„Она је била највећа почаст, не само за женски, већ и за мушки род, била је украс целокупног људског рода<...> Толико је изузетна и света била ова жена. Њена*

⁷¹⁸ О комнинским женама је доста писано и расправљано у литератури. Навешћемо само неке од наслова – Leib, *Le role des femmes*, passim; Reinsch, *Eine Gebildete Frau*, passim. Garland, *Empresses*, 180-199; Hill, *Alexios I and Imperial women*; Hill, *Power, Patronage and Ideology*, passim; Mullett, *Disgrace*; Mullett, *Aristocracy and Patronage*; Gouma-Peterson, *Passages to the Maternal*, passim. Станковић, *Комнини*, 98-148, 150-166, 202-209, 229-234, 254-270,

⁷¹⁹ *Alexias* III 7,1 (1.5)

мудрост је превазилазила мудрости свих од давнина прослављених жена, као што сунце надсијава звезде. Какав говор би могао да опише њену самилост према сиротињи и издашне дарове које је давала онима који су пружали руке? Њен дом је био заједничко коначиште, подједнако за њене рођаке, као и за странце. Посебно је ценила свете монахе и са њима је обедовала и нико је никада није видео за столом без монаха. Њен карактер је јавности деловао као онај који је достојан анђела, али и који је истовремено и демоне плашио<...> Она је била окренута дубоком размишљању, увек за опште добро, а не за пропаст, како су неки мрмљали, као и за спас већ разрушеног царства<...>"⁷²⁰

Анин опис карактера своје бабе, и њеног опхођења према људима, али и њеног односа према царству, идејно се уклапа у лични концепт Адине политичке визије. Ана Даласин, достојна једне величанствене похвале, према речима саме унуке, била је Анин идејни и најважнији политички претходник – она је њеној амбицији давала неопходан легитимитет.

И можда управо због такве слике коју је стварала о моћној и успешној жени, која је достојанствено господарила у том мушком свету, показући се способнијом чак и од њих, спремна да добро води било које царство над којим сунце сија, Ана није оставила сведочанство о њеном крају. Повлачење са политичке сцене и смрт Ане Даласин до данас остају опскурни, што представља један од изненађујућих куроизозитета када је реч о изворима комнинске епохе. У поређењу са значајем Ане Даласин, врло је неочекивано што су околности њеног силаска с власти остале прилично неразјашњене.⁷²¹ То додатно сугерише на врло вероватан "пад у немилост", ако би се тако могао дефинисати одлазак Ане Даласин, и њено фактичко препуштање власти Алексију Комнину, који је тек од тог тренутка заправо самостално завладао. Једино код Јована Зонаре ми имамо алузију на принудно повлачење Ане Даласин, али више од тога није остало записано.⁷²²

Ана Комнин последњи пут спомиње своју бабу у догађајима из 1095. године када делује да је још увек на врхунцу своје моћи.⁷²³ Након тога, она у потпуности

⁷²⁰ Alexias III 8,2 (63.92)

⁷²¹ Том проблематиком се бавио Стивен Рансиман, изневши претпоставку да је "немилост" Ане Даласин била у вези са њеном наводном наклоношћу јеретичком покрету влахернита. Опширније - Runciman, *The End of Anna Dalassena*, passim.

⁷²² Ioann. Zon. XVIII 24, 8-18, 746

⁷²³ Alexias X 4,5 (63.67)

нестаје из повести, без било каквог додатног објашњења ауторке. Прича о Ани Даласин нема свој логичан завршетак у *Алексијади*. Интересантно, Ана Комнин је споменула смрт своје бабе, али својој публици није оставила више од саме констатације да је Ана Даласин умрла. Околности смрти Ане Даласин, описане су у оквиру екскурса о астролозима који су се појавили на Алексијевом двору и у причи о пророчанству Алексијеве смрти које му је погрешно изрекао извесни Катананкис Атињанин. Ана Комнин истиче да је Катананкис погрешно прорекао датум цареве смрти, али да су се догодила два чудна догађаја - на датум првог пророчанства умро је лав који је чуван у палати, а на датум другог пророчанства умрла је царева мајка - "умрла је **царица Ана** и његова мајка на дан који је Катананкис прорекао" (ἐτεθνήκει δ'ὁμοῦς ἡ βασιλὶς Ἄννα καὶ μήτηρ αὐτοῦ κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἣν ὁ Κατανάγκης προεῖπεν)⁷²⁴.

Врло је индикативно што Ана не наводи ни дан, ни приближан датум, нити било који близак догађај који би се могао везати за смрт Ане Даласин. Изгледа да Ана намерно није наводила датум из разлога да не би била принуђена да говори о околностима тог догађаја, а самим тим и о околностима повлачења Ане Даласин. **Ана Даласин, према *Алексијади*, званично никада није окончала своју успешну политичку каријеру.** Она је, и у последњем помену (из 1095), још увек боравила у палати и активно је учествовала у државним пословима. Осим тога, у овом одељку ми имамо потврду *магичне повезаности* Алексија и Ане Даласин. **На пророчанство о Алексијевој смрти умрла је царица Ана.** Ана је, на овом месту, литерарном конструкцијом оставила једну важну поруку назвавши врло симболично своју бабу „**ἡ βασιλὶς Ἄννα**“. Интересантно, ово је **први и једини спомен Ане Даласин на овај начин.** Ана ју је у целој *Алексијади* називала или опште познатим термином „мајка Комнина“, затим „царева мајка“ или само „мајка“, а када ју је насловила именом (три пута у истом поглављу) учинила је то једном у пуном називу „Ана Даласин“, а два пута наводећи само презиме „Даласина“⁷²⁵.

⁷²⁴ *Alexias* VI 7,5 (50.51)

⁷²⁵ "<...> ἡ μήτηρ τῶν Κομνηνῶν, ἡ Δαλασσηνὴ Ἄννα<...> -" *Alexias* II 5,1 (13); "<...> ἡ Δαλασσηνὴ καὶ μήτηρ τῶν ἀριστέων ἐκείνων παίδων<...>" - *Alexias* II 5,3 (38); "ἡ δὲ Δαλασσηνὴ πρὸς αὐτοῦς<...>" - *Alexias* II 5,5 (60)

Именовање бабе као „царице Ане“ делује врло намерно, као **један вид сетног осврта на званично непостојећу царицу под тим именом**, а самим тим поново као директан аутобиографски осврт ауторке, и њено самопоређење са својом успешном претходницом. Освртом на структурално место овог одељка, закључак је недвосмислен – након само пар пасуса следи велелепна прича о рођењу првог царског детета – **те „нове“ Ане, која је, иако не истински и исторично, барем структурално, дошла на свет након смрти „царице Ане“.**

6.2. „Орест и Пилад“

Један од најупечатљивијих примера блискости унутар комнинског икоса представља случај Исака и Алексија Комнина. Љубав између два брата је један од покретачких мотива приче о Алексијевом успону на трон. Мотив заједништва озваничен у употреби термина "Комнини" (οἱ Κομνηνοί), под којим су се увек и искључиво подразумевали Исаак и Алексије, представља један од важних, не само књижевних, већ и политичких мотива *Алексијаде*. Он представља идеју о заједничком освајању власти и о чврстој унутарпородичној повезаности комнинског геноса. Такође, и целокупна потоња Алексијева владавина, како је представљена у *Алексијади*, одише идејом чврсте породичне повезаности и успешне владавине Ане Даласин, Алексија и Исака Комнина. То нераскидиво тројство, литерарно је конституисано већ у првој књизи – у којој је увод посвећен почетку Алексијеве каријере и бризи његове мајке за своје синове. Уз ту симболичну везу између Алексија и Ане Даласин, истакнута је веома значајна веза између Исака и Алексија, која је представљена као заштитнички однос старијег брата према млађем.

6.2.1. Исаак Комнин – ἀπρόφυρον βασιλέα

Исаак је био Алексијев заштитник, и у том смислу је помагао његов успон, и представљао на извешан начин његовог претечу и узора. У првом поглављу I књиге, Алексије отпочиње војну каријеру под командом свог брата – *"Мој отац*

*Алексије, био је под заповедништвом свог брата, и ратовао је директно под њим, коме је поверена команда над целокупном војском истока и запада".*⁷²⁶

Фокус се, након тога, одмах усмерава на Алексија, и на његове подвиге, а Исак ступа на сцену поново у II књизи, која представља почетак нарације о успону Комнина. На почетку друге књиге сазнајемо да је, за време Алексијевих подвига против бројних побуњеника у царству, Исак боравио на истоку, где му је поверено место дукса Антиохије, где се истакао у многим ратовима и биткама, освојивши много трофеја.⁷²⁷ Због тога је и цар Михаило Дука именовао Алексија у борби против Урсела од Бајеа. Успон браће Комнина, који је започет за владе Романа Диогена (Манојло и Исак), а настављен за владе Михаила Дуке (Исак и Алексије), свој даљи успон је забележио и за владе цара Нићифора Вотанијата који је изузетно ценио и Алексија, "не мање од Исака" (καὶ τοῦ Ἰσσακίου οὐκ ἔλλατον). Иако врло суптилно, и **на овом месту је дато преимућство Исаку, који је био старији, угледни брат** - наследник и настављач најстаријег Манојла.

Може се рећи да од почетка друге књиге идеја "заједништва" два брата долази у први план, када цар Нићифор, обојицу позива за свој сто, исказујући на тај начин велику наклоност према браћи Комнинима. То је био и разлог покретања зависти Борила и Германа против њих, што је, уједно, и главни узрок побуне, како је Ана то представила. Један од главних покретачких мотива побуне Комнина, у смислу емоција које покрећу учеснике на радњу и деловање представља управо "завист" (φθόνος) двојице варвара против браће Комнина – „*То је (Вотанијатово позивање браће за трпезу) распалило против њих завист (κατ' αὐτῶν φθόνον) два варвара, Борила и Германа. Гледајући како је цар према њима био благонаклон, почели су да одашиљу своје стрелице зависти (ταῖς τοῦ φθόνου τοῦ ξείας βαλλόμενοι)*<...>.“⁷²⁸

Врло значајна тема друге књиге јесте обострано заједништво – Борила и Германа против Исака и Алексија – што на првом месту сведочи о подједнаком угледу браће Комнина. Завист која је усмерена против **обојице браће** представља,

⁷²⁶ Ова реченица уводи идеју о Исаковом надмоћном положају над Алексијем. Исак, како је представљен у *Алексијади*, и намера нам је да истакнемо, никада неће бити у подређен Алексију, већ ће остати равноправан и именован врло специфичним термином који је указивао на његов положај "цар без порфире". *Alexias* I 1,3 (39.41)

⁷²⁷ *Alexias* II 1,1 sq.

⁷²⁸ *Alexias* II 1,3 (19.22)

истовремено, идеју о њиховом **заједничком успеху**, и о њиховом потоњем, **заједничком подвигу**. Прво ангажовање Комнина против зависти двојице завереника подразумевало је приближавање царском гинекеју, односно царици Марији Аланској – „У томе је успео Исак, још од раније узевши у брак њену нећаку, пошто је био најплеменитији, и у говору и делима, као и у свему другом, **најсличнији мом оцу**“.⁷²⁹

Ова интересантна реченица, а особито њен други део, који говори о Исаковим особинама – „γενναϊότατος ὢν ἐν λόγοις καὶ πράξεσι καὶ τὰ πλεῖστα **τοῦμῶ πατρὶ ἐμφερέης**“ – врло подсећа на Анину карактеризацију себе, у причи о рођењу, где истиче да је она била једино дете које је „у свему било налик свом оцу“ (τίκτεται τοῦτοῖς παιδίον θῆλυ ἐμφερές <...> **κατὰ πάντα τῷ πατρί**).⁷³⁰ **То ексклузивно право на порођење са царем, које је Ана задржала искључиво за себе, када је реч о Алексијевој деци, уступила је још једино свом стрицу, Исаку Комнину.**

Начин на који је представила Исака Комнина, упућује првобитно на његову предност, а потом на заједништво за братом. Занимљиво је да је, осим епизода у којима сведочи о заједничком подвигу два брата, Ана искористила „физичку сличност“ Исака са Алексијем, као својеврстан вид потврде тог заједништва. И у овом сегменту, препознајемо Анин аутобиографски „уплив“, јер је преко „физичке сличности“ са својим оцем, практично „укључила“ себе у то јединствено заједништво свог оца и стрица.

Главну иницијативу у догађајима – првенствено око успона – Ана је приписала управо Исаку Комнину. Он је био тај који је водио свог брата и који се први приближио царици Марији Аланској. Код Ане, за разлику од Вријенија, Исак представљен као иницијатор зближавања Алексија и Марије Аланске, јер је он првобитно – путем брака са Маријином нећаком – био близак са царицом. Ана Исакову бригу за брата ставља у фокус ове приче – „А пошто је он успешно напредовао, и пошто је много бринуо за свог брата (πολλὰ φροντίζων ἢν περὶ τὰδελφοῦ), и пошто му је (Алексије) претходно помогао у склапању брака, зато је он сад, заузврат, желео да га уздигне у царичиним очима.“⁷³¹ Исак је и на овом

⁷²⁹ Alexias II 1,4 (36.39)

⁷³⁰ Alexias VI 8,1 (85.86)

⁷³¹ Alexias II 1,4 (39.42)

месту представљен као патрон Алексија, млађег брата који у свом деловању никад није самосталан.

Блискост два брата и њихово међусобно подржавање и, коначно, њихово заједништво у борби против непријатеља – Борила и Германа – која ће (наизглед сасвим случајно!) резултирати Алексијевим успоном на царски трон, представљају почетак континуираног наратива. Како прва књига *Алексијаде* представља једну врсту општег увода и рекапитулације Алексијеве ране војничке каријере, тако друга књига заправо отвара главни ток повести, који стилски и идејно отпочиње са сликом Исака и Алексија на двору, и њиховом блискошћу са царицом Маријом Аланском и царем Нићифором Вотанијатом. То је врло важан тренутак, јер као протагонисти овде иступају "Комнини", а не Алексије. Заслуге за њихово приближавање двору су – колико год да постоје алузије о Алексијевој помоћи - ипак на страни Исака Комнина, чија "брига за брата", покреће тему о зближавању Марије Аланске и Алексија Комнина. Да је однос два брата у ауторкином фокусу говори и Анина жеља да још једном нагласи њихову блискост следећим речима - *"Кажу да су Орест и Пилад били такви пријатељи, и да су толико волели један другог, да су у тренуцима борбе најмање марили за себе и да су одбијали оне који су насртали на оног другог, и нудили су своја прса да приме ударе стрела намерене за оног другог. Тако исто је било и на овом примеру. Оба брата су прихватала опасности оног другог, и које год да су награде или почастии добијали, или, другачије речено, кога год да је пратила добра срећа, други је то сматрао својим добитком. Толико је велика била љубав коју су гајили један према другом."*⁷³²

Један од првих прилично несигурних тренутака и могући разлог разлаза два брата представљао је одабир будућег цара у војном логору у Схизи – „Сви су се окупили жудећи да виде проглашеног цара. Већина је била за Алексија, али нису одустале ни Исакове присталице, већ су се сви окупили. Дошло је до неслагања у погледу тога кога виде на царском престолу од двојице браће“.⁷³³ На извештајан начин делује као да је питање одлуке било неизвесно, чак иако се од само почетка радња одвијала у Алексијеву корист. **Ана је намерно изобличио догађаје да би истакла подједнако право Исака на престо.** Неизвесност будућег цара решена је

⁷³² *Alexias* II 1,4 (42.50)

⁷³³ *Alexias* II 7,1 (37.40)

искључиво и најпре захваљујући Алексијевим „брачним сродницима“ (ἐξ ἀρχιστείας προσήκοντες), односно захваљујући цезару Јовану Дуки. Улога Дука у проглашењу Алексија била је кључна. И као што су Дуке биле потребне Алексију да би се коначно и дефинитивно решило питање одабира цара у његову корист, тако је и Исак Комнин био неопходан да би то стање и било свечано потврђено и озваничено. Целокупан чин окончан је Исаковим приношењем пурпурних ципела (τὸ φοινικοβαφὲς πέδιλον) Алексију, Алексијевим првобитним одбијањем и коначно, прихватањем акламација које су уследиле након Исаковог убеђивања и подсећања на пророчанство, као и због подршке војске.⁷³⁴ Када му је Исак коначно обукао црвене ципеле, уследиле су царске акламације које су прве повеле Дуке.

Премда је Ана представила ситуацију око избора Алексија за цара прилично јасно, истичући да је њен отац имао предност у односу на старијег брата, ипак се осећа одређена доза нужности да се оправда успон на престо млађег брата. Заправо, Алексијево одбијање царства (било оно притворно или не), логично претпоставља Исака насупрот њему. Најзначајнији елемент који је пресудио у корист Алексија биле су Дуке. Међутим, и Исаку је дата једна посебна улога, подједнако значајна улога. Он је принео свом брату симболе царства и **он је на посредан начин спровео „предају царства“ свом брату**. Тај врло важан тренутак представља одјек Аниног личног осетљивог односа према питању старијег детета које је уступило место млађем, који - иако је имао подршку најзначајнијих елемената, а на тај начин и један условни легитимитет – ипак је морао претходно да реши питање свог односа према старијем брату.

Ана је очигледно поистоветила себе са ликом старијег брата Исака, коме је првобитно припадало првенство и без чијег благослова Алексије није могао бити „легитимно“ одабран. **Нужност Исаковог пристанка** да Алексије буде одабран за царског кандидата, и значај који му је Ана придала у епизоди о доношењу ове кључне одлуке, представља главни аргумент Ане Комнин, који сведочи о претпостављеној предности старијег брата. Чак је и у односу на подршку Дука, у овој епизоди превагнула суштинска идеолошка поставка Ане Комнин – да је „пренос царског права“ ишао искључиво преко старијег брата и да је тек његов благослов Алексију донео потврду његовог „преимућства“. Ово је врло јасна

⁷³⁴ Alexias II 7,4 (76) sq.

алузија на Анин став да је царско право као старијем детету припадало првенствено њој и да је она морала потврдити „пренос царства“ на млађег брата, што се у случају ње и Јована није догодило, нити је икада било реално. Њене амбиције су, међутим, од стрица Исака, „начиниле“ веома значајног лика, који, након што је „**одустао од престола**“, никада није био подређен цару, већ увек њему једнак.

Кључан елемент који се односи на место Исака у Аниној перцепцији свог *геноса*, односи се на именовање стрица као "цара без порфире" (ἀπὸρφυρὸν βασιλέα). Јасна политичка алузија директно указује на Анину тежњу да Исака заувек уздигне на ранг једнаког цару. Исак је као "њен стриц" – директно сврстан у круг Аниних најближих људи, који су на неки начин подстицали њене амбиције, или су представљали њене животне узоре. У кругу три цара је био и Исак, кога не озваничава у потпуности, али му ипак даје заслужено место, често наглашавајући његову изузетно значајну улогу у Алексијевој владавини.

Одмах након решеног спора око Ирениног крунисања, Ана се осврће на једну од првих иновација Алексијеве владе, која је подразумевала увођење нових титула у државну титулатуру, међу којима је најважнија била новоуспостављена титула "севастократора". С новом титулом, цар је желео да издвоји свог брата највећом чашћу, чак и већом од цезара. Стога је увео нову титулу издвојивши је из званичне титулатуре цара и на тај начин је учинио Исака "другим царем" (δεύτερον βασιλέα πεποικώς)⁷³⁵. Ана је овим путем додатно нагласила значај који је имао Исак у Алексијевој владавини, и његову једнакост са царем. Навођење титула преостале цареве браће у даљем тексту овог одељка јасно је истакло апсолутно преимућство Исака у односу на осталу браћу, али и, што је далеко важније, његову „василију“.

Од друге цареве браће, нешто заступљенији је још Адријан Комнин, који је почаствован титулом протосеваста. Исак и Адријан представљају два значајна Алексијева помагача, с тим што је Адријанова улога првенствено усмерена на бојно поље, док је Исак углавном био задужен за вођење државе у тренуцима када је Алексије био на војном походу. У том смислу је Исак и **представљао цара**, испуњавајући своју улогу "некрунисаног цара". Трећи брат, Никифор, споменут је само приликом Алексијеве иновације са титулама, када је почаствован титулом

⁷³⁵ *Alexias* III 4,1 (60.65)

севаста и именован за друнгарија флоте. У поређењу са Адријаном, а тек и са Никифором, Исаак заузима неприкосновено прво место. Иако Адријан, као што смо рекли, остаје забележен као периодичан лик, ауторка њега не везује емотивно и породично за Алексија, као што то чини са Исаком Комнином. Такође, једино је Исака назвала "својим стрицем", специфичним начином којим је често повезивала себе са очигледним фаворитима своје историје. Занимљиво је, да је себе јасно повезала и са „царевима“ своје историје, у које можемо сврстати Алексија Комнина, Ирину Дука, Нићифора Вријенија, Марију Аланску, Константина Дуку и Исака Комнина.

Исаак је значајан јер он представља лик старијег брата, који је – условно речено – првобитно могао бити одређен за цара. О томе говоре његови подвизи, који га и потврђују у улози која је била на путу његовог уздицања. Ана Комнин је, као прворођена, очекујући своје царско право, била у томе изиграна. Несумњиво је да је у лику свог стрица могла приказати узор човека достојног и предодређеног за царство, који, исто као и она, није у том смислу у потпуности остварен. Но, његово заједништво са царем носи ону накнадну допуну која је очигледно сметала Ани Комнин у погледу ње саме. Њена "издвојеност" и потиснутост од стране Алексијевих наследника на трону истакнута је у њеним јадиковањима, и она врло емотивно образлаже бол због самоће у којој је провела тридесет година.

6.2.2. Завера Јована Комнина

Мотив заједништва Исака и Алексија представљен је као једно сећање на већ давно минуло доба, на доба које су сменили неуспешни наследници на трону и који су упропастили све напоре цара да царство доведе у ред. Због тога и један врло важан догађај представља у *Алексијади* најбољу слику царске породице и односа унутар ње. Реч је о завери Исаковог сина, Јована Комнина, против стрица и цара Алексија Комнина.⁷³⁶ Овај важан догађај, вероватно је представљао и једну од најопаснијих завера у царству, из разлога што је потекао у најужем породичном кругу и тиме директно сведочио о крхкости те нове идеје породичне владавине.

⁷³⁶ О завери Јована Комнина – Варзос, *Γενεαλογία*, 134-141; Frankopan, 15-18; *Comnenian Kinship*, Stanković, *John II*, 6 фуснота бр. 7

Специфичности

Ана је у опису овог догађаја **врло апологетски настројена према „побуњенику“ Јовану**. Њене очигледне симпатије су на страни царевог братанаца, којим се најдетаљније бави од свих Алексијевих нећака. Деца друге Алексијеве браће нису ни споменута, што је и очекивано, с обзиром на то да је Ана веома ретко спомињала Алексијеву браћу, и да је једини који је, поред Исака, више пута споменут, Адријан, у епизоди којом се бавимо управо један од Исакових антагониста. Ана се на неколико места у *Алексијади* бави Иаковим синовима. Прича о Јовановој завери представља једну од најживописнијих и веома значајних епизода *Алексијаде*. Ана је сву своју књижевну вештину искористила за описивање те велике кризе у комнинском *икосу*, која је, према њеном извештају, остала помало недоречена, вероватно из разлога што је Јован био заиста крив, и што је Ана покушавала то на један суптилан начин да забашури.

Занимљив је начин на који је Ана првобитно увела Јована Комнина у причу у оквиру једног другог догађаја. Реч је о писму које је Алексије послао Хенрику IV, приликом понуде савезништва.⁷³⁷ У том писму је споменут млади син севастократора, који је кратко задржао Хенриковог посланика да би га гостопримио. Јована Комнина, Алексије је представио следећим речима - "**мој највољенији братанац** (*τὸν φίλτατόν μοι ἀνεψιόν*), **син мог пресветлог севастократора и вољеног брата царства ми**",⁷³⁸ у то доба још увек млад, али изузетног става (*ἐν τούτοις πολὺ ἔχει τὸ περιούσιον*). Наглашена је Алексијева велика наклоност према свом братанцу кога је у том тренутку - јер му царица још увек није подарила своје дете - **сматрао за рођеног сина** (*ἐπεὶ παῖδίον μὲν οὕτω ὁ Θεὸς τῇ βασιλείᾳ μου ἐχαρίσατο, τόπον δέ μοι γνησίου παιδὸς ὁ φίλτατος οὗτος ἐπέχει ἀδελφιδούς*)⁷³⁹.

Јован Комнин је на овај начин уведен у *Алексијаду* као особа за коју је цар био везан очинском љубављу. Такав сплет породичних околности је очекиван из

⁷³⁷ *Alexias* III 10,3-8

⁷³⁸ *Alexias* III 10,6 (11.13)

⁷³⁹ *Alexias* III 10,6 (18.19)

Анине дотадашње нарације, с обзиром на то да су Исак и Алексије били врло блиски, и да је њихов међусобни однос представљен као најлепши пример пријатељске љубави Ореста и Пилада. Из тог разлога, завера младог Јована Комнина против свог стрица Алексија представља сведочанство не само о политичкој несигурности Алексијеве владавине, већ и о породичној несигурности и о не тако чврстим и нераскидивим везама унутар комнинског геноса, али и о отпору према новој хијерархији у роду која је дефинитивно учвршћена с Јовановим крунисањем.

Прича о завери се налази у VIII књизи, након коначног Алексијевог тријумфа над Печенезима у бици код Левунијума. На тај начин се и стилски одржава та непрестана напетост која је владала у царству и није дозвољавала Алексију ни тренутак предаха – смењивање спољних и унутрашњих непријатеља. Тако је и највећа Алексијева победа врло брзо помрачена најопаснијом завером, која је претила да разбије јединство браће Комнина, Исака и Алексија.

Вест о завери је стигла преко писма тадашњег архиепископа Охрида⁷⁴⁰, у коме је прелат потврдио да је речо "апостасији" (περὶ τοῦ δουκὸς Δυρραχίου Ἰωάννου τοῦ υἱοῦ τοῦ σεβαστοκράτορος διαβεβαλούμενα ἀποστασίαν ἐκεῖνον ὀδύνην)⁷⁴¹. Само коришћење речи "апостасија" довољно је указивало на озбиљност ситуације. Алексије, који је писмо примио у Филипопољу, запао је у потиштеност читаве те ноћи (ἀθυμῶν διὰ πάσης νυκτὸς) и дубоко је размишљао да ли да ствар узме за озбиљно или не, плашећи се Исакове рекације. Међутим, одлучио је да реагује, узевши у обзир његову младост (ἐπεὶ μεράκιον ἦν), а самим тим и његову необузданост (τὰς ὀρμὰς ἀκαθέκτους), да Јован не би постао разлог великог бола, како **за његовог оца, тако и за његовог стрица** (λύπης ἀφορήτου **ἀμφοῖν**⁷⁴² τῷ τε πατρὶ καὶ θεῖῳ).⁷⁴³

Алексије је покушао питање завере да реши мимо Исака, који је у том тренутку био у Цариграду. Међутим, севастократор је сазнао за гласине и пожурио ка Филипопољу што је брже могао. Први сусрет браће је прошао у загрљају, чиме је унапред указано на Алексијево повољно расположење према читавом проблему.

⁷⁴⁰ У том тренутку је архиепископску катедру заузимао Теофилакт Охридски али, занимљиво, Ана га не именује.

⁷⁴¹ *Alexias* VIII 7,3 (16.18)

⁷⁴² Искоришћен дуал додатно појачава идеју Исаковог и Алексијевог заједништва.

⁷⁴³ *Alexias* VIII 7,3 (18.23)

Исакове емоције су, на овом месту, дошле у први план. Њега је, због наводно неправедних оптужби против сина испунила срџба (θυμὸς πλησθεὶς), која је уједно главна покретачка емоција целокупног описа. Исак је по први пут приказан ван контроле, разгневлѐн, како оптужује друге који су се неправедно устремили на његовог сина. Прво се обратио цару који му је поставио питање - *"Како си?"* - на шта му је Исак одговорио - *"Лоше, због тебе."* (κακῶς<...>ἐξ αἰτίας σῆς).⁷⁴⁴ На том месту Ана кратко објашњава да Исак понекад није умео да контролише свој бес. Али и додаје да је његово нерасположење било првенствено изазвано понашањем другог брата - *"Нисам толико на тебе гневан, колико на овога - и прстом показу на Адријана - јер шири лажне гласине."*⁷⁴⁵

На породичном саветовању били су Алексије, Исак, Адријан и Нићифор Мелисин, као гореифор Мелисин, као и други сродници (καὶ τινῶν τῶν ἐξ αἵματος καὶ ἀγχιστείας προσηκόντων). Међу њима, Адријан и зет Мелисин су били против Јована Комнина, верујући у његово завереништво и индиректно га оптужујући. То је поново изазвало Исакову срџбу, који је кључао од беса (τὸν θυμὸν παφλάζοντα) првенствено против Адријана, коме је запретио да ће му *„почупати браду и да ће га подучити да не покушава лажима да отргне цара од његових блиских рођака“*.⁷⁴⁶

Када се млади Јован, Исаков син, коначно појавио и био испитан, решено је да буде ослобођен оптужби. То је пропраћено Алексијевом реченицом – *„Због твог оца и мог брата, ја не могу чак ни поднети да чујем било какве оптужбе на твој рачун“*.⁷⁴⁷ Тај завршни чин се одвио у царевом шатору, у присуству само најближих (μόνων τῶν συγγενῶν), што је Ана додатно истакла управо да би обеснажила потоње гласине које су кружиле. И сама на крају закључује о завери врло двосмислено наводећи да је *"само гласина или истинска намера –оно што је причано или смерано (τῶν λαληθέντων ἢ καὶ μελετηθέντων) на тај начин заташкана"*,⁷⁴⁸ и да је о свему обавештена царица мајка (τῇ μητρὶ ἀνακοινωσόμενος), Ана Даласин.⁷⁴⁹

Један од врло важних тренутака ове приче јесте спомињање Адријана као главног кривца за ширење гласина. Како је Ана то навела, вест о Јовановој завери

⁷⁴⁴ Alexias VIII 8,3 (84.85)

⁷⁴⁵ Alexias VIII 8,3 (87.89)

⁷⁴⁶ Alexias VIII 8,3 (97.99)

⁷⁴⁷ Alexias VIII 8,4 (7.9)

⁷⁴⁸ Alexias VIII 8,4 (11.12)

⁷⁴⁹ Alexias VIII 8,4 (15.16)

стигла је првобитно од охридског архиепископа, који би, следствено томе, требало да буде и први окривљени. Међутим, Теофилакт Охридски у читавој овој причи није имао никакву значајнију улогу, нити је, као што смо већ истакли, уопште именован. Можда је Ана Комнин због повезаности Теофилакта Охридског са Маријом Аланском, али и са Ирининим братом Јованом Дуком, који је у тим крајевима дуго боравио као намесник Драча, намерно изоставила архиепископу очигледну одговорност и кривицу за сукоб два брата.

Разлог тог породичног раздора лежао је у превртљивој и лажима склоној природи Адријана Комнина, како га је Исак оптуживао, а заправо Ана осликала и представила својој публици. Сав гнев Исаков је заправо усмерен **према млађем брату**, који је претио да разруши то јединство и заједништво Исака и Алексија. Иако мање крив, као негативан лик у овој Аниној краткој драми је приказан и зет Нићифор Мелисин, који, као и Адријан, у целокупној *Алексијади*, не заузима истакнуто место, иако је несумњиво имао изузетно висок положај уз Алексија. Ни Адријан, ни Нићифор Мелисин не представљају књижевно формиране ликове, па самим тим њихова улога не делује значајано, осим у тренуцима када је Мелисин покушао да заузме царски престо, и када је Адријан покушао да разбије јединство Исака и Алексија.

Значај епизоде

Ова интимна породична драма, како је Ана приказала, као да представља алузију на један други, врло сличан догађај, који се одиграо скоро три деценије касније. Реч је о завери Ирине Дука, Нићифора Вријенија и Ане Комнин, а на првом месту о непријатељству Ане Комнин према свом брату Јовану Комнину. Наиме, врло је индикативно да је, од мноштва завера које су потресале владавину Алексија Комнина, искључиво ова приказана на тако емотиван начин, и тако драмски, са **кључним протагонистом – Исаком - старијим братом, који се брани од оптужби против млађег брата. У фокусу је Исак, а не његов син Јован.** Исак је тај који се брани, као да је он окривљен.

На овом месту је могуће повући паралелу између Ане и Исака. Очигледно је да је епизода о завери заправо **слика Аниног личног доживљаја овог проблема**. Она је **као главног кривца поставила Адријана - другог брата - који је ширио лажне оптужбе, покушавајући да разједини породицу**. То преношење кривице са Теофилакта Охридског на Адријана Комнина делује понајвише као лична тенденција ауторке, са намером да публици опише врло сличну причу о неправедним оптужбама за „апостасију“ од најближег члана породице. Слика „млађег брата“ Адријана који шири лажне оптужбе изгледа као алузија на Аниног „млађег“ брата Исака, који је подржавао Јована против своје „најстарије“ сестре.

О Аниној завери вести доноси само Никита Хонијат. Међутим, његов опис догађаја на Алексијевом одру, сведочи о тој унутарпородичној напетости и једној врсти дубоког разочарења цара Јована Комнина. Као и његов отац, и Јован је код Никите Хонијата представљен као онај који прашта, и који је своју сестру помиловао, вративши јој заплећену имовину.⁷⁵⁰ Сви ти суптилни детаљи упућују на главну слику догађаја након Алексијеве смрти – на заверу коју је можда и Ана Комнин лично представила у епизоди о завери младог Јована Комнина, севастократоровог сина, за коју је јасно истакла да је највероватније подстакнута злобом других који су ширили лажне оптужбе.

Судећи по Анином начину фаворизације ликова и одабиру својих протагониста, претпостављамо да Анино лично осећање горичине и пораза након неуспешне завере, али и њено сећање на тај немили догађај, као и покушај апологије, представљају конститутивне елементе ове врло важне приче о једном великом потресу унутар компактног комнинског *геноса*.

⁷⁵⁰ Nic. Chon., 11 (84.85)

6.3. Мотив „филадельфије“

Анин специфичан однос према својој браћи и сестрама представља једну врло значајну особеност *Алексијаде*. Ако се погледа присуство чланова друге генерације комнинског геноса у Аниној историји, на првом месту се примећује да је оно спорадично и врло лично обојено. Од Анине браће споменута су само двојица – Јован и Андроник. Од сестара је највише заступљена Марија, а споменута је још и Евдокија. Такав распоред личности у *Алексијади* неминовно упућује на питање Аниног селективног односа према браћи и сестрама. Због чега су неки „заслужили“ место у њеној историји - у том облику и на тај начин - а због чега неки уопште нису?

Једино мерило које се може узети у обзир када је реч о овом проблему јесте Анин лични однос који је имала према наведеним ликовима. Од њих четворо, троје су били блиски и очигледно вољени, а један, Јован, је био заправо носилац целокупног њеног страдања, како је то сама желела да представи, и самим тим, потиснут из приче о очевој владавини.

6.3.1. Проблем лика Јована Комнина

Лик порфирогенитног Јована Комнина у *Алексијади*, захтева врло специфичан приступ. Анализа његовог лика подразумева праћење и уочавање свих места ћутања ауторке. **Ћутање Ане Комнин**⁷⁵¹ је у својој највећој мери оно усмерено управо на њеног млађег брата и очевог сацара Јована Комнина. Историја Јовановог живота остаје прилично опскурна у годинама пре његовог заузимања власти – како су изгледале породичне околности, његово проглашење за Алексијевог наследника, преговори око венчања и његово венчање за мађарску

⁷⁵¹ Ана извесне догађаје прећуткује и избличава, али је њено „брисање“ Јована скоро потпуно. Cf. Leib, *Les silences*, 1-10.

принцезу Ирину Пирошку, и какво је било његово место, а пре свега његова политичка улога, у времену пре 1118. године?⁷⁵²

На жалост, не постоји довољно података који би омогућили задовољавајућ одговори на та питања. Ако бисмо се ослонили на *Алексијаду*, која би, према својој тематици, свакако требало да укључи и младог царевића, а потом и Алексијевог сацара, у повест Алексијево владавине, тешко да бисмо могли да сложимо делове разбијеног „мозаика“ о Јовану Комнину, чије делове Ана доноси веома ретко. У погледу Јована Комнина, *Алексијада* уопште не пружа одговоре на нека основна историјска питања. Због тога лик Јована у *Алексијади*, односно Анино ћутање везано за Јована, представља фокус истраживања овог проблема. Ана је очигледно свесно и намерно прећутала Јованово постојање на свим местима на којима је то могла да учини, и у тај „празни међупростор“, као главну личност, убацила је свог супруга Нићифора Вријенија.

6.3.2. Ћутање Ане Комнин

Заступљеност Јована Комнина у *Алексијади*, усмерена је на следеће епизоде:

- У Прологу, када Ана прича о смрти свог вољеног супруга, истиче да је Вријеније пратио на походима њеног брата, где је и задобио ту смртну болест. На овом месту Ана једини пут именује Јована као свог брата - "Ἰωάννη τῷ αὐτοκράτορι ἐμῷ ἀδελφῷ"⁷⁵³. **Лично и породично везивање себе за Јована може да упућује на претпоставку да је, у тренутку састављања Пролога, Јован још увек био владајући цар.** У истом поглављу, само неколико редова после, Ана је истакла да је Вријеније одлучио да пише историју владавине Римског цара, Алексија, њеног оца – „τὸν Ἀλέξιον τὸν αὐτοκράτορα Ῥωμαίων καὶ ἐμὸν πατέρα“. Скоро идентично именовање два автократора, Ана је искористила да би истакла своју породичну повезаност у односу на обојицу. Додатак за Алексија, „Римски цар“, такође упућује на Алексијеву протеклу владавину и Јованову актуелну. Карактер ове Анине „омашке“ у којој је Јован представљен као

⁷⁵² О овој важној проблематици је недавно писао В. Стаковић – Stanković, *John II*, passim.

⁷⁵³ *Alexias* prol. 3,2 (54)

„њен брат“ не одише ни изблиза емотивношћу којом је обојен сличан осврт на Марију и Андроника, Алексија или Ирину Дука.

- Други спомен Јована имамо у VI књизи у причи о рођењу три царска детета, када је његов опис већ обојен Аниним негативним ставом према брату који је видљив у елементима њеног једиковања над судбином која ју је убрзо након рођења, у опису физичког изгледа тек рођеног царског детета, и у нејасним подацима о Јовановом крунисању и иницијативи његових родитеља, или других (?),⁷⁵⁴ у том догађају.

- Трећи спомен долази тек у XII књизи, када реч није директно о Јовану Комнину, већ Ана спомиње рођење његових близанаца. Опис тог догађаја представља једну помало збуњујућу околност, с обзиром на то да у потпуности „одскаче“ од Анине главне наратије. Прича о рођењу Јованових близанаца доноси сасвим непотпуне вести о рођењу деце Алексијевог сацара, којом приликом Ана није именовала ни децу, а ни Ирину Пирошку, иако је она кључни актер читаве приче.

- Четврти пут је Јован споменут у XIII књизи, у уговору Деволског мира између Боемунда и Алексија. Дословно навођење целокупног уговора је условило спомен Јована као „василевса, тривољеног сина и порфирогенита“ (τοῦ τριποθήτου υἱοῦ καὶ βασιλέως κυροῦ Ἰωάννου τοῦ πορφυρογεννήτου). Иако је на овај начин је само потврђен Јованов **статус** сацара у царству, његова **улога** је у потпуности изостављена.

- Последњи пут, у XV књизи, Ана је споменула Јована у једној оштрој опаски о царевом наследнику који је отишао да заузме Велику палату, у тренутку док су посвећене жене брижљиво бдиле над умирућим Алексијем.

Јованово „одсуство“ из *Алексијаде* је утолико упечатљивије, што Ана изузетно инсистира на сопственом присуству - на двору, уз оца и мајку, уз царицу Марију Аланску, уз Алексијевог савладара Константина Дуку, уз Георгија Палеолога, свог стрица - Исака Комнина – и ујаке - Михаила и Јована Дуку, где

⁷⁵⁴ Станковић је истакао податак који доноси Ана Комнин да су „неименоване особе (у плуралу) желеле да уздигну Јована на ранг автократора.“ - Stanković, *John II*, 10

заправо добијамо једну убедљиву слику о њеном фактичком учешћу у дворском животу,. Она је представила себе као јединог истакнутог и доминантног члана царског дома у односу на све порфирогените, због чега је Јованово „одсуство“ још снажније. Поређењем слике коју је Ана оставила о себи, а највише о свом месту унутар два царска рода – рода Дука и рода Комнина – стичемо утисак не само о намерном потискивању Јована Комнина, већ и о потискивању свих других браће и сестара. Колико год да је Анина наклоност била усмерена ка Марији, вероватно и Евдокији, а посведочено и ка Андронику, чињеница је да су они споменути у врло ретким тренуцима, и да је то учињено највише из два разлога:

- да би Ана истакла посвећеност Алексијевих кћери, у односу на синове;
- Да би - у случају Андроника - истакла његово учешће у ратним операцијама, за разлику од Јована и Исака (другог изузетно угледног брата, који је у *Алексијади* у потпуности изостављен).

На тај начин добијамо једну чудну слику – **свеприсутне прворођене цареve кћери, уз врло ретко присуство друге две, и скоро потпуно одсуство његових синова.** Могући разлог за одсуство млађег брата Исака представља његова политичка делатност у време Јованове владе, када се и он одлучио за апостасију, сматрајући себе такође, попут Ане Комнин, подједнако легитимним наследником свог оца.⁷⁵⁵ **Анина ненаклоност према другом брату је највероватније била условљена његовом политичком амбицијом која је била противна њеној.**

Још један податак који може ићи у прилог претпоставци о Анином тенденциозном изостављању Исака доносе Јован Зонара и Никита Хонијат. Зонара наводи наводи да је у тој прерасподели снага у сукобу између Ирине Дука, њене ћерке и зета са Јованом Комнином, Јована подржавао „млађи брат“ – „ὁ νεώτερος“ (кога не именује), а да је „други“ – „θαύτερος δὲ γέ“ – Андроник (кога именује) подржавао своју сестру и мајку.⁷⁵⁶ Никита Хонијат експлицитно наводи да је Исак подржавао Јованово право наслеђа - *"Јован, видевши оца на самрти, и мајку која га је одбила,*

⁷⁵⁵ Назначајније сведочанство Исакове „политичке пропаганде“ је његова задужбина, манастир Богородице Космосотире - Станковић, *Титикон*, passim.

⁷⁵⁶ Ioann. Zonn., XVIII 24, 18-20, 748

*а сестру како ишчекује царство, саветовао се са оним рођацима који су му били наклоњени, а међу њима је водећи био његов брат Исак.*⁷⁵⁷

Допуну податку о учешћу Андроника Комнина у завери, на страни своје мајке и сестре, доноси Ана Комнин, која га назива „највољенијим од браће“ и коме је такође упутила један од својих монодија. Иако је споменут само једном, врло је важан контекст у коме је то учињено као и чињеница да је описан врло похвално - *"Снажно се борио против варвара, командујући левим крилом, највољенији од моје браће, (ὁ φίλτατός μοι τῶν ἀδελφῶν) порфирогенит Андроник <...>"*⁷⁵⁸.

Овај одељак, смештен у последњу књигу *Алексијаде*, сведочи о још једном могућем „брисању“ Јована Комнина и постављању на његово место личног фаворита. У завршној бици против Килиџ Арслана, десно крило је било поверено цезару Нићифору Вријенију, а лево Андронику Комнину, којима је и припала победа. Овакав приказа распореда снага унутар комнинског икоса, у коме доминантну улогу имају Нићифор Вријеније и Андроник Комнин је највероватније Анино литерарно „изобличавање“ историјских догађаја. Она је пресудној бици на Истоку кључно место доделила свом супругу и "највољенијем од браће".

Овде је врло приметно Јованово одсуство, о коме нема никаквих детаља - где је боравио, и које су биле његове надлежности у последњих неколико година пред очеву смрт? Штавише, **Ана никада не спомиње Јована у Алексијевим ратним походима, одузимајући му било какво учешће у најзначајнијој улози која му је у реалности и припадала.**⁷⁵⁹ Одузимајући му војну улогу у Алексијевој владавини, Ана је посредно „дискредитовала“ Јована Комнина, који је у своје доба био прослављан као идеал „цара-ратника“.⁷⁶⁰

6.3.3. Критика Јована

Критика Јована у *Алексијади* извршена је на више нивоа - од директне и отворене до посредне и прикривене. Директна критика Јована Комнина налази се

⁷⁵⁷ Nic. Chon., 6 (31.34)

⁷⁵⁸ *Alexias* XIV 7,6 (62.64)

⁷⁵⁹ Јован је сасвим сигурно био уз Алексија још 1106. године – Stanković, *John II*, 15-16

⁷⁶⁰ Идеја цара-ратника је настала у време успона Исака Комнин, али је у доба Јована и посебно Манојла добила одређен „митолошки карактер“, постајући заштитни знак василевса. – Станковић, Комнини 210; О мотиву – 209-218.

тек у XIV књизи. Приповедајући о Алексијевим ратовима против муслимана, Ана истиче да је његов, великим напорима задобијен мир разрушен захваљујући „неспособности његових наследника на трону“ (ή σπουδή μετὰ τὴν αὐτοῦ παρέλευσιν γέγονεν ἀβελτηρία τῶν διαδεξαμένων τὰ σκῆπτρα)⁷⁶¹.

Критика је, на овом месту, упућена Јовану и Манојлу Комнину заједно, које чак и не именује. Та околност представља врло значајну специфичност Аниног наратива, јер она никада није именовала Алексијеве наследнике у контексту када се директно освртала њихову владавину. У наведеном пасусу је искористила синтагму „они који су примили царски скиптар“. Исто тако, у делу када Ана јадикuje над својим заточеништвом, она наводи да су је на то „незгодно стање осудили они који владају“ – „καὶ τούτοις γὰρ ἡμᾶς κατεδίκασαν οἱ κρατοῦντες τοῖς ἀτοπήμασι μὴδὲ θεατοὺς εἶναι, ἀλλ’ ἐστυγμένους τοῖς πλείοσιν⁷⁶²“.

У XV књизи, када спомиње Јованово **преузимање власти**, изоставља спомен његовог имена и његове титуле, називајући га само „наследником“ (ἀλλ’ὁ τῆς βασιλείας διάδοχος)⁷⁶³.

Два су веома значајна елемента у погледу Аниног именовања Алексијевих наследника, у контексту када спомиње њихову „владавину“:

- Не наводи њихова имена – не спомиње именом ни Јована, ни Манојла;
- Не наводи титулу цара – „βασιλεύς“ – већ увек користи дескриптивне изразе.

Ова два елемента указују понајвише на Анину тежњу им одузме део „леgitимности“. Изостављањем имена и титуле она их је посредно искључивала из наследног реда. Ана ни на који начин није јасно и отворено споменула да су цара Алексија наследили цареви Јован и Манојло Комнин, и тиме је практично „пресекла“ **комнински низ**, не прецизирајући који су то владари тачно уследили после Алексија.

Карактеристично за место ових Аниних осврта у *Алексијади* јесте да се они налазе у последњим књигама (XII-XV), у којима градативно расте Анина пристрасност, и када на сцену ступа Ирина Дука. Последње две књиге *Алексијаде*

⁷⁶¹ Alexias XIV 3,9 (42.43)

⁷⁶² Alexias XIV 7,6 (63)

⁷⁶³ Alexias XV 11,17 (52.55)

највише обилују Аниним емотивним проценама своје животне ситуације, и ту се налазе сећања на "три цара" (τρεῖς βασιλεῖς) - Алексије, Ирина Дука, Нићифор Вријеније, у XIV књизи – и у XV књизи, која је окончана „плачом“ због губитка три цара. Ове књиге, такође, једине садрже отворену критику Алексијевих наследника.

6.3.3.1. Јован у епизоди рођења царске деце

Анино „избегавање“ да наведе Јована именом, налази се у њеном најзначајнијем аутобиографском екскурсу – у причи о рођењу три царска детета. На овом, идеолошки кључном, месту у Алексијади нису именовани ни Јован, ни Марија. Ана је то учинила с јасном намером да у центар ове приче постави искључиво себе, покрај својих родитеља, уз Константина Дуку. Она је прецизно навела да су у царским акламацијама узвикивали „Константин и Ана“.

Овај дуги екскурс се завршава рођењем *жељеног* мушког детета и описом физичког изгледа тек рођене царске бебе. Карактеристично за Анин литерарни израз јесте што тежи да буде „ мемоарски“. Ана је своје „сећање“ искористила зарад истицања *истинитости* приче иако је приповест, како о свом рођењу, тако и о Јовановом, када јој је било свега 4 године, ван оквира могућег сећања. Прилично реалистичан приказ физичког изгледа тек рођене царске бебе Ана је представила у потпуности као „мемоарски исказ“. Међутим, опис Јовановог физичког изгледа је тенденциозно искоришћено литерарно средство критике.

За мушко дете царског пара Ана каже следеће - *"Дете је било тамне пути, широког чела, сувоњавих образа, нос а нити равног нити орловски закривљеног, већ негде између та два. Његове црне очи су одавале његов карактер и његову оштрину, колико год да је то могуће просудити на основу изгледа детета."*⁷⁶⁴

Наведени цитат може бити тумачен двојачко - делимично похвално, и негативно. Када је реч о условном позитивном приказу младог Јована, можемо се држати једино оштрине његовог ума, као видно похвалне црте. Тамна пут и тамне очи, су

⁷⁶⁴ Alexias VI 8,5 (41.45)

у књижевном смислу биле неприхватљив појам,⁷⁶⁵ уколико је намера аутора била да похвали, без обзира на то да ли су то биле истински физичке црте појединца.

Појам уважавања лепоте и физичке перфекције представља једну од најзначајнијих баштина хеленизма, а канони су одржали скоро непрекинути континуитет који је подразумевао уважавање и вредновање следећих физичких особина – светле, или млечно беле пути, златне, плаве и златкасто-риђкасте косе, деликатног руменила образа, савршена пропорција тела, односно симетрија удова, истакнуте полукружне обрве и висок танак стас. Уз варијације, овај канон – који вуче своје корене још из Хомерових епова представљао је током читавог постојања и развоја хеленске књижевности један значајан модел, који је подразумевао не само физичку подобност одређеног лика, већ је увек упућивао на његову моралну, односно духовну узвишеност. Унутрашња и спољашња лепота као нераскидивно повезане и нераздвојне, дефинисане су и у трактату Менандра Ретора као важне премисе за похвалну беседу за цара. Физички изглед, одгој и подвизи представљали су те потпорне стубове сваког царског панегирика и креирања лика идеалног владара, врло често уклопљеног у већ постојеће каноне.

Због тога наизглед објективни и неемотивни приказ Јована Комнина упућује на јасну критику ауторке. Њена критика је утолико снажнија, јер се ради о делу које носи назив јасног призива на *Илијаду*, и које, самим тим, позива на тумачење Анине карактеризације ликова кроз моделе хероја Хомерових епова.

Алексије Комнин је у *Алексијади* је описан сасвим типски, за златно-риђкастом косом, врло слично херојима *Илијаде*. Осим тога, описи царице Ирина, Марије Аланске, младог Константина Дука, представљају најбоље примере канонских модела лепоте. Појединости њихових описа представљају типске црте које се издвајају као најзначајнији елементи комнинске књижевности. Гледано са становишта књижевности четврте и пете деценије 12. века, врло јасно се, само на основу њиховог физичког описа, могу одредити фаворити *Алексијаде*, без дубље анализе њиховог места и улоге у делу.

⁷⁶⁵ О зависности моралног карактера од физичког изгледа људи, и специфичној врсти естетског критеријума који је био заснован на физиогномији в. *Ringrose*, *The Perfect Servant*, 51-66. Добри владари су готово увек осликавани позитивним епитетима, док су они мање омиљени често окарактерисани незавидним епитетима. – cf. *Ljubarskij*, *Man*, *passim*.

Стога Јован Комнин несумњиво спада у негативне личности ове историје. Са становишта његовог физичког описа, Јован Комнин остаје једини сасвим усамљен лик, по свом нимало похвалном физичком изгледу. Описи двојице најзначајнијих Нормана, Алексијевих архинепријатеља, Роберта Гвискарда и Бохемунда – који су изузетно похвални – говоре у прилог Анином упућивању критике брату посредством описа његовог физичког изгледа.

Јован, по свом физичком опису, ни у ком случају не спадао у људе достојне Алексијевог наслеђа. Када је реч о онима који су тога били достојни, на првом месту је то била Ана Комнин - која за себе истиче да је „*била у свему налик свом оцу*“. Како је претходно истакнуто, и Исак је био сличан са својим братом. Према томе, једину „легитимност“ имали су Исак и Ана преко своје искључиве сличности са царем Алексијем. Једини очекиван наследник цара Алексија, била је Ана. Јован је по свом опису, који је дијаметралан златокосом цару, хероју *Алексијаде*, био изузет из „права на Алексијево наслеђе“.

6.3.3.2. Рођење Јованове деце

Маргинализација Јована, коју је Ана врло вешто и убедљиво извела у повести о рођењу троје царске деце, у којој је себи резервисала апсолутно прво место, спроведена је у *Алексијади* на два начина - потпуним изостављањем Јована из кључних епизода Алексијеве владавине и врло ретким освртима на царевог савладара. Једна таква вест је врло значајна, због свог места у тексту, и због своје тематике.

У XII књизи, у јеку Алексијевих припрема за окршај са Бохемундом, Ана врши једну тенденциозну интерполацију у сопствени наратив, прекидајући главни ток радње. Алексијево зимовање у Солуну је прекинуто вешћу о рођењу близанаца његовог сина Јована, у месту званом Валависта, у Тракији. – „... *родио се прворођени од синова порфиروجенита и цара Јована, у Валависти, а истовремено је рођено и друго, женско дете.*“⁷⁶⁶ Врло је значајно Анино **прецизно именовање**

⁷⁶⁶ "ἐν δὲ τῇ τὴν πρὸς Θεσσαλονίκην ἀνεύειν ἐτέχθη ὁ πρωτότοκος τῶν υἱῶν τοῦ πορφυρογεννήτου καὶ βασιλέως Ἰωάννου κατὰ τὴν Βαλαβίσταν συνεπαγόμενος ἐν τῷ τίκεσθαι καὶ ἕτερον θήλυ." - *Alexias* XII 4,4 (42.44)

брата, као порфириногенита и цара Јована (τοῦ πορφυρογενήτου καὶ βασιλέως Ἰωάννου). Ова наизглед случајна „омашка“ Ане Комнин заправо тенденциозно стоји са јасном политичком поруком. Она је пуним именовањем свог брата поставила његовог прворођеног сина директно насупрот њему, истичући да његов наследник (ὁ πρωτότοκος τῶν υἱῶν) није имао најзначајнији владарски прерогатив – „профириногенитост“ – јер није рођен у Порфири, чак иако је његов отац био „цар“ (!). На тај начин је директно оспаравала „легитимност“ Јовановог наследника.

Анино упадљиво истицање свог високог статуса прворођене, али и порфиророђене царске кћери најпре сведочи о политичкој идеологији царства у то време и самој перцепцији царске власти. Због тога њено необично освртање на помало опскурно рођење Јованових близанаца негде у Тракији (чак не ни у Солуну!), свакако упућује на намерно инсистирање ауторке на непорфирородности његових наследника, а самим тим и једној врсти нелегитимности. Ана у целокупној *Алексијади* није споменула више ниједно рођење.

Овај кратак извештај о рођењу Јованове деце не може имати ниједну другу конотацију осим чисто политичке. Додатан негативни призвук овом тренутку придодат је већ у следећем пасусу када Ана наводи да је на Константиновом Форуму у Цариграду, ветар изненада задувао и одломио статуу цара Константина, оборивши је са постоља.⁷⁶⁷ То је одмах протумачено као лоше знамење и најáva цареве смрти. Међутим, цар Алексије томе није придавао већи значај, како наводи Ана. У овом пасусу је за нас од суштинске важности његово **место у тексту**.

Директно након вести о рођењу Јованових близанаца, Ана отвара тему са лошим знамењем и рушењем статуе **цара Константина**. У средишту приче о припремама за велики сукоб са Боемундом, ова прича може бити схваћена као део шире литерарне целине, и увода у другу норманску инвазију. Међутим, оно што је врло интересантно јесте структурално посматрање овог дела текста, који припада претходној целини, и практично се наставља на вест о Алексијевом боравку у Солуну и рођењу Јованове деце. Рушење статуе у Цариграду представља и завршетак тог четвртог поглавља, без детаљног појашњења ауторке да ли је то можда у вези са Боемундовим походом. С обзиром на то да је за Боемундов поход већ било везано једно претходно знамење - појава комете која је означила почетак

⁷⁶⁷ *Alexias* XII 4,5 (45.67)

тог четвртог поглавља – које Ана детаљно образлаже и доводи у везу са тумачењем будућег сукоба. —⁷⁶⁸ друго лоше знамење, на крају поглавља можемо довести у везу само са рођењем Јованове деце.

Кратак осврт на рођење Јованове деце након чега је дошло (барем у тексту) до рушења Константинове статуе на Константиновом форуму у Цариграду, делује као још једно врло намерно, сасвим литерарно, ауторкино обрачунавање са својим братом.

6.3.3.3. Нићифор Вријеније у улози Јована Комнина

Посматрано са књижевно-историјског становишта, лик Јована Комнина у *Алексијади* је у потпуности недовршен. Он чак не може бити дефинисан као учесник у некој радњи, јер му је свака иницијатива одузета, и његов положај у царству је завијен у тишину. Једини тренутак када се може уочити Јованов значај јесте у уговору Деволског мира, у документу који Ана дословно наводи у својој историји, због чега и проналазимо формулу „тривољеног сина“. Тај документ је заправо и једино сведочанство Јовановог положаја и његовог одабраног и одређеног места Алексијевог наследника. Анино дословно навођење текста уговора Деволског мира послужило је да крунише тај највећи војни подухват Алексијеве владе, барем како је Ана то представила - сукоб са Норманима. Јован је унет у документ, као царев савладар, али ни на који начин му није приписана било каква улога у тим догађајима. За разлику од њега, међу најзаслужнијим личностима, које су „укротиле“ нарав пркосног Норманина Боемунда, иступа управо Анин „вољени цезар“, Нићифор Вријеније. Према речима ауторке, он је био заслужан што је Боемунд коначно попустио пред царевим условима.⁷⁶⁹ Тај завршни чин саге о Боемунду представља врхунац Вријенијеве ораторске вештине, у којој је био, како *Алексијада* сведочи, недостижан (ὁποῖος ἐκεῖνος ἐν δημηγορίαις καὶ διαλέξεσιν ἀπαράμιλλος).

⁷⁶⁸ Појава комете је доведена директно у везу са покретом Нормана – *Alexias* XII 4,1-3

⁷⁶⁹ *Alexias* XIII 11,2 (81.87)

Не случајно, лик који је у *Алексијади* на извештан начин заменио Јована Комнина је цезар Нићифор Вријеније, супруг Ане Комнин. Вријенија срећемо ретко, али његова улога је врло значајна и у последњим књигама је везана за најважније догађаје Алексијеве владе. На првом месту, Вријеније се, без неког претходног увода - односно евентуалног спомена о склапању брака са Аном Комнин и уласка у царски икос - појављује на крају X књиге, у којој је отворена прича о Првом крсташком рату.

У првим сукобима између крсташа и Ромеја, када су Латини, не поштујући светост Великог Петка почели да на срћу на зидине Цариграда,⁷⁷⁰ као главни лик који је предводио стрелце, у потпуности налик хомерском хероју, представљен је Нићифор Вријеније "царев зет" (τὸν γαμβρὸν αὐτοῦ) и ауторкин "цезар" (τὸν ἐμὸν καίσαρ) и њен "господар" (ὁ δ' ἐμὸς δεσπότης ὁ καίσαρ).⁷⁷¹ Одељак о овој војној чарки највише личи на војне окршаје из *Илијаде*. Акценат стављен на Вријенијеву вештину руковања луком и стрелом, због чега је био овенчан епитеом другог Херакла, већим од Теукра и браће Ајанта. Делује да је у овом одељку историчност приказа у потпуности уступила место књижевном мимизису *Илијаде*, са јасном намером да фокус радње буде усмерен на цезара и његову ратну вештину, која је упоређена са вештином античких хероја. Такво поређење било је уобичајено у књижевности Јованове епохе. У песмама Теодора Продрома, управо је Јован Комнин био слављен епитетима хомерских хероја. Тај „литерарни израз“ епохе, који је славио Јована као хомерског хероја, Ана Комнин је у *Алексијади* резервисала за свог супруга.

Као блиског Алексијевог помоћника, Вријенија поново срећемо у XIV књизи током Алексијевог обрачуна са манихејцима.⁷⁷² Цезар је, поново због своје учености, односно познавања теолошког учења, завредио место тик уз цара у циљу

⁷⁷⁰ *Alexias* X 9,4 (90) sq. Податак да Латини нису поштовали светост празника је врло интересант. На овом месту она отворено критикује ту безбожност Латина, оштро их осуђујући, што имплицира њену општу критику и у Алексијевом заузимању Цариграда и непоштовању Ускрса, јер је Алексије је ушао у град 1. априла на Велики Четвртак, након чега је уследила тродневна пљачка. Ана не критикује директно Алексијево заузимање престонице, али јасно наглашава тачан датум када је цар ушао у Цариград, и шта је након тога уследило. Осим тога, као што смо навели, она је истакла „цезарову нелагодност“ јер је носио монашку ризу.

⁷⁷¹ *Alexias* X 9,6-8

⁷⁷² *Alexias* XIV 8,9

преобраћења манихејаца.⁷⁷³ Од црквених великодостојника које срећемо у овој епизоди истакнут је Евстратије Никејски, човек за кога се сматра да је био врло близак Ани Комнин, а заправо део њеног „аристотеловског круга“.⁷⁷⁴ Евстратије Никејски је био истовремено и духовник цара Алексија, човек на кога је Алексије дуго био интелектуално ослоњен, све до пред сам крај владавине, када је Евстратију суђено због јеретичких тумачења Божанске природе.⁷⁷⁵ Његово учешће у преобраћењу манихејаца свакако представља очекивану одлуку цара Алексија. С друге стране, одабир Нићифора Вријенија као световног саветника по питању ове јереси делује пре као лични одабир Ане Комнин да свог супруга стави на место које је некада заузимао њен стриц Исак Комнин, и које је врло вероватно могло касније припасти Јовану Комнину.

Лик Нићифора Вријенија на један изванредан начин носи у себи критику Јована Комнина. На бројним местима је, почев од самог пролога, Ана инсистирала на Вријенијевим владарским врлинама – на његовом сјајном пореклу, изузетној учености, и владарском изгледу, који су, у комбинацији са Вријенијевим подвизима у последњим књигама *Алексијаде*, њега издвајали као Алексијевог наследника. Алексијев зет је присутан у кључним тренуцима његове владе – у сукобу са крсташима, и преговорима са Боемундом, у сукобу са манихејцима и у коначном обрачуна са Килиџ-Арсланом – што додатно добија на значају ако истакнемо приметно Јованово одсуство.

Веома је могуће да је Ана искористила стварну Јованову улогу у Алексијевој владавини и приписала је Вријенију. С друге стране, ако и није реч о приписивању Јованових „подвига“ Вријенију, улога Аниног цезара у Алексијевој владавини је сасвим сигурно преувеличана утолико што је Јованова улога у потпуности изостављена. Идеја о младом мушком Алексијевом помоћнику и саветнику у последњим годинама његове владе, неизоставно подсећа на улогу која је вероватно припадала Јовану Комнину.

⁷⁷³ "ἐπὶ πᾶσι δὲ καὶ πρὸ πάντων τὸν ἐμὸν καίσαρα Νικηφόρον ὁ αὐτοκράτωρ συναιρόμενον εἶχε, στομώσας τοῦτον τῇ τῶν θεῶν βιβλίῳ μελέτῃ." - *Alexias* XIV 8,9 (31.33)

⁷⁷⁴ Browning, *Funeral Oration*, 399

⁷⁷⁵ Мајкл Анголд износи врло интересантну тезу по питању суђења Евстратију Никејском, сматрајући да иза тога можда стоји Јован Комнин и да се осуда овог епископа може сматрати као кључни предуслов подршке цркве коју је Јован тежио да обезбеди. – Angold, *Church and Society*, 73-75;

Анино брисање Јована из историје Алексијеве владе, осигурало је својеврстан *damnatio memoriae* младићких година овог великог владара само захваљујући томе што је *Алексијада* остала једини извор који је о томе могао донети детаљне податке. Анино ћутање по овом питању представља најснажнију критику упућену брату. Одабир жанра, који свесно намеће приповедање о стварним догађајима без "суда и пристрасности", у коме Јован није добио заслужено место, сврстало га је на извештајан начин на маргине комнинске историје.

6.3.3.4. Слика Алексијевих подвига - критика Јована и Манојла Комнина

Када је реч о једној врсти посредне критике Јована, али и Манојла Комнина, Пол Магдалино је приметио и истакао да је Анина целокупна концепција Првог крсташког рата и начин на који је тај феномен представљен, смислено прављен као главни пандан Манојловом великом успеху из 1147-1148., односно његовом руковођењу Другим крсташким походом, који је тријумфално опеван у песми Анонима Манганског.⁷⁷⁶ Ана је те 1148. године, када су крсташки пролазили кроз Цариград, још увек писала своје дело⁷⁷⁷, а свој однос према тадашњем цару, Манојлу, дефинисала је врло негативно. Управо је доба када је писала своје дело - а сама наводи да је највећи део материјала сакупила и написала за владе трећег цара - доба Манојла Комнина, које је нужно морало, макар на један посредан начин, обликовати њено дело. Неке од значајних особености *Алексијаде*, Магдалино је препознао као критику Манојлове политике, његових успеха и његових афинитета.⁷⁷⁸

Целокупно представљање Крсташког рата, а шире гледано у том контексту, и Норманске инвазије која идејно и стилски чини један значајан део овог наратива,

⁷⁷⁶ Јер је задобио покорност антиохијског принца Рајмунда, и избегао напад на Цариград немачког краља Конрада III и француског краља Луја VII, који су били предводници крсташке војске - Magdalino, *The Pen of The Aunt*, 19 sq.

⁷⁷⁷ Она сама наводи да је протекло тридесет година од смрти њеног оца. – Alexias XIV 7,6 (59.60).

⁷⁷⁸ Анино представљање Алексијевог "вођења" Првог крсташког рата, истицање „повратка“ морала на двор, критика астролога и њиховог учења (Манојло је био велики поклоник астрологије), Анино представљање турске кампање из 1116. (као ехо Манојлове из 1146) – cf. Magdalino, *The Pen of the Aunt*, passim; За Анин однос према астролозима додатно в. Magdalino, *Porphyrogenita and the Astrologers*, passim.

одговарају политичкој клими краја Јованове и почетка Манојлове владе.⁷⁷⁹ Лик Алексија који Ана конституише као лик цара-ратника и цара-победника, тријумфатора, у потпуности представља анахроно преношење политичке идеологије која је стварана у реторским круговима Јовановог двора, и настављена на двору његовог сина Манојла.

Врло индикативан у том погледу је и опис Алексијевог тријумфалног уласка у престоницу након победе над Печенезима - "*... цар се вратио као победоносац (τροπαίοῦχος). Кад су га сусрели на уласку, многи нису веровали да је цар сам победоносац (αὐτός ἐστι τροπαιοφόρος) и да је извојевао победу, док нису видели главе Скита набодене на врхове кочева, и многе друге који су избегли удар мача, како су, везани, вучени и гурани, ишли један за другим.*"⁷⁸⁰ Алексијева самостална победа, за коју Ана више пута наглашава да ју је извојевао цар лично, није представљала истински велики подвиг, јер је коначни обрачун, код Левунијума, тек следио. Ана је овај тренутак искористила да у потпуности пренесе један од најзначајнијих мотива реторике Јовановог доба - мотиву цара-ратника, који је као елемент похвале идеалног цара био истакнут тек у зениту Јованове владавине, а свечано је био сливен у оживљавању старих церемонија тријумфа.⁷⁸¹

Алексијев тријумф представља један од типских анахронизама *Алексијаде*, у које спадају елементи и симболи политичке идеологије Јовановог и Манојловог доба. У том смислу је и целокупан лик Алексија Комнина, по својој суштини, анахрона представа ових двају владара. Алексије је, према Аниној основној идеји, требало да представља лик идеалног владара, модела и узора који је био заслужан за све велике успехе Комнина, и који је, био и остао већи чак и од својих потомака, иако су многи сведочили управо другачије. Идеал тог владара-претече, прослављан је у књижевности Јованове, али и Манојлове епохе, с тим што је тај мотив доживео битну трансформацију - наиме, мотив идеала узора је са једне врсте мимизиса прерастао у једну врсту превазилажења владара-узора.⁷⁸² Идеја о сукцесивном смењивању бољих и успешнијих наследника уткана је у књижевност пост-Алексијеве епохе. У том погледу, *Алексијада* једина представља апсолутно

⁷⁷⁹ Magdalino, *The Pen of the Aunt*,

⁷⁸⁰ *Alexias* VIII 2,4 (25.30)

⁷⁸¹ Станковић, *Комнини*, 213 sq.

⁷⁸² Magdalino, *The Pen of The Aunt*, 18-20

одступање, јер она носи идеју о једном славном, скоро легендарном, златном добу владара-утемељивача династије, које наследници, не само да нису успели да достигну, већ, што је најважније, нису успели ни да одрже, упропастивши све напоре овог великог цара. То суштински представља главну идеју *Алексијаде*.

Поред креирања лика Алексија Комнина, према идеалу цара-ратника, који је представљао основни мотив књижевности његових потомака, Ана је свесно стварала и лик цара-човекољупца. Филантропија је представљала једну од најважнијих црта прославе идеалног цара према правилима *василикос логоса* Менандра Ретора. У том смислу она се идејно уклапа у Алексијев лик, и у другу, подједнако значајну, жанровску слику *Алексијаде*. С једне стране је она историја, а са друге *похвална беседа за цара* у којој је осликан лик Алексија Комнина према давно утврђеним правилима друге софистике. Као пример иделне врлине цара-филантропа, Ана је представила обнову Орфанотрофија - уточишта за сирочад и убоге – као једну од најзначајнијих тема последње књиге.⁷⁸³

Мотиви *Алексијаде* везани за слику цара представљају један од главних метода Аanine посредне критике Јована и Манојла Комнина. Она је, анахроном сликом Алексија, створила непревазиђен владарски узор у намери да обезвреди све подвиге његових наследника.

Најављена као прича о владавини цара Алексија, *Алексијада* је заправо врло отворен пропагандно-политички манифест прворођене царске кћери.⁷⁸⁴ Гледано са становишта перцепције породице и породичних односа за време комнинске династије, Аанин специфичан и врло селективан однос према браћи и сестрама у потпуности је условљен њеном политичком амбицијом. Они који су били спремни

⁷⁸³ О Орфанотрофију, начину функционисања и организацији - *Alexias* XV 7,3-9. О симболици Орфанотрофија већ је било речи у поглављу „Тема историје – лик идеалног владара“.

⁷⁸⁴ Расправа Пола Магдалина – Magdalino, *The Pen of the Aunt* - писана је из угла настанка дела и Манојловог времена. Аутор је изнео бројне сугестије у прилог Аанином намерном представљању најзначајнијих догађаја Алексијеве владе као анахроном представљању кључних елемената Јованове и Манојлове владе. У том смислу, као најзначајније феномене он је обрађивао Крсташки поход и ратове против Турака Селџука, али и бројне друге особености Алексијеве владе, које више одговарају идеологији развијаној у доба његових наследника на трону. Поред специфичности смо истакли, ти нови погледи - да је Алексијада по својој идеолошкој позадини и тематици својеврсна критика Јованове и Манојлове владе - умногоме говоре у прилог чињеници да је од самог почетка свог литерарног подухвата Ана свесно приступила писању једне личне визије владавине свог оца која је била условљена искључиво њеним политичким амбицијама. И даље, да је *Алексијада* и писана првенствено да би Ана оставила детаљно сведочанство о политици једног моћног круга у оквиру комнинског икоса

да подрже њено царско право били су споменути у *Алексијади* на похвалан начин. С друге стране, они који су оспоравали њено царско право споменути су врло ретко, и то углавном с негативним призвуком, или чак уопште нису ни споменути, као што је то случај са братом Исаком, врло угледним чланом друге генерације Комнина.

Анино дело, више од историја Зонаре и Хонијата, сведочи о дубокој и никада превазиђеној нетрпељивости према Јовану Комнину. Сама потреба да се након тридесет година од неуспешног покушаја заузимања престола обрачуна са својим, најверовантије већ преминулим братом, говори о њеној тврдоглавој спремности да истакне своје „царско право“, и никада не „опрости“ свом млађем брату што је заузето престо уместо ње.

Ана је намерно користила своје емоције као литерарни израз да би исказала дубину тог сукоба. Њено инсистирање на писању искључиво о „стварним догађајима“ додатно оснажује став да је *Алексијада* писана и као својеврстан *damnatio memoriae* Јована Комнина и његове стварне улоге у Алексијевој владавини. Изостављање Јована Комнина је било надомештено истицањем врло важне улоге Нићифора Вријенија.

Однос према икосу Комнина био је условљен искључиво Анином тежњом да оправда свој легитимитет и да кроз одређене ликове или слику догађаја, истакне све значајне предуслове који су били јемство њеног легитимитета. Слика Ане Даласин је била слика Аниног владарског узора, а слика Исака Комнина је била слика старијег брата, без чијег благослова није била могућа потврда Алексијевог *царског права*. Слика браће и сестара је била одраз великог процепа у првој генерацији порфирогенита који су се сврстали на страну Ане Комнин, односно Јована Комнина. Слика Јована у *Алексијади* је слика Аниног „брисања“ брата из сопственог живота, јер је *Алексијада* њена лична историја у којој Јован није заслужио своје место.

7.

Публика

Питање публике *Алексијаде* представља проблематику која до сада није изучавана. Важност овог проблема налази се у разумевању перцепције ауторових идеја и циљева у једном ширем културном миљеу, како његове епохе, тако и оних које су уследиле. У том смислу се питање публике може посматрати из два угла – из угла „уже публике“ коју су представљали непосредни савременици аутора, и „шире публике“, коју су представљали сви потоњи „интелектуални“ нараштаји, који су долазили у сусрет са тим делом.

Питање „уже публике“ *Алексијаде* се односи на утицај који је Анино дело могло имати на њене млађе савременике и на оне људе који су први дошли у „контакт“ са Анином историјом. Као јасно сведочанство тог „утиска“ који је *Алексијада* оставила на савременике имамо *посмртно слово* Георгија Торника, које се директно бави проблематиком Аниног сукоба са Јованом Комнином и разрађује идеју Аниног *царског права*, али такође имамо и рукописе *Алексијаде*, који пружају увид у велики идеолошки значај који је имала историја Ане Комнин. Рукописи су сведочанство о „проблематичности“ Аниног дела за царску идеологију Манојла и његовог наследника, због чега су извршене „измене“ првобитног текста.

С друге стране, проблем „уже публике“ може бити тумачен кроз контекстуализацију епохе у којој је *Алексијада* настала, што нам омогућује да разумемо на који начин је Ана уобличавала своју историју и које су то главне идеје епохе у којој је *Алексијада* стварана биле унете у њену историју. У овом погледу је сама *Алексијада*, један од веома важних извора за изучавање питања публике, јер она одговара културном миљеу и политичкој клими доба у коме је настала, односно првој деценији Манојлове владе.

7.1. Време настанка „Алексијаде“ и историјски контекст.

Ана Комнин на почетку своје историје спомиње да је почетак њеног рада на Алексијади условила супруга, Нићифора Вријенија. Његова смрт се датује у време 1136-8, зависно од датовања Јованог похода ка Сирији након кога је Вријеније умро.⁷⁸⁵ Грубо говорећи, то би био *terminus post quem* за почетак Аниног литерарног подухвата. Међутим, у даљем тексту, када је прецизније наводила време свог писања, навела је да је „*највећи део сакупила и написала за владе трећег цара*“, дакле, Манојла I Комнина, што *terminus post quem* може изместити у 1143. годину. Оно што иде у прилог каснијем датуму, јесте нешто другачије разумевање Аниног Пролога. Она је за писање дела била подстакнута Вријенијевом смрћу, али није јасно навела и да је тада почела да пише своје дело. Због тога бисмо се радије определили за нешто познији почетак писања *Алексијаде*, а не за 1136/8. годину. Пролог, међутим, наводи и на закључак да је барем он писан још за живота Јована Комнина, јер Ана истиче да је њен муж „*војевао са автократором Јованом, мојим братом*“. Именовање Јована, уз додатак заменице „мој брат“ би могло упутити на закључак да је барем Пролог написан у тренутку док је Јован још увек био актуелни владар.

Анина доноси податак да је „*највећи део материјала сакупила и написала за владе трећег цара*“, када су све похвале биле усмерене ка тренутном владару а о Алексију остале само „*огољене чињенице*“, свакако хронолошки смешта њену литерарну делатност у владавину Манојла Комнина. Међутим, у *Алексијади* је уочљива изненадна промена у наративи од XII књиге, када на сцену ступа Ирина у својој измењеној улози и када се сусрећемо са причом о рођењу Јованове деце, а потом и са првим отвореним покудама Јована и Манојла. Тек у последњим књигама *Алексијаде* Ана отворено говори о „*неспособности*“ Алексијевих наследника на трону и о „*лажима и ласкањима*“ које су биле упућене тренутном владару. Осим тога, Ана тек тада отворено осуђује „*оне који су на власти*“ и који су је осудили на „*осамљеност*“.

⁷⁸⁵ Односно, зависно од тога да ли се датује према Типикону манастира Пантократора или према Сиријском походу. – Рајковић, *Породица Вријенија*, 111

Занимљиво је да је Ана далеко отворенија у покудама када се прича о „онима који владају“, мислећи на Јована и Манојла заједно, него када говори посебно о Јовану. Осврти на Јована су далеко опрезнији и садрже алузије које је теже растумачити. С друге стране, покуда у коју је укључен и Манојло је директнија.

Оваква специфичност Аанине нарације може указати да су догађаји, барем до шесте књиге, писани за владе цара Јована, и да су сасвим сигурно последње три књиге писане за време Манојла Комнина. Шеста књига, у којој се налази екскурс о рођењу три царска детета, садржи податак о Јовановом крунисању и његовој предодређености за наследство. Ана је причу о рођењу испунила веома важним идеолошким елементима у којима је истицала своје *царско право*, али није *отворено* критиковала Јована, већ је причу чак закључила са његовим крунисањем у цркви Свете Софије.

Анин отворено негативни тон према братанцу Манојлу је врло занимљив и може указивати првенствено на њено непризнавање Јовановог наследника, који је као најмлађи брат заузео престо, насупрот старијем брату. Анин *опрез* у погледу осликавања Јована може бити тумачен кроз време када су ти делови *Алексијаде* писани – за владе Јована Комнина, после изградње Христа Пантократора, којим је озваничена и учвршћена идеологија о успостављању династије. Након Јовановог обрачуна са братом Исаком из 1130, Анино отворено критиковање брата би могло бити схваћено као опасно испољавање царских претензија, од чега се највероватније суздржавала до тренутка до када на царски престо није дошао његов најмлађи син Манојло, изврдавши „царско право“ свог старијег брата.

7.2. У позадини једне сатире. Случај Тимариона

У епитафу за супругу Ааниног и Нићифоровог сина Јована, Теодору, Ана је забележена као „слава Дука“ (τὸ Δουκικὸν θρύλλημα, τὴν σοφὴν Ἄνναν).⁷⁸⁶ Аанина прослава Дука у *Алексијади*, која је доминантна тема њене историје, није неочекивана и представља један од најважнијих елемената њеног живота – како је то сама истицала, и како су то њени савременици видели. Инсистирање на величини тог славног рода, може бити посматрано и кроз тумачење једног другог веома

⁷⁸⁶ *Prodromos*, XXXIX (43)

значајног састава комнинског периода. Реч је о анонимној сатири „Тимарион“, која је до данас приписивана најугледнијим реторима комнинског периода, међу којима особито Теодору Продрому, Николи Каликлу и Михаилу Италику.⁷⁸⁷

За нас је најзначајније недавно тумачење које је понудио Д. Кралис, да Тимарион садржи **отворену покуду царског рода Дука**, и да је она очигледна у приказу велелепних свечаности у Солуну на дан Св. Димитрија, и у слици господара тог града, Андроника Палеолога.⁷⁸⁸ Такође, као видно позитивног лика сатире Кралис је истакао Романа Диогена, чија је смрт била подсећање на срамну улогу Андроника Дуке.⁷⁸⁹ Андроник Палеолог је био син Георгија Палеолога и сестре Ирине Дука, Ане. Георгије Палеолог је у *Алексијади* неоспорно највећи херој уз Алексија Комнина, а инсистирање на његовим квалитетима можда може бити посматрано кроз призму неких гласова у Цариграду који су се чули против његовог сина. Нерасположење које је владало према срамном држању Андроника Дуке и које је ушло чак и у ову анонимну сатиру, помаже да разумемо позитивно становиште о овом контроверзном јунаку у историји Нићифора Вријенија, а потом и у историји Ане Комнин, који је био „*прворођени син цезаров, из славног рода*“. Премда се Ана није директно бавила спорним питањем свргавања Романа Диогена, њено представљање свих чланова рода Дука, као неоспорно најславнијег рода у повести, супротстављено је слици потомака царског рода Диогена, који су на Алексијеву благодатност узвратили незахвалношћу, а Нићифор Диоген чак отвореном завером. Анино детаљно бављење проблемом Романовог сина, Нићифора Диогена, и његовим карактерним особинама које су га од самог почетка сврстале у негативце *Алексијаде*, упућује на Анину тежњу да у извесној мери дискредитује и самог Романа Диогена. Питање Романа Диогена у 12. веку више није представљало политички проблем, али је величање овог цара у анонимној сатири

⁷⁸⁷ Продрому због комичне природе текста, а Каликлу и Италику, који су између осталог били и лекари, због дискусија посвећених медицини. - Krallis, *Timarion*, 242

⁷⁸⁸ Кралис на самом почетку поставља питање због чега је епизода са Солуном била нужна као прелудиј у Тимарионов одлазак у подземни свет? Он сматра да је у позадини целокупног заплета Тимарионово неподношење комнинског устројства власти, због чега му је из позлило, након чега је завршио у подземном свету. Укратко, Кралис сматра да је Тимарион био напад на политички, религиозни и културни поредак комнинске епохе. - Krallis, *Timarion*, 221-230. - На врло симболичан начин је спојена прослава свечаности у Солуну, једном од најзначајнијих комнинских заштитника св. Димитрија, са приказом Андроника Палеолога, једног од најугледнијих чланова комнинског икоса.

⁷⁸⁹ Krallis, *Timarion*, 236

комнинског Цариграда указивало на постојање једне утицајне струје која је одржавала сећање на неславно понашање једног Дуке, чији је директни потомак била царица Ирина Дука.

Тимарион садржи, осим критике Дука, и критику ограничења слободе филозофске мисли, која је потврђена осудом Јована Итала. Тимарион поручује да су једини слободни простор у комнинској култури имали софисти, а да су филозофи били осуђени.⁷⁹⁰ Ова оштра критика комнинске културне политике, на извештајан начин помаже да разумемо Анино правдање случаја против Јована Итала, које је увиђено у покуду Пселовог ђака. Итал је дискредитован највише због свог варварског порекла и своје недовољне префињености у грчком језику. Његова грубост и непрефињеност су доприносили негативној слици о овој важној личности, којом је Ана правдала Алексијев процес против „филозофске мисли“, који је био предмет осуде једног круга цариградских „интелектуалаца“.

Анино инсистирање на сопственој учености и посвећености филозофији, може бити схваћено као додатно оправдање Алексијевог непријатељског расположења према филозофији. Ана је врло јасно наглашавала своје познавање Платона, Аристотела, Стое, и других филозофских система, у истој мери у којој се дичила својим познавањем реторике. Изјава о Алексијевој обнови учености, врло је јасно била политички обојена, у циљу супротстављања негативном расположењу цариградске публике према Алексијевој културној политици.

7.3. Одроз „Алексијаде“ у делу Георгија Торника

Посмртно слово Георгија Торника за Ану Комнин, на јасан начин истиче најважније елементе Анине политичке мисли, која је била искључиво усредсређена на потврду њеног царског легитимитета. Говор Георгија Торника, Дарузес је сместио у период између 1153. и 1155. године, али је за време Анине смрти био склонији да одабере 1153. годину. Интересантан је његов закључак, да је Анина смрт „*прошла незапажено од свих, средином 1153, без церемонија и без званичних*

⁷⁹⁰Krallis, *Timarion*, 243

говора.⁷⁹¹, што највероватније указује на чињеницу да Ана више није била политички битна.

Јасан апологетски тон прожима *посмртно слово* Георгија Торника. Делује као да је Георгије Торник, попут Ане Комнин, осећао једну потребу да је „оправда“ и „одбрани“, стављајући у фокус њених животних амбиција „љубав према мудрости и учености, а не љубав према царству.“⁷⁹² Торников говор је највише коришћен за сакупљање података о Аниној учености, што додатно оснажује идеју о тенденцији да се истакне Анина посвећеност искључиво овом животном задатку. Мотив учености је један од најзначајнијих мотива Аниног „аутобиографског дискурса“ у *Алексијади*.

Целокупна *Алексијада*, заправо, као и одлука да се подузме задатка писања једне величанствене историје, потврђују Анину тенденцију да прослави своју ученост на један софистички начин – кроз отворену манифестацију своје реторске виртуозности. Поред тога, она је желела себе да представи искључиво као учењака и посвећеника филозофији и реторици, у позадини чега се налазила Анина политичка мисао о поседовању кључне владарске врлине. Торник је њену идеју детаљно елаборирао у *посмртном слову*.

Торникова беседа садржи запањујуће сличности са главним идеолошким премисама Аниног царског легитимитета, како је то представљено у *Алексијади*. Већ је примећено у литератури одсуство Константина Дуке из Увода у тестамент Ане Комнин, који је саставио Михаило Италик, за разлику од Торникове посмртне беседе, у којој се Константин Дука појављује као врло значајан елемент похвалног *логоса* са преминулу порфирогенитну принцезу.⁷⁹³ Приређивач Италиковог говора, Готје, протумачио је овај „недостатак“ чињеницом да је Нићифор Вријеније био још увек жив, када је Увод састављан, због чега није било ни очекивано да се рано преминули вереник Ане Комнин нађе у уводу њеног тестаментa.⁷⁹⁴

Ситуација са посмртном беседом Георгија Торника је сасвим другачија. Оно је састављено, по свему судећи, непосредно након њене смрти, и веома важан елемент који битно раздваја ова два реторска састава није само Нићифор Вријеније,

⁷⁹¹ *Tornikès*, Introduction, 22

⁷⁹² „οὐ τοσοῦτον τῆς βασιλείας ἔρωτα τρέφουσιν ὅσον σοφίας ὀρεγομένην καὶ τῆς ἐν λόγοις παιδείας“ - *Tornikès*, 253 (9.10)

⁷⁹³ *Tornikès*, 251-253 (20.5.14)

⁷⁹⁴ *Italikos*, 108, фуснота бр. 7

већ и *Алексијада*, која је завршена у Аниним последњим годинама и највероватније је тек након њене смрти изашла изван њеног „круга“, у коме је могла бити читана већ неко време пре њене смрти.

Увод у тестамент Ане Комнин који је саставио Михаило Италик, писан је много пре *Алексијаде*, али садржи велике сличности посебно са Прологом *Алексијаде*, што говори у прилог тези да је аутор увода била заправо Ана Комнин.⁷⁹⁵ У Италиковом уводу Ана је представљена као порфирогенитна принцеза, посвећена првенствено учености, а потом је елаборирана њена посвећеност родитељима.⁷⁹⁶ Интересантно је да се у овом уводу Ана представља кроз типичан идеал византијске жене, како је то Папајоану истакао „кроз триптих оца, мужа и синова“.⁷⁹⁷ У *Алексијади* недостаје елеменат њеног мајчинства, присутан у Италиковом уводу. Истакнута је Анина посвећеност родитељима, а првенствено мајци, чију је вољу овом приликом испуњавала. Интересантно је да је „Иринина воља“⁷⁹⁸ била и у позадини Аниног тестаментa,⁷⁹⁹ исто као и у позадини *Алексијаде*.

Као и у потоњем Анином делу, елеменат учености, коју је стекла несметано, свакако наглашава „просвећеност“ Алексија и Ирине, који „ни на који начин нису спутали“ своју ћерку да стекне знања која поседује. Присутност овог мотива у оба Анина дела, у супротности је са потоњим текстом Георгија Торника који је први донео димензију о Анином тајном подучавању и њеној спречености да се слободно посвети филозофији, јер је она кварила дух омладине. Торникова прича о Анином „одгоју“ на извешан начин потврђује оптужбе из Тимариона усмерене против комнинског ограничавања „слободе филозофске мисли“.

Врло значајан елеменат који недостаје у уводу Михаила Италика јесте термин „оцељубивости“ (φιλοπάτωρ), који је свеприсутан у *Алексијади*, а срећемо га и код Торника. Анина љубав према родитељима код Италика је исказана

⁷⁹⁵ Ту тезу је заступала Ангелики Лаиу, а сада је подражава и Стратис Папајоану. – Παπαϊοάνου, *Anna's Will*,

⁷⁹⁶ У Италиковом уводу то је наглашено на следећи начин – „Ἄννα πορφυρογέννητος, γραμμάτων οὐκ ἄμοιρος, οὐδὲ γραφῶν ἀμελέτης, ἀλλὰ πλείστα τε τοῖς θεοῖς λόγοις ἐμμελετήσασα καὶ μὴδὲ τῆς θύραθεν παιδείας ἀπολειφθεῖσα τόνδε τὸν πρὸ παντὸς τοῦ διατυπωτικοῦ μου λόγον ἐκτίθημι.“ – *Italikos*, 106 (12.16) cf. *Alexias*, Prol. 1,2 (10.14)

⁷⁹⁷ Παπαϊοάνου, *Anna's Will*, 112; cf. Станковић, *Комнини*, 258

⁷⁹⁸ Ана је истакла да је тестамент саставила у тренутку када је Ирина то наложила, повинујући се у потпуности жељи своје мајке. – *Italikos*, 109 (10.13)

⁷⁹⁹ В. Станковић је истакао да је Михаило Италик „на најбољи начин показао заједништво мајке и ћерке, посебан блиски однос који је постојао између Ирине Дука и Ане Комнин.“ – Станковић, *Комнини*, 259.

глаголом „ἀγαπάω“,⁸⁰⁰ а њена посвећеност је описана послушношћу, и исказом да се увек повиновала жељи својих родитеља. За разлику од размимоилажења у првом делу, идеја Аанине посвећености и послушности је присутна у *Алексијади*. Сматрамо да је недостатак карактерисања Ане као „оцељубиве“ врло значајан, јер говори о позадини Увода у тестамент, и времену у коме је то дело састављено, а које је још увек било веома близу догађајима око завере против цара Јована. Свака врста Ааниног политичког иступања, које би је прослављало царским терминима се није уклапала у доба када је Увод у тестамент састављан, и када је Јованова политичка моћ била на свом врхунцу. Због тога је карактер Италиковог увода доста блажи у својим мотивима, који не би били толико упечатљиви да накнадно није написана *Алексијада*, у којој се јасно распознаје политичка позадина тих мотива. Онај мотив који Ани није доносио политичку моћ, нити је био релевантан за њену царску амбицију – њено материнство – није нашао места у *Алексијади*. У том погледу, чини нам се да је Торниково посмртно слово за Ану Комнин састављено у потпуном сагласју са свим политичким идејама Ане Комнин, онако како су изложене и представљене у *Алексијади*.

Торникова беседа усредсређена је на три главна елемента Ааниног живота – на њену љубав према родитељима, на љубав према мужу и на љубав према учености. Ти мотиви чине и суштину Ааниног политичког манифеста у *Алексијади* који је кроз њих представљан публици. Исткали смо да је њена љубав према родитељима, која се на више места помиње и у Торниковој беседи, врло значајан елемент *Алексијаде*, у сагласју са царском идеологијом династије која је конституисана у односу на Алексија Комнина и на чврсту везу између оца и његовог „оцељубивог“ сина. И Торник се на врло упечатљив начин обраћа публици – „*Ко је био толико оцељубив као она?*“ (τίς γὰρ φιλοπάτωρ τοσοῦτον ὅσον ἐκείνη).⁸⁰¹ – користећи се мотивом Аанине личне апологије и њене **оцељубивости**. Није случајно ово питање постављено након епизоде која се сматра кулминацијом целокупне беседе.

Од врло упечатљивих делова Торниковог слова, истакли бисмо да целокупна повест о Алексијевим последњим данима и околностима његове болести

⁸⁰⁰ „ἐν πρὸς ὅλῳ πατρὸς καὶ μητρὸς ἀγαπωμένη.“ - *Italikos*, 107 (11)

⁸⁰¹ *Tornikès*, 269 (20.21)

и смрти, има скоро идентичну књижевну нит као што је случај са истоименом епизодом у *Алексијади*. Торник такође уступа места Аниној посвећености оцу у његовој болести, и многим мукама и патњама које је претрпела, проводећи време заједно са докторима уз свог оца и владара.⁸⁰² Он истиче да је у тим часовима Ана показивала „мушку храброст“ и да се није препуштала кукавичлуку.

Апологетски тон којим је прожета ова Торникова епизода свој врхунац добио је у повести о Алексијевим последњим часовима, када је „*његов син и цар, док је отац још увек дисао, прогласио себе автократом и заузео палату.*“ (Ὁ δὲ παῖς ἐκείνου καὶ βασιλεύς, καὶ τοῦ πατρὸς ἔτι πνέοντος, τὸ αὐτοκράτῃς ἀναζώννυται καὶ ἀπῆει πρὸς τὰ βασίλεια).⁸⁰³ Торник, међутим, на овом месту оправдава тај Јованов акт чињеницом да се „*појавило много оних који су сматрали да полажу право на царски престо, као што је то обично случај у таквим тренуцима*“.⁸⁰⁴ Ова помало нејасна изјава која је свакако служила да генерализује, па чак и да релативизује проблем завере против Јована, била је ту у циљу одбране Ане као Јовановог противника. Ту мисао је Торник додатно разрадио да су „*за њу многи говорили да је братовљев ривал*“ (Ὡ δὲ λεγομένη τοῖς πάντα ραδίως λέγουσι τῷ ἀδελφῷ τῆς βασιλείας ἀντίζηλος),⁸⁰⁵ али да је она у последњем очевом часу „*заборавила и на своју децу и на супруга и на царство, и да се у придружила својој мајци у заједничкој патњи, голе главе, прострta на поду...*“.⁸⁰⁶ Цео пасус је закључен податком да су новог цара сви подржали, и родбина и поданици.

Готје је приметио да се овде огледа врло вероватно нека јавна гласина која је можда те 1154. године оптуживала Ану Комнин да је била ривал свог брата.⁸⁰⁷ Уколико је неких гласина било у тренутку када је Торник састављао свој говор, оне су могле бити подстакнуте једино појавом *Алексијаде*, која је поново актуелизовала питање Ане Комнин. Торникова спремност да све детаље овог очигледно осетљивог проблема унесе у своју беседу, упућују на тумачење да су околности Анине судбине до самог краја њеног живота будиле пажњу савременика. Појава *Алексијаде* је обновити актуелност теме завере против цара Јована Комнина.

⁸⁰² Tornikès, 267

⁸⁰³ Tornikès, 269 (8.10)

⁸⁰⁴ Tornikès, 269 (10.12)

⁸⁰⁵ Tornikès, 269 (12.13)

⁸⁰⁶ Tornikès, 269 (14.16)

⁸⁰⁷ Tornikès, 268, фуснота бр. 52.

Циркулисање *Алексијаде* у интелектуалним цариградским круговима, које се свакако догодило за Манојлове владе, вероватно није могло бити ни по вољи младом василевсу. Целокупна литерарна активност најранијег периода Манојлове владе је била усмерена на легитимизацију новог цара.⁸⁰⁸

Апологетски тон Торниковог говора, сведочи о проблематичном питању Алексијевог наслеђа и о завери Ане Комнин – о две кључне и очигледно веома живе теме у круговима око порфирогенитне принцезе. Такав утисак остаје након читања *Алексијаде*, а потврду да је *Алексијада* прожета непрежаљеном царском аспирацијом Ане Комнин имамо и у апологетској посмртној беседи Георгија Торника. Занимљиво је питање колико је реална била опасност коју је порука *Алексијаде* могла да пренесе на публику Цариграда и колико је цар Манојло уопште могао придавати значај „уклоњеном“ претенденту престола? Процену реалне опасности Анине поруке тешко је направити, али Манојло је остао познат по свом не тако славном обрачуном са удовицом његовог брата севастократорисом Ирином, која је представљала претњу једино због свог патроната над цариградским реторима.⁸⁰⁹ Такође, од Манојлове владе почиње преусмеравање целокупне реторске продукције искључиво на цара, што је био један од видова његовог ограничавања утицаја бочних грана комнинског икоса.⁸¹⁰ У том Манојловом акту се јасно примећује колики је могао бити утицај писане, односно изговорене речи у цариградским интелектуалним круговима.

⁸⁰⁸ Angold, *Church and Society*, 77-82; Magdalino, *Manuel*, 195-196; 434-454

⁸⁰⁹ Станковић, *Комнини*, 133-134. У круг севастократорисе Ирине улазили су Теодор Продром, Јован Цецес, Константин Манасис и Аноним Мангански, све најзначајније личности византијске културе средине 12. века. Аноним Мангански је, на пример, у периоду 1145-1159, велики број похвалних састава посветио севастократориси Ирини и њеној деци. – Magdalino, *Manuel*, 441. То су управо биле осетљиве године за младог Манојла, када је тек установљавао легитимитет своје власти. У том периоду је била и најживља реторска продукција у кругу севастократорисе Ирине, а тада се појављује и *Алексијада* Ане Комнин, која није нимало била наклоњена младом владару и у којој је јасно наглашена притворност ласкавог обраћања тренутном владару, као и лажи које тренутни ретори шире о младом цару. Стога ни у ком случају не би требало одбацити утицај који су ови осетљиви делови *Алексијаде* могли имали директно на Манојла. „Кажњавање“ Ане Комнин, по угледу на судбину севастократорисе Ирине, свакако није долазило у обзир, јер је Анина фактичка политичка моћ нестала са смрћу Ирине Дука и Нићифора Вријенија, а поготову са смрћу њеног главног опонента Јована Комнина.

⁸¹⁰ Станковић, *Комнини*, 234, 246

7.4. Циркулисање „Алексијаде“

О начину на које је једно одређено дело циркулисало у ученим круговима Цариграда, који су били окупљени око „театра“ истакнутих мецена, припадника комнинског икоса, још увек не постоје прецизни ставови. Претпоставља се да је у највећој мери публика слушала истакнуте реторе, и да су, осим говора, који су и били уприличени за усмени наступ, и историје такође, или барем делови историја били читани усмено.⁸¹¹

У неколико наврата, Ана Комнин у *Алексијади* користи реч „слушаоци“ (ἀκροατής), која је у реторском речнику подразумевала искључиво слушачку публику ретора.⁸¹² Неке шаливе епизоде из *Алексијаде*, попут Васиلاكисовог исмевања Алексијевог муцања и његове немогућности да правилно изговори слово „р“, делују као да су уприличене за разоноду слушалаца у тренуцима када је радња могла бити превише напорна. Такви тренуци „предаха“ су чести у *Алексијади*, као на пример тренутак када је у јеку напетости против Бохемунда, и нужности да се одмах ступи у акцију против Норманина, Алексије одвратио „*да ће се Бохемундом позабавити касније, а да је сада време ручку.*“ Сличан мотив је могао бити и у позадини нелагодности цезара Јована Дуке да се шета под цариградским зидинама у монашкој ризи, плашећи се могућег исмевања. Такви неочекивани тренуци у историјској наративи могли су послужити као елемент одржавања пажње слушалаца и конструисања једне историје за прилику усменог наступа у реторском театру. У случају да је *Алексијада* била усмено приповедана у реторском театру, онда је њено циркулисање у реторским круговима могло да се догоди и много пре Анине смрти. Сукцесивно приповедање *Алексијаде* могло је да траје и више година, и њено само стварање је могло да буде условљено прихватањем тог дела у круговима публике.

⁸¹¹ Neville, *Heroes and Romans*, 48

⁸¹² У реторском речнику, ἀκροασις је подразумевало читање дела наглас, а ἀκρόασις је подразумевало слушање дела које се чита наглас. Отуда је и ἀκροατής слушалац. - *Progymnasmata*, 5-6; Према истраживању у TLG највећим делом се реч односи на слушаоца у реторском обраћању.

7.5. Рукописи „Алексијаде“

Питање перцепције поруке *Алексијаде*, може бити посматрано из угла рукописне традиције. Сачувани рукописи могу помоћи у реконструкцији циркулисања одређеног текста и његове заступљености у интелектуалним круговима потоњих епоха. Ситуација са рукописима *Алексијаде* није најзахвалнија, јер је сачувано свега четири рукописа и осам потоњих преписа.⁸¹³ Од сачуваних рукописа, ниједан није аутограф ауторке, а најранији сачуван спада у 12. век, док су преостала три из 14. века.

Најранији рукопис – Florentinus Laurentianus (F) – Потиче из друге половине 12. века, и почиње са четвртим поглављем Пролога (Prol. 4,3 (37)), а завршава се са четрнаестом књигом – XIV 8,1 (19).⁸¹⁴ Преостала три рукописа потичу из 14. века. То су Parisinus Coislinianus 311 (C), који почиње са првом књигом – I 16,1 (40), Vaticanus graecus 981 (V) – који се налазио у кодексу са историјама Јована Зонаре, Никите Хонијата и Георгија Акрополита и који обухвата изводе из *Алексијаде*, који се завршавају са 14. књигом – XIV 7,1 (88),⁸¹⁵ и Parisinus Graecus 400 (P), који се датује у 1343/44. годину и садржи само мали део пролога *Алексијаде* – Prol. 1,1 (2) – (15) – за који је истакнуто да представља реторско ремек – дело.⁸¹⁶

Најстарији рукопис *Алексијаде* – F – говори о почецима умножавања дела Ане Комнин, иако позадина тог рукописа доста нејасна. Интересантно је да остали преписи потичу из 14. века, а да немамо ниједан из 13. века.

Једна специфичност рукописа *Алексијаде*, говори у прилог измењеним политичким околностима и нужности да се једна историја „уобличи“ према новим политичким приликама. Дитер Рајнш, приређивач првог критичког издања је у својој студији о рукописима *Алексијаде* истакао измене које су направљене на

⁸¹³ Иако је проблематика рукописа *Алексијаде* актуелна још од краја 19. века, - њоме су се бавили Шопен (1839), Рајфершајд (1878, 1884), Крумбахер (1891), Дил (1930), Либ (1937), Бек (1975), Хунгер (1981) - ми смо се определили искључиво за становишта Дитера Рајнша, који је се овим компликованим питањем бавио како у уводу саме *Алексијаде*, тако и у посебној расправи посвећеној теми Аниних рукописа, изучавајући сва досадашња становишта и сумирајући резултате. - *Alexias, Prolegomena – Die Handschriften*, 13-28; Reinsch, *Zum Text*, passim.

⁸¹⁴ *Alexias, Prolegomena – Die Handschriften*, 13-14

⁸¹⁵ *Alexias, Prolegomena – Die Handschriften*, 15-16

⁸¹⁶ *Alexias, Prolegomena – Die Handschriften*, 17

познијим верзијама рукописа, у нашем случају, на рукопису С, који се хронолошки смешта на почетак 14. века.⁸¹⁷ Рукопис С и изгубљени Тулуски рукопис, за које се сматра да потичу од истог предлошка, садржали су додатна идеолошка улепшавања, која су служила да нагласе легитимитет власти Комнина. Речи које су побуну Комнина означавале терминима – ἀποστασία, τύραννις, διαπιστία – замењене су потпуно политички-неутралним изразима – ἡ τοιαύτη ἐπιχείρησις, ἡ τοιαύτη πρᾶξις, βούλευμα.⁸¹⁸ Кратак шематски приказ употребе, односно промене речи „апостасија“, у трећој књизи *Алексијаде*, у два рукописа (уз додатак трећег, ватиканског) даје следећу слику :

Οἱ δε γε ἀποστάται (F)	Κομνηνοὶ (C)
ἡ τῆς ἀποστασίας (F)	Τῆς τοιαύτης βουλῆς (C)
Τὴν ἀποστασίαν ἐκείνῳ (F, V)	Πράξιν ἐκείνων (C)
(ἀπαγγέλλει) τὴν ἀποστασίαν (F)	Τὸ παρὰ τῶν κομνηνῶν γινόμενον (C)
Συναποστατῆσαι κάκεϊνος (F)	Συνάκολουθῆσαι κάκεϊνος τῷ τούτων θελήματι (C)
Τοῦ κομνηνοῦ ἀποστασίας (F)	Τῶν κομνηνῶν ἐπιχειρήσεως (C)
Τοῦ ἀποστάτου (F)	Τούτων (C)
ἀποστασίαν (F, V)	Τοιαύτην ἐπιχείρησιν (C)

Употребу овог специфичног термина у *Алексијади*, покушали смо да објаснимо са становишта политичких идеја Ане Комнин, која је тенденциозно стварала слику о легитимности царског рода Дука насупрот узурпацији коју су спровели Комнини пре свог доласка на престо. Друга, веома важна интервенција која се налази на рукопису С односила се на још једно политички осетљиво место, које је упућивало на директну критику Алексијевих наследника. Већ спомињана Анина изјава о томе да су Алексијеви напори за успостављање мира са селџучким вођом Малик Шахом доживели неуспех због „*неспособности његових наследника на трону*“, замењена је неутралним изразима, који су одговорност за неуспех

⁸¹⁷ У научној историографији се водила полемика око измена које су вршене на рукопису С. Наиме, појавило се питање да ли је сама Ана Комнин вршила те измене (Крумбахер), али је оно касније одбачено (Бек прихватио становиште Рајфершајда). Најзначајнији аргумент против је био тај што је у рукопису С, заостало неколико речи које нису промењене, што се сматра пропустом преписивача. – Reinsch, *Zum Text*, 246

⁸¹⁸ Alexias, Prolegomena – Die Handschriften, 25; Reinsch, *Zum Text*, 245

приписали коцки судбине која је другачије пала. Одговорност је пала на Алексија, а са његових наследника је скинута кривица.⁸¹⁹

Рукопис за који се Рајнш определио да буде главни основ за реконструкцију основног текста *Алексијаде*, јесте верзија из друге половине 12. века која је најприближнија аутографу.⁸²⁰ Недостатак детаља о власништву рукописа из 14. века у коме се налазе измене, онемогућује да се са прецизношћу установи позадина оваквих интервенција, мада је врло вероватно да су измене вршене раније, како Рајнш истиче.⁸²¹ Време измена у рукопису, који је послужио као предлог за рукопис С може бити доба Манојлове владавине, или непосредно после. Податак о интервенцијама је веома значајан јер сведочи о томе да су савременици били свесни постојања **политички осетљивих и спорних питања у *Алексијади* Ане Комнин, и да је постојала нужност да се изврше измене** кључних идеолошких термина. То говори додатно у прилог о улози и значају који је *Алексијада* имала у Манојловој епохи, односно о озбиљности поруке коју је носила и која је, у неким деловима, сматрана као претња за одржавање идеје о снази и моћи комнинске династије. Једино је слика самих почетака комнинске династије морала бити измењена, што је потврдило критички став Ане Комнин према успону Комнина и њено тенденциозно „изобличавање“ догађаја усредсређених првенствено на идеју комнинског легитимитета и њиховог царског права. Штавише, Ана није само прећутала идеју о цару-претечи, Исаку Комнину, већ је јасно негирала *царско право* Алексија Комнина, именујући његов побуну термином „апостасије“.

Веома значајан куриозитет представља тзв. „метафраза“ *Алексијаде*, највероватије из 14. века. Реч је о „поједностављеној“ верзији *Алексијаде*, која је, нажалост, дошла до нас у веома лошем стању, без увода преписивача, и у само једном препису. Сачувани препис садржи свега две и по књиге од Аниних петнаест – књиге XI – XIII. Херберт Хунгер, издавач овог рукописа, сматра да је предлогак

⁸¹⁹ Reinsch, *Zum Text*, 247

⁸²⁰ Рајнш сматра да су недостаци на најранијем рукопису – имена, неки датуми и догађаји – ненамерни, односно да је Ана врло вероватно нешто оставила недоречено, да би се посветила истраживањима и накнадно допунила та места. Рајншова претпоставка је да је само смрт Ану Комнин спречила да дело у потпуности доврши. - Reinsch, *Zum Text*, 248

⁸²¹ Рајнш је заузео становиште да су ове интервенције могле настати у кругу око Манојла Комнина, или непосредно након 1180. године, у тренутку када је потврђивано легитимно право његовог наследника Алексија II, на супрот тежњама Андроника да се домогне престола. - Reinsch, *Zum Text*, 246

за ову метафразу *Алексијаде* био Parisinus Coislinianus 311,⁸²² а то становиште је прихватио и Дитер Рајнш.⁸²³ Овакво датовање метафразе, које ју је сместило у период 14. века омогућило је Џону Дејвису да изнесе хипотезу о нешто ближеј хронолошкој одредници овог преписа, али и о његовој провенијенцији. Дејвис сматра, на основу историјских и лингвистичких сличности⁸²⁴, да је метафраза *Алексијаде* вероватно истог порекла као и друге две метафразе познијег периода Палеолога – *историје* Никите Хонијата и *царског слова* Нићифора Влемида.⁸²⁵ Он сматра да сва три „превода“, припадају периоду средине 14. века⁸²⁶ и да вероватно могу бити смештена у оквире преводилачког пројекта који је био подузет за будућег цара (кандидат је у том тренутку био млади Јован V Палеолог), за чије су образовање узете кључне књиге – за царски одгој (Влемид) и за пример царске историје, најзначајнијег, комнинског века.⁸²⁷

Премда се за метафразу *Алексијаде* не може са сигурношћу утврдити када је и у којим околностима настала, за нас кључно остаје да је у 14. веку **постојала потреба** да се *Алексијада* поједностави, било да је реч о потреби неког појединца или читавог круга људи. Метафраза доказује да је интересовање за дело Ане Комнин било још увек веома живо, и да је њена „популарност“ била неоспорна.

7.6. О разумевању Анине поруке

Питање публике *Алексијаде* служи у највећој мери за разумевање самог дела Ане Комнин, јер је порука тог дела зависила од перцепције коју је имала у круговима којима је била намењена. Анино дело је циркулисало у круговима који су били најближи царском двору, и који су врло јасно могли да разумеју целокупну позадину њеног дела. Најбољи пример за то је сама *Алексијада* у којој се Ана небројено пута обраћа својој публици, бранећи се од оптужби за пристрасност,

⁸²² Hunger, *Anonyme Metaphrase*, 18

⁸²³ Alexias, Prolegomena – Die Handschriften, 28

⁸²⁴ Дејвис је у својој расправи навео примере из оба дела који иду у прилог његовој тези - Davis, *The fourteenth-century Byzantine metaphrases*, 64-66

⁸²⁵ Davis, *The fourteenth-century Byzantine metaphrases*, 56

⁸²⁶ За препис Влемидовог царског слова се сматра да је из 40-их година 14. века, а за Хонијатов се на основу имена аутора сматра да то може бити у периоду од 1330-1346. - Davis, *The fourteenth-century Byzantine metaphrases*, 68-69

⁸²⁷ Davis, *The fourteenth-century Byzantine metaphrases*, 69

фаворизовање појединих ликова, па чак и од лажи. Апологетски тон њеног дела био је усмерен директно одређеном кругу људи који је очигледно добро познавао недавне догађаје везане за њен живот, јер је у својим личним упадицама она имала потребу управо да се тим људима и оправда, понајвише бранећи своју „*безрезервну и бескомпромисну љубав према родитељима*“ која је дала печат целокупном њеном животу. Анина потреба да непрестано истиче ту „љубав“ коју је врло добро разумео и бранио њен млађи савременик и штићеник, Георгије Торник, представљала је начин одбране од оптужби за непоштовање свог оца и његовог наследника. Торник је још једном нагласио да Ана Комнин није била опонент свог брата. Његова изјава иде у прилог тези о озбиљности завере која је једном давно скована против Јована Комнина, а можда још више она сведочи о озбиљности коју је собом носила порука *Алексијаде* Ане Комнин.

Увод у тестамент Ане Комнин, који је саставио Михаило Италик, послужио је највероватније као скица Ани Комнин за Пролог у *Алексијаду*. Основне идеје које укључују љубав према царским родитељима, и љубав према супругу, са обавезним споменом учености и царског порекла порфирне принцезе, представљају срж оба увода. Разлика у делима Италика и Торника, ретора блиских кругу Ирине Дука, односно Ане Комнин, сведочи највероватније о појави *Алексијаде*. Главне идеолошке премисе *Алексијаде* уткане су у посмртни говор Георгија Торника и сведоче о нужности да се пружи одговори и тумачења спорних и осетљивих питања у делу Ане Комнин.

Закључак

Династија Комнина остала је упамћена по великим донетима на пољу унутрашње и спољашње политике, на пољу духовности али понајвише можда, на пољу културе. У културном погледу, епоха Комнина остала је упамћена као доба најбогатије литерарне продукције, која је остала непревазиђена у историји Византије.

Због својих специфичности, и једног великог реноваторског духа који је наступио са комнинском династијом у свим сегментима живота – јавног и приватног, световног и духовног, дворског и грађанског – ова епоха је још од последњих деценија 19. века привлачила пажњу историчара, који су своје научне напоре првенствено усмерили на критичко приређивање извора и издавање богате књижевне заоставштине овог периода.

У тој, по много чему јединственој, епохи, своје дело је написала и Ана Комнин, ћерка оснивача последње моћне и славне византијске династије, која је, као личност, била подједнако изненађујуће, али и очекивано, дете свог доба. Време у коме је рођена и прилике у којима је одгајана, а које су донеле кључне и корените промене у перцепцији царске идеологије, омогућиле су јој да развије своје владарске амбиције. Епоха, која је од претходне, македонске, наследила један посебан однос према женама из царског дома, омогућила је Ани Комнин, да створи идеју о једном другачијем избору царског наследника, у коме би она, заједно са својим супругом, заузела царски трон након смрти свог оца. Стварна моћ којом су се истицале жене царских домова у другој половини 11. века, а која је на историјску позорницу уздигла амбициозну Ану Даласин, омогућила је њеној снаји, Ирени Дука, да према сличном моделу преузме политику у своје руке.

Ирина Дука је била кључна фигура која је Ани Комнин пружила несвакидашњу подршку у њеним царским амбицијама, на супрот легитимном праву свог сина Јована Комнина. У том потезу Ирине Дука препознаје се јасно и њена лична и донекле себична амбиција, која ју је водила до краја живота. Њена амбиција је подразумевала истицање примата њеног рода, и царског порекла које јој је

припадало као потомку бочне линије царског дома. Царско порекло рода Дука било је један од главних потпорних стубова, Аниног царског легитимитета. Ана Комнин је сматрала да је она једини истински наследника царског рода своје мајке.

За промовисање својих политичких амбиција Ана је искористила своје историјско дело. Књижевност комнинског доба, завијена у вео китњасте реторике, омогућавала је интелектуалцима да се изборе за наклоност својих патрона, али и да истовремено критикују под велом похвале и да у вео ироније заодену своје наизглед искључиво похвалне саставе. Феномен реторског театра, који је окупљао око истакнутих мецена, припадника комнинског икоса, најугледније реторе Цариграда, омогућавао је несметану размену богате световне духовности, која је оживела један нови хеленизам и јасно почела раздвајати ексклузивитет грчке *παιδεία*-е.

У поглављу које смо посветили тумачењу *Алексијаде* кроз призму историје и реторике, трудили смо се да укажемо на главне културне феномене епохе у којој је дело стварано. Са становишта културног дискурса Јовановог, али понајвише Манојловог доба, *Алексијаду* смо сместили у контекст једног великог *василикос логоса* за Алексија Комнина, заоденутог у форму историје. Покушали смо да истакнемо због чега је Ана Комнин толико инсистирала на јединствености свог жанра, и због чега је „одбрана од реторике“ толико присутна у њеном делу. Дихотомија историје и реторике представља конститутивни елемент Аниног књижевног израза, који је она свесно искористила у циљеве промовисања, како својих, тако и политичких идеја круга око Ирине Дука. Њена „одбрана од реторике“ представља врло сличан парадокс који карактерише и историју Никите Хонијата, где брани једноставност и концизност историје, уз обећање да ће користити јасне и једноставне речи и изразе. Поигравање са разним реторским формама био је Анин начин обраћања својој публици, која је била у могућности да разуме све сублимиране поруке порфирогенитне принцезе које су биле успешно заоденуте у форму једне „објективне“ историје.

Главна тема Адине историје – повест о делима Алексија Комнина – одабрана је са циљем да се створи идеја о неприкосновеном и непревазиђеном владару-узору, утемељивачу династије. Ана Комнин је повест о Алексију представила кроз својеврсну форму „похвалне беседе за цара“, због чега су неке велике хронолошке недоследности – обрачун са богумилима и обнова Орфанотрофија – сасвим

очекивано, измештене на сам крај повести. Намера нам је била да, праћењем основних постулата трактата Менандра Ретора, испратимо начин на који је стваран лик Алексија Комнина, као лик идеалног владара, и као пандан слици која је у Анино време стварана о Јовану и Манојлу Комнину. Алексијево доба није обележено програмском продукцијом књижевних састава у циљу промовисања нове политичке идеологије. Једини пропагандно-политички манифест који се везивао за епоху Алексија Комнина, биле су „Музе“ Алексија Комнина. Данас се, међутим, сматра и да су „Музе“ реликт Јовановог доба. Слика идеалног царатника је почела да добија на снази тек у Јованово доба, када је други цар из комнинске династије предузео један опсежни и темељни програм изградње династије. Његова активност на пољу конституисања династије и установљења једине легитимне линије која је происходила од Алексија Комнина, и преко њега водила до одабира његовог најстаријег сина као наследника престола, нашла је одговор међу издвојеним члановима царског икоса који нису били спремни да прихвате „ексклузивност“ Јованове царске линије – били су то Ана Комнин и Исак Комнин. Анин „обрачун“ са братом је морао да сачека тек његову смрт. Слика идеалног владара оснивача династије коју је створила Ана Комнин, донекле је и остварила амбиције ове царске принцезе, јер су многи успеси Јованове, и делимично Манојлове владавине, анахроно приписани Алексију Комнину, због чега је, на изванредан начин, умањена првенствено Јованова пионирска улога у стварном конституисању династије и слике цара, типичне за комнинску епоху. Анина реч је утолико остала упечатљивија, јер достигнућа Јованове владавине нису била предмет ниједне „класичне“ историје.

У другој целини рада смо се усредсредили на Анину „личну историју“ и све елементе који говоре у прилог првобитној тези, да је *Алексијада* писана у сврхе промоције политичких циљева и идеја круга око Ирине Дука и Ане Комнин. У поглављима „Περὶ αὐτολογίας Ане Комнин“ и „Πλάч Ане Комнин“ смо се бавили Аним аутобиографским наративом уклопљеним у главну тему о Алексијевим подвизима. Предмет нашег истраживања је била слика Ане Комнин у „Ја“ форми. Желели смо да истакнемо на који је начин Ана представила себе својој публици. Идеално тројство Аanine личности било је: царско порекло, љубав према супругу и љубав према учености. У позадини ове идеалне представе крила се тенденциозно

стварана пропагандна слика Ане Комнин о **прворођеној царској кћери**, предодређеној за царски трон, како због свог двојног царског порекла, односно своје **двоструке легитимности**, тако и због „љубави“ према родитељима која је била својеврсни кôд за разумевање породичне блискости, односно степена *легитимности* појединца у оквиру царског рода. Кроз реторику „љубави“ према оцу, али подједнако и према мајци, Ана је потврђивала своје да их наследи. Главна порука Аниног аутобиографског наратива било је њено **царско право**, истакнуто кроз примогенитост, порфирогенитост, кроз специфичну блискост према родитељима и искључиву сличност са оцем. Љубав према учености је с једне стране, представљала додатни елеменат нужног „владарског“ квалитета, а са друге стране, била је то једна врста Аниног правдања свог животног позива и својих амбиција, које је тенденциозно желела да преусмери са политике на филозофију. Непрестано „сакривање“ иза слике заточене и осамљене принцезе посвећене учености, било је део *василикос логоса* Ане Комнин, као кључни топос њене личне апологије и самопохвале.

У поглављу о Дукама, изнели смо тезу о једној другачијој позадини *Алексијаде*, која садржи паралелан наратив који тече са причом о Алексијевим подвизима, а посвећен је царском роду Дука. Теме и мотиви одређених делова *Алексијаде* служили су у сврхе промовисања самог **рода Дука, који је, према Аниним речима, био једини род са царском традицијом, а наследница свих тих царских традиција била је делимично Ирина Дука, и потпуно, Ана Комнин**. Ана је била повезана са директном линијом царских потомака Дука и њено непрестано инсистирање на посебности везе са порфирогенитним Константином Дуком било је усмерено на потврду њене двоструке легитимности.

Анино свесно избегавање приче о царевању првог цара из династије Комнина, Исака Комнина, служило је само делимично у циљу „брисања“ Алексијевог царског легитимитета. Потпуно „брисање“ царског права Комнина, Ана је истакла коришћењем термина „апостасија“ за успон Алексија Комнина. Прича о Алексијевој *легитимизацији побуне* је окончана, према Аниним речима тек са решавањем два кључна питања – Константиновог права наслеђа и Ирининог крунисања. Алексијевој „апостасији“ Ана је супротставила Константинову „василију“. Као порфирогенитна кћер, рођена када је царева власт коначно

легитимисана, била је придружена у акламацијама другом легитимном владару, и на тај начин потврдила је још једном своју двоструку легитимност.

Фаворизација најближих чланова рода њене мајке – Ирининог деде цезара Јована Дуке, зета Георгија Палеолога, и браће Михаила и Јована Дуке – истакла их је као кључне личности Алексијевог успона на царски трон, а потом и његових великих ратова. Цезар Јован Дука је протагониста Алексијевог успона на престо, Георгије Палеолог борби против Роберта Гвискарда, и Печенег, а Јован Дука, представљен је као кључна личност Алексијеве „реконкисте“ западне обале Мале Азије. Михаило Дука је представљен као близак Алексијев ратни саборац, који се од њега никада није раздвајао и који је изузетно волео цара. Истакнутост главних представника *икоса* Дука, утолико је упечатљивија што ниједан од Алексијеве браће, или зетова, није добио тако истакнуто место у Аниној историји, попут чланова рода њене мајке.

Специфични и донекле проблематични односи унутар самог комнинског *геноса*, били су предмет нашег истраживања као својеврсни пандан слици о Дукама у *Алексијади*. Анина амбивалентна становишта о појединим члановима комнинског рода – о Ани Даласин, Алексију, и притајено негативна, или отворено покудна, када је реч о Јовану и Манојлу Комнину, јасно су указала на „издвојеност“ породичног клана око Ирине Дука, чија је једина наследница била Ана Комнин, према становишту њене мајке – посведоченом у типикону манастира богородице Кехаритомени – и према становишту саме Ане Комнин, како је то истакнуто у њеној грандиозној историји. С друге стране, лик Ане Даласин у *Алексијади* указује на амбивалентно становиште Ане Комнин према својој баби, коју је представила као главног непријатеља Дука – и њене мајке – али истоветно, и коју је сматрала сопственим владарским узором. Кроз похвалу владарске способности Ане Даласин, Ана је хранила сопствене амбиције које је никада нису напустиле, а симболично именовање своје бабе као „царице Ане“ у тренутку када је причала о њеној смрти, а непосредно пре приче о рођењу „порфирогенитне Ане“, упутило је јасну поруку о континуитету „женске“ владарске традиције и Анином идеолошком везивању за наслеђе моћне Ане Даласин.

Исак Комнин, Анин несумњиви фаворит и једини вољени стриц, био је у фокусу Анине пажње, како смо истакли, превасходно због чињенице да је био

старији брат. У случају Исака и Алексија, старији брат никада није био подређен млађем, упркос томе што је Алексије постао цар. Ана је врло симболично истакла Исакову *предају првенства* Алексију. Упркос томе, **Исак је остао равноправан са царем, као „цар без порфире“, једнак цару, и кључни Алексијев саборац до краја живота.** Најснажнији „аутобиографски елемент“ у причи о Исаку је Анино инсистирање на његовом првенству као старијег брата, и на његовој једнакости са царем. У причи о завери Исаковог сина Јована, против Алексија, коју је Ана негирала, препознали смо одјек приче о завери Ане Комнин против Јована, због чега је овај велики унутарпородични потрес представљен емотивно, са Исаком Комнином у фокусу нарације и његовим напорима да одбрани сина од лажних оптужби својих најближих сродника.

Контроверзни лик порфирне комнинске принцезе, био би недоречен да се нисмо дотакли проблема публике *Алексијаде*. Све особености њеног дела постале су јасније историјском контекстуализацијом њене историје и особито периода у коме је дело настало и које је окарактерисано почецима владавине Манојла Комнина, и коначног учвршћивања комнинске династије, према политичком програму Јована Комнина. Људи који су били блиски Ани Комнин представљали су најистакнутије реторе комнинске епохе, међу којима су Теодор Продром и Михаило Италик, били свакако најугледнији. Повезаност Теодора Продрома са царским двором цара Јована, а потом и Манојла, а поготову његова улога у стварању нове слике идеалног владара, биле су највероватнији подстицај и за Ану Комнин да на исти начин – кроз велики литерарни подухват – одговори на претње њеном царском праву, које, иако је давно оспорено, било актуелно у круговима око ове принцезе, до самог краја њеног живота, о чему нам је директно сведочанство оставила *Алексијада*. Михаило Италик је у уводу Тестаментa Ане Комнин осликао слику „идеалне жене“, тројичне у својој љубави према родитељима, супругу и деци. Једини елемент Италиковог дела, који ће се касније распознати као део Анине политичке идеологије била је „повезаност са царицом Ирином“. Појава *Алексијаде* је највероватније била кључан подстицај за истакнуто дело Георгија Торника, посмртног говора за Ану Комнин, који је у садржао све кључне елементе Аниног политичког манифеста, онако како су представљени у *Алексијади*.

Циљ истицање основних проблема публике, у коме смо оцртали само кључне елементе могућег даљег тока разматрања овог питања, био је да укажемо на јединственост дела Ане Комнин и његову контроверзност. Доказ о томе су рукописи *Алексијаде*, који су претрпели измене, и то на политички најосетљивијим деловима, када је Ана побуну Комнина отворено назвала „апостасијом“, а Алексијеве наследнике, неспособним владарима који су упропастили његове велике напоре. Анине оптужбе и врло смели термини које је користила били су јасни публици њеног доба, али и оној која је уследила, и која је осећала потребу да изврши „корекције“ у самом рукопису дела, да се негативна слика о комнинској династији не би преносила у осетљивим временима која су уследила.

Ана је свој пол искористила као заклон за један специфични облик реторског израза. Она је своју *женску емотивност* искористила за „ламент“ који се провлачи као доминантан део Анине нарације, поново са циљем пренесе јасне политичке поруке. Ана је оплакивала смрт Константина Дуке, Андроника Комнина и „три цара“, Алексија, Ирине и Нићифора Вријенија. Са монодијом повећеном смрти „три цара“, **Ана је закључила своје дело, и на тај начин прекинула „царски низ“.** Алексија је наследио само његов „дијадох“ који није понео титулу цара. **Ана је василију признавала само својим родитељима и свом супругу, а након њихове смрти, још је једино она била носилац тог царског права.** Њена коначна порука је гласила – Алексијева смрт је означила коначан и дефинитиван крај свих његових успеха и подвига. Али још значајније, Алексијева смрт је, испричана кроз Анино лично сећање, које је као протагонисту истакло управо њу, цареву најстарију кћер, која је остала да оплакује смрт „три цара“ као несрећна Ниоба. Алексијева смрт је и истински била кључан преокрет у њеном животу, који је потврдио неминовну „реалност“ да је царско право припадало млађем брату Јовану, а не старијој сестри Ани. Због тога су последња поглавља *Алексијаде* и испричана кроз форму личног сећања, са идејом ауторке да донесе сведочанство о крају једне владавине, али и о крају сопствених политичких нада, када је зашло „њено сунце“, цар Алексије.

БИБЛИОГРАФИЈА

Извори

- Alexias* *Annae Comnenae Alexias*, eds. Diether R. Reinsch and Athanasios Kambylis, Berlin and New York: Walter de Gruyter, 2001
- Attal. *Michaelis Attaliatae Historia*, ed. I. Bekker, Bonnae 1853 (CSHB)
- Bryenn. *Nicéphore Bryennios Histoire*; introduction, texte, traduction et notes, ed. and trans. P. Gautier, Bruxelles: Byzantion, 1975
- Cyrille le Philéote* *La vie de saint Cyrille le Philéote moine byzantin* (+1110), éd. É. Sargologos, Bruxelles 1964
- Gautier, *Kécharitôménè* P. Gautier, *Le typikon de la Theotokos Kecharitomene*, REB 43 (1985) 5-167
- Gautier, *Le Synode* P. Gautier, *Le synode des Blachernes. Etude prosopographique*, REB 29 (1971), 213-284
- Gautier, *Straboromanos* P. Gautier, *Le dossier d'un haut fonctionnaire byzantin d'Alexis Ier Comnène, Manuel Straboromanos*, REB 23 (1965), 168-205
- Gautier, *Jean l'Oxite* P. Gautier, *Diatribes de Jean l'Oxite contre Alexis Ier Comnène*, REB 28 (1970), 5-55
- Heraclias* *Georgii Pisidae Heraclias*, ed. I. Bakker, Bonn (CSHB) 1836
- Hörandner, *Prodromos* W. Hörandner, *Theodore Prodromos: Historische Gedichte*, Wiener byzantinische Studien 11, Vienna 1974
- Ioann. Zon. *Ioannis Zonarae epitomae historiarum*, Libri XIII-XVIII, Bonn (CSHB) 1841-97
- Italikos *Michel Italikos, Lettres et discours*, ed. P. Gautier, Paris 1972
- Kouroupou – Vannier, *Commémoraisons* M. Kouroupou – J.F. Vannier, *Commémoraisons des Comnènes dans le typikon liturgique du monastere du Christ Philantrope* (ms. Panaghia Kamariotissa 29), REB 63 (2005), 41-69
- Maas, *Musen* P. Maas, *Die Musen des Kaisers Alexios I.*, BZ 22 (1913), 348-370
- Men. Rhet. *Menander Rhetor*, ed. D. A. Russell – N. G. Wilson, Oxford 1981
- Mich. Glyc. *Michaelis Glycae Annales*, ed. I. Bekker, Bonnae 1836 (CSHB)
- Military Treatises* *Three Byzantine Military Treatises*, ed. I. Ševčenko, Washington (Dumbarton Oaks) 1985 (CFHB)

Nic. Chon.	<i>Nicetae Choniatae Historia</i> , ed. Jan Louis van Dieten. Berlin and New York: Walter de Gruyter, 1999.
Psello, <i>Chronografia</i>	<i>Michele Psello, Imperatori di Bisanzio (Cronografia)</i> I-II, ed. S. Impellizzeri, Vicenza 1984.
Leonis <i>Tactica</i>	<i>The Tactica of Leo VI</i> , ed. G. Dennis, Washington (Dumbarton Oaks) 2010
Théophylacte, <i>Discours</i>	<i>Théophylacte d'Achrida, Discours, traités, poésies</i> , ed. P. Gautier, Thessalonique 1980 (CFHB)
Théophylacte, <i>Lettres</i>	<i>Théophylacte d'Achrida, Lettres</i> , éd. P. Gautier, Thessalonique 1986 (CFHB)
Tornikès	Georges et Dèmétrios Tornikès. <i>Lettres et discours</i> , ed. J. Darrouzès, Paris 1970

Πυρραμυρα

Alexander, <i>Biography at Byzantium</i>	P. J. Alexander, <i>Secular Biography at Byzantium</i> , <i>Speculum</i> 15, Vol. 2 (1940)
“Alexios I Komnenos”	“Alexios I Komnenos”, eds. M. Mullett and D. Smythe, Belfast 1996
“Anna Komnene”	Anna Komnene and Her Times, ed. Th Ghouma-Peterson, New York-London 2000, 63-83
Anderson, <i>The Second Sophistic</i>	G. Anderson, <i>The Second Sophistic. A Cultural Phenomenon in the Roman Empire</i> , Routledge 1993
Angelou, <i>The case of Niketas Choniates</i>	Athanasios Angelou, <i>Rhetoric and history: the case of Niketas Choniates</i> , “History as Literature”, 289-305
Angold, <i>The Autobiographical Impulse</i>	M. Angold, <i>The Autobiographical Impulse in Byzantium</i> , <i>DOP</i> 52 (1998), 225-257
Angold, <i>Church and Society</i>	M. Angold, <i>Church and Society in Byzantium under the Comneni, 1081-1261</i> , Cambridge 1995
Angold, <i>Alexios I Komnenos</i>	M. Angold, <i>Alexios I Komnenos: an afterword</i> , “Alexios I Komnenos”, 398-417
Angold, <i>The Byzantine Empire</i>	M. Angold, <i>The Byzantine Empire, 1025-1204: a Political History</i>
Bernardete, <i>Achilles and the Iliad</i>	S. Bernardete, <i>Achilles and the Iliad</i> , <i>Hermes</i> 91 (1963), 1-16
Beaton, <i>Digenes and Timarion</i>	R. Beaton, <i>Cappadocians at court: Digenes and Timarion</i> , “New Constantines”, 329-38
BF	Byzantinische Forschungen, Amsterdam
BMGS	Byzantine Modern Greek Studies, Birmingham
Bourbouhakis–Nilsson, <i>Byzantine Narrative</i>	E. C. Bourbouhakis – I. Nilsson, <i>Byzantine Narrative: the Form of Storytelling in Byzantium</i> , “A Companion to Byzantium”, ed. L. James, Blackwell 2010, 263-74
Braund–Most, <i>Ancient Anger</i>	S. Braund - G. Most, <i>Ancient Anger</i> , Cambridge 2003

- Browning, *Funeral oration* R. Browning, *An unpublished funeral oration on Anna Comnena*, "Aristotel Transformed. The Ancient Commentators and Their Influence", Cornell University Press 1990, 393-407
- BSI Byzantinoslavica, Praha
- Buckler, *Anna Comnena* G. Buckler, *Anna Comnena. A study*, Oxford 1929
- Buckley, *War and Peace* P. Buckley, *War and Peace in the Alexiad*, "Byzantine Narrative", ed. J. Burke, Melbourne 2006, 90-105
- Byz Byzantion
- BZ Byzantinische Zeitschrift
- "Byzantine Narrative" Byzantine Narrative: Papers in Honour of Roger Scott, ed. J. Burke, Melbourne 2006
- Chalandon, *Essai* F. Chalandon, *Essai sur le règne d'Alexis Ier Comnène (1081-1118)*, Paris 1900.
- Cheyne, *Pouvoir* J.-Cl. Cheyenne, *Pouvoir et contestations à Byzance (963-1210)*, Paris 1996.
- "Classical Tradition" Byzantium and Classical Tradition, University of Birmingham Thirteenth Spring Symposium of Byzantine Studies 1979 : in conjunction with the seventy-fifth anniversary of the Classical Association, M. Mullett. and R. Scott (eds.), Birmingham 1981
- Clucas, *The Trial of John Italos* L. Clucas, *The Trial of John Italos and the crisis of intellectual values in XI century*, München 1981
- Constantinides, *Teachers and students of rhetoric* C.N. Constantinides, *Teachers and students of rhetoric in the late Byzantine period*, "Rhetoric in Byzantium", 39-55
- Croke, *Uncovering audience* B. Croke, *Uncovering Byzantium's historiographical audience*, "History as Literature", 25-55
- Dagron, *Pourpre* G. Dagron, *Nés dans la pourpre*, TM 12 (1994), 105-142
- Дагрон, *Цар и првосвештеник* Ж. Дагрон, *Цар и првосвештеник*, Београд 2001
- Davis, *The fourteenth century Byzantine metaphrases* J. Davis, *Anna Komnene and Niketas Choniates 'translated': the fourteenth century Byzantine metaphrases*, "History as Literature", 55-70
- Donlan, *Character Structure* W. Donlan, *Character Structure in Homer's Iliad*, The Journal of General Education 21 (4) (1970), 259-269
- DOP Dumbarton Oaks Papers, Washington
- Durak, *Defining the 'Turk'* Koray Durak, *Defining the 'Turk': Mechanisms of Establishing Contemporary Meaning in the Archaizing Language of the Byzantines*, JÖB 59 (2009), 65-78
- Dyck, *Iliad and the Alexiad* A. Dyck, *Iliad and the Alexiad*, Anna Comnena's Homeric Reminiscences, GRBS 27 I (1986), 113-120
- Fineberg, *Blind Rage* S. Fineberg, *Blind Rage and Eccentric vision in the Iliad* 6, Transactions of the American Philological Association 129 (1999), 13-41
- France, *Anna and the First Crusade* J. France, *Anna Comnena, the Alexiad and the First Crusade*, Reading Medieval Studies 10 (1983), 20 – 32
- Frankopan, *Kinship* P. Frankopan, *Kinship and the distribution of Power in Komnenian Byzantium*, HER 495, 1-34

- Frankopan, *Perception and Projection of Prejudice* P. Frankopan, *Perception and Projection of Prejudice: Anna Komnene, the Alexiad and the First Crusade*, "Gendering the Crusades", ed. S. B. Edgington - S. Lambert, New York 2002, 59-76
- Frankopan, *Revolts on Crete and Cyprus* P. Frankopan, *Challenges to imperial authority in Byzantium, revolts on Crete and Cyprus*, Byz 74 (2004)
- Frankopan, *The Conspiracy of Nikephoros Diogenes* P. Frankopan, *Challenges to Imperial Authority in the Reign of Alexios I Komnenos: the Conspiracy of Nikephoros Diogenes*, Bsl 64 (2006), 257-275
- Frankopan, *The curious case of Nikephoros Melissenos* P. Frankopan, *The Fall of Nicea and the towns of western Asia Minor to the Turks in the later eleventh century: The curious case of Nikephoros Melissenos*, Byz 76, 153-184
- Frankopan, *The imperial governors of Dyrrakhion* P. Frankopan, *The imperial governors of Dyrrakhion in the reign of Alexios I Komnenos*, BMGS 26 (2002), 65-103
- Galatariotou, *The perceived worlds of Kekaumenos and Digenes Akrites* C. Galatariotou, *Open space/closed space: The perceived worlds of Kekaumenos and Digenes Akrites*, "New Constantines", 303-28
- Garland, *Empresses* L. Garland, *Byzantine Empresses. Women and Power in Byzantium, AD 527-1204*, Routledge 1999
- Gouma – Peterson, *Passages to the Maternal* Th. Gouma-Peterson, *Gender and Power: Passages to the Maternal in Anna Komnene's Alexiad*, "Anna Komnene" 107-125
- GRBS Greek, Roman and Byzantine Studies
- Haldon, *Constantine or Justinian?* J. F. Haldon, *Constantine or Justinian? Crisis and identity in imperial propaganda in the seventh century*, "New Constantines", 95-107
- Haldon, *Warfare, State and Society* J. Haldon, *Warfare, State and Society in Byzantine World, 565 – 1204*, London 1999.
- Hatzaki, *Beauty in Byzantium* M. Hatzaki, *Beauty and the Male Body in Byzantium. Perceptions and Representations in Art and Text*, Palgrave Macmillan 2009
- Hill, *Alexios I and Imperial women* B. Hill, *Alexios I Komnenos and the imperial women*, "Alexios I Komnenos", 37-55
- Hill, *Anna Komnene's Attempted Usurpation* B. Hill, *Actions Speak Louder Than Words: Anna Komnene's Attempted Usurpation*, "Anna Komnene", 46-63
- Hill, *Power, Patronage and Ideology* B. Hill, *Imperial Women in Byzantium 1025-1204: Power, Patronage and Ideology*, Longman 1999.
- "History as Literature" "History as Literature in Byzantium", ed. R. Macrides, Ashgate 2010
- Hinterberger, *Autobiographische Traditionen* Hinterberger, *Autobiographische Traditionen in Byzanz*,
- Howard-Johnston, *Anna and the Alexiad* J. Howard-Johnston, *Anna Komnene and the Alexiad*. "Alexios I Komnenos", 232-302
- Hunger, *Die Hochsprachliche Profane Literatur* H. Hunger, *Die Hochsprachliche Profane Literatur der Byzantiner*, München 1978

- Hunger, *The Classical Tradition* H. Hunger, *The Classical Tradition in Byzantine Literature: the Importance of Rhetoric*, "Classical Tradition", 35-47
- Hunger, *mimesis* H. Hunger, On the Imitation (ΜΙΜΗΣΙΣ) of Antiquity in Byzantine Literature, DOP 23-24 (1969-70), 17-38
I. Worthington, *A companion to Greek Rhetoric*, Blackwell 2007
- "Rhetoric in Byzantium" Rhetoric in Byzantium, „Papers from the Thirty-fifth Spring Symposium of Byzantine Studies, Exeter College, University of Oxford“, ed. E. Jeffreys, Ashgate 2003;
- JÖB Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik, Wien
- Kaldellis, *The Argument* A. Kaldellis, *The Argument of Psellos' Chronographia*, Leiden: Brill 1999
- Kaldellis, *Hellenism* A. Kaldellis, *Hellenism in Byzantium: The transformations of Greek Identity and the Reception of the Classical Tradition*, Cambridge 2007
- Kaldellis, *Historicism* A. Kaldellis, *Historicism in Byzantine Thought and Literature*, DOP 61 (2007), 1-24
- Kaldellis, *Paradox* A. Kaldellis, *Paradox, Reversal and the Meaning of History*. In *Niketas Choniates: A Historian and a Writer*, ed. Alicia Simpson and Stephanos Efthymiadis, Geneva 2009, 75-100
- Katičić, Ἄννα καὶ ὁ Ὀμηρος R. Katičić, Ἄννα ἡ Κομνηνὴ καὶ ὁ Ὀμηρος, EEBS 27 (1957) 213-223
- Kazhdan, *Studies* A. Kazhdan - S. Franklin, *Studies on Byzantine literature of the eleventh and twelfth centuries*, Cambridge 1984.
- Kazhdan-Epstein, *Change* A. Kazhdan-A.W.Epstein, *Change in Byzantine culture in the eleventh and twelfth centuries*, Berkeley-Los Angeles-London, 1985
- Kennedy, *Classical Rhetoric* G. Kennedy, *Classical Rhetoric and Its Christian and Secular Tradition from Ancient to Modern Times*, North Carolina 1980
- Kennedy, *Classical Tradition in Rhetoric* G. Kennedy, The Classical Tradition in Rhetoric, "Byzantium and the Classical Tradition", eds. Mullett-Scott, Birmingham 1981, 20-34;
- Krallis, *Michael Attaleiates* D. Krallis, *Michael Attaleiates and the Politics of Imperial Decline in Eleventh-Century Byzantium*, Arizona 2012
- Krallis, *Timarion* D. Krallis, *Harmless satire, stinging critique: Notes and suggestions for reading Timarion*,
- Kustas, *Byzantine Rhetoric* G. Kustas, *Studies in Byzantine Rhetoric*, Thessalonike 1973
- Leib, *Les silences* B. Leib, "Les silences d'Anne Comnène." Byzantinoslavica 19 (1958)
- Leib, *Le role des femmes* B. Leib, *Le role des femmes dans la revolution des Comnenes à Byzance*, Orientalia Christiana Analecta 204 (1977), 1-15
- Linnér, *Psellus' Chronographia and the Alexias* S. Linnér, "Psellus' Chronographia and the Alexias: Some Textual Parallels." BZ 76 (1983): 1-9.

- Ljubarskij, "Writer's Intrusion" J. Ljubarskij, "Writer's Intrusion" in early Byzantine Literature, *Rapports pléniers, XVIIIe Congrès International des études byzantines*, Moscow 1991, 433-456
- Ljubarskij, *Man* J. Ljubarskij, *Man in Byzantine Historiography from John Malalas to Michael Psellos*, DOP 46 (1992)
- Ljubarskij, *Why is the Alexiad a Masterpiece?* J. Ljubarskij, *Why is the Alexiad a Masterpiece of Byzantine Literature?*, "Anna Komnene", 169-187
- Любарский, *Алексиада* Анна Комнина. *Алексиада*, Вступительная статья, перевод, комментарий Я. Н. Любарского, Москва 1965
- Любарский, *Замечания к хронологии* Я. Любарский, *Замечания к хронологии XI книги «Алексиады» Анны Комниной*, ВВ 23 (1963), 47-56
- Я. Любарский – М. М. Фрейденберг, *Девольский договор 1108 г.* Я. Любарский- М. М. Фрейденберг, *Девольский договор 1108 г. между Алексеем Комнином и Бозмундом*, ВВ 21 (1962), 260-274
- Любарский, *Об источниках „Алексиады“* Я. Любарский, *Об источниках „Алексиады“ Анны Комниной*, ВВ 25 (1964), 99-120
- Macrides, *Kinship by Arrangement* R. Macrides, *Kinship by Arrangement: The Case of Adoption*, DOP 44 (1990), 109-118
- Macrides, *Who Wrote the Alexiad?* R. Macrides, *The Pen and the Sword: Who Wrote the Alexiad?*, "Anna Komnene", 63-83
- Macrides–Magdalino, *The Fourth Kingdom* R. Macrides – P. Magdalino, *The Fourth Kingdom and the Rhetoric of Hellenism*, In *The Perception of the Past in the Twelfth-Century Europe*, ed. P. Magdalino, London 1992, 117-56
- Magdalino–Nelson, *The Emperor in Byzantine art* Magdalino–Nelson, *The Emperor in Byzantine art of the twelfth century*, BF 8 (1982), 123-83
- Magdalino, *Innovations* P. Magdalino, *Innovations in Government. "Alexios I Komnenos"*, 146-66
- Magdalino, *Kaiserkritik* P. Magdalino, *Aspects of the XII century Byzantine Kaiserkritik*, *Speculum* 58, 2 (1983), 326-346
- Magdalino, *Manuel* P. Magdalino, *Manuel I Comnenos, 1143-1180*, Cambridge 1993
- Magdalino, *Porphyrogenita and the Astrologers* P. Magdalino, *The Porphyrogenita and the Astrologers: A commentary on Alexiad VI 1.7-7*, in "Porphyrogenita: Essays in Honour of Julian Chrysostomides". Ed. Dendrinis et al., Aldershot 2003, 15-31
- Magdalino, *The Pen of the Aunt* P. Magdalino, *The Pen of the Aunt: Echoes of the Mid-Twelfth Century*, "Anna Komnene", 15-45
- Markopoulos, *Constantine the Great in Macedonian historiography* A. Markopoulos, *Constantine the Great in Macedonian historiography: models and approaches*, "New Constantines", 159-170
- Mullett, *Disgrace* M. Mullett, *The "Disgrace" of the Ex-Basilissa Maria*, BSl 45, 202-211
- Mullett, *Aristocracy and patronage* M. Mullett, *Aristocracy and patronage in the literary circles of Comnenian Constantinople*, *The Byzantine aristocracy*, ed. M. Angold, Edinburgh 1984, 173-201

- Mullett, *Bohemond's Biceps* M. Mullett, Bohemond's Biceps: Male Beauty and Female Gaze in the Alexiad of Anna Comnene,"Byzantine Masculinities", ed. D. Smythe, Aldershot, (у штампи)
- Mullett, *Imperial Revival* M. Mullett, *Alexios I Comnenos and imperial renewal*, In "New Constantines", 259-267
- Mullett, *New Literary History* M. Mullett, *New Literary History and the History of Byzantine Literature*, Dossier Byzantins 1 (2002), 37-60
- Mullett, *Theophylact* M. Mullett, *Theophylact of Ochrid: reading the letters of a Byzantine archbishop*, Birmingham Aldershot 1997
- Neal, *Blood and Hunger* T. Neal, *Blood and Hunger in the Iliad*, Classical Philology 101 (2006), 15-33
- Neville, *A History of the Caesar John Doukas in Nikephoros Bryennios' Material for History* L. Neville, *A History of the Caesar John Doukas in Nikephoros Bryennios' Material for History*, BMGS 32, 2 (2008), 168-188
- Neville, *Heroes and Romans* L. Neville, *Heroes and Romans in Twelfth-Century Byzantium. The Material for History of Nikephoros Bryennios*, Cambridge 2012
- "New Constantines" "New Constantines. The Rhythm of Imperial Renewal in Byzantium, 4th-13th centuries", ed. P. Magdalino, Variorum 1994
- Nilsson, *Archaists and Innovators* I. Nilsson, *Archaists and Innovators: Byzantine "classicism" and experimentation with genre in the twelfth century*, In Genres and Their Problems: Theoretical and Historical Perspectives, eds. B. Agrell and I. Nilsson, Göteborg 2003, 413-424
- Nilsson, *Komnenian Literature* I. Nilsson, *Komnenian Literature*, In Byzantium's Acceptance, Transformation and Transmission of Culture, ed. D. Sakel, Istanbul (у штампи)
- Nilsson, *Literary Imitation in Byzantium* I. Nilsson, *The Same Story, but Another. A Reappraisal of Literary Imitation in Byzantium*, In *Imitatio-Aemulatio-Variatio*. Akten des internationalen wissenschaftlichen Symposions zur Byzantinischen Sprache und Literatur, ed. A. Rhoby- E. Schiffer, Wien 2010, 195-208
- Nilsson, *Patronage et littérature* I. Nilsson, *La douceur des dons abondants: Patronage et littérature dans la Constantinople des Comnènes*, Dossiers Byzantins 11, 179-193
- Nilsson, *To Narrate the Events of the Past* I. Nilsson, *To Narrate the Events of the Past: On Byzantine Historians and Historians on Byzantium*, "Byzantine Narrative", 47-58
- Nilsson, *Troy matter* I. Nilsson, *From Homer to Hermoniakos: Some considerations of Troy matter in Byzantine literature*, Troianalexandrina 4 (2004), 9-34
- Nilsson-Scott, *The case of Historiography* I. Nilsson – R. Scott, *Towards A New History of Byzantine Literature: The case of Historiography*, CM 58 (2007), 319-332

- ODB The Oxford Dictionary of Byzantium I-III, ed. A. Kazhdan, New-York-Oxford 1991
- Papaioannou, *Anna's Will* S. Papaioannou, *Anna Komnene's Will*, "Byzantine Religious Culture: Studies in Honor of Alice-Mary Talbot", ed. D. Sullivan, E. Fisher, S. Papaioannou, Leiden and Boston: Brill 2011, 99-125
- Polemis, *Doukai* D. Polemis, *The Doukai. A Contribution to Byzantine Prosopography*, London 1968
- Progymnasmata.* *Progymnasmata. Greek Textbooks of Prose and Composition and Rhetoric*, ed. G. Kennedy, Leiden 2003
- Quandahl-Jarratt, *Anna Comnena as Rhetorical Historiographer* E. Quandahl-S. C. Jarratt, "To Recall Him... Will be a Subject of Lamentation": *Anna Comnena as Rhetorical Historiographer*, *Rhetorica* 26, 3 (2008), 301-335
- REB *Revue des etudes byzantines*, Paris
- Reinsch, *Die Zitate* D. R. Reinsch, *Die Zitate in der Alexias Anna Komnenes*, *Σύμμεκτα* 12 (1998) 63-74
- Reinsch, *Eine Gebildete Frau* D. R. Reinsch, *Anna Komnene, Eine Gebildete Frau in Byzanz*, Berlin 2000, 159-174
- Reinsch, *The Case of Anna Komnene* D. R. Reinsch, *Women's Literature in Byzantium? - The Case of Anna Komnene*, "Anna Komnene", 83-107
- Reinsch, *Zum Text* D. R. Reinsch, *Zum Text der Alexias Anna Komnenes*, *JÖB* 40 (1990), 233-268
- Reinsch, *Ο Νικηφόρος Βρυέννιος* D. R. Reinsch, *Ο Νικηφόρος Βρυέννιος – ένας „Μακεδόνας“ συγγραφέας; Β' Διεθνές Συμπόσιο Βυζαντινή Μακεδονία. Δίκαιο, θεολογία, φιλολογία, Θεσσαλονίκη 26-28 Νοεμβρίου 1999, Θεσσαλονίκη 2003, 169-177.*
- Ringrose, *The Perfect Servant* K. M. Ringrose, *The Perfect Servant. Eunuch and the Social Construction of Gender in Byzantium*, Chicago 2003,
- Runciman, *The End of Anna Dalassena* S. Runciman, *The End of Anna Dalassena*, *Annuaire de l'institute de philologie et d'histoire orientales et slaves* 9 (1949), 517-524
- Sinclair, *War writing* K. Sinclair, *War writing in Middle Byzantine Historiography. Sources, Influences and Trends*, - (докторска теза у електронском издању, одбрањена у Бирмингему 2012, на катедри за Византијске, Османске и Модерне Грчке студије)
- Skoulatos, *Les personnages* B. Skoulatos, *Les personnages byzantins de l'Alexiade. Analyse prosopographique et synthèse*, Louvain 1980
- Smythe, *Alexios and the heretics* D. Smythe, *Alexios I and the heretics: the account of Anna Komnene's Alexiad*, "Alexios I Komnenos", 232-60
- Stanković, *A generation gap or political enmity?* V. Stanković, *A generation gap or political enmity? Emperor Manuel Komnenos, Byzantine Intellectuals and the Struggle for Domination in Twelfth Century Byzantium*, *ЗПВИ* 44 (2007), 209-227
- Stanković, *A story about different perspectives* V. Stanković, *Nikephoros Bryennios, Anna Komnene and Konstantios Doukas. A story about different perspectives*, *BZ* 100-1 (2007), 169-175

- Stanković, *Comnenian monastic foundations*
- Stanković, *John II*
- Stanković, *La porphyrogénèse*
- Stanković, *Lest we forget*
- Stanković, *The resounding word*
- Станковић, *Комнини*
- Станковић, *Срби у поезији Продрома и Манганског*
- Станковић, *Типикон*
- Станковић, *Увод у Материјал историје*
- Thomas, *Anna Comnena's Account of the First Crusade*
- ТМ
- Trapp, *The role of vocabulary*
- Webb, *Ekphrasis, Imagination and Persuasion*
- Whitby, *A search for New Constantine*
- Whitby, *Pisidia's presentation of the Heraclius*
- Willmans, *Über die Quellen der William der Apulia*
- Worthington (ed.), *Greek Rhetoric*
- Προϋμνάσματα ретора Афтонија
Афтонија
БИГ
- V. Stanković, *Comnenian monastic foundations in Constantinople: Questions of method and historical context*, БИГ 2 (2011), 47-72
- V. Stanković, *John II Komnenos Before the Year 1118*, (у рукопису)
- V. Stanković, *La porphyrogénèse à Byzance des Comnènes*, ЗРВИ 45 (2008), 99-108
- V. Stanković, *Lest we forget: History writing in the Byzantium of the Komnenoi and the use of memories*, *Memory and Oblivion in Byzantium*, A. Milanova – V. Vatchkova – Ts. Stepanov (eds.), Sofia 2011, 59-65
- V. Stanković, *The resounding word. Observations on the word-choice and the use of metaphors by the poet known as Manganieos*, БИГ 3 (2012), 47-59
- В. Станковић, *Комнини у Цариграду (1057-1180). Еволуција једне владарске породице*, Београд 2006
- В. Станковић, *Срби у поезији Теодора Продрома и Анонима Манганског*, ЗРВИ 43 (2006), 437-450
- В. Станковић, *Типикон манастира Богородице Космосотире севастократора Исака Комнина (1151-1152): специфичности текста и историјски контекст*, Црквене студије 8 (2011), 279-293
- В. Станковић, *Увод у Материјал историје Нићифора Вријенија*, ЗРВИ (2010)
- R. D. Thomas, *Anna Comnena's Account of the First Crusade: History and Politics in the Reigns of the Emperors Alexius I and Manuel I Comnenus*, BMGS 15 (1991), 269 – 312.
- Travaux et Mémoires, Paris
- E. Trapp, *The role of vocabulary in Byzantine rhetoric as a stylistic device*, "Rhetoric in Byzantium", 137-149
- R. Webb, *Ekphrasis, Imagination and Persuasion in Ancient Rhetorical Theory and Practice*, Ashgate 2009
- M. Whitby, *Images for emperors in late antiquity: a search for New Constantine*, "New Constantines", 83-95
- Whitby, *George of Pisidia's presentation of the emperor Heraclius and his campaigns*, 'The Reign of Heraclius (610-641): Crisis and Confrontation', Vol. 2, eds. G. J. Reinink-B.H. Stolte, Leuven-Paris-Dudley MA 2002, 157-175
- R. Willmans, *Über die Quellen der William der Apulia*, Archiv der Gesellschaft für die ältere deutsche Geschichtskunde 10 (1894), 93-100
- A Companion to Greek Rhetoric*, ed. I Worthington, Oxford 2007
- Προϋμνάσματα ретора Афтонија. Припремне вежбе за беседнике, пр. В. Јелић, Београд, 1997
- Београдски историјски гласник

Βαρζος, *Γενεαλογία*

Βαρζος, *Γενεαλογία τῶν Κομνηνῶν*, Τόμος Α, Θεσσαλονίκη 1984

Ševčenko, *Totalitarianism*

I. Ševčenko, *Was there Totalitarianism in Byzantium? Constantinople's control over its Asiatic hinterland in the early ninth century*, "Constantinople and its Hinterland", C. Mango-G. Dagron (eds.), Variorum 1995, 91-109

ВВ

Византийский Временник

ЗРВИ

Зборник радова византолошког института

БИОГРАФИЈА

Лариса (дев. Орлов) Вилимоновић рођена је у Београду 26.05.1987. године, где је завршила основну и средњу школу. Основне студије историје уписала је 2005. године на Филозофском факултету у Београду. Дипломирала је 2009. године на катедри за историју Византије (ментор проф. др Влада Станковић). Током четврте године студија била је стипендиста Министарства за омладину и спорт, *Фонда за младе таленте* (2009-2010). Докторске студије историје, на катедри за историју Византије уписала је 2009. године. Током прве године докторских студија била је стипендиста Министарства за науку и технолошки развој (2010-2011). Током 2010. године, била је стипендиста немачке фондације DAAD , којом приликом је похађала интензивни курс немачког језика у Келну (јул-септембар 2010. године). Од јануара 2011. године запослена је на Филозофском факултету у Београду, на пројекту „Хришћанска култура на Балкану у средњем веку: Византијско царство, Срби и Бугари од IX до XV века“ (бр. 177015), прво у звању истраживача-приправника, а од 2013. године у звању истраживача-сарадника.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани-а _____ ЛАРИСА ВИЛИМОНОВИЋ _____

број индекса _____ 5И090005 _____

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

СТРУКТУРА И ОСОБИНЕ „АЛЕКСИЈАДЕ“ АНЕ КОМНИН –

НАСТАНАК ЈЕДНЕ ЛИЧНЕ ИСТОРИЈЕ

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, _____ 5. фебруара 2014. _____



Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора ЛАРИСА ВИЛИМОНОВИЋ

Број индекса 5И090005

Студијски програм ДОКТОРСКЕ СТУДИЈЕ ИСТОРИЈЕ

Наслов рада СТРУКТУРА И ОСОБИНЕ „АЛЕКСИЈАДЕ“ АНЕ КОМНИН -
НАСТАНАК ЈЕДНЕ ЛИЧНЕ ИСТОРИЈЕ

Ментор ПРОФ. ДР ВЛАДА СТАНКОВИЋ

Потписани/а ЛАРИСА ВИЛИМОНОВИЋ

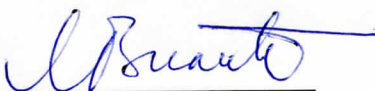
Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, 5. фебруара 2014.



Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

СТРУКТУРА И ОСОБИНЕ «АЛЕКСИЈАДЕ» АНЕ КОМНИН –

НАСТАНАК ЈЕДНЕ ЛИЧНЕ ИСТОРИЈЕ

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство

2. Ауторство - некомерцијално

3. Ауторство – некомерцијално – без прераде

4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима

5. Ауторство – без прераде

6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

Потпис докторанда

У Београду, 5. фебруара 2014.

